

POLYMATHEIA

Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat

XXI. évfolyam, 2024. 3-4. szám

POLYMATHEIA

Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat

A KODOLÁNYI JÁNOS EGYETEM FOLYÓIRATA

A *Neveléstörténet* című folyóirat jogutódja, alapította Tölgyesi József és Szabó Péter.

Felelős kiadó:

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS mb. rektor

Szerkesztőség:

Simándi Irén főszerkesztő, Földvári Katalin főszerkesztő-helyettes, Koudela Pál, Kováts-Németh Mária, Monok István, Seres Dániel Márk, Solymosi László, Tüske László, Valuch Tibor

Szerkesztőbizottság:

KOVÁCS LÁSZLÓ, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, *a szerkesztőbizottság elnöke*
SIMÁNDI IRÉN, Kodolányi János Egyetem, egyetemi tanár, *főszerkesztő*, FÖLDVÁRI KATALIN, *főszerkesztő-helyettes*, Kodolányi János Egyetem, óraadó oktató, AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN, Soproni Egyetem, egyetemi tanár, CSORBA LÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár, CSÜRGAI-HORVÁTH JÓZSEF, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, GÉCZI JÁNOS, Pannon Egyetem, egyetemi oktató, JUHÁSZ ERIKA, Debreceni Egyetem BTK, főiskolai docens, KARLOVITZ JÁNOS TIBOR, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens, KOUDELA PÁL, Budapesti Gazdasági Egyetem, főiskolai tanár, KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA, Százak Tanácsának tagja, egyetemi magántanár, LIPCSEI IMRE, Gál Ferenc Egyetem, főiskolai tanár, MONOK ISTVÁN, MTA Könyvtár és Információs Központ, egyetemi tanár, OLASZ LAJOS, Szegedi Egyetem, főiskolai docens, PATYI GÁBOR, Soproni Egyetem, egyetemi docens, SÁNTHA KÁLMÁN, Pannon Egyetem, egyetemi docens, SERES DÁNIEL MÁRK, Mathias Corvinus Collegium, NKE Nemeskürty István Tanárképző Kar, egyetemi adjunktus, SOLYMOSILÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár, TÜSKE LÁSZLÓ, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, egyetemi adjunktus, VALUCH TIBOR, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, egyetemi tanár, VINCZE TAMÁS, Nyíregyházi Egyetem, egyetemi docens, VIZI LÁSZLÓ TAMÁS, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, ZÁCHAR PÉTER KRISZTIÁN, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens

Nemzetközi szakértői testület:

KOVÁCS KISS GYÖNGY (Kolozsvár), LORMAN, THOMAS (London), SEIDLER, ANDREA (Bécs), TOTH, ANDREJ (Prága), YOO JINIL (Szöul)

Szakmai támogató:

Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottság,
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Bizottság,
MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő: SIMÁNDI IRÉN

Főszerkesztő-helyettes: FÖLDVÁRI KATALIN

A szerkesztőség munkatársai:

BESSENYEI JÁNOS, technikai szerkesztő,
JEDLICA, IAN, angol anyanyelvi lektor,
SZABÓ ANDREA, szerkesztőségi titkár,
TISZÓCZI TAMÁS, olvasószerkesztő

Borító:

HERVAI LAURA

A kötetet tervezte:

BESSENYEI JÁNOS

Nyomdai kivitelezés:

Quadrat '64

Kiadó:

Kodolányi János Egyetem, 8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25. Telefon: +36 30 478 52 79

Szerkesztőség:

Kodolányi János Egyetem, 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 47-49. Telefon: +36 30 478 52 79

E-mail cím: polymatheia.mnf@gmail.com

Honlap: www.polymatheia.hu

HU ISSN 2732-2092 (nyomtatott); HU ISSN 2732-2521 (online)

TARTALOMJEGYZÉK

CONTENTS

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	5
<i>Földvári Katalin: Augustinus és a pócsi kegykép. Párhuzamok és különbségek a De civitate Dei csodafejezete és a 18. századi osztrák csodatörténetek között (Augustine and the devotional image of Pócs. Parallels and differences between the chapter of miracles of the De civitate Dei and 18th century Austrian miracle stories)</i>	5
<i>Pál István: Színképelemzés Cambridge-ben. Kettős ügynöki játszma a tudományos – technikai hírszerzés területén az 50-es évek végi Nagy-Britanniában (Scene Analysis in Cambridge. Double agent game in the field of scientific and technical intelligence in Great Britain in the late 1950s)</i>	28
<i>Prantner Zoltán: Az 1989-es romániai forradalom visszhangja a közel-keleti és észak-afrikai térségben (Echoes of the 1989 Romanian Revolution in the Middle East and North Africa)</i>	46
<i>Simándi Irén: Mi újság a rádióban? – 1957 tavasz (What's new on the radio? – Spring 1957)</i>	70
<i>Szabó Andrea: Dombegyházától Isaszegig. A soroksári fényírdák és egykori tulajdonosaik története: Borsy Imre Lajos Béla (1867–1937) (From Dombegyháza to Isaszeg. The history of Soroksár publishing houses and their former owners: Béla Imre Lajos Borsy (1867–1937))</i>	88
<i>Tóth Diána Lujza: Könyvtár a város szívében. A Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ története 2002-től napjainkig (A library in the heart of the city. The history of the Gödöllő City Library and Information Centre from 2002 to the present day) . . .</i>	113
NEVELÉSTÖRTÉNET	151
<i>Horváth László: A Győri Állami Tanítónőképző-intézet látogatósi könyvének bejegyzései 1875–1956 között (Entries in the visitors book of the Primary Female Teacher Training State Institute in Győr between 1875–1956)</i>	151

TEHETSÉGGKUTATÓ.....	175
<i>Gábor Kitti: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képbén című sorozat a 19. század végi magyar könyvkiadás tükrében (The Austro-Hungarian Monarchy in Words and Pictures in reflection of Hungarian book publishing at the end of the 19th century)</i>	
Öner Erika: Kettős közigazgatás a hódoltságban: Mezőtúr helyzetének vizsgálata oszmán-török források alapján (<i>Dual Administration in the Ottoman Occupation of Hungary: Examination of the Situation of Mezőtúr based on Ottoman-Turkish Sources</i>) . . .	195
KÖNYVISMERTETÉSEK	209
<i>Csikány Tamás Péter: Földesi Ferenc: Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézet 1924-1944. (Ferenc Földesi: Strong faith – strong will. The Royal Hungarian Royal Veszprém-Jutas Non-Commissioned Officer Training and Educational Institute 1924-1944.)</i>	
<i>Dévavári Zoltán: Emberség az embertelenségben? Ujváry Gábor: Antiszemita zsidómentők? Hóman Bálint, Zsindely Ferenc, Makkai János, Mester Miklós és Kemény Gábor 1944-es szerepének előzményei. (Humanity in inhumanity? Gábor Ujváry: Antisemitic Jewish rescuers? The antecedents of the 1944 role of Bálint Hóman, Ferenc Zsindely, János Makkai, Miklós Mester and Gábor Kemény)</i>	214
<i>Hegedüs Roland: Fazekas Gergely – Péteri Lóránt – Vikárius László (szerk.): Zenetörténetek Közép-Európából. Tanulmányok a Zenetudományi Tanszék vonzásköréből. (Gergely Fazekas – Lóránt Péteri – László Vikárius (eds.): Music Histories from Central Europe. Studies from the Field of Interest of the Department of Musicology)</i>	223
<i>Tölgyesi József: Gombos-Kis Edit: Múltunk a jövőnk öröksége. Iszkaszentgyörgy története. (Edit Gombos-Kis: Our past is the heritage of our future. The story of Iszkaszentgyörgy)</i>	229
SZERZŐINK.	236

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

AUGUSTINUS ÉS A PÓCSI KEGYKÉP. PÁRHUZAMOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK A DE CIVITATE DEI CSODAFEJEZETE ÉS A 18. SZÁZADI OSZTRÁK CSODATÖRTÉNETEK KÖZÖTT

Földvári Katalin

Összefoglaló:

Aurelius Augustinus hippói püspök (354–430) műveiben többször megjelenik a csodák leírása, *De civitate Dei* című munkájának 22. fejezetében szintén előtérbe kerülnek ezek a különös események. Az egyházfő hűsz, Észak-Afrika különböző területeiről származó csodatörténetet gyűjtött itt egybe, amelyek – a bibliai történetekhez hasonlóan – azt a célt szolgálták, hogy az emberek higgyenek Krisztus feltámadásának csodájában. A történeteknek a templomban történő gyakori felolvasása Augustinus szerint azonban nem tette lehetővé a csodák megőrzését, így ő ezeknek a lejegyzését, írásban való rögzítését szorgalmazta.

Az Augustinus által előírt gyakorlati teendők a csodás események feljegyzésével kapcsolatban még a 17-18. században is felfedezhetők, a korokban megnő a szentek közbenjárására történt rendkívüli eseteket összefoglaló ún. mirákulumos könyvek száma. Ekkor jelent meg az a két gyűjtemény is, amely az 1697-ben Bécsbe került eredeti pócsi kegykép előtt történt imameghallgatások beszámolóit foglalta össze: a *Heylsamer Gnaden-Brunn* (1703), valamint annak bővített kiadása, az *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* (1739). Jelen tanulmány arra fókuszál, hogy megmutassa, változtak-e a 18. századra a csodák leírásának Augustinus által kijelölt „szabályai,” és ha igen, hogyan.

Kulcsszavak: Augustinus, csodák, pócsi kegykép, Bécs, mirákulumos könyvek

Abstract:

Descriptions of miracles appear several times in the works of Aurelius Augustine, bishop of Hippo (354–430), and these strange events also come to the fore in chapter 22 of his work *De civitate Dei*. Here the church leader collected twenty miracle stories from different parts of North Africa, which, like the biblical stories, were intended to make people believe in the miracle of Christ's resurrection. However, Augustine believed that the frequent reading of the stories in churches did not allow for the preservation of the miracles, so he called for them to be written down.

The practicalities of recording miraculous events as prescribed by Augustine can still be seen in the 17th and 18th centuries, with the proliferation of so-called "miraculous books" summarising extraordinary events that occurred through the intercession of the saints. This was also the time of the publication of two collections of accounts of prayer hearings before the original image of the shrine of St. Augustine in Vienna in 1697: the *Heylsamer Gnaden-Brunn* (1703) and its expanded edition, the *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* (1739). This paper focuses on showing whether and how the 'rules' of Augustine's description of miracles had changed by the 18th century.

Keywords: Augustin, miracles, devotional image of Pócs, Vienna, books of miracles

Bevezető

Aurelius Augustinus hippói püspök (354–430) műveiben¹ többször megjelenik a csodák leírása, kategorizálása, elmélkedik a különböző típusokról, a mirákulumok körülményeiről, összehasonlítja őket, közben pedig felszólít a csodás események írásban történő megörökítésére, illetve maga is törekszik arra, hogy saját korának csodái megmaradjanak az utókor számára. *De civitate Dei* című munkájának 22. könyvében szintén előtérbe kerülnek ezek a különös események: Augustinus Észak-Afrika területéről származó csodatörténeteket gyűjtött egybe. A püspök kezdeményezésének hatását mutatja, hogy napjainkban is igen fontos a kegyhelyeken bekövetkezett gyógyulások összeírása és megőrzése a búcsújáráshely patrónusába vetett hit megerősítése céljából. Azt, hogy a püspök által szorgalmazott gyakorlati teendők a csodás események feljegyzésével kapcsolatban még a 17–18. században is felfedezhetők a mirákulumos

¹ Példaként: *Sermo* 88, 98, 317–319, 320–324, 330.; *De Miraculis Sancti Stephani Protomartyris*; *De vera religione*; *De Genesi ad litteram*; *De utilitate credendi*; *Retractationes*, *De civitate Dei*.

könyvekben, jól mutatják azok a gyűjtemények, amelyek az eredeti pócsi kegykép előtt Bécsben történt imameghallgatások beszámolóit foglalták össze. A csodatörténetek felépítése, a szövegekben felsorolt adatok, a hitelességük bizonyítására szolgáló toposzok, valamint a szövegek felhasználásának módjai azt mutatják, hogy a csodák gyűjtésének célja és módszere, melyet Augustinus szorgalmazott, évszázadokkal később is megjelenik a kultushelyeken. Jelen tanulmány ezekre a párhuzamokra fókuszál, rámutatva arra, hogy a hippói püspök által elkezdett gyakorlat a mai napig kiemelkedően fontos a kegyhelyek történetében.

A csodák a kereszténységben

Már az ókortól kezdve maradtak fenn leírások különböző kultuszhelyeken történt gyógyulásokról, amelyeket vagy a meggyógyultak maguk, vagy pedig a kegyhely írnokai jegyeztek le.² A legkorábbi feljegyzésekkel az epidaurosi Asklepios-szentélyben³ találkozunk, ahol feliratos kőtáblák⁴ tudósítanak a gyógyulásokról.⁵ Azt, hogy a korai kereszténység idejében is keletkeztek hasonló feljegyzések, az a csodagyűjtemény bizonyítja, amely Augustinus *De civitate Dei* című munkájának 22. könyvében található.

A kereszténység történetét végigkísérik a hit erejét bizonyító csodák leírásai, amin olyan szokatlan eseményeket, jelenségeket értenek, amelyek a korábbi tapasztalatok alapján nem megmagyarázhatók. A mirákulum-elbeszélések fontos szerepet tölthettek be a mártírok és szentek kultuszának kialakításában is. A mártírok életére és szenvedésére vonatkozó írásos bizonyítékokat azért gyűjtötték össze, hogy ezeket a közösség előtt a hit erősítése céljából felolvassák. A szentek életrajzainak legfontosabb részét az életút leírása mellett a szent csodatevő erejének mirákulumfeljegyzések formájában történő ismertetése jelentette, mivel ennek kiemelkedő szerepe volt a szentté avatási eljárás során.⁶ A szentkultusz egyik

² Vö.: Kötting, Bernhard (1950): *Peregrinatio religiosa: Wallfahrt en in der Antike und Pilgerwesen in alten Kirche*. Münster.

³ Kerényi Károly (1999): *Az isteni orvos. Tanulmányok Asklepiosról és kultuszhelyeiről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.; Németh György (2015): Az epidaurosi Asklepios-szentély gyógyulási feliratai. *Vallástudományi Szemle*, 11 (2): 57–61.

⁴ *Pausaniae Graeciae Descriptio* (1829). Tomus I. Caput XXVII. 3. Sumptibus et typis Car. Tauchnitii, Lipsiae, 208–209.; Hamilton, Hans Claude – Falconer, William (transl.) (1906): *The geography of Strabo*. Vol. 2. G. Bell&Sons, London.

⁵ A szövegeket közreadja: Herzog, Rudolf (1931): *Die Wunderheilungen von Epidauros. Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin und der Religion*. Leipzig; LiDonnici, Lynn R. (1995): *The Epidaurian Miracle Inscriptions. Text, Translation and Commentary*. Scholar Press, Atlanta, Georgia; Weinreich, Otto (1909): *Antike Heilungswunder: Untersuchung zum Wunderglauben der Griechen und Römer*, Gießen.

⁶ Kovács Gergely (2017): *Szentek és boldogok igazolt csodái*. (Új Ember kiadványok.) Ma-

legfontosabb alkotóeleme az, hogy a Szent közvetít abban, hogy a hozzá fordulók számára isteni segítséggel csoda történjen.⁷ Bár a 2. századtól kezdve folyamatosan olvashatunk keresztény csodatevőkről,⁸ az áttörés csak a 4. században következik be, amikor megjelenik az első keresztény, a *vita* műfajától eltérő, latin nyelvű csodagyűjtemény, ami szentek ereklyéinél történt gyógyulásokat mutat be. Ez a munka Aurelius Augustinus nevéhez kapcsolódik, *De civitate Dei* című műve, melyet élete vége felé fejezett be,⁹ különösen széles befogadó körre talált.

A láthatatlan személy testi maradványainak minden darabjában, sőt az ezekhez érintett tárgyakban is jelen volt, melynek következtében lassan elárasztották a keresztény világot az eredeti ereklyék töredékei, valamint a „kontaktus-ereklyék”. Ez az oka annak, hogy a késő antik és kora keresztény vallásosság középpontjába a *translatio* (ereklyék vándorlása emberekhez), nem pedig a *peregrinatio* (emberek vándorlása az ereklyékhez) került. Az ereklyeátvitel révén létrejött új kultuszhelyek hálózata az 5. század elejére átrajzolta a Szent elérhetőségének térképét: Itáliában, Galliában, Hispániában és Afrikában elszórt közösségek jöttek létre.¹⁰ A 4. és 5. században történtek az első ereklyeátvitel, melyekben élen járt Ambrosius milánói püspök (339–397), aki 386. június 17-én Gervasius és Protasius mártírok maradványait¹¹ az általa építtetett Basilica Ambrosi-

gyorsországi Mindszenty Alapítvány – Új Ember Kiadó. Budapest. 15–40.; Kuminetz Géza (2005): A csodák vizsgálása és kánonjogi jelentősége a szenttéavatási eljárás során. In: Ivancsó István (szerk.): „Téged jöttünk köszönteni”. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza. 135–153.; Schuh, Barbara (1989): „Von vilen und mancherlay seltzamen Wunderzaichen:” die Analyse von Mirakelbüchern und Wallfabrtsquellen. St. Katharinen. 17.

⁷ A szent életű személy halála után a sírjánál történt csodák (miracula post mortem) tanúskodnak először arról, hogy valóban szentet tisztelhetnek benne, ennek nyomán indul el a szentté avatási vizsgálat. Ilyenkor gyakran fény derül arra, hogy a szent már életében is tett csodákat (miracula in vita). Wenz-Haubfleisch, Annegret (1998): *Miracula post mortem. Studien zum Quellenwert hochmittelalterlicher Mirakelsammlungen vornehmlich des ostfränkisch-deutschen Reiches*. Respublica-Verlag, Siegburg. 37–41.; Klaniczay Gábor (2004): A csoda struktúrája. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Balassi Kiadó, Budapest. 67.; Robert Markus (2010): *Az ókori kereszténység vége*. Kairosz Könyvkiadó Kft, Budapest.

⁸ Bővebben: Vanyó László (1984): *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*. Szent István Társulat, Budapest.; Wittmer-Butsch, Maria – Rendtel, Constanze (2003): *Miracula. Wunderheilungen im Mittelalter. Eine historisch-psychologische Annäherung*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien.

⁹ Brown, Peter (2003): *Szent Ágoston élete*. Osiris Kiadó, Budapest. 350–366.

¹⁰ Brown, Peter (1993): *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. 115–118.

¹¹ Ambrosius további szentek ereklyéit is átvitette: Vitalis és Agricola mártírok ereklyéit Bolognából Firenzébe, Nazarius ereklyéjét a milánói bazilikába. Wenz-Haubfleisch, Annegret: i. m. 52. 5. megj.; vö.: Angenendt, Arnold (1997): *Wallfahrt, Grab und Reliquien. Communio. Internationale Katholische Zeitschrift*, 26, Mai–Juni, 227–236.

anába vitette és az oltár alatt elhelyeztette.¹² Ezt követően az ereklyekultusz következő fellendülése Szent István¹³ protomártír maradványainak a Jeruzsálem melletti Kaphar Gamala területén történt megtalálásával (415) indul meg,¹⁴ ereklyéit pedig később számos észak-afrikai templomba eljuttatták. Ennek az ereklyének egy darabja érkezett meg 418 körül Uzalisba, ahol Augustinus barátja, Evodius püspök (396/397–430) támogatta a vértanú kultuszát. Innen az ereklyéket más észak-afrikai településekre osztották szét: Aquae Tibilitanae, Castellum Sinitense, Calama¹⁵ és Hippo részesültek belőlük. A hamvak egy része 424/425-ben érkezett meg az utóbbi városba,¹⁶ ahol 425. június-júliusában az Augustinus által emeltetett „memoria”¹⁷ oltára alatt helyezték el, amelyet a bazilika közelében építettek fel.¹⁸ A Szent István ereklyéi körül kialakult liturgikus gyakorlatban az ún. „libelli miraculorum” csodafeljegyzései is szerepet kaptak. Arról, hogy a vértanú ereklyéi pozitív fogadtatásra találtak Hippó városában, nemcsak Augustinus beszédei,¹⁹ a *De civitate Dei* 22.

¹² Ambrosius maga is ír erről a testvérének, Marcellinának szóló levelében: *Ambrosi epistula ad sororem Marcellinam* (Epistula XX). <https://www.thelatinlibrary.com/ambrose/epist.html> (letöltés dátuma: 2022. 06. 08.). Augustinus szintén beszámol erről: Reale, Giovanni (2012): *Agostino Confessioni, Testo latino a fronte*. Bompiani, Milano. (Liber IX. Caput 7.) 840–842.

¹³ Szent István protomártírról lásd: ApCsel 6,1–8,2.

¹⁴ Dochorn, Jan: *Revelatio Stephani*. https://www.academia.edu/44506736/Revelatio_Stephani (letöltés: 2022. 06. 08.).

¹⁵ Ezekben a városokban is történtek gyógyulások az ereklye átszállítása idején: a tibilitai vizeknél az ottani püspök, Praeiectus vitte el az ereklyét, mely esemény során egy vak asszony gyógyult meg. A sinitai várnál az ereklyék megérintésekor Lucillus püspök gyógyult ki a súlyos fekélyből. Calamában a mártír maradványait vivő Possidius püspök gyógyult meg. Signori, Gabriela (2007): *Wunder. Eine historische Einführung*. Campus Verlag, Frankfurt am Main. 19.

¹⁶ Augustinus ezekkel a kifejezésekkel ír Szent István vértanú ereklyéjéről: „*exiguus pulvis*,” „*cinis*,” „*caro Sancti Stephani*” (*Sermo* 317,1. [PL, 38.] 1435.). Az uzalisi „*csodakatalógusban*” homályos marad az ereklye leírása: „*ampulla quaedam [...] intra se habens sanguinis quamdam aspersionem et aristarum quasi ossium significationem*” (De Miraculis Sancti Stephani Protomartyris. Migne, Jacques-Paul (1845): *Sancti Aurelii Augustini Hippoensis Episcopi Opera Omnia [...]*. [Patrologia Latina, 41.] Ex typis J. P. Migne, Parisiis. 834.)

¹⁷ A „memoria” szó jelentheti a mártír emlékhelyét, de a vértanú ereklyéjét, ereklyetartóját is. Onasch, Konrad (1981): *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche*. Koehler&Amelang, Leipzig. 261–262.

¹⁸ Ezen az emlékhelyen egy mára elveszett, négy versből álló epigramma volt, amelyet valószínűleg maga Augustinus írt, illetve valószínűsíthető, hogy egy freskó is tartozott hozzá, amely a vértanú megkövezését ábrázolta. Partoens, Gert: Stephanus martyr. *Augustinus-Lexikon online*. https://www.schwabeonline.ch/schwabe-xaveropp/elibrary/start.xav?start=%2F%2F%2A%5B%40attr_id%3D%27a1_productpage%27%5D#_elibrary__%2F%2F%5B%40attr_id%3D%2710.24894%2FAL.StephanusMartyr%27%5D__1654673525806 (letöltés dátuma: 2022. 06. 08.).

¹⁹ *Sermo*, 317–319, 320, 322, 324, 330.

könyvének 8–10. fejezetei,²⁰ hanem Augustinusnak a csodák gyűjtésére indított kezdeményezése is bizonyítja.

***A De civitate Dei* „csodafejezete”**

Az ereklyékkel való közvetett kapcsolat eredményeként sokszor megtörtént csodák egyházilag szorgalmazott hitelesítését, illetve a rendkívüli esetek minél szélesebb körben való ismertté tételét szolgálta az Augustinus által összeállított ún. „libelli²¹ miraculorum”. A gyűjtemény keletkezésének ideje alatt (426/427) a csodák száma csak Hippó városában közel 70 volt, Calamában jelentősen magasabb,²² mialatt az első Szent István-emplék helyen, Uzalisban csak abban az időben kezdődtek az Augustinus által szorgalmazott feljegyzések,²³ melyek a *De miraculis sancti Stephani*²⁴ című gyűjteményben maradtak fenn.

Augustinus a műveiben a csoda három típusát különbözteti meg: 1. A fizikai szinten véghezvitt csodák mindenki számára látható, nem szokványos dolgok (*De Genesi ad litteram*, 6,25.) az igazi csodák azonban a lélekben mennek végbe (*Sermo*, 98.1.). 2. Pszichológiai síkon a csoda olyan jelenség, amely szokatlan természetével a néző megdöbbenését (mirari) váltja ki (*De utilitate credendi*, 16,34.). 3. Teológiai értelemben a csoda egy Istentől származó jel, melynek célja, hogy kimozdítsa az embert a lelki zűrzavarból és felkeltse benne a hitet.²⁵ Augustinus Szent István marad-

²⁰ Cap. 8. *De miraculis, quae ut mundus in Christum crederet facta sunt et fieri mundo credente non desinunt.*; Cap. 9. *Quod uniuersa miracula, quae per martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum martyres crediderunt.*; Cap. 10. *Quanto dignius honorentur martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut deus uerus colatur, quam daemones, qui ob hoc quaedam faciunt, ut ipsi di esse credantur.*

²¹ A „libellus” szó alapjelentése „könyvecske, kicsi írás,” a római jogi nyelvben azonban mást jelent: a hatósághoz vagy a császárhoz benyújtott különböző írásbeli beadványokra vonatkozik. Az Augustinus-lexikon szerint a hippói püspök 179 alkalommal használja műveiben a „libellus” szót mindkét jelentésben.

Hübner, Wolfgang: *Liber (libellus)*. https://www.schwabeonline.ch/schwabe-xaveropp/elibrary/start.xav?start=%2F%2F%2A%5B%40attr_id%3D%27a1_productpage%27%5D#__elibrary__%2F%2F%5B%40attr_id%3D%2710.24894%2FAL.Liber%27%5D__1654778618105 (letöltés: 2022. 06. 09.).

²² „*Nondum est autem biennium, ex quo apud Hipponem Regium coepit esse ista memoria, et multis, quod nobis certissimum est, non datis libellis, de iis quae mirabiliter facta sunt, illi ipsi qui dati sunt ad septuaginta ferme numerum pervenerant, quando ista conscripsi. Calamae vero, ubi et ipsa memoria prius esse coepit, et crebrius dantur, incomparabili multitudine superant.*” *De civitate Dei* 22,20.

²³ „*Uzali etiam, quae colonia Uticae, vicina est, multa praeclara per eundem Martyrem facta cognovimus: cuius ibi memoria longe prius quam apud nos, ab episcopo Evodio constituta est. Sed libellorum dandorum ibi consuetudo non est, vel potius non fuit: nam fortasse nunc esse jam coepit.*” *De civitate Dei*, 22,21.

²⁴ Lásd: 16. jegyzet.

²⁵ Vö.: Roessli, Jean-Michel (2012): *Mirabilia, miraculum*. In: Robert Dodaro – Cornelius

ványainak Hippóba történt megérkezésétől (424) kezdve gyűjtötte a csodás esetek leírásait, melyre más püspököket is buzdított.²⁶ Bár Gervasius és Protasius mártírok ereklyéinek átvitelekor is történtek csodák,²⁷ sem Milánóban, sem az észak-afrikai kegyhelyeken nem kezdtek el ezeknek az eseteknek a szisztematikus gyűjtését.²⁸ A Szent István-ereklye megérkezése, valamint annak emlékhelyén történő elhelyezése alkalmából és felszentelése emléknapiján tartott beszédeiben Augustinus az általa szorgalmazott ereklyekultusznak²⁹ Krisztus-központú irányt ad: nemcsak a mártír tisztelete céljából állítanak oltárt a benne elrejtett ereklyével, hanem Isten, illetve Krisztus hódolatára is, aki a vérével megváltotta a mártírt,³⁰ és aki, ahogy István is, nem a saját nevében tett csodákat. Az ereklye így jelle válik: amennyiben a mártírok Krisztus testi feltámadásának tanúként haltak meg, ez beigazolódik az ereklyéjük ereje segítségével és a közbenjárásukra végbemenő csodák által,³¹ így a feltámadásba vetett hit megerősítést nyer.³² A csodás események azért történnek, hogy a világ higgyen Krisztusban, és akkor sem szűnnek meg ezek, amikor a világ már hisz. Augustinus azt mondja, hogy a saját korában is történnek

Mayer – Christof Müller (hrsg.): *Augustinus-Lexikon*, vol. 4. Verlag Schwabe, Basel. 25–29.

²⁶ A *De miraculis Sancti Stephani protomartyris* című munka Evodius püspök megbízásából készült Augustinus szorgalmazására. A két részből álló csodagyűjtemény ismeretlen szerző tollából származik, valószínűleg a klérus egyik tagja állíthatta össze. A szöveg Augustinus Uzaliban tett látogatását követően, tehát 424 nyara után keletkezhetett. A gyűjtemény 20 csodás esetet mond el, két különböző olvasóközönséget megcélózva: az első könyv történeteit a mártírhoz kapcsolódó ünnepnapon felolvasták a hívők előtt, míg a második könyv szövege az uzalisi klérus épülését szolgálta. Wenz-Haubfleisch, Annegret: i. m. 57–59.

²⁷ Egy Severus nevű férfi visszanyerte a látását, néhányan pedig démonoktól szabadultak meg. Vö.: „*Cum enim prolata et effossa digno cum honore transferrentur ad Ambrosianam basilicam, non solum quos inmundi vexabant spiritus confessis eiusdem daemonibus sanabantur, verum etiam quidam plures annos caecus civis civitatisque notissimus, cum populi tumultu ante laetitiae causam quaesisset atque audisset, exiit eoque se ut duceret suum ducem rogavit.*” *Confessiones*, IX. 7.16.; „*ad Mediolanensium corpora martyrum in eadem civitate caecum illuminatum fuisse,*” *Retractiones*, I.13.

²⁸ Ambrosius püspök a mártírokat nem szükséghelyzetekben megszólítandó segítőként tisztelte, hanem közbenjárókként a mennyi ítélszék előtti bűnbocsánat és az örök üdvösség elnyerésével kapcsolatban. Wenz-Haubfleisch, Annegret: i. m. 53.

²⁹ Vö.: „*portant sane secum reliquias beatissimi et gloriosissimi martyris Stephani, quas non ignorat sanctitas vestra, sicut et nos fecimus, quam conuenienter honorare debeatis,*” *Epistola*, 212.

³⁰ *Sermo*, 317,1.

³¹ „*Stephanum sanctum fecisse miracula in nomine Christi, nullum autem miraculum fecisse Dominum Christum in nomine Stephani*”, *Sermo*, 319,1.

³² „*...cui, nisi huic fidei adtestantur ista miracula, in qua praedicatur Christus resurrexisse in carne et in caelum ascendisse cum carne? quia et ipsi martyres huius fidei martyres, id est huius fidei testes, fuerunt [...] pro ista fide mortui sunt [...] ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur,*” *De civitate Dei*, 22,9. Vö.: „*Credamus ergo eis et vera dicentibus et mirafacientibus, dicendo enim vera passi sunt, ut possint facere mira,*” *De civitate Dei*, 22,10.

csodák, ahogy régebben is történtek, és minden ilyen eset azt igazolja, hogy Krisztus fölment a mennybe azzal a testtel együtt, amelyben feltámadt. A csodás eseményeket – szerinte – korábban teljesen megbízható könyvekbe jegyezték fel, és ezeket a történeteket az emberek azért olvassák, hogy higgyenek bennünk.³³

Augustinus *De civitate Dei* című művének 22. könyvében olyan csodák sorozatáról számol be, amelyek részben imádkozás vagy szentségek által, részben ereklyék tisztelete révén, Szent István különböző emlékhelyein mentek végbe.³⁴ Az ereklyét Isten adta, Ő engedte meg, hogy megtalálják és elszállítsák.³⁵ A mártírok maradványainak felfedezése és átadása az isteni irgalom³⁶ hatalmasságát tárta fel: a keresztény közösség egy olyan értékes dologhoz juthatott, mint a szent halott praesentiája.³⁷ A szentélyeknél feljegyzett gyógyító csodák Isten hatalmát tanúsítják, Augustinus úgy gondolja, hogy ezt a hatalmat leginkább azokon a helyeken lehet megtapasztalni, ahol azok a halottak nyugszanak, akik a feltámadás kegyelmének reményében készek voltak mártírhalált halni.³⁸

A *De civitate Dei* 22. könyvének 8. fejezete, amely több mint húsz beszámolót foglal magába, két részből áll: az elsőben a püspök olyan csodákat ismertet, amelyek korábbi időkben történtek Észak-Afrika különböző részein. A második rész csodái a Szent István-ereklyék tiszteletéhez

³³ „*In eisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, et quae facta sunt, et propter quod credendum facta sunt.*” *De civitate Dei* 22,8.1.

³⁴ „*Nam etiam nunc fiunt miracula in eius nomine, sive per sacramenta eius sive per orationes vel memorias sanctorum eius; sed non eadem claritate inlustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamantur.*” *De civitate Dei*, 22,8.1.

³⁵ „*Latuit tanto tempore corpus eius, processit quando Deus voluit, illuminavit terras, tanta miracula fecit.*” *Sermo*, 319,6.

³⁶ A csodagyűjtemény szövegét vizsgálva felfedezhető Augustinus csodás eseményekkel kapcsolatos nézeteinek változása: A fiatal Augustinus 390 körül még kritikusan vélekedik a csodákról: az elődök még engedelmeskedtek a látható csodáknak, és miattuk van az, hogy az utódok számára már nem szükségesek ezek a csodák. Amióta a katolikus egyház az egész világon elterjedt és szilárd alapokon áll, nincs szükség látható csodákra. Vö.: *De vera religione*, 25, 47. Az idős Augustinus 400 után már annál jobban támogatja a csodás gyógyulásokat, melyek közül egynek maga is tanúja volt, ahogy ezt kifejti a *De civitate Dei* című munkája 22. könyvének 8. fejezetében. Mialatt fiatalkori éveiben a mindenható Isten képéből indult ki, idősebb korában a csodás gyógyulásokkal kapcsolatban egyre inkább a kegyelem Istenének működéséről beszél. Vö.: Roessli, Jean-Michel (2012): i. m. 25–29.

³⁷ Amikor Szent István koporsója feltűnt, az isteni kegyelem mindenkit elborított: „*Qui cum apparuissent domni Stephani thecam, statim terrae motus factus est, et tanta suavitas et fragrantia odoris inde ingressa est, quantam nullus hominum se meminuit vel audisse vel sensissi: ita ut putaremus nos in amoenitate paradisi esse positos. [...] Et ipsa hora mox de odore suavitatis ejus septuaginta et tres animae curatae sunt.*” *Epistola Luciani ad omnem ecclesiam, de revelatione corporis Stephani martyris primi et aliorum*, 8. Migne, Jacques-Paul: i. m. 815.

³⁸ *De civitate Dei*, 22.9.

kötődve a mártír észak-afrikai emlékhelyein³⁹ következtek be néhány évvel korábban. Augustinus tehát nem olyan csodagyűjteményt állított össze, amely egy bizonyos kultusz helyhez kapcsolódik, hanem Észak-Afrika egész területéről írt le gyógyulásokat és egyéb csodás eseményeket.⁴⁰

A szerző a Szentírás kánonját állítja szembe az újabb csodák terjesztésével: „*A Szentírás szükségképpen meghatározott kánonja ugyanis a múltbeli csodákat mindenfelé felolvastatja, és minden nép emlékezetébe belevéseti. Ami viszont az újabb csodákat illeti, alig-alig válnak ismertté még abban a városban vagy helységben is, ahol megtörténtek.*”⁴¹ Hiszen csak kevesen értesülnek róluk, a többiekhez pedig már el sem jut a különös események híre. Amikor másoknak mesélik el ezeket, akkor pedig nem hitelesíti őket akkora tekintély, hogy az emberek fenntartások nélkül elhiggyék őket. A csodák felsorolásának végén Augustinus újra hangsúlyozza írásba foglalásuk szükségességét: „*Ma is számos csoda történik*⁴² *tehát [...] ezek a csodák azonban nem azon a módon lesznek ismertté, mint amazok, és a gyakori olvasás, amely elejét veszi a feledésnek, nem morzsolgatja őket, mint az emlékezés kavicsát. Még ahol gondoskodnak is róla, amint mostanában nálunk kezd kialakulni, hogy azoknak a könyvecskéit, akik e jótéteményekben részesülnek, nyilvánosan felolvassák, ott is csak egyszer hallják az éppen jelenlévők, a többség viszont nincs ott, úgyhogy néhány nap múlva már azok sem képesek megőrizni elméjükben a hallottakat.*”⁴³

³⁹ Karthago, Curubis, Uzalis, Fussala, Villa Victoriana, Hippo, Calama, Aquae Tibilitanae, Castellum Sinitense.

⁴⁰ A *De miraculis Sancti Stephani* c. munka az első olyan gyűjtemény, amely egyetlen helyen, az Uzalisban történt csodákat foglalja össze.

⁴¹ *De civitate Dei* 22,8.1., fordítása: Dér Katalin – Heidl György (ford.): (2009): Szent Ágoston: *Isten városáról*, IV. kötet. *XVII–XXII. könyv*. Kairosz Kiadó, Budapest. 468.

⁴² Augustinus korábban a *De vera religione* című írásában még így vélekedett a csodákról: „*Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quaereret, et eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum novitate flagravat: nec iam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea praedicarent quae pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt.*” (*De vera religione*, 25,47.; vö.: *Sermo*, 88,3.) A *Retractiones* című művében korigálja a korábban leírtakat: „*Item quod dixi: Nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quaereret, et eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum novitate flagravat, verum est quidem; non enim nunc usque, cum manus imponitur baptizatis, sic accipiunt Spiritum Sanctum, ut loquantur linguis omnium gentium, aut nunc usque ad umbram transeuntium praedicatorum Christi sanantur infirmi, et si qua talia tunc facta sunt, quae postea cessasse manifestum est. Sed non sic accipiendum est quod dixi, ut nunc in Christi nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipse, quando istum ipsum librum scripsi, ad Mediolanensium corpora martyrum in eadem civitate caecum illuminatum fuisse iam noveram et alia nonnulla, qualia tam multa etiam istis temporibus fiunt, ut nec omnia cognoscere nec ea quae cognoscimus, enumerare possimus.*” *Retractiones*, I. 13,7.

⁴³ *De civitate Dei* 22,8.1., fordítása: Dér Katalin – Heidl György: i. m. 482.

A hippói püspök maga is gyakran felkereste azokat, akikkel csoda történt azért, hogy személyesen szerezzon információkat. A curubisi színesz, miután kigyógyult betegségeiből, Augustinus kérésére Karthágóba ment, annak ellenére, hogy az egyházfő megbízható emberektől hallott az esetről.⁴⁴ A Karthágóban élő Innocentia mellrákból való csodás felgyógyulásával kapcsolatban Augustinus ezt írja: „Amikor az esetről értesültem, és erősen bosszankodtam, hogy ilyen nagyszerű csoda, amely ebben a városban egy cöppet sem jelentéktelen személyiséggel történt, ennyire homályban marad, jónak láttam figyelmeztetni, sőt mintegy megdorgálni az asszonyt.”⁴⁵ Miután kiderült, hogy a nő mellett lévő asszonyok sem tudnak semmit az esetről, a püspök kikérdezte Innocentiát, aki végül mindent elmondott.

Augustinusnál a csodák írásban történő megörökítésében kiemelkedő szempontként jelenik meg az *auctoritas* mint a csoda hitelesítője.⁴⁶ Az auctoritas ezekben a leírásokban egy előkelő és szavahihető, legtöbbször keresztény ember, aki vagy a csoda alanya, vagy pedig szemtanúja volt az eseményeknek.⁴⁷ A *De civitate Dei* „csoda-fejezete” nagy részben olyan eseteket tartalmaz, amelyeknek Augustinus maga is tanúja volt, vagy pedig megbízható forrásból értesült róluk. A karthágói ügyvéd, Innocentius gyógyulását szemtanúként tapasztalta meg,⁴⁸ rajta kívül még jelen volt Aurelius, Karthágó későbbi püspöke, valamint számos orvos, akik a beteget gyógyították. A hippói püspök milánói tartózkodása alatt egy vak ember visszanyerte látását, amely „sokak előtt ismeretes lehetett, részint mert ez nagy város, részint mert akkoriban a császár is ott tartózkodott, és hatalmas tömeg tanúsítja az eset megtörténtét”.⁴⁹ A gyűrűről szóló történet végén a püspök megjegyzi: „Előkelő nőről van szó, aki születésében és házasságában is nemes, ráadásul Karthágóban lakik. Sem a város, sem az érintett személy jelentősége nem engedi meg, hogy a dolog rejtve maradjon a keresők előtt.”⁵⁰ Az írásba foglalás mellett tehát az is nagyon fontos, hogy olyan tekintély igazolja őket, akinek a neve láttán az olvasóban semmi kétség nem marad a hitelességet illetően. Augustinus leírásaira jellemző a nyel-

⁴⁴ „Nos autem cum hoc comperissemus, jubente sancto episcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamois a talibus prius audierimus, de quorum fide dubitare non possemus.” *De civitate Dei*, 22,8.5.

⁴⁵ *De civitate Dei*, 22,8. 3., fordítása: Dér Katalin – Heidl György: i. m. 472.

⁴⁶ Az auctoritasról lásd: Óbis Hajnalka (2007): Szent Márton csodatevő levele. In: Tóth Orsolya (szerk.): *Pannóniától Galliáig. Szent Márton és kultusza*. (Hereditas Graeco Latinitatis, VI.) Debrecen. 18–28.

⁴⁷ Óbis Hajnalka (2018): „Fiunt ergo etiam nunc multa miracula”. Csoda, nyilvánosság, emlékezet Augustinusnál. In: Tóth Orsolya (szerk.): *Miraculum. A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben*. (Hereditas Graeco-Latinitatis, VII.) Debrecen. 156–168.

⁴⁸ *De civitate Dei*, 22,8.3.

⁴⁹ *De civitate Dei*, 22,8.2., fordítása: Dér Katalin – Heidl György: i. m. 469.

⁵⁰ *De civitate Dei*, 22,8.21., fordítása: uo. 481–482.

vi egyszerűség, ugyanakkor a nagyfokú részletesség és szemléletesség is: mindig pontosan megnevezi az események helyszínét, megadja az érintett nevét, rangját, foglalkozását, valamint a tanúk nevét.

A leírt történetekben legtöbbször súlyos betegségből való felgyógyulásról van szó, de olvashatunk démonok kiűzéséről, megtérésről és tárgyakkal kapcsolatos csodákról is. A Szent csodatévő ereje is különböző módokon nyilvánult meg. A gyógyulás bekövetkezhetett vértanúk emlékhelyein,⁵¹ szentek ereklyéi mellett.⁵² Több esetben nem a beteget érintették hozzá az ereklyéhez, hanem a ruháját, melyet később ráadtak/terítettek, és a beteg meggyógyult.⁵³ Más esetben virágokat érintettek a mártír ereklyéjéhez, amelyek a beteggel vagy halottal való érintkezést követően annak gyógyulását, halálból való visszatérését eredményezték.⁵⁴ Gyógyulást hozott továbbá néhány hívőnek a Szentföldről származó föld,⁵⁵ a szent olaj⁵⁶ és a keresztség is.⁵⁷

A csodák igazolását szolgálták a leírásokban az adatok rögzítése mellett az újra és újra ismétlődő toposzok. A toposz egyfajta irodalmi vándortéma vagy gyakran visszatérő motívum, mely újból és újból azonos (hasonló) értelemben jelenik meg a legkülönbözőbb korokban, legkülönbözőbb szerzők műveiben.⁵⁸ A mirákulumirodalom már az ókori Görög-

⁵¹ A vértanúk emlékhelyeivel kapcsolatban Augustinus hangsúlyozza, hogy a mártírok nem istenek, nem emelnek templomokat a tiszteletükre, és nem hasonlíthatóak össze a pogány istennel vagy démonokkal. A mártíroknak nem mutatnak be külön áldozatot, hanem az emlékhelyeiken lévő oltárokon mindig Istennek mutatnak be áldozatot. Az áldozat Krisztus teste, amit nem a mártíroknak ajánlanak fel, hiszen ők maguk is Krisztus teste. Az emlékhelyek csodatevő ereje az adott vértanú hitének ereje révén hozza működésbe Krisztus csodatevéletét. (*De civitate Dei*, 22,10.)

⁵² Szent István vértanú maradványainál gyógyult meg két köszvényes polgár és egy idegen is. (*De civitate Dei*, 22,8.14.)

⁵³ Egy Caspaliana nevű birtokon egy fogadalmas nővért súlyos betegség gyötört, ruháját az ereklyéhez vitték, ő azonban közben meghalt. Szülei letakarták a holttestet a ruhával, a nőbe pedig visszatért a lélek. (*De civitate Dei*, 22,8.16.). Egy Bassus nevű férfi a vértanú emlékhelyén imádkozott beteg lányáért, akinek a ruháját is elvitte oda. Hazatérve látta, hogy a gyermek már halott, miután azonban a ruhát ráterítette a lányra, az visszatért a halálból. (Uo. 11,8.17.)

⁵⁴ Amikor Szent István ereklyéjét a tibilitai vizekhez vitték, egy vak asszony kérte, hogy vezessék az ereklyét vívő püspökhöz. A virágokat, melyeket magával vitt, a maradványokhoz érintették, majd az asszony szeméhez, így visszanyerte látását. (*De civitate Dei*, 22,8.10.)

⁵⁵ Ez űzte ki a gonosz szellemeket egy Hesperius nevű egykori néptriunus házából, és ugyanettől a földtől gyógyult meg egy paralízises fiatalember, aki a földnél imádkozott. (*De civitate Dei*, 22,8.6.)

⁵⁶ Egy Irenaeus nevű pénztáros fia meghalt, testét a vértanú olajával kenték meg, és ő föléledt. (*De civitate Dei*, 22,8.18.)

⁵⁷ A mellrákban szenvedő Innocentia úgy gyógyult meg gyógyíthatatlan betegségéből, hogy egy megkeresztelkedett nő megjelölte őt a betegség helyén Krisztus jelével. (*De civitate Dei* 22,8. 3.)

⁵⁸ Toposzok fajtái a mirákulumok igazolására: Knapp Éva (1983): Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfölgjegyzések elemzése. *Száz-*

országban saját toposzokkal rendelkezett.⁵⁹ A korai egyházban a mártírok aktáiban, a szentek életrajzaiban és a szentbeszédekben használták a toposzokat.⁶⁰ A keresztény középkor később átvette ezeket az irodalom és költészet különböző területein.

A mirákulumirodalom legismertebb toposza annak a hangsúlyozása, hogy végtelen sok csoda történt. Ez a toposz rokon az ún. „brevitas-formával,” amikor az író arról tudósít, hogy a Szent több csodát tett, mint amennyit ő le tudna írni.⁶¹ Miután a földi gyógymódok hatástalanok voltak, az érintettek végső esetben az égi szférához fordultak. Gyakori toposz a szövegekben annak említése, hogy az orvosok nem tudtak segíteni a betegnek.⁶² A Szent segítségének nagyságára utal a probléma mértékének kiemelése.⁶³ A helyzet súlyossága és a csoda szembeállítását szolgálta annak elmondása, hogy már megtették a temetési előkészületeket, vagy a beteg már meg is halt, s ezt követően tért vissza a halálból csodálatos módon.⁶⁴

A feljegyzett csodatörténeteket a nép előtt felolvasták a templomban,⁶⁵ ezért is buzdították az érintett személyeket az események leírására: „*Petroniát, azt az előkelő nőt, aki súlyos és állandósult betegségéből [...] meggyógyult, [...] arra buzdítottuk, hogy adjon ki emlékiratot az esetről, melyet*

zadok, 117. évf. 524–545.; Tüskés Gábor – Knapp Éva (1982): Egy dunántúli búcsújáróhely a XVIII. században. A homokkomáromi mirákulumoskönyv tanulmányai (1751–1786). *Ethnographia*, XCIII. évf. 276–280.; Harmening, Dieter (1966): Fränkische Mirakelbücher: Quellen und Untersuchungen zur historischen Volkskunde und Geschichte der Volksfrömmigkeit. *Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter*, 28. évf. 64.

⁵⁹ Vö.: Weinreich, Otto: i. m. 195–202.

⁶⁰ Onasch, Konrad: i. m. 360.

⁶¹ „*Quid faciam? Urget huius operis implendi a promissio, ut non hic possim omnia commemorare quae scio [...] quos jam nunc, ut ignoscant, rogo: et cogitent quam prolixo laboris sit facere, quod me hic non facere suscepti operis necessitas cogit.*” (*De civitate Dei*, 22,8.20.)

⁶² „*rem, sicut medici dicunt, nullis medicamentis sanabilem. Aut ergo praedici solet, et a corpore separari membrum ubi nascitur; aut, ut aliquanto homo diutius vivat, tamen inde morte quamlibet tardius adfutura, secundum Hippocratis, ut ferunt, sententiam*” (*De civitate, Dei* 22,8.3.); „*in quo medicorum adjutoria cuncta defecerant*” (uo. 22,8.21.).

⁶³ „*Sed oculus ejus in maxillam fusus, tenui venula ab interiore quasi radice pendeat, totumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat*” (*De civitate Dei* 22,8.7.); „*Puerum quemdam parvulum, cum in area luderet, exorbitantes boves qui vehiculum traherent, rota obriverunt, et confestim palpitavit expirans.*” (Uo. 22,8.15.)

⁶⁴ „*Ibi cum jaceret, vel morti proximus, vel simillimus mortuo*” (*De civitate Dei* 22,8.7.); „*quae antequam revocaretur, illa defuncta est*” (uo. 22,8.16.).

⁶⁵ A történetek felolvasása nem a liturgikus „lectio,” hanem a „promulgatio” értelmében történt, tehát a csodás események hírüladását szolgálta (Signori, Gabriela: i. m. 42.). A csodák kihirdetésének ez a formája egészen a felvilágosodás időszakáig volt gyakorlatban. Lásd Schäfer, Karl Heinrich (1938): *Das Mirakelbuch von St. Maria im Elende am Harz*. In: Georg Schreiber [hrsg.]: *Deutsche Mirakelbücher. Zur Quellenkunde und Sinngebung*. L. Schwann, Düsseldorf. 156. A későbbi századokban egyes kegyhelyeken (pl. Altötting) kiválasztották a kéziratok gyűjteményekből a leghatásosabb történeteket, majd ezekből röpiratokat állítottak össze. Lásd: Theopold, Wilhelm (1983): *Mirakel. Heilung zwischen Wissenschaft und Glauben*. Verlag Karl Thieme, München. 65–66.

*felolvashatnak a nép számára, aminek ő igen készségesen eleget is tett.*⁶⁶ Augustinus szerint mindenki által ismert és emlékezetes a két testvér, Paulus és Palladia gyógyulása. Paulus gyógyulása húsvétvasárnap reggel, a templomot megtöltő nép szeme láttára következett be, amelyről a püspök szentbeszédében szolt néhány szót, ami azt mutatja, hogy Augustinus a csodás eseteket prédikációiban is felhasználta.⁶⁷ Később, a fiúval ebédelve, megismerte az ő és testvérei történetét. Az ünnep harmadik napján a nép előtt felolvasták a fiú által elmondottakat⁶⁸ úgy, hogy közben a püspök kiállította a lépcsőre az egészséges fivért és mellé a még beteg, rángatózó nővért is. A „könyvecske” felolvasása után Palladia imádkozni kezdett a mártír sírjánál, majd Paulushoz hasonlóan ő is álomba zuhant és meggyógyult: *„Ekkor viszont a csodálattól oly hatalmas hangzavar támadt mind a férfiak, mind a nők részéről, hogy úgy tűnt, sosem lesz vége a meghatottsággal vegyes folyamatos zajongásnak. [...] Isten dicséretét zengték szavak nélküli hangon, akkora hangerővel, hogy alig bírta elviselni a fülünk. és mi más töltötte be az örvendezők szívét, mint Krisztus hite, amiért István vérét ontották?”*⁶⁹

A csodákról szóló elbeszélések megörökítése azért is fontos, mert az emberek mindennapjai, szükséghelyzetei mellett bepillantást engednek a korabeli keresztények életébe.⁷⁰ Augustinus az általa összegyűjtött feljegyzésekkel tehát a csodát és ezzel együtt az ereklyéhez kapcsolódó csodás eseményeket beépítette a kereszténységbe, és a csoda a keresztény hit részévé, a hippói püspök tevékenységének köszönhetően a keresztény hit megerősítésének eszközévé vált.⁷¹

Csodatörténetek az eredeti pócsi kégyképnél Bécsben, a 18. században

Az eredeti pócsi ikont az első csodás könnyezést (1696. november 4. – december 8.) követően, 1697 júliusában szállították Bécsbe I. Lipót császár parancsára. Mialatt a kegyképet a város összes templomában nyilvánosan bemutatták,⁷² Savoyai Jenő herceg Zentánál győzelmet aratott

⁶⁶ *De civitate Dei*, 22,8.21., fordítása: Dér Katalin – Heidl György: i. m. 481.

⁶⁷ *Sermo*, 320–324.

⁶⁸ Uo. 322.

⁶⁹ *De civitate Dei* 22,8.22., fordítása: Dér Katalin – Heidl György: i. m. 484–485.

⁷⁰ Láthatjuk például, hogy a karthágói egyház papjai naponta látogatják a beteg Innocenciuszt, vigasztalják és imádkoznak érte. Petronia, az istenfélő és előkelő asszony, még erősen a babonák rabja stb. Vö.: Stolz, Anselm O.S.B. (1926): Zu den Wunderkapiteln im 22. Buch der Civitate Dei. *Theologie und Glaube*, 18: 846–848.

⁷¹ Signori, Gabriella: i. m. 23.

⁷² Heylsamer Gnaden-Brunn In den Wunderthätigen Bild der weinenden Mutter Gottes von Pötsch In St. Stephans Dom-Kirchen zu Wienn. Das ist Ursprüngliches

a törökök felett (1697. szeptember 11.),⁷³ melyet később a híres szónok, Abraham a Sancta Clara (1644–1709) a Pócsi Istenszülő közbenjárásával, a kép bécsi jelenlétével kapcsolt össze. A pócsi ikon így a 17. század végén nemcsak Bécs, hanem az egész Habsburg Birodalom palládiumává vált.⁷⁴

Az eredeti pócsi kegyképnél történt imameghallgatásokat két nyomtatott mirákulumos könyv foglalja össze: az 1703-ban kiadott *Heylsamer Gnaden-Brunn*,⁷⁵ illetve ennek bővített kiadása, az 1739-ben megjelent *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn*.⁷⁶ Mindkét gyűjteményt *Christoph Zennegg* (1666–1712) jezsuita szerzetes nevéhez kapcsolják a források.⁷⁷ A kötetek nemcsak a kegykép előtt történt imameghallgatásokra világítanak rá, hanem fontos adatokkal szolgálnak az ikon bécsi kultuszával kapcsolatban is.⁷⁸

Herkommen dieses Gnaden-Bilds, Dessen übernatürlich auß denen Augen abgegossene Zäher zu Pötsch in Ungarn, Ankunfft desselben nacher Wienn, prächtige Einholung, und beständige Verehrung allda. Wie auch bey selben reichlich erhaltene Gnaden durch die ersten drey Jahr zu Trost Marianischer Herzen zusammen getragen und auß Befelch hoher Obrigkeit in dieses Wercklein verfasst. Wienn, gedruckt und zu finden bey Andreas Heyinger Universität Buchdrucker 1703. 28–46.; Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn In dem Wunderthätigen Bild der weinenden Mutter Gottes von Pötsch, welches In original in der Wienerischen Metropolitan-Kirchen verehret wird. Das ist: Ursprüngliches Herkommen dieses Gnaden-Bilds, Dessen übernatürlicher Weis aus denen Augen abgeflossen Zäher zu Pötsch in Ungarn. Ankunfft desselben nach Wienn, Einholung und beständige Verehrung allda; wie auch bey selben bis in Jahr 1739. erhaltene Gnaden. Mit Genehmhaltung hoher Geistl Obrigkeit. Univ. Buchdr. 22–24.

⁷³ Bővebben: Szita László – Seewann, Gerhard (szerk.): (1997): *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. G Nyomdász Bt., Pécs–Szigetvár; Oross András (2019): *Európa Génusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736)*. Kronosz Kiadó, Pécs–Budapest. 99–100.; Mohay Tamás (2008): Mária, Pócs, Bécs. In: Verbényi István (szerk.): *Psallite sapienter. A 80 éves Béres György köszöntése. Festschrift zum 80. Geburtstag von Georg Béres*. Szent István Társulat, Budapest. 373–392.; uő: (2008): Zenta és Máriapócs: Adalékok a képkultusz és a történeti emlékezet kapcsolatához. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. 535–549.

⁷⁴ Földvári Katalin (2015): „Aller Sieg in Ungarn kommt durch Mariam”. Die Ikone „Maria Pocs” im Marienkult der Habsburger. *Folia Athanasiana*, 17: 93–117.; Éva Knapp – Gábor Tüskés (1998): „Abgetrocknete Tränen”. Elemente in der Wiener Verehrung des marianischen Gnadenbildes von Pötsch im Jahre 1698. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, 93–104.; Knapp Éva (1996): „Abgetrocknete Tränen”. A pócsi Mária-ikon bécsi kultuszának elemei 1698-ban. In: Ivancsó István (szerk.): i. m. 61–79.

⁷⁵ *Heylsamer Gnaden-Brunn* [...] 1703.

⁷⁶ *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* [...] 1739.

⁷⁷ Stöger, Johannes Nep. (1856): *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Vienna–Ratisbona. 405–406.; Sommervogel, Carlos (1898): *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Tome VIII. Bruxelles–Paris. 1488–1489.; Lukács, Ladislaus (1988): *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773)*. Pars III: R–Z. Romae. 1897.

⁷⁸ Földvári Katalin (2024): Der Wiener Kult der Ikone „Maria Pocs” in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Spiegel der Mirakelbücher, Disszertáció, Debreceni Egye-

A gyűjtemények csodákat bemutató részei eltérő felépítésűek: míg a *Heylsamer Gnaden-Brunn* a történeteket kronológiai sorrendben ismerteti (1697-ből 8, 1698-ból 66, 1699-ből 90 imameghallgatás⁷⁹), addig az *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* rövid formában újra közli a korábbi munka szövegeit, melyeket kiegészít az 1739-ig történt esetekkel (összesen 286 csodatörténet), szükséghelyzetek szerint 11 csoportra osztva.⁸⁰ A kötetek szövegeinek a szerkezete eltérő: az első könyv a beszámolókat különböző, latin nyelvű bibliai idézeteket magába foglaló áhítati résszel egybekötve, nagy részletességgel írja le, ennek újabb kiadása a tanítást és áhítati részeket elhagyva már csak a tényeket közli röviden.⁸¹ A feljegyzések szerkezete azonban terjedelemtől függetlenül mindig azonos. Először ábrázolnak egy olyan helyzetet, amely az érintett személy nézőpontjából kilátástalan vagy elviselhetetlen (betegség, baleset).⁸² Ezt követi a Szűzanyától történő segítségkérés, melyben a Szent közvetítőként jelenik meg Isten felé.⁸³ Végül láthatjuk a probléma isteni segítséggel történő hirtelen megoldódását; ez az esemény van tulajdonképpen csodaként interpretálva a bejegyzésekben.⁸⁴

A mirákulumok ábrázolásmódjával kapcsolatban a 17–18. századi szövegeket vizsgálva megfigyelhető, hogy az évszázadok során végbement változásoknak köszönhetően az 5. századi szövegekhez képest itt már

tem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 314.; uő: (2021): Die Elemente der Wiener Verehrung der Ikone Maria Pocs von 1697 bis zum 1796. *Folia Athanasiana*, 23: 69–99.; uő: (2020): The Cult of the Miraculous Icon of Máriapócs in Vienna. In: Szilveszter Terdik (ed.): *The Light of Thy Countenance: Greek Catholics in Hungary*. Debrecen. 304–308.; uő: (2017): Az eredeti pócsi ikon liturgikus tisztelete Bécsben a 18. században. In: Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.* Nyíregyháza. 407–423.

⁷⁹ *Heylsamer*, 57–279.

⁸⁰ I. Mängel an den Augen abgewendt, II. Gefährlich in das Ohr gesteckte, oder geschlickte Sachen, III. Unheyl an den Händen, IV. Unheyl an Füßen, V. Frais und Hinfallend, VI. Hißige Kranckheit, VII. Unglück von Pferd und Wägen, VIII. Unterschiedlich unglückliche Fäll, IX. Wasser-Gefahr, X. Unterschiedliche andere Zufäll, XI. Unterschiedliche, theils langwürige, theils tödtliche Kranckheiten *Erneuert*, 39–114.

⁸¹ A mirákulumszövegek fajtáiról bővebben: Tüskés Gábor (1993): *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 51–52.

⁸² „Peter, ein zwey jähriges Söhnlein des Hannß Morkey, Bauern zu Petronell, hatte im rechten Aug einen gefährlichen Zustand, so daß er 5. Maden oder Wurm darinn hatte, und wegen schwerer Geschwulst des Gesichts beraubt lebte.”

⁸³ „Die betrübte Eltern suchten mit eyferiger Andacht Hülff bey dem weinenden Gnaden-Bild der seeligsten Mutter Gottes, und erhalten es auch...”

⁸⁴ „...massen nach vollbrachter Andacht die Wurm aus dem Aug des Knabens mit der Nadel sich haben ohnebeschwert heraus lassen nehmen, und hiermit ist dem Ubel völlig abgeholfen worden. Anno 1698.” *Erneuert*, 39.; vö.: Schneider, Ingo (1993): Anmerkungen zum Weltbild barocker Mirakelerzählungen. Leander Petzoldt – Siegfried de Rachewiltz – Ingo Schneider – Petra Streng (Hrsg.): *Das Bild der Welt in der Volkserzählung. Berichte und Referate des fünften bis siebten Symposions zur Volkserzählung. Brunnenburg/Südtirol 1988–1990*. Frankfurt am Main. 177.

minden esetben előtérbe kerül a fogadalmat tevő szubjektív nézőpontja, a szövegek erőteljesebben és realiztikusabban ábrázolják a fájdalmat.⁸⁵ A csodák ismertetése során látható a szenvedés és a megoldás egymással történő éles szembeállítás, ami a csoda jelentőségének hangsúlyozását szolgálja, így megjelenik az olvasó meggyőzésére való törekvés, ahol a szerző a csoda különlegességét, nagyságát húzza alá.⁸⁶ Az elbeszélések új, feszültséget okozó eleme továbbá a részletesség, az ábrázolások dramatizáltsága.⁸⁷

A csodás események hírül adásának módja jól látható a *Heylsamer Gnaden-Brunn* beszámolóí alapján. A leírások szerint a kegyelemben részesült személy a helyszínen adta tudtul⁸⁸ vagy közölte⁸⁹ az imameghallgatást. A hívők gyakran ajánlottak fel táblát, amelyen olvasható volt a szükséghelyzetből való megmenekülés története.⁹⁰ Gyermeük meggyógyulása után a szülők bemutatták őt a templomban,⁹¹ akinek pedig nem volt lehetősége elmenni a kegyhelyre, levélben írt beszámolót.⁹² Néhány esetben a csodatörténet végén megjegyzésre kerül, hogy mely tanúk támasztották alá írásban is az események valóságát.⁹³ A kegyelemben

⁸⁵ „Den 18. October 1698. hat Susanna Haiderin, von Znaim, ein Messer hierber gebracht, mit welchen sich ihr 66. jähriger alter Mann, ein Schuster, aus Unvorsichtigkeit ins Aug gestochen, worauf das Aug ganz umgekehret, und kohlschwarz worden ist; Derohalben verlobte sich das Weib zu unser lieben Frauen von Pötsch Kirchfahrt zu thun: alsobald verliessen ihn die zuvor erlittene grosse Schmerzen, das Aug nahm die Heylung an.” Erneuert, 168–169.

⁸⁶ Habermas, Rebekka (1988): Wunder, Wunderliches, Wunderbares. In: Richard van Dülmen (hrsg): *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main. 46–58.

⁸⁷ „Herr Joseph Reußner, zeigt an den 29. October Anno 1698. wie er sein 5. viertel-jähriges Kind Anna Lucia in der Nacht beym Armblt genommen, und aus Unvorsichtigkeit ausgesprenget, also daß das Kind 8. Stund das Armbl nicht rühren konte, und wegen grossen Schmerßen erbärmlich schrye.” Erneuert, 54.

⁸⁸ „...welche den 29. Julii zu schuldigen Ehren Mariae kundtgemacht/das ihrer Frauen Schwester Kind Helena Puffin [...] nach denen Blateren 6. Wochen stumm gewesen.” Heylsamer, 139–140.

⁸⁹ „...welche den 25. Augusti eine Kruken zum Gnaden-Bild von Pötsch gebracht hat/ unter Aussag/ daß sie 8. Tag [...] mit groß geschwollnen Lincken Fuß behafft gewesen” Heylsamer, 145.

⁹⁰ „...laut angebrachter Tafl an 10. Brachmonat/widerumb gesund worden.” Heylsamer, 199.

⁹¹ „Den 3. December hat den Johans Friderich Schlechts [...] Eheweib Maria Regina ihr Kind Franß Antoni in dritten jahr vorgezeiget/ dessen Finger rechter Hand verfaulet ware” Heylsamer, 174–175.

⁹² „Hanß Marl Kayserl. Gutscher hat den Julii einen von Herrn Zercha Kayserl. Feuerwercker zu Otmüß/ an Herrn Kayserl. Zeugwarth Grassinger von Kraliß den 23. dito hieber geschribenen Brieff vorgezeiget/ worinnen enthalten/das...” Heylsamer, 127.

⁹³ „Von Erzehlung glaubwürdigster Leuth/ nicht aber des Begnadeten sebst/ wird hierbey gerucket.” Heylsamer, 178.; „Den 5. Decembris hat sein Mutter Margaritha von ihme angezeigt und bezeuget/ wie er von eines anderen Kind mit den Ellenbogen in beiden Augen also verleset worden.” Heylsamer, 176.; Von Wahrheit der Sachen, zeigen schriftlich, Herr Wilhelm Wierß, und Herr Christian Bulke, Kayserl. Hof-Chyrurgi. Anno 1697.”

részesültek tehát a 18. században már elmondták esetüket a kultuszhely klérusának, míg Augustinusnak magának kellett a történeteket összegyűjtenie. A pócsi kegyképhez kapcsolódó csodagyűjtemény szerkesztője buzdítja is a híveket a velük történt csodásnak vélt események híréül adására.⁹⁴

A hippói püspök beszámolóihoz hasonlóan a leírások a kora újkori mirákulumgyűjteményekben szintén tartalmazzák az érintett személy nevét, lakóhelyét és foglalkozását, melyet az események részletes ismertetése követ. Új adatként jelenik meg a szöveg végén a fogadalom megtételének, fogadalmi tárgy felajánlásának említése, valamint az imameghallgatásnak a pontos dátuma.⁹⁵ Mindez a feljegyzett gyógyulások hitelességének igazolását szolgálja. Egy mirákulum-jegyzőkönyv didaktikus célzattal jön létre, ugyanakkor megerősíti a patrónus tiszteletét, fokozza a kultusz propagandáját, a csodáknak így érvelő jellegük van, a közbenjáró szentségét bizonyítják.

A csoda mint érv megkívánja a neki megfelelő formát, a tekintély bizonyítékát, ezért van szükség a személyi adatokra, a csoda fajtájának és idejének rögzítésére s ezzel valódiságának alátámasztására.⁹⁶ A 17–18. századi mirákulumgyűjteményekben is megtalálhatók a korábban említett toposzok. A szerkesztő mindkét könyvben megemlíti, hogy sokkal több csoda történt a kegyképnél, mint ami a könyvben szerepel.⁹⁷ A történetekben gyakran kiemeli a Szűzanya segítségének fontosságát és a fogadalomtétel szükségét, amely gyakran összekapcsolódik egy fogadalmi adomány felajánlásával is.⁹⁸ A csoda valódiságát igyekszik igazolni a baj

Erneuert, 102–103.

94 „*Werden demnach bey dieser Gelegenheit diejenige ermahnet, welche dergleichen Gnaden allda entweder schon empfangen haben, wondenselben aber in diesem Büchlein kein Meldung geschieht, oder ins künftige hoffentlich erlangen werden, daß sie dieses mündlich oder schriftlich andeuten, damit dardurch diese Gnaden mehrer bekannt werden.*” *A kötet szerkesztője azt is elmondja, hogy a könyvben szereplő történet biztosan nem az összes imameghallgatás, ami a Pócsi Szűzanya közbenjárására történt. „Es ist aber kein Zweifel, sondern gleichsam gewiß, daß viel mehr andere allda erhalten, aber nicht angesagt, oder nicht schriftlich aufgemerckt worden. Dises kan man abnehmen aus der grossen Anzahl der Tafeln, und anderer Danck-Opfer, welchebey diesem Wunder-Bild zu sehen und geschehen.*” *Erneuert*, 115.

95 „*Michael Salfser, von Gollerstorff, ein Schneider 8. ganßer Tag an beyden Augen stockblind gewesen, und eben zur selbiger Zeit, sein Weib Maria, in einem hißigen Fieber tödtlich krank gelegen, als sie sich aber zu unserer lieben Frauen von Pótsch mit einer Wallfahrt und Opfer verlobet, ist er wiederum sehend, und sie gesund worden. Diese Wallfahrt ist von ihnen persönlich vollzogen worden den 25. Martii 1700.*” *Erneuert*, 45.

96 Tüskés Gábor – Knapp Éva: i. m. 276–278.; Tüskés Gábor (2001): *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*. Budapest. 158–159.

97 *Erneuert*, 115.

98 „*Ein Töchterlein der Maria Schottin, hat sich mit einer Gabel gefährlich in das Aug gestochen, nach gethanen Gelübd ist es täglich besser worden, und ist bis Aug völlig geheylet. Anno 1698.*” *Erneuert*, 39–40. Ez egy didaktikai eszköz volt, mivel a szerzők úgy gondolták, hogy minél előkelőbb személyek adományairól számolnak be, annál inkább

súlyosságának hangsúlyozásával,⁹⁹ melyet a betegség időtartamának kiemelésé is nyomatékosít.¹⁰⁰ Gyakran előforduló toposz az orvosi segítség eredménytelensége, valamint az orvosság hiábavaló alkalmazásának említése.¹⁰¹ A csodás gyógyulások leírásánál szinte mindig megemlítésre kerül, hogy a baj gyógyszerek nélkül múlt el,¹⁰² a probléma az érintett személy sérülése nélkül oldódott meg.¹⁰³ A csoda váratlan bekövetkezésére utal az, amikor a gyógyulást megelőzően a betegen a halál előjelei mutatkoztak, vagy pedig a temetés előkészületeit is megtették.¹⁰⁴ A környezet csodálkozása a történetek fölött ugyancsak bizonyító erejű.¹⁰⁵ Nagy jelentőséggel bírt továbbá, ha az esetet tanúkkal (lehetőleg magas rangú személyekkel) is tudták igazolni.¹⁰⁶

Az elnyert kegyelmek ismertté tétele több célt is szolgált: egyrészt kifejezte a köszönetet a mennyei jótevő felé, és emelte annak hírnevét. Másrészt „evilági ok” is társult a csodatörténetek nyilvánosságra hozatalához: minél több zárandok érkezik a kegyhelyre, annál több jövedelmet hoz ez a kultuszhely számára, ezért sok helyen a mirákulumgyűjtémé-

követendő lesz ez a fajta viselkedés mások számára. Szikszai Mária (2010): *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről*. Marosvásárhely. 137–138. Az *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* külön fejezetet szentel a magas rangú személyek ajándékainak. *Erneuert*, 29–30.

⁹⁹ „*Im Monath Martio Anno 1698. hat sich zugetragen, daß sich des Johann Purisch 9. jähriges Söhnlein Mathias, in ein Gatter-Beth steigend, in einen spißigen Nagel, an welches sonst die Gatter aufgebenkt werden, herab gefallen, daß ihme durch die Wunden die Gedarm gesehen worden. Der Schrocken-volle Vatter verlobte bey so unglücklichem Fall sein Kind alsobald zu unser lieben Frauen bey St. Stephan.*” *Erneuert*, 82.

¹⁰⁰ „*Einem Knaben, ist von einem andern ein Kern von einem Bochsörnli in das Obr gethan worden, welches ihm anderthalb Jahr grausame Kopf-Schmerßen verursacht. Nachdem ihn aber sein Mutter zu diesem Gnaden-Bild verlobt, ist der Kern glücklich von ihm kommen. Hat zur Danksagung ein Tafel und den Kern geopfert den 25. November 1708.*” *Erneuert*, 48.

¹⁰¹ „*... und seynd von denen Barbierern 3. consilia gehalten worden, und allzeit geschlossen, es seye kein anders Mittel ihme das Leben zu erhalten, als mit Abnehmung des Fusses.*” *Erneuert*, 63.

¹⁰² „*... nachdem die Mutter dahero sich verlobt, alsobald das verlebte Aug aufgehört zu bluten und wurde ohne einßige Arßney das Kind zu recht gabracht.*” *Erneuert*, 40.

¹⁰³ „*Den 26. Januarii 1698. hatte des Herrn Johann Pudtners, Forstmeisters zu Purckerstorff, sieben-jähriges Söhnli, Johann Christoph eine Spennadel geschlucket; nach dessen Vernehmung aber hat die Mutter das Kind mit einem Opfer zum Pötschischen Gnaden-Schafß verlobet, und hat dardurch erhalten, daß die Nadel den dritten Tag ohne einige Verleßung und Schmerßen des Kinds fortgegangen.*” *Erneuert*, 48.

¹⁰⁴ „*Gleiche Gnad ist allda erhalten worden für der Frau Maria Anna Gerstenbrandin lang krank gelegenes Kind Franß Antoni Ernst, welches in der zu lebt wütenden 10. stündigen Frais schon die Todten-Kerß in der Hand hatte, doch gleichwohl nach gethanen Gelübd zu unserem gnaden-Bild wiederum zu recht gekommen.*” *Erneuert*, 67.

¹⁰⁵ „*... und siehe Wunder! Als bald lasset Maria ihre Macht mercken, noch in selbiger Stund regte und legte das Kind das von Schmerßen befreyte Armbli, wie zuvor, daß es keines Baaders bedürftig ware.*” *Erneuert*, 104.

¹⁰⁶ „*... wie darüber schriftliche Zeugnuß gefertiget Herr Johann Leonhard Klug, Herr Johann Ferdinand Sing, Herr Augustin Leichamschneider, erster des Hofß die zwey leßte Bürgerli. Chyrgurgi.*” *Erneuert*, 62.

nyeket láncra erősítve kifüggesztették a templomban, és amikor ezeket a segítséget kérők elolvasták, maguk is meg akartak győződni a kegykép csodatevő erejéről.¹⁰⁷ A mirákulumszövegeket eredetileg, ahogy Augustinusnál is látható volt, a szentmise alkalmával felolvasták a hívek és a jelen lévő zarándokok előtt.¹⁰⁸

A nyomtatványok ajánlásai, az olvasónak címzett bevezető és az előszó, de a hosszú címek egyes részei is felvilágosítást nyújtanak arról, hogy a szerzők milyen céllal állították össze a művet. A *Heylsamer Gnaden-Brunn* ajánlásából, amely Bécs polgármestereinek és a városi tanács tagjainak van címezve, következtetni lehet a kötet megjelenésének okára. A bécsi városi tanács mindennap igen nagy buzgalommal tisztelte a pócsi kegyképet, és azon fáradozott, hogy az ikonnál végzett szertartások teljes egészében megmaradjanak és virágozzanak.¹⁰⁹ A kegyképnél meg tapasztalt kegyelmeket azért adják közre az említett könyvben, hogy a mennyei Királynő tisztelete még inkább növekedjen.¹¹⁰

Az 1703-ban publikált munkával ellentétben az *Erneuert- und vermerter Gnaden-Brunn* egy előzetes emlékeztetőben indokolja meg, hogy a csodás imameghallgatások történeteit miért szükséges újra kiadni: „*Bécs városának látványosságai között van a legkegyesebb Istenszülő Mária csodatevő könnyező képe, amely a Szent István-dóm főoltárán van tiszteletre kitéve. Ami ezzel a képpel történt, bár sokan, de mégsem elegenden tudják, néhányan pedig egyáltalán nem ismerik.*”¹¹¹ A szöveg elmondja azt is, hogy a kötetet Johann Anton Geissenhof nyomtatta saját költségén azért, hogy az emberek emlékezzenek az imameghallgatásokra, és mert így szerette volna kifejezni háláját a kegyelmekért, melyeket ő maga is elnyert ennél a kegyképnél.¹¹² Az emlékeztető rész felhívja a figyelmet a csodákkal kapcsolatban arra, hogy VIII. Orbán pápa dekrétumát¹¹³ figyelembe véve,

¹⁰⁷ Theopold, Wilhelm: i. m. 63.

¹⁰⁸ Signori, Gabriela: i. m. 42. Ez a felvilágosodás időszakáig volt gyakorlatban. Schäfer, Karl Heinrich: i. m. 156. Néhány kegyhelyen (pl. Altöttingben) kiválogatták a kézzel írt csodagyűjteményekből a különösen hatásos szövegeket, és röpiratokat állítottak össze belőlük. Bauer, Robert (1980): *Bayerische Wallfahrt. Altötting. Geschichte, Kunst, Volksbrauch*. Verlag Schnell & Steiner, München. 61.

¹⁰⁹ Joseph Ogesser említi, hogy az ikon számára a városi tanács megrendelésére 1747-ben egy 7251 gulden értékű nagy ezüstcsillár, majd hat ezüst gyertyatartó készült 1988 gulden értékben. A tanács elrendelte továbbá, hogy a kegyképnél mindennap ünnepélyes nagymisét végezzenek, ami II. József rendeletéig meg is történt. Ogesser, Joseph (1779): *Beschreibung der Metropolitankirche zu St. Stephan in Wien*. Wien. 302.

¹¹⁰ *Heylsamer*, 4/d–e.

¹¹¹ *Erneuert*, 2/a–b.

¹¹² Uo. 2/b.

¹¹³ *Urbani VIII. Pontificis Optimi Maximi Decreta seruanda in Canonizatione, et Beatificatione Sanctorum. Accedunt instructiones, et Declarationes quas Eminentissimi et Reverendissimi S. R. E. Cardinales Praesulesque Romanae Curiae ad id muneris congregati ex eiusdem Summi Pontificis mandato condiderunt. Typis Reu. Cam. Apostolicae, Romae MDCXLII.* 2–14.

ezeket nem jóváhagyott csodákként kell értelmezni, hanem olyan jótéményekként, amelyeket az érintettek a Szűzanya közbenjárásával kaptak.¹¹⁴ A gyűjteményben szereplő eseményeknek emellett nem szabad nagyobb hitelességet tulajdonítani, mint azoknak a személyeknek, akik eredetileg elmesélték őket. Ha valaki ezeket az elbeszéléseket kellő óvatossággal hallgatja és teszi közzé, illetve nem mulasztotta el az igazság megkövetelt felülvizsgálatát, akkor a történeteket eléggé hihetőnek tarthatja.¹¹⁵

A csodatörténetek felsorolása végén a szerző tesz néhány észrevételt a kegykép csodatevő erejének kihangsúlyozása céljából. A kötet minden olyan imameghallgatást magába foglal, amelyet a helyszínen elmondtak és lejegyeztek. Egészen biztos ugyanakkor, hogy sokkal több kegyelmet nyertek el a hívők, ezeket azonban nem hozták nyilvánosságra, így nem kerültek írásban megörökítésre sem. A felajánlott és a kegyképnél kifüggesztett táblák, valamint hálaadományok nagy száma a csodák sokkal nagyobb számát mutatja.¹¹⁶ Zenneg végül kiemeli „fő észrevételként” a lélekben végbement gyógyulásokat, melyek nem hasonlíthatók össze a kötetben leírtakkal, és amelyekről a mirákulumos könyv nem szól.¹¹⁷

A kéziratos mirákulumgyűjtemények többnyire kolostori, belső használatra készültek, a nyomtatott könyvek azonban már szélesebb olvasóközönséget céloztak meg. Itt két réteget különíthetünk el: az egyik a papság, amely a nyomtatott szövegeket eredeti nyelvükön olvasta és prédikációiban felhasználta, és akikhez világi olvasók növekvő csoportja csatlakozott. A másik olvasóközönséget azok a világiak alkotják, akik a történeteket a papság beszédein keresztül ismerik meg, majd továbbadják, fontos közvetítő szerepet játszva ezzel. A 18. századra a gyűjtemények nyomtatásban való megjelenésével, majd ezek egyre olcsóbbá válásával utóbbi réteg válik elsődleges olvasóközönséggé.¹¹⁸ Az, hogy

¹¹⁴ *Erneuert*, 2/c.

¹¹⁵ Uo. 36–38.

¹¹⁶ *Heylsamer*, 57–279.; *Erneuert*, 39–114.; vö.: Ertl, Thomas (1735): *Austria Mariana seu Gratosarum Virgineae Dei-Parentis Iconum per Austriam [...] Viennae*. 17.; Brauneck, Manfred (1978): *Religiöse Volkskunst. Votivgaben, Andachtsbilder, Hinterglas, Rosenkranz, Amulette*. DuMont Buchverlag, Köln. 88.; Tilmezt, Friedrich (1722): *Ausserlesenen Denkwürdigkeiten von der... St. Stephans Dom Kirche und Thürmen zu Wienn*. 275.; Choler, Ignatius (1721): *Memorabilia de templo ac turri ad St. Stephanum Viennae Austriae [...] Typis Andreae Heyinger*. Wien. 125.; Gugitz, Gustav (1955): *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch: ein topographisches Handbuch zur religiösen Volkskunde in fünf Bänden*. Bd. 1. Wien. 42.

¹¹⁷ „Wie viel andere seynd, welche in Verehrung dieser Bildnuß zur Beicht gehen, die sonst nicht wären zur Beicht gegangen? Wie viel werden seyn, welche weil ihr Herß durch die Marianische Zäher erweicht [...] seynd also durch die Fürbitt der weinenden Mutter Gottes von dem Todt der Seelen zum Leben der Gnad erwecket worden.” *Erneuert*, 116–117.

¹¹⁸ Knapp Éva (1999): A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek jellemzői II. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* LX. 105.

a szerző kiknek szánta munkáját, tükröződik a könyvek külső jegyeiben, felépítésében és a szövegek stílusában is. Mivel a *Heylsamer Gnaden-Brunn* című kötet nemcsak a csodák leírásánál, hanem minden fejezet szövegében latin nyelvű idézeteket, példázatokat tartalmaz a Bibliából és különböző teológiai munkákból, valószínűsíthető, hogy a papság számára készült. Ezzel szemben az 1739-ben kiadott gyűjtemény e részek elhagyásával már világi olvasóknak szól.

A korabeli nyomtatványok vizsgálata azt mutatja, hogy a két gyűjteményben ismertetett esetek szintén szentbeszédek szövegeiben kerültek feldolgozásra, ezáltal pedig kihirdetésre a hívek előtt. Accursius Passaviensis (?–1757) kapucinus szerzetes *Dreyfache Thränen Christi, Mariae und des Sünders*¹¹⁹ című prédikációja 1727-ben, a kegykép első könnyezésének háromnapos ünnepségén hangzott el a Stephansdomban. A szerzetes beszédében arra buzdítja a híveket, hogy keressék fel a pócsi kegyképet, hiszen itt kegyelmeket nyerhetnek el. Ezt követően felsorolja azokat a szükséghelyzeteket, amelyekből a leírások alapján a Szűzanya közbenjárására sokan megmenekültek.¹²⁰ Bécs városa 1747-ben ünnepelte az ikon megérkezésének 50. évfordulóját, mely alkalomból július 1. és 9. között tizenöt beszéd hangzott el. A homíliákat összefoglaló, *Fünfftzig-jähriges Jubel-Fest*¹²¹ című kötet szövegei közül hétben kerülnek említésre a csodagyűjtemények. A szónokok gyakran a csodás esetek fajtáit is felsorolják az *Erneuert- und vermehrter Gnaden-Brunn* beosztásának megfelelően.¹²²

¹¹⁹ Teljes címe: *Dreyfache Thränen Christi, Mariae und Des Sünders; Vorgetragen Da die Jährliche Gedächtnuß Des Marianischen Gnaden-Bilds, So im Jahr Christi 1696. zu Pötsch im Königreich Hungarn den 4. November das erste mal weinend gesehen worden. Durch 3. Täg in dem hohen Erß-Dom-Stift S. Stephan zu Wien 1727. hoch-feryerlich gehalten worden. Von P. Accursio, Passaviensi, Ord. S. Francisci Capucin. Ordinari Sonntags-Predigern bey Maria Stiegen im Hochfürstl. Passauer-Hof. Gedruckt zu Wien bey Johann Peter v. Gehlen, Kaiserl Hof-Universität.*

¹²⁰ „Wo nachmalens die Stumme redend/ die Lahme gehend/ die Taube hörend/ die Blinde sehend/ die Ausfäßige/ und Kranke gesund/ die in Feuer/ und Wassers-Gefahr errettet worden/ die kleinmütige/ und verstokte Sünder aber Gnad ihrer Bekehrung wieder erhalten (wie uns das Büchlein/ der heilsame Gnaden-Brunn der weinenden Mutter zu Pötsch vor die Augen leget) die lauter Zeugen seynd/ was die Fürbitts-Thränen Mariae bey Gott vermögen.“ Passaviensis, Accursius: i. m. C3/b.

¹²¹ Teljes címe: *Fünfftzig-Jähriges Jubel-Fest des Wunderthätigen Gnaden-Bilds Mariae von Pötsch, welches in der Hohen Metropolitan-Kirchen bey St. Stephan von denen Wienerisch-Marianischen Verehrern durch 8. Tage mit abgelegten 15. Sinn- und Lehr-reichen Trost-Predigten, samt Hoch-Aemtern und Litaneyen vom 1sten bis 9ten Julii 1747. in un-gemeiner Volks-Menge auf das feyerlichste gehalten wurde; so in nachstehenden Predigten/ Ursprung/ und Beschluß mit Herumtragung dieser Marianischen Bildnuß gehaltenen Procession klärlich zu ersehen. Wien, gedruckt bey Joh. Peter van Gehlen, Ihro Röm. Kaiserl. Königl. Maj. Hof. Buchdr.*

¹²² Pl. „Wie vielen Blinden hat Sie die Augen/ wie vielen Tauben die Obren geöffnet: wie viel Krumme und Lahme hat Sie auf die Bein gestellet: wie viel hat Sie aus Feuers- wie viel aus Wassers-Noth gerettet: wie viel hat Sie in gefährlichsten Sturfs/ und Fällen unter Pferden/ und Wägen hervor gezogen: wie vielen/ die der Tod schon im Rachen hielt/ hat Sie von dem

A kegykép előtt történt csodák kiemelése az ikont bemutató kiadványokban is megjelenik. Szép példája ennek a Thomas Ertl (1700–1757) jezsuita atya által szerkesztett *Austria Mariana*¹²³ című gyűjtemény, amely Ausztria Mária-képeit mutatja be. A pócsi kegykép ismertetésének végén a szerző összefoglalóan leírja a Pócsi Istenszülő közbenjárására történt imameghallgatások fajtáit.¹²⁴

Záró gondolatok

Augustinus az 5. században, a *De civitate Dei* című munkája 22. könyvének „csoda-fejezetében” a rendkívüli események leírásánál gyakran felteszi a kérdést: „Ki tud arról?” A kegyhelyeken történt csodás imameghallgatások lejegyzése és közzététele nemcsak a hippói püspök korában volt fontos és szükséges, hanem a századokon átívelve napjainkban is aktuális feladat. Bár több kegyhelyen vezetnek mirákulumos könyvet, az eredeti pócsi kegyképtől eltérően annak másolatánál, Máriapócson ez még nem történt meg.¹²⁵ A csodás gyógyulások és a veszélyhelyzetekből való megmenekülések nemcsak a zarándokhely patrónusának hírért növelik, de a hívők hitét is erősítik, emellett pedig számos területen megvilágítják az adott kegyhely/kegytárgy kultuszának alakulását.¹²⁶ A csodák leírásai bepillantást engednek továbbá az adott kor embereinek mindennapi életébe, megőrzésük tehát több szempontból is fontos.

schmerßlichen Sterb-Beth aufgeholfen.” Funßßig-Jähriges, A3/c.

¹²³ Teljes címe: *Austria Mariana, seu Gratosarum Virgineae Dei-Parentis iconum per Austriam, Origines, progressus, ac beneficia singularia Honoribus Illustrissimorum, Perillustrium, Reverendorum, Religiosorum, Praenobilium, Nobilium, ac Eruditorum Dominorum, Dominorum AA. LL. et Philosophiae Neo-Baccalaureorum, cum per R. P. Sebastianum Kayser, è soc. Jesu, AA. LL. et Philosophiae Doctorem, ejusdemque in Physicis p. t. Professorem Ordinarium, In Antiquissima, et Celeberrima Universitate Viennensi Prima Philosophiae Laurea donarentur ab Illustrissima Poësi Academica dicata, Anno M. DCC. XXXV.*

¹²⁴ „Sex et quadrageni memorantur, qui perfecto membrorum usu destituti cum per Mariae Pötschenis patrocinium recuperarunt; septem supra septies denos morbo gravi ac diuturno impliciti imminentem jam jam mortem evasisse, tricenî vitam a naufragio conservasse, decem ac septem a lapsu periculum effugisse, infantes quatuor, qui aetatis ignorantia vitri fragmenta glutiverant, eadem gratiosa hujus Virginis ope regessisse leguntur.” Ertl: i. m. 17.

¹²⁵ Vö.: Földvári Katalin (2021): Csodatörténetek Máriapócsról. *Kaleidoscope. Művelődés-, tudomány- és orvostörténeti folyóirat*, 23: 132–142. DOI: 10.17107/KH.2021.23. 132–142. (letöltés dátuma: 2022. 06. 14.); uő: (2021): „Az én orvosom a Csodatevő Szűzanya volt!” Máriapócsi imameghallgatások a 18–19. századból. *Görögkatolikus Szemlélet*, 8. évf. 2. sz. 58–59.; uő: (2021): Csodás gyógyulások Máriapócson, a Könnyező Szűzanya kegyhelyén. In: Bárány Attila (szerk.): *Történeti Tanulmányok. XX.* (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica, LXII.) Debrecen. 89–103.

¹²⁶ Vö.: Földvári Katalin (2022): Adományozási szokások Máriapócson. *Görögkatolikus Szemlélet*, 9. évf. 1. sz. 48–49.

És hogy milyen hatással van a zarándokokra egy-egy ilyen gyógyulás megtapasztalása? Ez Augustinus óta semmit sem változott, amit jól szemléltet az a Nagy Szent Bazil Rend levéltárában található levél, amelyet Kiss Andor tolcsvai lelkész írt 1929-ben:

„Örömmel adom szíves tudomására a Monostorfőnökségnek, hogy ama nagyszámu csodálatos dolgokhoz, amelyek a máriapócsi kegyhelyhez fűződnek sorozhatjuk az újabbi esetet is. Tudvalevő dolog, hogy f.é. okt. hó elsejére eső Mária oltalma ünnepére zarándoklatot vezettem Máriapócsra. Csoportunkban részt vett Seer Jánosné, szül. Granoviter Lidia, 47 éves, róm. kath. vallásu tolcsvai lakosnő is. Az asszonynak jobbkeze mintegy öt év óta – a rajta végzett műtét óta – reszkető idegsokkot kapott s hasznavevetlenné vált. Orvosok véleménye szerint betegsége gyógyíthatatlan volt. Elutazásunk előtt a kegykép előtt hosszasan imádkozott kérve a Szüzanya pártfogását és közbenjárását. Vonatra szállva a rózsafüzér imádságába kezdtek a zarándokok s közben vette észre, hogy bénult keze meggyógyult, mindenfelé mozgathatóvá s használhatóvá lett. Örömmel mutogatta zarándoktársainak, kik ösmerték bénulását s könnyezve örömétől jelentette nekem is. Híveim ennek tudatában lelkiekben és hitükben megerősödve tértek vissza otthonukba.»¹²⁷

¹²⁷ NSZBRL 1. doboz I-1-e.

SZÍNKÉPELEMZÉS CAMBRIDGE-BEN. KETTŐS ÜGYNÖKI JÁTSZMA A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI HÍRSZERZÉS TERÜLETÉN AZ 50-ES ÉVEK VÉGI NAGY-BRITANNIÁBAN

Pál István

Összefoglaló:

Ahogy 1956. november 4-én a szovjet hadsereg megindította a végső offenzívát a forradalom elfojtására,¹ az elkövetkező hónapokban közel 200 ezren menekültek el az országból.² 1957 augusztusáig 21 224 magyar állampolgár érkezett Nagy-Britanniába, akik közül 15 000 hosszú távon is az Egyesült Királyságban maradt.³ Az állambiztonság újjászervezését követően a Belügyminisztérium (BM) II/3. (Hírszerző) Osztály az első pillanattól fogva rendkívül jelentős energiákat szentelt az új emigráció feltérképezésére és bomlasztására,⁴ amit az 1957 tavaszától újonnan telepített ügynökökön túl az olyan külföldre távozott régi hálózati személyek aktiválásával próbáltak megvalósítani.⁵ Boronkay Attila Dénes egykori katonatiszt ez utóbbi kategóriát képviselte Angliában, akinek ismételt szolgálatba állítása műszaki végzettsége és szakterülete miatt hírszerzési szempontból különös jelentőséggel bírt volna. A Magyar Népköztársaság (MNK) illetékes szervei azonban nem számoltak azzal, hogy az MI5 (Military Intelligence Section 5 D Branch – a brit biztonsági szolgálat kémelhárító ágazata⁶) a Double Cross – a máso-

¹ Simándi Irén (2002): A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán II. *Valóság*, XLV. évf. 12. sz. 76–93.

² Palasik Mária (2022): A magyar titkosszolgálatok és az 1956-os kivándorlók. In: Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás (szerk.): *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. 174.

³ Hegedűs Gyula: Egyesült Királyság. In: Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás (szerk.): i. m. 301–305.

⁴ Tóth Eszter (2013): A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1957–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 401–412.

⁵ Palasik Mária: i. m. 176–179.

⁶ West, Nigel (1982): *A Matter of Trust. MI5 1945–72*. Weidenfield and Nicolson, London, 17

dik világháború idején kidolgozott (kettős ügynöki játszma) – módszere⁷ jóvoltából ellenőrzés alá fogja vonni az erre irányuló törekvéseket.

Kulcsszavak: 1956-os forradalom, emigráció, tudományos-technikai hírszerzés, kémelhárítás

Abstract:

As the Soviet army launched its final offensive to suppress the revolution on 4 November 1956, nearly 200,000 people fled the country in the following months. By August 1957, 21,224 Hungarian citizens had arrived in Great Britain, of whom 15,000 remained in the United Kingdom long-term. Following the reorganization of state security, the Ministry of the Interior (BM) II/3. (Intelligence) Department devoted considerable energy from the very first moment to mapping and disrupting the new emigration, which they attempted to achieve by activating, in addition to the agents newly deployed from the spring of 1957, old network individuals who had gone abroad. Former military officer Attila Dénes Boronkay represented the latter category in England, whose re-employment in service would have been of particular importance from an intelligence perspective due to his technical education and field of expertise. However, the competent bodies of the Hungarian People's Republic (MNK) did not expect that MI5 (Military Intelligence Section 5 D Branch - the counterintelligence branch of the British security service) would put these efforts under control thanks to the Double Cross method - a double agent game developed during World War II.

Keywords: Hungarian Revolt of 1956, emigration, scientific and technical intelligence, counter-espionage

Az ügynök beszerzése

1951. május 29-én az Államvédelmi Hatóság I. (kém és szabotázselhárításért felelős)⁸ Főosztálya indítványozta dr. Boronkay Attila egykori katonatiszt, a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) Fizikai Kémiai Intézete munkatársának beszerzését. Boronkay 1949 szeptemberétől az Orion Rádiógyár főállású kutatója volt,⁹ mielőtt 1950 júliusában diplomát szerzett a BME gépészmérnöki karán.¹⁰ A jelölt közreműködésére

⁷ Andrew, Christopher (2009): *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5*. Allen Lane, London. 241–262.

⁸ Müller Rolf (2012): *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest. 43–44.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XXIX – F – 293 – Orion RV – Üvegipari NV A-W Személyi lap 1939–1950 Boronkay Attila 1949. IX. 8. 1.

¹⁰ Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára (BMEL) – Gépész 1950 1851–2200 1936.

elsősorban az amerikai követségi könyvtárt rendszeresen látogató, emiatt kémkedéssel gyanúsított Juhász Endre tanársegéd megfigyelésében számítottak. Szöllősi György alezredes szerint az is a bevonás mellett szólt, hogy a – Sulyok Dezső (1897–1965) nevével fémjelezhető, erősen függetlenségpárti¹¹ – Szabadságpárt korábbi aktivistájaként jó viszonyba került az intézmény jobboldali beállítottságú hallgatóival és oktatóival. Az együttműködést pressziós alagra (zsarolásra) tervezték építeni, amely a Boronkay második világháborús szerepén, politikai beállítottságán, valamint édesanyja (gyógyszerhasználat következtében fennálló) morfinfüggőségén alapult.¹² A mérnöknek 1951. június 19-én behívóparancs nyomán meg kellett jelennie a debreceni laktanyában, ahol a katonai elhárítás kerületi parancsnoka őrizetbe vette. Fehér István főhadnagy és Cseh Géza alhadnagy ezt követően átkísérte az ÁVH helyi központjába, ahol egy közel 12 órán keresztül tartó kihallgatás vette kezdetét. Fehér azt róttta fel a jelöltnek, hogy életrajzában nem esett szó arról, hogy századparancsnok volt a Pocking mellett lévő amerikai hadifogolytáborban. Bár kezdetben tagadta a vádat, Fehér megmutatta Boronkay egyik levelét, amely részletesen beszámolt az ottani szerepéről. A főhadnagy ekkor özvegy Boronkay Aladárné Szilágyi Krisztina egészségi állapotával hozakodott elő, aminek nyomán a mérnök azonnal megtört, és olyan részleteket is feltárt, amelyekről a kihallgatója nem bírt tudomással. Fehér ezt követően kijelentette: Boronkay őszintétlenségét jóváteheti egy Péter Gábor számára írt kérvénnyel, ennek viszont az együttműködési szándékon kívül tartalmaznia kell részletes beismerő vallomását. A mérnök végül aláírta a beszerzési nyilatkozatot, mire a két államvédelmi tiszt fél órával később jelezte, hogy az ÁVH parancsnoka jóváhagyta az ügynöki munkára történő jelentkezését. A főhadnagy nyomatékosan felhívta Boronkay figyelmét a kötelező titoktartásra, miközben úgy vélte, hogy az ügynök az érvényesülési vágya nyomán önként el fogja végezni a rá bízott feladatokat.¹³

A szerző felvetése

Boronkay Attila szorult helyzetében vállalta az együttműködést az államvédelmi szervekkel, amelyek nyomásgyakorlással csak addig mutat-

Budapest, 1950. VII. 27. VIII/8.

¹¹ Szerencsés Károly (1997): *A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997*. Pápa Város Önkormányzata, Pápa. 119–168.

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) – 3. 2. 1 – Bt-670 – „Fodor” – Beszerzési javaslat. Budapest, 1951. V. 29. 21–27.

¹³ ÁBTTL – 3. 2. 1 – Bt-670 – „Fodor” – Szolgálati jelentés a beszerzésről – Budapest, 1951. VI. 22. 28–30.

hattak fel eredményt, amíg a mérnök Magyarországon próbált boldogulni. Amint 1956-ban Angliába távozott, a magyar hírszerzés által a kapcsolat felújítására tett kísérlete és a korábbi hálózati személy megszorogatása legfeljebb csak arra volt alkalmas, hogy a Foreign Office (brit külügyminisztérium) számára muníciót szolgáltasson Szolnok Péter londoni rezidens kiutasításához.

Az ügynök életútja az 1956-os forradalomig

Boronkay Attila 1923. december 19-én született Budapesten, Boronkay Aladár és Szilágyi Krisztina házasságában. 1941-ben a soproni honvéd reáliskolából került a Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémiára, amely két évvel később hadnaggyá avatta. Boronkay híradós szakirányon végzett, ugyanakkor 1943 őszén sikeresen teljesítette a gépjárműtechnikai tanfolyamot. Az 1. Honvéd Repülő Híradó Osztály szakaszcsoportparancsnokaként 1945 májusában amerikai fogságba esett, ahonnan öt hónappal később szabadult. 1946. augusztus 1-i hatállyal létszámfelettként a honvédelmi miniszter leszerelte. Az 1946/47-es tanévben a ME-FESZ (Magyar Főiskolások és Egyetemisták Szövetsége) évfolyamtitkára volt, 1947–48-ban az ún. Műegyetemi Rádióklub vezetőjeként tevékenykedett. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XII. kerületi szervezetének tagja volt, de a vezetőség 1947-ben kizárta. 1950-től 1952-ig az Elektromos Mérőkészülékek Gyárában a laboratóriumot irányította osztályvezető-helyettesi beosztásban. 1952-től a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Központi Fizikai Kutatóintézetében lett önálló kutatómérnök.¹⁴ Boronkay a múltja ellenére azért dolgozhatott egy ennyire kiemelt objektumban, mert az intézmény az 50-es évek folyamán komoly személyzeti gondokkal küzdött, a fizikusokon túl a megfelelően képzett mérnökök is hiányoztak.¹⁵ Az ügynök megbízhatóságát az is igazolta, hogy az ÁVH IV. Osztály a közreműködésével semlegesítette azt a szabotőr csoportot, amelynek egykori nyilasközből és az 1945 előtti tisztikarból álló tagsága egy szovjet távközlési berendezés felrobantására készült. A vezetőjüket kivégezték, a többi résztvevő átlagban 10–15 éves fegyházbüntetést kapott.¹⁶ Az ügy pontos részleteit nem is-

¹⁴ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum Központi Irattára (HM HLM KI) – 6441 – 4095 – V – 82 – Boronkay Attila Dénes 1923. Bpest, Szilágyi Krisztina. – Szolgálati Adatlap. Budapest, 1955. 08. 31. 1–17.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – A – 125 Műszaki Fejlesztési Hivatal – 11-es doboz (d). – Magyar Tudományos Akadémia Titkári Hivatala – 111-257/951 – 070/951/1/951 – A Központi Fizikai Kutató Intézet 5 éves tudományos munkaterve. – Budapest, 1951. V. 12. 1–2.

¹⁶ ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-670 – „Fodor” – Politikai Ny. Főosztály III. Osztály – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. Budapest, 1957. V. 17. 92–95.

merjük, de feltehetően a Zákó András nevéhez kötődő Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) szervezte a merényletet. Zákó mindenekelőtt a francia hírszerzésnek dolgozott, a SDECE (Service de la Documentation Extérieure et Contre-Espionage) azonban felmondta az együttműködést, amint a VKF 2 (Vezérkari Főnökség 2. Osztály – 1945 előtt a katonai hírszerzés) Szálasi alatt regnáló parancsnoka felfedte a hozzájuk fűződő kapcsolatot.¹⁷ Richard Helms, a CIA 1966 és 1973 között hivatalban lévő igazgatója is rámutatott, hogy Zákó értesüléseit szinte az összes nyugati titkosszolgálatnak eladta, ugyanakkor a konspiráció nemhogy az MHBK-nak, de a vezérőrnagynak sem volt az erőssége.¹⁸ Boronkay a Központi Fizikai Kutató Intézetben (KFKI) Náray Zsolt (1927–1995), a Kozmikus Sugárzási Osztály helyettes vezetője,¹⁹ valamint Zsdánszky Kálmán villamosmérnök²⁰ megfigyelését végezte. Az ÁVH már-már a rendszer híveként könyvelte el a mérnököt, aki végül 1956. december 27-én elhagyta az országot. Az államvédelmi szervekkel fenntartott kapcsolata megszűnt, azonban egykori munkatársaival folyamatosan levelezett; többek között azt is megírta, hogy 2-3 év elteltével haza fog jönni. Rossz Gyula rendőr őrnagy kapcsolatfelvételi terve úgy szólt, hogy a londoni rezidentúra egyik tisztje Cambridge-ben fel fogja keresni, hogy kikérdezze a terveiről. Boronkay érdeklődésére az lett volna a válasz, hogy az MNK összeírja a külföldre került állampolgárait, hogy vészhelyzet esetén konzuli útlevétellel tudja őket segíteni. A hivatalos változat szerint a mérnök tartózkodási helyéről egy másik ott élő menekült révén szereztek tudomást. A következő, hosszabb beszélgetésre Londonban terveztek sort keríteni, miközben határozott utasítás ment volna a KFKI-ban maradt munkatársakkal történő levélváltások megszüntetésére vagy a tematika módosítására. A korábbi együttműködés jegyében meg kellett tudni a mérnöktől, hogy miben lehet a hírszerzés segítségére. Amennyiben vállalja a további közös erőfeszítéseket, az első feladatot már ekkor ki lehetett adni. Vonakodás esetén a rezidentúra visszavonulót tervezett, azonban emlékeztette volna a zuglói ügyben játszott sze-

¹⁷ Ungváry Krisztián (2019): A magyar katonai elhárító szolgálatok vezetői. Életek – sorok – csoportok. In: Drusza Tamás (szerk.): *A magyar elhárítás fejlődése. Tanulmányok a katonai és polgári nemzetbiztonsági elhárítás múltjáról, jelenéről, jövőjéről*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 41–47.

¹⁸ Helms, Richard (2003): *A Look over My Shoulder. A Life in the Central Intelligence Agency*. Random House, New York. 98–99

¹⁹ Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Informatikatörténeti Fórum, Náray Zsolt. <https://itf.njszt.hu/szemely/naray-zsolt> (letöltés dátuma: 2024. 08. 29.).

²⁰ Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH) – Országos Találmányi Hivatal Szabadalmi Leírás 147.390. szám – Szolgálati Találmány – Hordozható részecskeszámláló berendezés – Központi Fizikai Kutató Intézet, Budapest – Feltalálók: Náray Zsolt és Zsdánszky Kálmán oki. villamosmérnökök, budapesti lakosok – A bejelentés napja: 1959. április 24. 1–4.

repére. Végszükség esetén a beszerzési nyilatkozat másolatával terveztek ráijeszteni, noha az állambiztonság tartott tőle, hogy az rossz esetben az MI5 kezébe kerülhet.²¹ A félelem egyáltalán nem volt alaptalan. Ti. Faragó Péter atomfizikust, akit az ÁVH 1949-ben munkatársai szökéséhez nyújtott segítsége miatt nyomásgyakorlással „Tudós,” illetve „Csendes” fedőnéven beszervezett, 1958 végén „Bakos” (Szikla/Szolnok Péter rendőr őrnagy) az 1949-es nyilatkozat másolatával próbálta együttműködésre bírni. Az Edinburgh-i Egyetem tanára azonban átadta az inkriminált dokumentumot a helyi rendőrségnek, ami végső soron a londoni rezidens kiutasításával végződött.²²

Az ügynök angliai helyzete

A BM II/3. Osztály 1957. augusztus 21-én arról tájékoztatta a londoni rezidentúrát, hogy Boronkay az Unicam Instruments Ltd. (korábban W. G. Pye & Co Ltd)²³ alkalmazásában áll. A mérnök munkahelyéről a legfontosabb tudnivalók között szerepelt a látogatás lehetősége, az önálló épület megléte vagy az egyetemi tömbben elfoglalt helye, az intézet és Boronkay lakása közötti távolság, a szóba jöhető közlekedési eszközök, a rendőrségi ellenőrző pont megléte vagy hiánya. Ezzel egy időben ki kellett deríteni, hogy az ügynök hol és kikkel ebédel, mikor kezd dolgozni, és mikor ér véget a munkaidő, van-e lehetőség a követésére, mielőtt megszólítják. Végül, de nem utolsósorban azt is meg kellett tudni, hogy a Magyarországról delegált vendég kutatókat milyen ellenőrzésnek vetik alá.²⁴ Szolnok őrnagy jó öt héttel később jelezte, hogy a UNICAM INSTRUMENTS Ltd. az 1947-es felvásárlása óta a Pye Company elektronikai vállalat kísérleti részlegeként működik,²⁵ amely nem folytat titkos tevékenységet. A legközelebbi étterem a Milton Arms Hotelben működött, a Milton Road és Arbury Road sarkán lévő pub volt a legközelebbi nyilvános hely. A városközpontból a 115-ös autóbusz járt a környékre, taxit viszont senki sem használt arrafelé. A környéken rendő-

²¹ ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-670- „Fodor” – Politikai Ny. Főosztály III. Osztály – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. Budapest, 1957. V. 17. 92–98.

²² Szekér Nóra (2020): Fizikus az állambiztonság hálójában. *Betekintő*, 14. évf. 4. sz. 53–60 – www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok-2020_4_szeker.pdf (letöltés: 2024. 07. 25.). DOI: 10.25834/BET.2020.4.3.

²³ Cambridgeshire Archives R110/016 WG Pye & Co Ltd. Unicam Instruments Ltd. 1929–1938.

²⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 7/007. sz. utasítás – BAKOS elvtársnak! LONDON. – Tárgy: „Fodor” ügye. – Budapest, 1957. VIII. 21. 61–62.

²⁵ Cambridgeshire Archives R85/105 NRA 3503 Cambs Misc WG Pye & Co Ltd. Unicam Instruments Ltd. 1909–1974.

rórszoba nem volt, a testület tagjai nem tűntek fel. A munkaidő 17 óráig tartott, a vállalat telephelyén étkezde nem üzemelt, az ügynököt 12 és 13 óra 30 közötti ebédszünetben, követés után volt lehetőség megszólítani. Az előzetes figyelés eredményességéhez mindkét kaput vagy az autóbussz megállót szemmel kellett tartani. „Hardy” titkos munkatárs (Tóth János kereskedelmi kirendeltségi ügyintéző)²⁶ ismerte az igazgatót, ám Mr. Stanley felkeresését az operatív tisztt csak Tóth kíséretében vállalhatta. Amennyiben a látogatásra sor kerül, már lehetett kérni, hogy beszélhessenek a cég magyar alkalmazottjaival, vagy tolmácsként forduljanak a mérnökhöz. A kiutazó vendég kutatókat napi szinten nem ellenőrizte a Cambridgében illetékes rendőrség, azonban a követségi munkatársak nem tudtak volna feltűnés nélkül megszállni a városban.²⁷ A BM II/3. Osztály 20 nap elteltével kiküldte a kapcsolatfelvételi utasítást, amelynek értelmében Tóth megszervezhette az üzemlátogatást, de Boronkay nevét nem említhette.²⁸

A kapcsolatfelvétel

1957. november 15-én a rezidens és „Szepesi” (Bazsó Tibor rendőr főhadnagy)²⁹ Cambridge-be utazott, ám Boronkay autóval hagyta el a munkahelyét, és csak 16 óra körül lehetett utolérni. Szolnok az üzemben beszélt az ügynökkel, csak hogy annak egyik munkatársa végig a közelben tartózkodott. Az őrnagy átadta a korábbi tartótiszt üzenetét, mire a mérnök sajnálkozását fejezte ki, hogy búcsú nélkül ment el. Igaz, egyből szóvá tette, hogy távozásában komoly szerepe volt annak, hogy érzése szerint gátolták az előmenetelében. A diplomata megjelenése viszont nem okozott meglepetést. A november 28-i találkozó előtt a rezidens megváratták: a központosnő kb. 10 percen keresztül ide-oda kapcsolta a vonalat, miközben jelezte, hogy a kutatók sokszor járkálnak az üzem területén. Szolnok ellenőrzés nélkül bejutott a 2-es kapun, majd angolul kért útbaigazítást az egyik technikustól. Boronkay megvárta a hivatalában, de Hecht (a korábbi tartótiszt) üzenete túl hosszú volt egy gyors megbeszéléshez. A mérnökre előbb egy konzultáció várt, este fél nyolc-

²⁶ Ungváry Krisztián (2013): „Anglia a második legnagyobb ellensége Magyarországnak”. A londoni magyar hírszerző rezidentúra működése a saját jelentései tükrében 1951 és 1965 között. *Századok*, 147. évf. 6. sz. 1524.

²⁷ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1957. X. 2. 63–69.

²⁸ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 9A/1. sz. utasítás – BAKOS elvtársnak! LONDON. – Tárgy: „Fodor” ügye. – Budapest, 1957. VIII. 21. 71–73.

²⁹ Pál István (2022): Jótétemény vagy inkább teherterhelés. Két brit szakszervezeti vezető felhasználásnak kísérlete az ellenzéki Munkáspárt meggyőzésére az 1956-os forradalom utáni években. *Polymatheia*, 19. évf. 1–2. sz. 70.

kor egy másik 56-os menekülttel moziba készült, végül 18.15 és 19 óra között megtörtént a találkozó. A rezidens az elején jelezte, hogy Boronkay nem a legjobb úton próbál segíteni a MNK-nak, ugyanis a konspiráció külföldön sokkal lényegesebb az elhárítási tevékenységnél. A mérnök elfogadta a levelezésre vonatkozó utasításokat, majd rákérdezett az időszerű feladatára. Szolnok rászólt, hogy ez nem sürgős. Boronkay ekkor a következő kérésekkel fordult az állambiztonsághoz: csak tudományos vonalon kérjék a közreműködését az általa ismert területekről, mert a többi menekültre nem hajlandó árulkodni, cserébe a felesége és a gyerke kiengedését szeretne volna elérni. Az őrnagy a találkozókat az El Patio étterembe helyezte át, ugyanakkor elgondolkodtatta, hogy Boronkay a személye iránt nem tanúsít érdeklődést. Az viszont ennél is aggasztóbbnak tűnt, hogy ellenkezés nélkül igent mondott az együttműködésre egy ellenséges országban. Az ügynök átállásának nem volt jele, a folytatást azonban Hecht levelétől és a Központ – Móró István alezredes, osztályvezető³⁰ – utasításától tette függővé.³¹ Az osztályvezető letiltotta a további üzemlátogatásokat, és azt is tisztázni kívánta, hogy Boronkay munkatársai közül tud-e valaki a Szolnokkal fennálló kapcsolatáról. A jelentésből hiányolta a mérnök elhelyezkedésének történetét, a kutatási témáját és gyakori távolléte valós okát. Amennyiben Boronkay más vállaltoknál tanácsadó, onnan is hozhatott volna anyagokat. A Hírszerző Osztály kérdései az ionizációs kamrákra – nagy intenzitású folyamatok mérésénél használt elektronika, az időálló csökkentésére szóló eljárás a fal anyagának összetételére –, valamint a Duplex doziméterre vonatkoztak. Móró viszont hibának tartotta, hogy Szolnok önálló elvárások tolmácsolása helyett csak közvetítőként járt el, pedig Hecht már nem tartozott a BM állományába. A mérnök feleségének kivándorlását sem szabadott volna megígérni, mert a hatályos jogszabály értelmében az 56-os menekültek rokonai nem kaphattak erre engedélyt. A kivételezés pedig egyenlő lett volna a lebukással. A legközelebbi alkalommal az ügynök életkörülményeit részletesen is meg kellett ismerni.³²

A tavaszi konzultációk

A februári összejevetelt a hóvihar ad acta tette, így Szolnok 1958. március 27-én járt először Cambridge-ben. Boronkay 25 percet késett egy

³⁰ Palasik Mária (2013): A BM II/3 (Hírszerző) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): i. m. 68–69.

³¹ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1957. XI. 29. 74–86.

³² ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 11/19. sz. utasítás – Bakos Elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1957. XII. 23. 87–89.

szakmai megbeszélés nyomán. A rezidens elégedetten nyugtázta, hogy a mérnök már nem levelez kollégáival, azt viszont kérte, hogy a saját kutatási területéről beszéljen, ne a szaksajtót ismeresse a találkozókön. Boronkay ekkor rákérdezett, hogy Szolnok Hecht kollégája-e, ugyanakkor szerette volna tudni a nevét és a pontos tisztségét. A rezidens elismerte, hogy az MNK követségén dolgozik, és huzamosabb időre jött Angliába. A diplomáciai nevét elárulta, az állambiztonságnál betöltött szerepét már nem. Amikor a kérdésekre terelődött a szó, Boronkay jelezte, hogy otthon ezzel foglalkozott. Az időálló csökkentésére azt mondta, ez a kör négyesgöcsítés, a doziméterről pedig csak későbbre ígért egy írásbeli összefoglalást. A Pye leányvállalatánál a technikai fejlesztési osztályt irányította, az abszorpciós spektroszkópia volt a kutatási területe. A posztját nem volt nehéz megszerezni, mert a KFKI eredményeit Cambridge-ben is ismerték.³³ Mindez arra utal, hogy 1956 előtt a brit politika a bilaterális viszonyt inkább informális szinten kívánta fejleszteni, azaz (az ellenőrzéssel párhuzamosan) nem gördített akadályt a tudományos élet képviselőinek érintkezése elé.³⁴ Boronkay a családja kihozataláról lemondott, időközben beadta a válókeresetet. A feleségét és gyermekét ugyan támogatta, de amint Ferenczi József, az asszony gazdag vállalkozó nagybátyja elintézte a kivándorló útlevelüket, ettől is vissza kívánt lépni. Szolnok látogatása miatt nem vették elő, de a mérnök egyébként is úgy vélte, hogy a diplomata eltúlozza az angolok iránta tanúsított érdeklődését. A rezidens érdemi eredményről nem számolhatott be, viszont kedvező jelnek tartotta, hogy az ügynök megértette a rejtőzködés szabályait.³⁵ 1958. április 23-án Boronkay szovjetellenes éllel érdeklődött Hruscsov (két és fél héttel korábban sorra került)³⁶ budapesti látogatásáról, miközben elújságolta, hogy elkészült az a műszer, amin az elmúlt szűk két évben dolgozott. A berendezés ugyan nem új elveken nyugodott, a rezidens mégis haza akarta vinni az ismertetőt. A mérnök nem zárkózott el, azonban óvatosságot kért, hogy az ne bukkanjon fel a vasfüggönyön túl. Ezzel együtt neheztelt a kérdések szakszerűtlensége miatt. A kamrafal anyagát prospektusokból is lehetett rekonstruálni, az időálló további csökkentése már nem volt lehetséges. A dozimétert egy francia cég már elkészítette, de a szabadalomhoz nem fért hozzá.³⁷ A KFKI Spektroszkópiái Osztály

³³ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1958. III. 29. 91–99.

³⁴ M. Madarász Anita (2023): *Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 172–173.

³⁵ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1958. III. 29. 91–99.

³⁶ Földes György (2015): *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988.* II. *Válogatott dokumentumok.* Napvilág Kiadó, Budapest. 40–50.

³⁷ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1958. IV. 25. 100–108.

a tervek szerint a molekulaszervezet elvi kérdéseivel, valamint a gyógyszeripar és az orvosi kutatások előmozdítása végett abszorpciós színekkel készült foglalkozni. Az Atomfizikai Osztály az első ötéves tervben részecskeérzékelő berendezést, Geiger–Müller-számláló csöveket, Wilson-kamrát, 1,5 millió volt feszültségre és 500 milliámpere áramerősségre alkalmas Van der Graaf generátort, nagy teljesítményű ionforrást, nehézvíz-elektronizáló berendezést és egy 4 millió volt feszültség előállítására alkalmas betatron tervezett szolgálatba állítani.³⁸ Az 50-es évek közepére már működött az első hazai tömegspektrométer, 1957-ben ugyanakkor a neutrongenerátorral párhuzamosan egy repülésiidő-spektrométer is szolgálatba állt.³⁹

A hat hónapos szünet után

Szolnok és „Váradi” (Baranyi Gyula rendőr főhadnagy)⁴⁰ 1958. szeptember 26-án 15 órakor indult a találkozóra, azonban az MI5 három gépkocsival fél órán keresztül követte, mielőtt sikerült volna őket lerázni a tilos jelzésen történő áthajtással. A kb. 30 perces önellenőrzést követően kerülővel ment Cambridge-be. A kocsit a város szélén hagyták, Baranyi a mérnök munkahelyét figyelte, de ő és szaktársai már nem voltak az irodájukban. A hadnagy csak a főbélőjével tudott beszélni, de fél tízkor megint felhívta. Boronkay 21 óra 45-kor ért a gyár parkolójába egy régi autóval, végül Solnok megszólította. A mérnök jelezte, hogy fél kell hívnia barátját, ugyanakkor a rezidens kihallgatta a beszélgetést. Boronkay szűk negyedórát maradhatott, mert vendégségbe hívták. Solnok ekkor szóvá tette, hogy egy év alatt nem sok mindent kapott. Boronkay ezt a rossz kérdésekkel indokolta, míg az őrnagy a találmány tervrajzait szeretne volna megkapni a leírással egyetemben. A rezidens figyelmeztette emberét, hogy az utasítással nem szokás vitába szállni, de arra is ráért, hogy a mérnököt csak a presszió köti a hírszerzéshez. Sőt, már az is felmerült a részéről, hogy Boronkay áruló lehet.⁴¹ A megérzés már csak azért sem volt alaptalan, mert a MEPO SB (Metropolita Police Special Branch – Nagy-Londoni Rendőrség Különleges Szolgálat) keretében

³⁸ MNL OL – XIX – A – 125 Műszaki Fejlesztési Hivatal – 11-es doboz (d). – Magyar Tudományos Akadémia Titkári Hivatala – 111-257/951 – 070/951/1/951 – A Központi Fizikai Kutató Intézet 5 éves tudományos munkaterve. – Budapest. 1951. V. 12. 3–5.

³⁹ Sólyom Jenő: Fizika Magyarországon 1945 és 1959 között. A fizikai kutatás és egyetemi oktatás újjászervezése. Budapest, 2021. – https://mta.hu/data/11_osztaly/Dokumentumok/Fizika/_1945_1959_2021-oktober.pdf (letöltés dátuma: 2024. 08. 26.).

⁴⁰ Pál István: i. m. 75.

⁴¹ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1958. IX. 29. 110–115.

működő idegenrendészet különös figyelmet fordított a vasfüggöny mögül érkező menekültek és az anyaország külképviselte között fennálló kapcsolatokra.⁴² A Központ másnap utasításba adta, hogy Boronkay térképezze fel munkahelyét, valamint jelezze, hogy a genfi kiállításon a PYE milyen műszereket fog felvonultatni. A további elvárások között szerepelt a gyengeáramok mérésére alkalmas Vieron Electrometer 33C és az Industrial Converter Unit B33C. Az utóbbi készülék működési elvén túl a mérőfeje és annak szigetelő anyaga volt a legfontosabb elem. A második helyen cső- és lemezvastagság-mérő gammasugárforrással és szcintillációs számlálóval felszerelten. A harmadik helyen volt a 10^{-16} amper mérésére alkalmas berendezés.⁴³

Az elháríthatatlan elhárítás

1958. október 2-án Szolnok és Baranyi újból figyelés alá került, de a piros lámpán történő áthajtással megszabadultak az MI5-től. A rezidens furcsállotta a dolgot, mert a brit elhárítást ennél szívósabbnak ismerte, ugyanakkor az északi főúton 3–5 perces eltéréssel 5 rendőrautó jött velük szemben. Amikor fél 7-re odaértek, a kávézóban Boronkay Attilán kívül csak egy középkorú férfi tartózkodott. A mérnök nyíltan üdvözölte a rezidentet, aki ezért nyomatékosan rászólt, majd az utcán elővette azt a zárt terjesztésű termékismertetőt, amit a munkahelye a biztos vevőknek szokott felkínálni. A szerkesztési utasítást, a kapcsolási rajzot nem állt módjában elhozni, mert a gyártás előkészítése során kellett a sokszorosításhoz. Szikla az ügynök otthoni feljegyzéseit szerette volna elkérni, ám Boronkay azzal mentegetőzött, hogy nincsenek rendszerezve. Egyrészt nem minden részfeladatot ő végzett el, másrészt, mint mondta, a teljes dokumentáció nélkül nem tudná összeállítani. A rezidens le akarta állítani az ügynököt, míg az anyagokat elviszi a kocsijához, amit Boronkay mindenáron látni akart. Szolnok magához intette Baranyit, aki láthatóan jól elbeszélgetett a mérnökkel.⁴⁴ A főhadnagy később mégis megjegyezte, hogy egy férfi kezében táskával várakozott a követségi gépkocsi közelében, végül beszállt egy másik autóba.⁴⁵ Az MI5 valószínűsíthetően értesítette a cambridge-i rendőrséget, amely mozgósította a helyi

⁴² The National Archives (TNA) Metropolitan Police (MEPO) 8/49 Instructions For the guidance of Officers of Special Branch making Naturalisation Enquiries 1956 5–30.

⁴³ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 7/4. sz. utasítás – Bakos Elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1958. IX. 30. 124–125.

⁴⁴ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1958. X. 3. 116–120.

⁴⁵ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: Kiegészítés „Fodor” jelentéséhez. – Jelentés. Budapest, 1958. X. 5. 121–122.

(ekkor még jó eséllyel ad hoc jelleggel működő) különleges ügyosztályt, amely jórészt a testület a második világháborúban hírszerzési-elhárítási területen szolgáló tagjaiból állt.⁴⁶ Az iménti jelenség 1958. október 22-én este is megismétlődött. ti. Baranyi a Milton Arms Hoteltől kb. 500 méterre eső mellékutcában arra lett figyelmes, hogy egy 25 körüli zsinóros felöltőben lévő férfi többször elsétált az autója mellett. Nem sokkal később a főtca sarkán behúzódott az árnyékba, ahonnan folyamatosan jelzéseket küldött az étterem felé. Jó 5 perccel később ellenkező irányban végigment a mellékutcán, mielőtt nyoma veszett volna. Boronkay fél hétkor még nem érkezett meg, így Baranyi leült az ablak mellett egyetlen üres asztalhoz. A legközelebb eső három asztal mindegyikét egy-egy 30-35 év körüli férfi foglalta el, ők mindannyian az előttük fekvő újságot nézegették. A főhadnagy elfogyasztotta a megrendelt sört, de nem akart kockáztatni, így elhagyta a helyiséget. Boronkay ekkor futott be a JY7949, rendszámú 30-as évekből megmaradt Wolsley típusú gépkocsival. Baranyi arra hivatkozott, hogy minden hely foglalt, ezért az utcán beszélgessenek. Ahogy elindultak, a mérnök többször is a vendéglő felé fordult, majd váratlanul elővette találmánya kapcsolási rajzát. Igaz, nyomban hozzátette, hogy leírás nélkül ez nem sok fogódzót ad. Baranyi erre azt válaszolta, hogy az MNK számára prioritás a műszeripar fejlesztése, így bármilyen információ komoly jelentőséggel bír. A nukleáris mérőberendezés brüsszeli kiállításon elért sikereit emlegette, amit Boronkay sem tagadott. A mérnök a munkaterületére vonatkozó kérdésre a gyártástechnológiai folyamat előkészítését emelte ki, amely a prototípus hibáinak feltárására irányul. Az ügynök szerint az elektrotechnika területén az EMI volt a legjelentősebb a PYE, a Marconi és az English Electric mellett. A mérőműszerekről prospektusnál komolyabb anyagot nem tudott hozni, személyes forrása pedig nem volt a gyártónál. Boronkay a licencvásárlást egyszerűbbnek látta, ezt azonban a főhadnagy az embargóra való tekintettel megvalósíthatatlannak nevezte. A mérnök ugyanakkor veszélyt látott abban, ha más területek iránt kezdene érdeklődni. Baranyi valahol egyetértett az ügynökkel, de maga is úgy látta, hogy sokasodnak a figyelmeztető jelek.⁴⁷ Móró István az anyagátvétel lebonyolítását módszertani téren sikeresnek, tartalmi szempontból kudarcnak minősítette. Baranyi főhadnagy esélytelenül küzdött az ügy továbbviteléért, hiszen a mérnök a rezidenst is félrevezette. A legfontosabb kérdés azonban úgy szólt: mi igaz abból az Angliában élő fizikus, Sándor Endre („Keszthe-

⁴⁶ Dorril, Stephen (1993): *The Silent Conspiracy. Inside the Intelligence Services in the 1990s*. Heinemann, London. 160–169.

⁴⁷ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: Találkozó „Fodor”-ral. – Jelentés. London, 1958. X. 23. 126–129.

lyi” fedőnevű jelölt⁴⁸) által megszellozttetett értesülésből, hogy Boronkay az USA-ban képzei el az életét.⁴⁹

Az ügynökjátszma jelei

1958. november 19-én Bazsó és Baranyi 18 órára ért a Milton Arms elé, amikor egy nagyobb magántulajdonú gépkocsi állt meg a szálloda előtt. A három utas, egy 60 körüli úriember, egy 50 körüli nő és egy testes, 35 körüli férfi, bement az étterembe, míg a legfiatalabb, a pincér régi jó ismerőse, az asztal és a pult között ingázott. (A három vendég minden bizonnyal a Pye elektronikai vállalat középvezetői, megbízható/privilegizált alkalmazottai közé tartozott, akik az 1920-as években alakult Industrial Intelligence Bureau – az üzemi szinten működő önkéntes biztonsági csoportokat koordináló Ipari Hírszerző Iroda – hagyományai szellemében az MI5-nak dolgoztak).⁵⁰ Boronkay 18 óra 20 perckor futott be, kint üdvözölték egymást, mielőtt helyet foglaltak volna a vendéglőben. A mérnök az Electronic Instruments Ltd.-től kérésére megkapta a műszer leírását. A mérőfejben argont használtak, az elektródákat aranyból gyártották. Véleménye szerint a prototípust könnyen le lehetett másolni, de csak a technológiai előírások pontos betartásával. Bazsó ekkor rákérdezett, hogy az ügynök mikor utazik Amerikába. Boronkay kitérő válasszal szolgált, elmondása szerint az egész nagyon bizonytalan alapon állt.⁵¹ Az osztályvezető szerint Baranyi jól döntött, hogy elhagyta a helyiséget, ugyanakkor csatolta az Unicam 700-as spektrométerrel kapcsolatos hazai szakvéleményt. A készülék a teljes színképet lefedte, Magyarországon ilyen eszköz nem üzemelt, holott a KFKI, a KKK (Központi Kémiai Kutató), a NEVKI (Nehézvegyipari Kutató Intézet) és a Gyógyszeripari Kutató Intézet komoly hasznát vette volna.⁵² Az, hogy a szóban forgó 700-as típus létezett-e egyáltalán, jelen ismereteink szerint aligha dönthető el. Az Egyesült Királyság Atomenergiaügyi Hatósága 1952 decemberében véleményezte a Unicam SP600 spektrofotométer terveit.⁵³

⁴⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) – 3. 2. 4 – K-847/T – [Sándor Endre] – 2/4/F. sz. utasítás – Bakos Elvtársnak! London – Tárgy: Keszthelyi ügye – Budapest, 1959. II. 23. 25.

⁴⁹ ÁBTTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 8/1. sz. utasítás „F”-től – Bakos elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1958. X. 25. 131–132.

⁵⁰ Andrew: i. m. 122–124.

⁵¹ ÁBTTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: Találkozó „Fodor”-ral. – Jelentés. London, 1958. X. 23. 133–135.

⁵² ÁBTTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 9/4. sz. utasítás F-től – Bakos elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1958. XI. 28. 139–140.

⁵³ The National Archives (TNA) AB 7/1533 United Kingdom Atomic Energy Authority Northern Group: Reports and Memoranda Chemical Inspectorate Woolwich Preli-

Ezzel egy időben viszont 1951 végétől létezett egy Unicam 350 jelzéssel ellátott spektrométer, amelyre valószínűsíthetően jellemzőek voltak a korai típusoknál megmutatkozó hibák.⁵⁴ (A vonatkozó iratanyagot részint a kompetencia hiányában, részint a terjedelmi és anyagi korlátok miatt közvetlenül nem tanulmányozhattuk.) Mindazonáltal e feltűnő pontatlanságok az MI5 közbelépésére utalnak, ugyanis a Double Cross második alapelve az ellenség félretájékoztatása előre megszerkesztett, szándékos pontatlanságokkal teli dokumentumok felhasználásával.⁵⁵

Újabb beszélgetés érdemi újdonságok nélkül

1958. december 17-én Szolnok „Kárpáti” (Kanyó András rendőr főhadnagy)⁵⁶ társaságában utazott a találkozóra, amely az El Patióban bonyolódott. Boronkay késett valamennyit, ugyanakkor két ismeretlen középkorú férfi megint letelepedett a szomszéd asztalhoz. A mérnök az 1959. évi tervekről egy cédulát adott oda a rezidensnek, amely arról szólt, hogy a vállalat a legkönnyebben előállítható és betanítás nélkül használható spektrofotométer gyártásával kíván foglalkozni. Szolnok jelezte, hogy értékeli a mérnök eddigi munkáját, de egyre több feladat végrehajtása elhúzódik, az anyagok sokszor hiányosak. Boronkay elismerte a bírálatot, de hozzátette: túl sok a menet közbeni módosítás, a gyártási folyamat egészét nem tudja leírni. Az őrnagy az Electronic Instruments Ltd. gyártmány kapcsolási rajzát kérte a számításokkal, ám Boronkay csak a kereskedelmi ügynökkel tárgyalt, aki további kérdések esetén automatikusan arra gondolt volna, hogy le akarja másolni a cégé termékét. Az első helyre a brit elektronikai műszeripar és kutatóintézetek leírása, a földrajzi elhelyezkedés, a magyar származású szakemberek jellemzése került. Az ügynök a hazai gyártás problémáit a márciusi kiállítás előtt szerette volna megismerni, mert ott könnyebben kérdezhet rá olyan részletekre, amelyek máskor gyanút kelthetnek. Szolnok és Baranyi ezt elfogadta, ugyanakkor érdeklődtek, hogy igaz-e az Egyesült Államokba költözésre vonatkozó híresztelés. Boronkay elismerte, hogy megfordult a fejében, amikor pályája megrekedt, de már nincs róla szó. Egy angol mérnökkel dolgozott együtt, de komoly önállóságot élvezett, megrendelhet-e a mintadarabokat. A rezidens tudni akarta, hogy a rendőrség érdeklődött-e a mérnök iránt, aki nemmel válaszolt. Továbbra is azt képviselte,

minary Examination of a Unicam SP600 specro-photometer. December 1952.

⁵⁴ TNA AB 7/2182 United Kingdom Atomic Energy Authority Northern Group: Reports and Memoranda Chemical Inspectorate Woolwich Performance, applications and defects of the Unicam 350 Spectrometer R. Powell and J. Shaw. November 1951.

⁵⁵ Andrew, Christopher: i. m. 294–317.

⁵⁶ Ungváry Krisztián: i. m. 1547.

hogy nincs semmi rossz az együttműködésükben, mire az őrnagy emlékeztette a várható következményekre. A találkozó után a két hírszerző betért egy út menti pubba, ahol három ismeretlen férfi bukkant fel, közülük Kanyó felismerte azt, aki a kávéház körül téblábolt. A rezidentúra emberei 5 percet vártak az autóban az indulással, de senki nem hagyta el a vendéglőt.⁵⁷ Az MI5 ekkor már vidéken is követte a célszemélyeket, ti. Donald Maclean kairói brit követségi titkár, a Cambridge-i Ötök néven elhíresült szovjet kémcsoporthoz tagja, 1951 májusában azért tudott elmenekülni a felelősségre vonás elől, mert az ún. A4-es megfigyelő alakulat a feltűnés elkerülése végett a Victoria pályaudvartól nem tartott vele tatsfiöldi otthonáig.⁵⁸ Az osztályvezető a november 19-i találkozóról viszont úgy nyilatkozott, hogy hiába volt megfelelően lebonyolítva a találkozó, a műszer működési elvének leírása nélkül az anyag semmi sem ér. Az argonfelhasználáson és az aranyelektrodán kívül semmi újdonság nem volt a jelentésben.⁵⁹ A fenti utasítás megérkezése előtt a rezidentúra tisztjei újból találkoztak Boronkay Attilával, akitől a B33C típusú, alacsonyáramerősség-mérő műszer ügyében folytatott tárgyalásairól írásbeli összefoglalót kértek. Az angol elektronikai ipar helyzetéről szóló tanulmány volt a következő feladat, amelyből a hírszerzés képet szeretett volna kapni az elkötelezettségéről és a magyar származású kutatótársakhoz fűződő viszonyáról. Szikla nem a BM által felkért szakértőben kételkedett, csak azt kommunikálta, hogy Boronkay adatokat tud szerezni azokról a műszerekről a spektroszkópia és spektrográfia területén, amivel dolgozott. Atomenergetikai eszközök megszerzését azonban kizártnak tartotta.⁶⁰

Az utolsó találkozás

1959. január 28-án a rezidens, Baranyi Gyula főhadnagy, Bazsó Tibor főhadnagy és „Budai” (Pados Gábor százados)⁶¹ gépkocsival Cambridge-be ment. Az utóbbi két tiszt a találkozót biztosította, miközben Szikla és Baranyi a Sussex Street-i kirakatokat nézegette. Boronkay pontosan ért a helyszínre, és azonnal átadta az anyagot. Bazsó egy telefonfü-

⁵⁷ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – F-nek – Tárgy: Találkozó „Fodor”-ral. – Jelentés. London, 1958. XII. 18. 147–151.

⁵⁸ Macintyre, Ben (2015): *Kém a csapatban. Kim Philby és a nagy árulás*. Gabo–Talentum, Budapest. 2015. 176–183

⁵⁹ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 10/1. sz. utasítás F-től – Bakos elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1958. XII. 28. 141–142.

⁶⁰ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1959. I. 21. 157–158.

⁶¹ Pál István (2020): Ellenséges szolgálatok – azonos álláspontok. A londoni magyar hírszerző rezidentúra tisztjének kulturális vitái egy brit kollégájával. *Polymatheia*, 17. évf. 1–2. sz. 73–74.

lkében átnézte, végül a rezidens visszadobta, mert nem volt használható. Szikla, Baranyi és Boronkay átvonult egy, a Sussex Street-tel párhuzamos utcában lévő sörpincébe, ahol a bejárattal szemközti asztalnál foglaltak helyet. Az akkor még üres vendéglátóhelyre először diákok jöttek, később azonban egy 35-40 körüli és 50 feletti, kopaszodó férfi is betért. Az idősebb a bárpulthoz ült, végig újságot olvasott, de valahol a társaság irányába fordult. Egyszer csak félig érthetően kimondta, hogy ismeri ezt a két embert. (A Cambridge-i Rendőrfőkapitányság valószínűleg még nem rendelkezett állandó Különleges Szolgálattal, ugyanis az iménti operatív hiba a londoni Special Branch 20-as évekre jellemző, nem igazán kifinomult megfigyelési módszereit idézte.⁶²) Szikla belemélyült a jegyzetekbe, így nem szerzett tudomást a nyugtalanító jelenségről. Boronkay naivitásnak nevezte a műszaki rajzokra vonatkozó követelést, mert véleménye szerint a prospektusokból bármelyik műszer rekonstruálható lett volna. Az amplitúdó-diszkriminátort és a szcintillációs számlálót a KF-KI négy-öt változatban elkészítette, egyikben sem szerepelt különleges anyag vagy sajátos kapcsolási elv. A lemezzvastagság-mérőnél közömbösnek nevezte a sugárforrást, minden gyártó a legolcsóbb Co-60 (kobalt 60) izotópot használta. A mérőfej töltőanyagával szembeni egyetlen követelmény az oxidáció elkerülése volt, amire nemesgázt vagy nitrogént is lehetett használni. A vastagságmérőt Baranyi ugyan szemrevételezte a londoni műszeripari kiállításon, de nem tudott róla beszélni az ügynökkel. Boronkay úgy vélte, hogy elkerülték egymást, majd azzal mentegetőzött, hogy munkatársa minden elmondott az érdeklődőknek a spektrofotométerről. Szikla mindenekelőtt azt nehezményezte, hogy a jelentésből a magyar kutatók és az angol szaktekintélyek egyaránt kimaradtak. Boronkay arra hivatkozott, hogy az utóbbiak közül senki sem ismert személyesen, a *Who's who* jött szóba forrásként. A helyszínen rögtönzött beszámolójában – a pártállami rendszer és képviselői irányában feltűnően tartózkodó⁶³ – Gábor Dénes, a már említett Faragó Péter, valamint „Kékesi” (Kaposi János)⁶⁴ és felesége szerepelt.⁶⁵ Kaposi János és Kristóf Ágnes 1957 januárjában érkezett az Egyesült Királyságba, ahol először a Pye Company, később az Ericsson nottinghami gyára alkalmazta őket fejlesztőmérnökként.⁶⁶ Az állambiztonság az operatív akciók 1962. no-

⁶² Beckett, Francis (1998): *Enemy Within. The Rise and Fall of the British Communist Party*. Merlin Press, Rendlesham. 78–81.

⁶³ Székér Nóra (2023): *Fedőneve: Marslakó. Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése*. Jaffa Kiadó, Budapest. 125–162.

⁶⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) – 3. 2. 4 – K-814/1/T – BM II/9-d alosztály – 69-1962/1/1959 – Tárgy: KAPOSI ERNŐ – KÖRNYEZETTANULMÁNY. Budapest, 1958. IX. 2. 6–7.

⁶⁵ ÁBTTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: Találkozó „Fodor”-ral. – Jelentés. London, 1959. I. 29. 159–162.

⁶⁶ Agnes, Kaposi (2020): *Yellow Star, Red Star*. i2iPublishing, Manchester. 253–293.

vemberi leállításáig folyamatosan próbálkozott Kaposi beszerzésével, ő azonban professzionálisan elhárította az erre irányuló kísérletet. A III. Csoportfőnökség végül 1963-ban lemondott a jelölről.⁶⁷ Az ügynök új feladata az általa fejlesztett műszer és az UNICAM által kiállított Flourimeter jellemzése volt, de a gyártó cég létszámáról, kapacitásáról és termékeiről is leírást vártak tőle. A rezidens ezzel egy időben úgy látta, hogy Boronkay a hosszabb tanulmánnyal valamit már letett az asztalra, azonban a műszerek leírására vonatkozó utasítás végrehajtása elől kitért. Emiatt kényszerült operatív szempontból veszélyes döntésre, hogy a találkozó helyszínén írással összefoglalót az ügynökkel. A magyar származású kutatókat vita nélkül felsorolta, pedig régebben úgy nyilatkozott, hogy nem akar árulkodni. Ezzel egy időben rákérdezett, hogy szaktársai is osztoznak-e az ő sorsában. (A célzás az utóbbiak beszerzésére irányult.) Az ügynök viselkedése is természetellenesnek tűnt: állítása szerint nem fogyaszt szeszes italt, de mégis megivott egy dupla whiskyt. A hazatérőkkel kapcsolatban pedig olyan kijelentést tett, hogy megérti a feltételek szigorítását, mert aki most megy vissza Magyarországra, az megbízást teljesít. Szikla megérzése azt súgta, hogy Boronkay felfedhette a brit hatóságok előtt a rezidentúra harmadik emberének jelenlétét. Baranyi szerint Boronkay ideges lett a két ismeretlen férfi megjelenése után, de nem hitt abban, hogy az új találkozási pontot 40 perc alatt sikerült azonosítani.⁶⁸ A valóságban ennek már nem volt jelentősége, ti. Baranyi Gyula tevékenységére az MI5 már hónapokkal korábban felfigyelt.⁶⁹

Az ügy halála

A Központ február végi utasítása azonban rámutatott, hogy az ügynökkel történő foglalkozás hemzsegett a szakmai hibáktól. Ti. Boronkay taktikája a halogatásra épült, csak jelképes értékű információkkal szolgált. Mindig új hírigényt akart, pedig a Belügyminisztériumhoz képest sokkal inkább tisztában volt a hazai tudományos élet szükségleteivel. A gyanús események arra utaltak, hogy Boronkay kapcsolatban állt a brit elhárítással, az ügy egyre inkább egy játszma jellegzetességeit kezdte mutatni. A rezidentúra biztonsága, a nemzetközi légkör romlása (a Hruscsov szovjet pártfőtitkár által 1958 novemberében előterjesztett ber-

⁶⁷ ÁBTL – 3. 2. 4 – K-814/2 – „Kékesi” – Belügyminisztérium III/I-4-F Aloszt. – Tárgy: „Sports” anyagának irattába helyezéséről HATÁROZAT. Budapest. 1963. VII. 4. 167–168.

⁶⁸ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – Tárgy: „Fodor” ügye. – Jelentés. London, 1959. I. 29. 164–166.

⁶⁹ TNA Foreign Office (FO) 134922/ NH1903/10 BOX No. 500 PARLIAMENT STREET B. O. LONDON S. W. 1 PF 75, 142/D. 2/CGH 11th February 1959.

lini ultimátum),⁷⁰ az operatív hibák és az ügynök passzivitása miatt az érintkezést meg kellett szakítani. Az F-vonal vezetője maga is elismerte, hogy a gyanús momentumok miatt jóval előbb be kellett volna fejezni az ügynökkel való foglalkozást, hiszen a legutolsó alkalommal csupa olyan személyt sorolt fel ismerősként, akikkel a magyar hírszerzés éppen foglalkozott.⁷¹ Boronkay Attila Dénes még az 1959-es esztendő folyamán az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ahol villamosmérnökként helyezkedett el. 1977-ben a Beckman Instruments Inc. égisze alatt egy pozitív és negatív visszacsatolási útvonalakkal ellátott műveleti erősítőt szabadalmaztatott, amely a sávszélesség-feszültség referencia-áramkör állandó áramellátására szolgált.⁷² Boronkay Attila Dénes 2010. június 5-én hunyt el a Kalifornia állambeli Mission Viejban.⁷³

Utószó

Az ügynök 1956-ig elsősorban azért játszott fontos szerepet az államvédelem szempontjából, mert fel tudták használni az 1945 előtti katonatisztek ellenőrzésére,⁷⁴ ráadásul az államszocializmussal szemben kritikus emberek a Magyar Királyi Honvédség politikai okokból eltávolított hivatásos állományú tagja előtt sokkal könnyebben vállalták a rendszerkritikus véleményt.⁷⁵ Valószínű, hogy Boronkay Attila azért döntött először a szigetország, majd az Egyesült Államok mellett, mivel tudomására juthatott, hogy a zuglói szabotázsakcióra francia vagy nyugatnémet segítséggel került volna sor. Az egykori résztvevők 1956-ban jó eséllyel kiszabadultak a börtönből, vagyis e két országban jóval nagyobb kellemetlenségben lett volna része.

⁷⁰ Fischer Ferenc (1993): *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991)*. IKVA, Budapest, 193–195.

⁷¹ ÁBTL – 3. 2. 3 – Mt-525/1 – „Fodor” – 2/17/F. sz. utasítás Bakos Elvtársnak! London. – Tárgy: Fodor ügye. – Budapest, 1959. II. 27. 168–172.

⁷² JUSTIA Patents by Inventor Attila D. Boronkay – Operational amplifier with positive and negative feedback paths for supplying constant current to a bandgap voltage reference circuit. – Filed: October 12, 1977. – Date of Patent: August 29, 1978. – Assignee: Beckman Instruments, Inc. – Inventors: Attila D. Boronkay, Charles G. Axen – <https://patents.justitita.com/inventor/attila-d-boronkay> (letöltés dátuma: 2024. 08. 25.).

⁷³ INDEX RECORD FOR Attila Denes Boronkay US. Social Security Death Index Full Name: Attila Denes Boronkay – Birth Date: 19 Dec 1923 – Death Date: 5 June 2010 – Last Residence: Mission Viejo, CA – Social Security Number: xxx-xx-4728 – <https://www.fold3.com/record/111527218/attila-denes-boronkay-social-security-death-index> (letöltés dátuma: 2024. VIII. 25.).

⁷⁴ Okváth Imre (2013): A BM II/1 (Katonai Elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): i. m. 24–28.

⁷⁵ Takács Tibor (2024): *Ügynökök, informátorok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat története*. Jaffa Kiadó, Budapest. 64–80.

AZ 1989-ES ROMÁNIAI FORRADALOM VISSZHANGJA A KÖZEL-KELETI ÉS ÉSZAK-AFRIKAI TÉRSÉGBEN

Prantner Zoltán

Összefoglaló:

Az 1989-es romániai forradalom eseményeit megkülönböztetett figyelemmel követték nyomon a közel-keleti térség államai, igaz, eltérő okokból. Egyes országok politikusait és közvéleményét egyértelműen a forradalmi események felett érzett öröm motiválta, míg mások véleményét egyértelműen a megbuktatott Ceaușescu-rendszerrel fenntartott szorosabb-lazább viszonyuk formálta. Az eltérő megnyilvánulásokban ugyanakkor közös pontot képezett azoknak a híradásoknak az elítélése, amelyek – egyértelműen a megtévesztés szándékával – arab és perzsa zsoldosok állítólagos romániai vérengzéséről számoltak be. Mindezek okán jelen tanulmányban a szerző célja egyfelől a különböző állásfoglalások és azok hátterének bemutatása a levéltári források és a korabeli sajtó írásai alapján. Másfelől betekintést kíván nyújtani az állítólagos közel-keleti zsoldosokkal kapcsolatos teória kialakulásának körülményeibe, valamint azokba a reakciókba, amelyeket a dezinformáción alapuló mítosz az érintett államok körében kiváltott.

Kulcsszavak: Románia, Ceaușescu-rendszer, 1989-es forradalom, terrorizmus, Közel-Kelet, dezinformáció

Abstract:

The events of the 1989 revolution in Romania were followed with particular interest by the states of the Middle East, albeit for different reasons. In some countries, politicians and public opinion were clearly motivated by joy at the revolutionary events, while in others, they were clearly shaped by a closer and more relaxed relationship with the overthrown Ceaușescu regime. At the same time, common to these divergent expressions was the condemnation of the news of alleged massacres in Romania by Arab and Persian mercenaries, which were clearly intended to deceive. Therefore, the author's aim in this study is to present the different positions and their backgrounds on the basis of archival sources and contemporary press reports. On the other hand, it aims to provide insights into the circumstances surrounding the development of the theory regarding alleged Middle Eastern mercenaries, as well as the reactions that the myth based on disinformation has provoked among the states concerned.

Keywords: Romania, Ceaușescu regime, 1989 revolution, terrorism, Middle East, disinformation

Bevezetés

Az 1989-es romániai forradalom volt az egyetlen rendszerváltás Kelet-Európában, ami erőszakos úton, több száz ember élete árán ment végbe. Az eseményeket a nemzetközi sajtó folyamatosan nyomon követte, és napi szinten több beszámolót is közzétett a legfrissebb fejleményekről román forrásokra hivatkozva. Nem voltak kivételek e tekintetben az arab államok sem, amelyek szolidaritást vállaltak a román néppel a Ceaușescu-házaspár kivégzését követő napokban. Emellett üdvözölték az új bukaresti vezetést, humanitárius segélynyújtást ajánlottak fel különféle – főleg egészségügyi – formákban, valamint spontán szimpátiatüntetések tartottak. Ezzel párhuzamosan jelentős teret szenteltek a forradalmi események bemutatásának sajtójukban, ahol a cikkek szinte mindegyike üdvözölte a diktatúra bukását, és elismeréssel méltatta a román nép erőfeszítéseit.¹ Ugyanekkor a televízió még azokban az országban is meglepő részletességgel számolt be a romániai eseményekről, ahol az állami szervek szigorú felügyeletet gyakoroltak a média felett. További érdekes jellemzője volt ennek az időszakban a kelet-európai forradalom háttéréről és jelentőségéről kibontakozott társadalmi párbeszéd is, amit ugyanakkor némely rendszerek egyértelműen saját politikai dogmáik igazolására próbáltak felhasználni.²

Az euforikus hangulatot azonban rövid idő alatt beárnyékolták azok a növekvő számban megjelent, ellenőrizetlen híradások, amelyek az arab és perzsa származású zsoldosok állítólagos fegyveres beavatkozásairól számoltak be. Hiába cáfolták következetesen a romániai eseményekkel kapcsolatba hozott közel-keleti államok és mozgalmak ezeket a teljesen irreális teóriákat, erőfeszítéseik – különösen az első napokban – csekély eredménnyel jártak, amiben megkerülhetetlen szerepe volt a Ceaușescu-rezsimmel való szoros összefonódásuknak.

Jelen írásunkban célunk, hogy áttekintést nyújtsunk azokról az álláspontokról, amelyeket a romániai események generáltak az észak-afrikai és közel-keleti térségben. A Magyar Távirati Iroda tudósításainak, a különböző sajtóorgánumok cikkeinek és a vonatkozó levéltári források dokumentumainak szemlézése a forradalom fogadtatása mellett lehetőséget ad az egyes államok kétségeinek bemutatására is, különösen a terroris-

¹ Az emberség megnyilvánulásai. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 8. sz. 1989. december 31. 3.

² Robins, Philips (1990): Middle East I: Arabs Eye Eastern Europe, Warily. *The World Today*, Vol. 46, No. 8/9, augusztus–szeptember, 158–159.

ta-teóriával kapcsolatban. Utóbbi kapcsán röviden utalni kívánunk arra is, hogy a negatív felhangok egyes esetekben milyen szinten és mennyiben érintették a magyar külügyi életet.

A romániai forradalom közel-keleti zsoldosainak mítosza

A román forradalmárok körében a terrorista kifejezés használatának széles körű elterjedése december 22-től volt megfigyelhető, azt követően, hogy hírek érkeztek a Temesváron, Aradon, Nagyszebenben, Brassóban és Bukarestben, valamint az ország több más pontján kirobbant zavargásokról és fegyveres összetűzésekről. Paradox módon azonban ekkortól pont arra a Securitate-ra kezdték alkalmazni, amely ténylegesen terrorizálta a lakosságot a kommunizmus időszaka alatt. A bizonytalanság és káosz állapotában rövid idő alatt szilárd meggyőződésé vált a közvéleményben a román rádió és a televízió híradásai alapján, hogy a hírhedt titkosszolgálat lojális maradt a Ceaușescu-dinasztiához, és fegyvert fogott a forradalom eltiprására.

Ezt a képet eleinte tudatosan táplálta az új Iliescu-vezetés is, hogy egyfelől ezáltal adjon elnagyolt magyarázatot a fegyveres összecsapásokra, másrészt pedig azt sugallja a fegyvertelen civil lakosságnak, hogy a Nemzeti Megmentési Front nemcsak kész, hanem képes is hatékony védelmet nyújtani számukra. A bizonytalan lakosság ugyanakkor nem kapott konkrét választ arra vonatkozóan, hogy kiket értett az új hatalom terroristákon, és azok ténylegesen ki(k)nek az utasításait követik. A helyzetet bonyolította, hogy a forradalom legfőbb ellenfelének kikiáltott Securitate a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa december 22-én kelt 4. számú rendeletének értelmében – addigi függetlenségét és működési szabadságát elveszítve – hivatalosan az új rend legfőbb védelmezőjének tekintett hadsereg alárendeltségébe került.³ Ráadásul az utcákat ekkora már a hadsereg, a közbiztonsági erők alakulatai, valamint a forradalom védelmére felfegyverzett civil csoportok szállták meg, amelyek között – különösen eleinte – hiányzott a legalapvetőbb funkcionális koordináció is tevékenységük összehangolására. Ebből fakadóan a zűrzavarban a különböző egységek nemegyszer tüzet nyitottak egymásra tévedésből, amikor valamelyikük terroristának nézte a másikat. Emiatt, valamint a Securitate egységeinek és prominens tagjainak növekvő számban történt átállása miatt egyfajta áthidaló megoldásként kezdett el terjedni a plety-

³ Tény ugyanakkor az is, hogy a kormányzótanács csak december 30-án adta ki a vonatkozó rendeletet az állambiztonság különálló parancsnoki struktúrájának megszüntetéséről. Burke, James F. (1993): Romanian and Soviet intelligence in the December revolution. *Intelligence and National Security*, Vol. 8, No. 4. 47.

ka arról, hogy a halálesetekért tulajdonképpen nemcsak a hazai, hanem a turistának álcázott külföldi – elsősorban szovjet, amerikai, izraeli, francia, brit vagy magyar – ügynökök, az országba illegális módon visszaszárvárgott volt román állampolgárok, illetve a szomszédos Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság területéről toborozott román anyanyelvű katonák is felelősek voltak.⁴

A külföldi zsoldosok rémképéből nőttek ki azok a híradások, amelyek már kimondottan az arab és perzsa származású zsoldosok állítólagos fegyveres beavatkozásaira fókuszáltak.⁵ Abban, hogy az arab terroristák rejtélye rövid idő alatt bekerült a köztudatba, kétségkívül szerepe volt a forradalom előtt Romániában tanult jelentős számú arab ösztöndíjasnak.⁶ Ott éltek az egyszerű, sokszor nélkülöző román lakosok között, amelynek tagjai gyakran kimondottan negatívan viszonyultak hozzájuk arrogáns viselkedésük és pazarló életvitelük miatt. Jelentős létszámban voltak jelen a romániai felsőoktatásban, és emiatt nemcsak az életmód- és hitbéli különbségek, hanem az egyes ideológiai ellentétek/feszültségek is markánsabban megjelentek, ami éveken át növekvő aggodalomra adott okot, különösen a román belbiztonsági szervek körében. Utóbbiak ugyanis az izraeli állampolgárok elleni lehetséges merényletkísérletek mellett komolyan tartottak attól, hogy például a PFSZ különböző frakcióinak viszálykodása átterjedhet Romániára is. Ezt a félelmetet látszott igazolni, amikor egy 27 éves palesztin férfi agyonlőtte a jordániai nagykövetség másodtitkárát a fővárosi Bukarest Hotel előtt 1984. december 4-én.⁷

⁴ Tulajdonképpen ezeken a találgatásokon alapult az a nyugati megfigyelők között később elterjedt hipotézis, ami szerint az egész külföldi terrorista mítosz nem román körökből származott, hanem azt a szovjetek alkották meg kifejezetten azzal a céllal, hogy ezáltal teremtsenek legitimációs alapot a Varsói Szerződés tagállamainak romániai fegyveres beavatkozására. Portocală, Radu (1990): *Autopsie du coup d'État roumain. Au pays du mensonge triomphant*. Paris, Calman-Lévy. 144.

⁵ A külföldi szolgálatok, valamint az arab és iráni személyek állítólagos részvétele a híradások mellett felbukkant Iulian Vlad Securitate tábornok 1990. január 29-én elhangzott, a román sajtóban soha meg nem jelent nyilatkozatában is, amikor az ellenforradalmi erők terroristáit kategorizálta. Text of Securitate General Iulian Vlad's 29 January 1990 Declaration Identifying the Terrorists. In: Hall, Richard Andrew (1990): *The Archive of the Romanian Revolution of December 1989*. <https://romanianrevolutionofdecember1989.com/text-of-securitate-general-iulian-vlads-29-january-1990-declaration-identifying-the-terrorists/> (letöltés dátuma: 2023. május 26.).

⁶ Csaknem félmillió főre teszik az 1980-as években Romániában tanult közel-keleti arab – többnyire egyiptomi, jordániai, libanoni, iraki, szíriai, líbiai és palesztin származású – hallgató számát. *Originile si Latinitatea Limbii Romane*. Graduo, <https://graduo.ro/referate/romana/originile-si-latinitatea-limbii-romane-129045> (letöltés dátuma: 2023. 05. 29.).

⁷ Deletant, Dennis (2015): *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*. Routledge, London – New York. 326–327.

Az irányukban táplált fenntartásokat tovább gyarapította, hogy sötétebb arcszörzetük és bőrszínük alapján gyakran vették őket egy kalap alá a sokak által szidott és mélységesen lenézett romákkal. Ennek a diszkriminatív berögződésnek volt köszönhető többek között az is, hogy a forradalmi események idején arab terroristának kikiáltott személyek többsége valójában roma származású romániai állampolgár volt. Ráadásul az Oszmán Birodalom ellen évszázadokon át folytatott küzdelemből eredeztethető iszlámellenes történelmi narratívák is mélyen beépültek a román lakosság köz- és identitástudatába, emiatt szinte kézzelfogható megoldásnak kínálkozott a felelevenítésük a központilag kommunikált információk relatíve könnyű megérthetősége és szinte kritikátlan befogadása miatt. Ehhez járult még az 1970-es és 80-as években terrorista tevékenységgel megvádolt vagy azzal kapcsolatba hozott államok és szervezetek felemlegetése, amelyek közül több is kimondottan szívélyes viszonyt ápolt a román diktátorral. A két gondolatmenet egymással való párhuzamba állítása, majd pedig együttes rávetítése az aktuális helyzetre szinte biztos garanciát jelentett a saját népe ellen forduló Nicolae Ceaușescu hazárulóként történő beállítására és a remélt társadalmi reflexiók kiprovokálására.⁸ Legvégül mérvadó szempontnak számított az is, hogy a „hírbe hozott” államok (és a PFSZ) mindegyike jókora földrajzi távolságra terült el Romániától, illetve nem voltak birtokában olyan érdekérvényesítő eszközöknek, amivel képesek lettek volna – az őket ért sérelmet megtorlandó – beavatkozni a romániai forradalmi eseményekbe, különösen annak sorsdöntő kezdeti fázisában. Az arab zsoldosok képe így már december 23-án, a román média délutáni adásában felbukkant, amikor Bukaresti Rádió drámai hangon számolt be az ellene intézett kegyetlen támadásukról.⁹ Még ugyanezen a napon a Nemzeti Megmentési Front is megerősítette, hogy szíriai és líbiai zsoldosok avatkoztak be a fővárosban és az ország más pontjain lezajlott harcokba.¹⁰ A bejelentés szinte azon-

⁸ Michel Castex például az arab zsoldosokkal kapcsolatos médiafelhajtás háttérben egyértelműen az új román vezetés direkt szándékát látja a bukott diktátor nacionalista mítoszának lerombolására. Ezt igazolta többek között Iliescunak az a Ceaușescura tett megjegyzése is, ami szerint „*az az ember, aki 25 éven keresztül a szemébe hazudott a népének, és egyfolytában verte az asztalt, és azt üvöltötte, hogy [...] be nem avatkozás a mi belügyeinkbe, arról most kiderül, hogy a legelitebb csapatai tele vannak távol-keletiekkel és közel-keletiekkel.*” Castex, Michel (1990): *Un mensonge gros comme le siècle. Roumanie, histoire d'une manipulation*, Albin Michel, Paris. 81. A román forradalom tévéközvetítése I. <https://www.youtube.com/watch?v=9rtwSXUayK8> (6 perc 34–55. másodperc).

⁹ A bemondó szavai szerint „*a külföldi zsoldosok helikopterrel érkeztek az éjszaka folyamán. Egy Bukarest melletti titkos kiképzőtáborban készítette fel őket nemzetünk legnagyobb el-lensége, Ceaușescu.*” Urma, Viorel (1989): *Romanian Army Outnumbered by Security Troops With AM-Romania*, Bjt. *AP News*, december 23. <https://apnews.com/article/3d6b5f0a3d7c05e8e94b7d438c39afe7> (letöltés dátuma: 2023. 07. 06.).

¹⁰ Puskás Csaba (szerk.): (1990): *A Conducator vécnapjai. Románia 1989. december*. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest. 73.

nal heves reakciókat váltott ki. Jól mutatta ezt többek között az a meglepő felhívás, amit a Svájcban élő Mihály román király az AFP francia hírügynökség útján tett közzé a hírre reagálva. Abban ugyanis a román kommunisták által trónjától és román állampolgárságától megfosztott, emigrációba kényszerített exuralkodó az arab elitegységek „agressziója ellen” Mihail Gorbacsovot és a Varsói Szerződés tagállamait szólította fel beavatkozásra!¹¹

Hiába cáfolta Szíria, Líbia és a PFSZ vehemensen a vádakát, és ajánlott fel szinte azonnal segítséget a forradalmároknak, erőfeszítéseik ekkor hiábavalónak bizonyultak.¹² A pletykák valóságos tömegpszichózist váltottak ki a román lakosság körében. A riporterek által megszólaltatott interjúalanyok gyakran kétségbeesve és indulatosan beszéltek az ivóvíz megmérgezéséről, járványok kirobbantásáról, az ország közelgő vagy éppen folyamatban lévő szovjet inváziójáról, ejtőernyős ellenséges diverzánsok ledobásáról, épületek aláaknázásáról, az áramellátás és a gázszolgáltatás megbénításáról, televízió- és rádióstúdiók megsemmisítéséről, robbantásokról, ártatlan civilek véletlenszerű megöléséről, kórházi sebültek tudatos legyilkolásáról, várandós kismamák hasának felmetszéséről, a CIA és Izrael ellenséges beavatkozásáról – és emellett arab terroristák jelenlétéről és ellenforradalmi tevékenységéről.¹³ Az addig elfojtott frusztráció és lappangó feszültség olyan szinten tört a felszínre, hogy a célponttá vált arab diákok többsége kénytelen volt származási országuk képviselőjére menekülni.¹⁴ Voltak azonban közülük, akik balszerencsésebbnek bizonyultak. Sokukat a felsőoktatási intézményekben vagy a szállásokon vették őrizetbe pusztán származásuk miatt, valamint a PFSZ

¹¹ Románia – Mihály király. *MTI*, 1989. december 23. <https://rendszervaltas.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19891223&ni=229503&ty=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 16.).

¹² A szíriai és líbiai cáfolatok a törvényen kívül helyezett Scinteia napilapból létrejött posztkommunista Adevărul december 25-ei kiadásában jelentek meg. Siani-Davies, Peter (2007): *The Romanian Revolution of December 1989*. Cornell University Press, Ithaca London. 162.

¹³ Fodor János (2014): Az 1989–1990-es fordulat eseményei Kolozsváron. In: Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár. 161–162.; McNeil, Donald G. Jr. (1999): Romania's Revolution of 1989: An Enduring Enigma. *The New York Times*, december 31. 4. Lásd: emellett az Újvidéki Televízió híradójának december 24-én készült felvételét, amelyen több interjúalany is külföldi – azon belül pedig konkrétan líbiai – ejtőernyős zsoldosok „ledobásáról” és elfogásáról nyilatkozott. 1989-es romániai forradalom, Arad, Temesvár. <https://www.youtube.com/watch?v=tm8t1wKymo0> (4 perc 04-től 6 perc 45. másodpercig).

¹⁴ 1989-ben például több száz izraeli állampolgárságú fiatal folytatott orvosi vagy fogorvosi tanulmányokat Bukarestben, akiknek mintegy a fele arab származású volt. Utóbbiak közül már december 24-én délután mintegy 50 fő keresett menedéket Izrael állam bukaresti nagykövetségén. Mazel, Michelle (2009): Caught in a revolution, Part II. *The Jerusalem Post*, december 22. <https://www.jpost.com/opinion/caught-in-a-revolution-part-ii> (letöltés dátuma: 2023. 06. 06.).

állításai szerint több palesztin diákot tettelegesen is inzultáltak. A helyzet annyira kiszámíthatatlanná vált, hogy a Kolozsvári Rádió külön felhívást tett közzé, amiben nyugalomra intette a külföldi diákokat és a helyi lakosokat.¹⁵ Az érintett arab országok pedig már kimondottan arra biztatták állampolgáraikat, hogy saját érdekükben keressenek maguknak egy biztonságos helyet, és ott csendben húzzák meg magukat a harcok lezárultáig.¹⁶

A „semleges” államok reakciói

A tunéziai sajtóban szinte kezdettől központi helyet kaptak a romániai események. A *Le Renouveau* napilap például már a december 23-i számában egy teljes oldalt szentelt a forradalom bemutatására, a következő lapszámokban pedig a „mártír város, Temesvár” előtt tisztelgett, és hosszasan ecsetelte a kibontakozott demokratikus változásokat.¹⁷ Példáját rövid idő alatt követte a központi lapok többsége, és nemegyszer napi három-négy cikket is megjelentettek a fejleményekről, illetve azok értékeléséről.¹⁸

Az egyiptomi lapok szintén az első oldalon foglalkoztak a forradalom bemutatásával. Közzétettek egy közleményt a diktátor és felesége elítéléséről, illetve kivégzéséről, valamint teljes egészében átvették a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának az ország lakosságához intézett közleményét, kidomborítva annak a kommunista párt vezető szerepe megszűnéséről szóló részét. Az *Al-Abram* külön kitért a terrorista csoportok utolsó próbálkozásaira is, az egyiptomi televízió heti (pénteki) hírösszefoglalójában pedig az aktuális romániai helyzet és a bukott diktátor néppellenes belpolitikájának részletes ismertetése mellett a kommentátor utalt Nicolae Ceaușescu gyanús külpolitikai manővereire, valamint a titkos fegyverkereskedelemben játszott kiemelkedő szerepére.¹⁹

¹⁵ Siani-Davies: i. m. 163.

¹⁶ Mark, James – Iacob, Bogdan C. – Rupprecht, Tobias – Spaskovska, Ljubica (2019): *1989: A Global History of Eastern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press. 125–126.

¹⁷ Románia továbbra is a nemzetközi figyelem középpontjában. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 4. sz. 1989. december 27. 4.

¹⁸ A már említett *Le Renouveau* lapban az írások olyan sokat mondó címek alatt jelentek meg, mint „Tunézia szolidaritást vállal a román néppel;” „Szolidaritás;” „A Nemzeti Megmentési Front Tanácsa – A szabadság arcúlatá”. Emellett a *La Presse* napilap csak december 26-án hét írást közölt többek között olyan címekkel, mint „A szabadság ára” (vezércikk), „Elviselhetetlen – temesvári atrocitások;” vagy „Drága, nagyon drága szabadság”. Hasonló volt elmondható a *Les Temps*-ről is, ahol többek között „Ceaușescu zsarnokságának megdőlése után az új vezetés megszilárdul;” „Robbanógolyók a tüntetők ellen;” „A vezető vagyonát zárolták Svájcban;” Elena Ceaușescu műveletlen, arrogáns és könyörtelen asszony” szalagcímek voltak olvashatóak.

¹⁹ Nemzetközi sajtóvisszhang – a szolidaritás és tisztelet jegyében. *Romániai Magyar Szó*,

A diktatúra eltörlésének nyilvános ünneplése és a román nép melletti egyértelmű kiállás után emiatt különösen sérelmesnek tartották azokat a híradásokat, amelyek arab állampolgárokat hoztak kapcsolatba terrortevékenységgel. Aziz Saif al-Naszr, a külügyminiszter miniszterhelyettesi rangú kabinetfőnöke külön be is kérte az ügyben a magyar külképviselet, akinél az egyiptomi külügyminisztérium nevében tiltakozott a Budapestről származó sajtóhírekkel és nyilatkozatokkal kapcsolatban. A sajátos egyiptomi–magyar kapcsolatokat jól érzékeltette viszont, amikor az egyiptomi kabinetfőnök magyar illetékesek közbenjárását kérte a vonatkozó hírek forrásának beazonosításában, ahelyett hogy egyszerűen a magyar tömegtájékoztatásra hárította volna a kizárólagos felelősséget. Szintén csak barátilag fogalmazta meg azt a kérést is, hogy illetékes magyar szervek hivatalosan cáfolják meg az arabok részvételére vonatkozó híreket, ha azok magyar forrásból származtak, és nem idegen hírügynökségtől kerültek átvételre.²⁰

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy egyiptomi állampolgárokat sehol, semmilyen beszámoló még említés szintjén sem hozott kapcsolatba a romániai ellenforradalmi eseményekkel. Egyértelmű volt emiatt, hogy a visszafogott egyiptomi lépésre inkább az arab országok közös kiállításának látványos demonstrálása miatt került sor, semmint Kairó sajátos nemzeti érdekeinek bárminemű sérülése miatt. Ezt igazolta többek között, hogy még az egyiptomi lapok is beszámoltak a Securitate egységeiben harcoló arab fegyveresekről, amelyeket azután sehol sem cáfoltak hivatalosan egyiptomi részről, mindössze csak az arra vonatkozó szíriai és líbiai nyilatkozatokat közölték le.²¹

Hasonló hozzáállás volt megfigyelhető *Irak* esetében is, amely kimérten és távolságtartóan kommentálta a romániai fejleményeket.²² A pá-

1. évf. 6. sz. 1989. december 29. 4.

²⁰ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Arab országok-1990-202-10/00391/2/1990. (85. d.) „Az EAK KÜM véleménye az arab vonatkozású romániai sajtóhírekről,” 1989. december 29.

²¹ A magyar külképviselet a beszélgetés során találóan mutatott rá a Bukarestben szolgáló nyugati nagykövetek ügyben tett nyilatkozataira, valamint arra, hogy az egyiptomi KÜM által kifogásolt híreket a Tanjug és más hírügynökségek is közölték. Emellett utalt arra, hogy az MTI kairói tudósítója kérése és többszöri kísérlete ellenére sem vehetett részt Arafat sajtókonferenciáján, ahol módja és lehetősége lett volna egy reálisabb kép kialakítására.
Uo.

²² Nyugati elemzők Bagdad visszafogott reakcióját azokkal a két országot egyaránt márkánsan jellemző hasonlóságokkal magyarázták, amelyek Szaddám Husszein és Nicolae Ceaușescu személyi kultuszától egészen a mindenütt jelen lévő titkosrendőrség kiváltotta általános félelemérzetig terjedtek. Álláspontunk szerint azonban önmagában ez az indoklás nemcsak elnagyoltnak és leegyszerűsítőnek, hanem kimondottan tévesnek tekintendő, függetlenül a két rendszer között egyértelműen kimutatható párhuzamoktól. Mallet, Victor (1989): Middle Eastern leaders are embarrassed by past ties. *Financial Times*, december 28. 4.

narab nacionalizmus irányvonalát követő Bagdadban ugyanis még a lehetőségét is el akarták kerülni annak, hogy a romániai eseményekben az arab ország elnyomott etnikai és vallási kisebbségei egyfajta pozitív példát lássanak. Az olyan lelkes támogató nyilatkozatok, mint amilyen például a kurdoké is volt, emiatt csak külföldön jelenhettek meg.²³

Szembetűnő volt a „terrorista támadások” *kuvaiti* visszhangja is. A helyi média egyértelműen pozitívan viszonyult a lezajlott változásokhoz, és rendszeresen közölte az arab országokban működő román külképviseletek állásfoglalásait, miután a forradalom oldalára állva kemény szavakkal határolódtak el a Ceaușescu-rendszerrel.²⁴ Az emírség külügyminisztériumában ugyanekkor egyértelmű tanácsalanság látszott az arab erők állítólagos, romániai harcokba történő bekapcsolódásával kapcsolatban, jöllehet legalább két olyan, Romániában működő táborról volt tudomásuk, ahol palesztin terroristák korábban fegyveres kiképzést kaptak.²⁵ A dilemma ellenére azonban a kuvaiti vezetés elsőként ismerte el az új román vezetést az Öböl-menti Együttműködési Tanács tagjai közül december 30-án, amit egyértelműen gazdasági szempontok motiváltak – elsősorban a két ország közötti együttműködés továbbfejlesztése az olajipar területén.²⁶

²³ Az Európában tanuló kurd diákok magyarországi szervezetének december 26-án megjelent nyilatkozata az új román kormány létrejöttének üdvözlése mellett reményét fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy az új román vezetés a román mellett a magyar, a német és az ország többi nemzetiségének céljait is valóra váltja. Saját példájukra utalva hangsúlyozta továbbá, hogy „*átérezzük a felkelt nép elszántságát a változásért vívott harcokban, mivel a mi kurd népünk is az elnyomás ellen és az önrendelkezési jogért küzd*”. A Magyarországon tanuló kurd diákok nyilatkozata. *MTI*, 1989. december 26. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

²⁴ A kuvaiti ellenzék egyik hírmagyarázata a bukott román diktátorra már egyenesen egyfajta fogalmi kategóriaként, az önkényuralom megtestesítőjeként utalt, amikor az emírt nyíltan megfenyegetve kijelentette, hogy „*túlságosan sok Ceaușescu pöffeszkedik az arab nemzetek élén*”. *Bells ring across crackle of gunfire. Kuwait Times*, 1989. december 25.; *Embassy in Kuwait switches loyalty. Arab Times*, 1989. december 25.; Ódor József: *A Közel-Kelet igazi darázsészek. Délmagyarország*, 81. évf. 49. sz. 1991. február 27. 2.; Vajnovszki-Mihály Irén: *A kétpólusú világ csődje. A Hét*, 21. évf. 45. sz. 1990. november 8. 12.

²⁵ Bandi István (2019): *Az 1989-es romániai forradalom látható és láthatatlan aspektusai. Rendszerváltó Archívum*, 4. évf. 4. sz., december, 17.

²⁶ Románia – nyilatkozatok. *MTI*, 1989. december 30. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. május 28.).

Teherán tiltakozása

Irán kezdettől fogva határozottan és egyértelműen elhatárolódott attól, hogy állampolgárai részt vettek volna a romániai fegyveres összecsapásokban. Az iráni külügyminisztérium egyik munkatársa ezzel kapcsolatban azt is kifejtette, hogy a gyakorlatilag a román hadsereg szóvivőjének feltételes kijelentésén alapuló sajtójelentésekkel a Nyugat egyértelmű célja nem más, mint a román–iráni kapcsolatok aláaknázására.²⁷ Ceaușescu bukása ugyanakkor kellemetlen helyzetbe hozta és továbbbi magyarzkodásra kényszerítette az iráni vezetést. Alapvető kérdéseket vetett fel ugyanis nemcsak külföldön, hanem Iránban is, hogy miért ünnepeltek még 1989 decemberében is díszvendégként a Teheránba látogató román despotát, amikor már egyértelmű jelei voltak annak, hogy a népe ellene fordul. A *Teheran Times* című lap már december 24-én bírálta az iráni külügyminisztériumot, amiért Ceaușescu teheráni tartózkodása egybeesett a temesvári tüntetésekkel és sortüzekkel. Hasonló szellemben szólalt fel Szadegh Khalkali, Qom városának parlamenti képviselője az Iszlám Nemzetgyűlésben, amikor kijelentette, hogy „*Ceaușescu ördögibb figura, mint Sztálin volt. Az Iráni Iszlám Köztársaságnak, amely az elnyomottak támogatója, nem lett volna szabad fogadnia egy véreskezű diktátort, aki elnyomta a saját népét.*”²⁸

A román diktátor rosszul időzített hivatalos látogatása emiatt rövid időn belül belpolitikai feszültségforrássá vált. Habár Ali Akbar Velajati külügyminiszter szolidaritást vállalt országa nevében a román néppel, és biztosította Irán támogatásáról a Nemzeti Megmentési Frontot, a sajtócikkek ennek ellenére részletekbe menően ismertették az üggyel kapcsolatos parlamenti vitát, valamint a támadások célkeresztjébe került Akbar Hásemi Rafszandzsáni akkori elnökkel szemben megfogalmazott kritikákat. Hiába érvelt Velajati külügyminiszter előbb azzal, hogy Ali Hámenei ajatollah 1989. februári romániai útja miatt már nem tudtak kitérni Ceaușescu régóta tervezett viszontlátogatása elől, majd pedig az ország érdekeinek elsőbbségét hangsúlyozva azzal, hogy „*olyan megállapodásaink vannak Romániával, amelyek létfontosságúak országunk védelme szempontjából*”²⁹ [...] *E megállapodások egy része megvalósult, más részük viszont*

²⁷ Az érintett országok cáfolnak. Közel-keletiek a terroristák oldalán? *Népszabadság*, 47. évf. 305. sz. 1989. december 27. 8.

²⁸ Románia – Oprea, KNDK, Irán, Vietnám. *MTI*, 1989. december 24. <https://archiv.1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.); Vélemények, bírálatok Ceaușescu borzalmas tetteivel kapcsolatban. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 4. sz. 1989. december 27. 4.

²⁹ A diplomatikusan megfogalmazás az Iránba irányuló román fegyverszállításokra utalt, aminek az összértéke mintegy 20 milliárd dollár volt. A tízéves időszakra megkötött együttműködési megállapodás értelmében Irán évente 5,6 millió tonna kőolaj szállításával kívánta ellentételezni a román „*műszaki segítséget*”. Emellett döntés született ar-

még nem, ezért, ha [Ceașescu] elhalasztotta volna látogatását, vagy akadályba ütközött volna utazása, az Iszlám Köztársaság alapvető veszteségeinek lehetőségével kellett volna szembenéznünk.”³⁰ Nem enyhített a kialakult belpolitikai válságon az a teheráni egyetemen rendezett nagygyűlésen elhangzott – kevésbé hihető – magyarázat sem, ami szerint ő és Rafszandzsáni egyaránt „elégedetlenségüket fejezték ki a romániai események” miatt a *Conducătornak*, akinek külön felhívták a figyelmét arra, hogy hajoljon meg népe akarata előtt, és teljesítse követeléseiket.³¹ Eredménytelennek bizonyult az IRNA hírügynökség azon igyekezete is, amikor Velajati megnyilatkozásaihoz hasonlóan Ceașescu hűvös teheráni fogadtatására, a Hámenei ajatollahhal való találkozájának megghiúsulására, valamint a román diktátor iráni jelenlétével kapcsolatos parlamenti tiltakozásokra próbálta irányítani a figyelmet.³²

Ehelyett a krízis még inkább elmélyült azoknak a híreszteléseknek a hatására, amelyek szerint például Teheránnak, ha indirekt módon is, de szerepe és felelőssége volt a romániai véres események alakulásában, mivel lehetővé tette a „Kárpátok géniusza” számára azt, hogy alig 48 órás iráni tartózkodásának ideje alatt is folyamatos összeköttetést tartson fenn bukaresti beosztottaival, akik azután az ő személyes utasítására hajtották végre a temesvári vérfürdőt.³³ A helyzeten nem segítettek azok a plety-

ról is, hogy Teherán évente 1 milliárd köbméter földgázt is szállít Romániának egy, a Szovjetunió át húzódó gázvezetéken. Ezek a barterkereskedelmi megállapodások azonban csak 1991 áprilisáig voltak érvényben, amikor is kölcsönös megegyezéssel felmondták őket. Velajati 1990. január elején már hivatalosan is elismerte a fegyverszállításokról szóló szerződés megkötését, valamint reményét fejezte ki arra vonatkozóan, hogy annak tartalmát és hatályát az új román vezetés is érvényesnek tekinti. Irán – Románia. *MTI*, 1990. január 19. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 30.); Románia – veszteségek az öböl-válság miatt/megszűnik a barter Iránnal. *MTI*, 1991. február 7. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 30.); Deletant, Dennis (2019): *Romania under Communism. Paradox and Degeneration*. London, Routledge. 486.; Radio Free Europe: *Hungarian Monitoring*, 1990. január 2. Radio Liberty Research Institute (RFE/RL Research Institute), 57. https://storage.osaarchivum.org/low/08/3a/083a99fc-1550-4ae2-8035-403950bf401c_1.pdf (letöltés dátuma: 2023. 09. 25.); HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Irán-1990-63-10/00112/1/1990. (33. d.) „Iráni-román kapcsolatok”, 1989. december 28.

³⁰ Hírek Romániából. *Dunántúli Napló*, 47. évf. 2. sz. 1990. január 3. 1–2.; Történelmi nap Románia és az egész földrész számára. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 3. sz. 1989. december 26. 4.

³¹ Macfarquhar, Neil (1989): Iran Tries to Undo Its Warm Welcome of Ceașescu. *Associated Press*, december 26. <https://apnews.com/article/f7aa8e00908784c5695e1c707a8fb8a1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 22.).

³² A Ceașescu teheráni jelenlétével kapcsolatos parlamenti tiltakozásokra vonatkozóan meg kell jegyezni, hogy azokról nem történt említés sem az iráni médiában a látogatás idején, sem pedig a román tisztviselők későbbi beszámolóiban. Uo.

³³ Vélemények, bírálatok Ceașescu borzalmas tetteivel kapcsolatban. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 4. sz. 1989. december 27. 4.

kák sem, amelyek román közvetítéssel lebonyolított titkos izraeli–iráni tárgyalásokról, a Securitate oldalán harcoló irániakról vagy éppen a Ceaușescu család által 1989 második felében Iránba kimenekített jelentős aranykészletekről szóltak.³⁴ A helyzet megoldása érdekében Ali Hámenei ajatollahnak is be kellett avatkoznia, aki egységre szólított fel a Ceaușescu-botrány miatt.³⁵ Ezzel párhuzamosan Teherán gyorsan elismerte a bukaresti ideiglenes kormányt december 26-án, a külügyminisztérium felajánlotta az iráni Vörös Félhold Társaság segítségét a romániai forradalom sérültjei számára, a fiaskóért bünbaknak megtett Mohamad Goharit, Irán bukaresti nagykövetét pedig menesztették Velajati parlamenti bírálata miatt, és amiért a román zsarnok iráni látogatása előtt nem figyelmeztetett annak várható bukására.³⁶

Arról viszont már kevés szó esett, hogy a sokat emlegetett/kritizált Ceaușescu-látogatás idején megkötött szerződések továbbra is hatályban maradtak, amelyeket azután az új román vezetés is kötelező érvényűnek ismert el magára nézve.³⁷ Ráadásul Romániát 1990–1991-re az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem állandó tagjának választották meg a kelet-európai választási csoportból, ami az Irakkal folytatott béketárgyalások, illetve az 598. számú határozat³⁸ realizálása miatt Teherán számára további

³⁴ A román diktátor magánvagyonának kimenekítésével kapcsolatos álhírt később a teheráni Központi Bankjának főtírkára cáfolta az IRNA hírügynökség közleményében. Románia – elismerések/támogatások. *MTI*, 1989. december 25. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 20.); Macfarquhar: i. m.

³⁵ Stokes, Lee (1989): Red-faced Iranian clergy try to forget Ceausescu visit. *UPI*, december 28. <https://www.upi.com/Archives/1989/12/28/Red-faced-Iranian-clergy-try-to-forget-Ceausescu-visit/1851630824400/> (letöltés dátuma: 2023. 06. 15.).

³⁶ A győztes román forradalom a világ figyelmének középpontjában. *Hargita*, 1. évf. 4. sz. 1989. december 26. 4.; Iran Fires Romania Envoy Over Visit by Ceausescu. *Los Angeles Times*, 1989. december 26. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-12-26-mn-1116-story.html> (letöltés dátuma: 2023. 07. 06.); Macfarquhar: i. m.; Oliver, Christian (2020): Why communist Romania's endgame has lessons for Iran. Iran's vast security apparatus will fight hard to keep its grip on its economic power bases. *Político*, január 21. <https://www.politico.eu/article/why-communist-romania-s-endgame-has-lessons-for-iran-1989-revolution-crisis/> (letöltés dátuma: 2023. 07. 06.); Világszerte elismerik a forradalmat. *Csongrád Megyei Hírlap*, 46. évf. 305. sz. 1989. december 27. 5.

³⁷ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Irán-1990-63-10/00132/1990. (33. d.) „A romániai helyzet iráni megítélése,” 1990. január 2.

³⁸ Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának 1987. július 20-án egyhangúlag elfogadott 598. számú határozata – S/RES/0598 (1987) – azonnali tűzszünetre szólított fel Irán és Irak között, valamint a hadifogylok hazaszállítására, és mindkét félnek a nemzetközi határig való visszavonulására. Ezenkívül felszólította a két államot a nemzetközi támogatással megvalósítandó újjáépítésre, a háború okainak megszüntetésére, az Irak és Irán közötti átfogó megegyezés létrehozására, valamint a régió stabilizálására. A határozat 1988. augusztus 8-án lépett hatályba, véget vetve a két ország közötti valamennyi harci cselekménynek és az iráni–iraki háborúnak. A dokumentumot lásd: Security Council Resolution 598: Iraq-Islamic Republic of Iran. United Nations Peacemaker,

mérvadó szempontot jelentett az új bukaresti vezetéssel való dinamikus együttműködés kialakítására, a védelmi kérdések mellett.³⁹

Líbiai „látkép” a romániai eseményekről

A romániai forradalom egy rendkívül kedvezőtlen időszakban következett be Tripoli számára. Az Egyesült Államok pont decemberben hosszabbította meg egy évvel az arab ország ellen életbe léptetett gazdasági blokádot, miközben az Európai Gazdasági Közösség – Kadhafi várákozásaira rációfolva – sem vonta vissza a korábban bevezetett büntető intézkedéseit. Ezzel párhuzamosan rohamosan romlottak a kapcsolatok a szomszédos Csáddal, valamint Franciaországgal, miközben a Tunéziával állandósultak a szerződészegésekkel kapcsolatos kölcsönös vádaskodások. A kényes külpolitikai helyzetben Tripoli nem számíthatott az Arab Liga támogatására sem. A külpolitikai kudarcok és az elszigetelődés veszélye felerősítették Líbia orientációs szándékát a szocialista országok irányába, kevés sikerrel. A Szovjetunió, Románia, Csehszlovákia és Bulgária közül csak Bukarest lett volna hajlandó hivatalos látogatáson fogadni Kadhafit 1989 decemberében, azonban az is – értelemszerűen – azonnal tárgytalanná vált a Ceaușescu-diktatúra összeomlása után. A román felkelés viszont nemcsak egyik legfőbb kelet-európai szövetségésétől fosztotta meg Kadhafit, hanem emellett alapjaiban kérdőjelezte meg a két ország együttműködésének jövőjét, főleg katonai és biztonságpolitikai területen.⁴⁰

A líbiai vezetésben már a temesvári eseményeket megelőzően is komoly kételyeket váltott ki a kelet-európai államokkal addig fenntartott szövetségesi kapcsolatok robbanásszerű átalakulása. Az aggodalmak tovább mélyültek a romániai diktatúra bukása miatt, különösen azt követően, hogy líbiai értelmiségi és ellenzéki körök párhuzamot vontak a két hatalmi struktúra között. Fokozott biztonsági intézkedéseket léptettek emiatt életbe Líbiában, miközben már az első, az állampolgárikaik romániai részvételét firtató információk megjelenését követően nyíltan „*pusztta hazugságnak*” és „*szándékos álhíreknek*” minősítették a bukaresti jelentéseket.⁴¹ A líbiai külügyminisztérium szóvivője azonban ennél is tovább

https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IQ%20IR_870720_Security%20Council%20Resolution%20598%20%281987%29.pdf (letöltés dátuma: 2023. 05. 30.).

³⁹ Velajati – Románia. *MTI*, 1990. január 2. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 30.).

⁴⁰ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Líbia-1990-91-10/326/1990. (48. d.) „A líbiai külpolitika kudarcjai,” 1990. január 18.

⁴¹ A Líbiai Népi Iroda Nyilatkozata. *MTI*, 1989. december 24. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

ment, amikor az információkat egyenesen „józan gondolkodásuktól megfosztott újságírók hamis híresztelésének” minősítette, amelyek egyedüli célja az arab állam „befeketése” volt a világ előtt.⁴² A Dzsana líbiai távirati iroda közölte egyúttal, hogy a „koholmányok” nem érdemelnek figyelmet, majd leszögezte, hogy Líbia kitartóan támogatja a forradalmat, és elismeri a „néptömegek természetes jogát a párt feletti uralomra”.⁴³ Mommer Kadhafi a jugoszláv televízióknak adott interjújában ugyancsak kategorikusan utasította vissza azokat az állításokat, melyek szerint líbiai kommandósok támogatták volna Ceaușescu egységeit. Ehelyett – nem meglepő módon – azt hangoztatta, hogy a bukott rezsim segítői valójában izraeliek voltak, amit a két állam közismerten jó viszonyával és Elena Ceaușescu állítólagos zsidó származásával⁴⁴ próbált magyarázni.⁴⁵ Eyszerre keltett megrökönyödést és/vagy fakasztott önkéntelen mosolyt, amikor ezzel kapcsolatban leszögezte azt is, hogy országa „ellenzi a terrorizmust”, és támogatja a „népi mozgalmakat”.⁴⁶ A helyzet tisztázására minden esetre indítványozta egy közös jugoszláv–román–szovjet–líbiai vegyes vizsgálóbizottság felállítását a kétes kilétű sebesültek egyértelmű beazonosítására.⁴⁷ Emellett jó szándéka jeleként gyógyszersegélyt

⁴² Eszes Tibor: Ceausescu – líbiai cáfolat. *MTI*, 1989. december 23. <https://rendszer-valtas.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19891223&ni=229470&cty=1> (letöltés dátuma: 2023. 07. 04.)

⁴³ Románia óráról órára. *Magyar Szó*, 46. évf. 351. sz. 1989. december 24. 3.

⁴⁴ Paradox módon az egyébiránt antiszemitizmusáról is elhíresült Elena Ceaușescu vélt zsidó származását firtató – amúgy teljesen alaptalan – koncepciók nemcsak arab, hanem román körökben is elterjedtek. Így a *Nagy Románia* folyóiratban és az ahhoz hasonló szélsőjobboldali platformokon megjelentett írások évekkel a házaspár kivégzését követően is olyan hajmeresztő összeesküvés-elméleteket kreáltak, amelyek szerint például Elena lánykori családneve nem Petrescu, hanem Kohn volt, aki egy zsidó konspiráció eszközeként közreműködött a kommunizmus romániai hatalomra juttatásában, majd pedig ellehetetlenítette férjének a nemzeti büszkeség megerősítésére, a magyar kisebbség megszelídítésére, valamint a kozmopolitizmus eltörlésére irányuló erőfeszítéseit. Ezt követően viszont aktívan hozzájárult a kommunista rendszer széthullásának felgyorsításához is, mivel már az állt a zsidók érdekében. Ez a valóságtól teljesen elrugaszkodott teória nagyvonalúan megfelelt a többek között arról a közismert tényről is, hogy például a diktátor házaspár pont azért száműzte Kanadába legidősebb fiát, Valentint, mert az antiszemita szülők akaratával szembeszállva szerelmi házasságot kötött Ceaușescu politikai ellenfelének lányával, az erdélyi magyar–zsidó felmenőkkel is rendelkező Jordana Borilával.

Hanebrink, Paul (2018): *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. London, Harvard University Press. 255.; The women in Valentin Ceausescu's life. What did the first wife look like, disliked by dictators. *World Today News*, 2021. március 16. <https://www.world-today-news.com/the-women-in-valentin-ceausescus-life-what-did-the-first-wife-look-like-disliked-by-dictators/> (letöltés dátuma: 2023. 07. 25.).

⁴⁵ Szenzációs interjú Kadhafival. *Magyar Nemzet*, 52. évf. 304. sz. 1989. december 28. 4.

⁴⁶ A világ országai sorra elismerik az új román vezetést. *Népszava*, 117. évf. 305. sz. 1989. december 28. 2.

⁴⁷ Nemzetközi segítségnyújtás. „Románia szent földje a szabadság útján” – II. János Pál pápa áldása. *Magyar Nemzet*, 52. évf. 303. sz. 1989. december 27. 5.

küldött légi úton, és támogatásáról biztosította az új román vezetést,⁴⁸ amelynek Tripoliban működő nagykövetsége már az első napokban csatlakozott a forradalmárokhöz. Kérdéses, hogy mennyire volt spontán vagy központilag szervezett, de tény, hogy a líbiai vezetés egyértelmű állásfoglalása mellett diákok egy csoportja is nyíltan szolidaritást vállalt a román néppel az említett külképviselet előtt megtartott szimpátiatüntetésén.⁴⁹ Azonban sem a hivatalos nyilatkozatok, sem pedig a Kadhafi-interjúban elhangzottak nem tudtak véget vetni a líbiaiak romániai részvételével kapcsolatos találgatásoknak. Olyannyira, hogy Líbia külkapcsolati irodája kénytelen volt azt egy újabb közleményben cáfolni. Abban a testület szóvivője az ügygel korábban elhangzottak lényegét kidomborítva – és nem utolsósorban hazája történelmi tapasztalataira is utalva – kijelentette, hogy „*Líbia hisz abban, hogy a népeknek joguk van és rendelkeznek a kapacitással ahhoz, hogy kiragadják a hatalmat egyedül birtokló személy vagy párt kezéből*”.⁵⁰ A jó szándék jeleként Kadhafi külön telefonbeszélgetést is folytatott Petre Roman miniszterelnökkel december 28-án, amelynek során személyesen gratulált a forradalom győzelméhez, egyúttal pedig sajnálkozását fejezte ki az áldozatok kapcsán.⁵¹ Válaszában Roman hangsúlyozta, hogy a lehetséges líbiai beavatkozással kapcsolatos „*alaptalan pletykák*” terjesztésének célja „*a baráti román–líbiai kötelékek destabilizálása volt*”.⁵²

Damaszkusz dilemmája

A romániai változások rendkívül érzékenyen érintették az addigi szíromán kétoldalú kapcsolatokat. Különösen igaz volt ez a megállapítás a két ország gazdasági együttműködésére, amelynek keretében Románia számára Szíria egyfajta privilegizált piac szerepét töltötte be.⁵³ Rá-

⁴⁸ Érdekesség, ami egyébiránt Kadhafi személyiségének megítéléséhez is kiváló adaléket nyújthat, hogy a líbiai vezető a román népek küldött üdvözlésében óvott a diktatúra megismétlődésétől, amihez a legcélravezetőbb megoldásnak a líbiai típusú köztársasági rendszer romániai meghonosítását tartotta. A világ országai sorra elismerik az új román vezetést. *Népszava*, 117. évf. 305. sz. 1989. december 28. 2.; Líbiai zsoldosok nyomában... Románia lassan ébredszik! *Mai Nap*, 1. évf. 270. sz. 1989. december 27. 2.

⁴⁹ Hírek, események Romániából. *Vas Népe*, 34. évf. 305. sz. 1989. december 27. 2.

⁵⁰ Líbia ismételt cáfolata. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 6. sz. 1989. december 29. 4.

⁵¹ Telefonbeszélgetés. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 8. sz. 1989. december 31. 2.

⁵² Kuwait backs Iliescu regime. *Kuwait Times*, 1989. december 31. 4.

⁵³ A románok elsősorban élelmiszert és mezőgazdasági gépipari termékeket exportáltak Szíriába, ahol a lejárt kintlevőség összértéke akkori árfolyamon elérte a 900 millió dollárt 1989-ben. Damaszkuszban komolyan tartottak emiatt attól, hogy a forradalmárok a román gazdaság mielőbbi talpra állítása érdekében szorgalmazni fogják a kintlevőségeik behajtását, valamint hosszabb időre beszüntethetik a Szíriába irányuló román exporttevékenységet. HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-Románia-1990-128-1/842/1990. (80. d.)

adásul Asszad elnököt szoros baráti kapcsolat fűzte Ceaușescuhoz, aki a legfőbb szövetségesének számított a kelet-közép-európai térségben. A román diktátor bukása emiatt nagy megrázkódtatást jelentett számára, miközben felbátorította a hasonló változásokat remélő politikai ellenzékét.⁵⁴ Mindezek okán Damaszkusz eleinte nem kommentálta a romániai eseményeket, amelyeket belügynek tekintett. Asszad elnök még december 22-én, a temesvári eseményekkel egy időben is arra utasította a szír külképviseleteket, hogy politikai állásfoglalásaikban támogassák a Ceaușescu-rendszert. Az események jelentőségét és horderejét csak 24 órával később ismerte fel, aminek megfelelően egy újabb elnöki utasítást adott ki, akkor már a forradalom támogatására. Dia-Allah El-Fattal külügyminiszter-helyettes a romániai külképviselőt külön be is kérte december 24-én, akinek hivatalosan átadta a romániai változásokat üdvözlő szír kormánynyilatkozatot. A szír kormánykörökben kialakult bizonytalanságot – és bizonyos fajta pragmatizmust – jól mutatta viszont, hogy dokumentumban megfogalmazott – diplomáciai körökben szokatlanul szívélyesnek ítélt – üdvözlő a „*hatalomra jutott új rendszernek*” szólt, miközben a Nemzeti Megmentési Front Tanácsát sem akkor, sem pedig napokkal az azt követő napokban nem ismerték el hivatalosan Románia legitim új vezetésének.⁵⁵

A változás a sajtóban is érezte hatásait, és amíg a december 23-ai rövid hírek még a Ceaușescu melletti szimpátiatüntetésekről szóltak, addig 25-én a tudósítások már bő terjedelemben taglalták a forradalom sikerét és a diktátor hívei ellen vívott harcot. Ugyanekkora viszont már megjelentek a sajtó hasábjain azok a cáfolatok is, amelyekkel a damaszkuszi illetékesek erélyesen tagadták, hogy a szíriai hadsereg bármelyik egysége részt vett volna a romániai eseményekben a biztonsági alakulatok oldalán.⁵⁶ A kormány még ennél is sarkosabb véleményt fogalmazott meg, amikor a vonatkozó beszámolókat annyira értelmetlennek találta, hogy még cáfolni sem volt hajlandó azokat.⁵⁷ Leszögezte viszont, hogy Ro-

„A romániai események szír megítélése,” 1990. január 11.

⁵⁴ A romániai forradalom napjaiban például számos „*Minden Ceaușescunak eljön a maga napja*” felirat jelent meg a damaszkuszi épületek falain, ezzel utalva a megbukott román és a regnáló szíriai tekintélyuralmi rendszerek közötti hasonlóságra, illetve Asszad autoriter uralmának remélt végére. Scheller, Bente (2013): *The Wisdom of Syria's Waiting Game: Foreign Policy Under the Assads*. London, Hurst & Company. 203.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ A Sana Hírügynökség már december 23-án közzétette, hogy „*a szíriai katonáknak a romániai harcokban való állítólagos részvételéről terjesztett hírek alaptalanok; céljuk az, hogy bizalmatlanságot keltsenek, rombolják a Szíria és a Szovjetunió, illetve a Szíria és a szocialista tábor közti viszonyt. Mindaz, ami Romániában történik, belügy, melyben Szíria nem vehet részt.*” Romániai harcok – PFSZ és szíriai cáfolatok. *MTI*, 1989. december 24. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

⁵⁷ Románia óráról órára. *Magyar Szó*, 46. évf. 351. sz. 1989. december 24. 3.

mánia belügyének tekinti a fejleményeket, amelyekbe nem tud és nem is kíván beleavatkozni.⁵⁸ Az ügyben soron kívül egyeztetett Mohamed Száleh tanácsos, a Szíriai Arab Köztársaság budapesti nagykövetségének ideiglenes ügyvivője Bényi József külügyminiszter-helyettessel december 24-én. A beszélgetés során a szíriai diplomata hangsúlyozta, hogy a damaszkuszi kormány irányelveiben a belügyekbe való be nem avatkozás elve mellett kiemelt prioritással bír a terrorizmus elítélése is. Megerősítette viszont, hogy Magyarországhoz hasonlóan Romániában is viszonylag nagy létszámú szír kolónia él, amely egyaránt magában foglalt diákokat, kiképzésen lévő katonákat, vagy éppen a Szíriában legálisan működő Kommunista Párt Romániában tevékenykedő csoportjának tagjait. Habár a szíriai vezetés egyértelműen az eseményektől való távolmaradásra szólította fel őket, az ügyvivő a sajátos körülményekre utalva nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy egyes szíriai állampolgárok vagy csoportok a kormányuk kifejezett szándéka ellenére, saját akaratukból mégis belekeveredhettek a romániai harcokba. Kérte emiatt a magyar hivatalos szerveket, hogy osszanak meg minden birtokukba került információt erre vonatkozóan a beazonosított személyek későbbi felelősségre vonása érdekében.⁵⁹ A szíriai ügyvivő – inkább a szubjektív meggyőződését, mintsem a hivatalos damaszkuszi álláspontot tükröző – véleménye mellett a megbeszélés további érdekes vonása volt, hogy az kizárólag a szíriai állampolgárokra fókuszált. Nem történt ellenben említés az állampolgársággal nem rendelkező, ugyanakkor Szíria befolyása alatt álló palesztin csoportok esetleges romániai szerepvállalásáról. Az elhangzottak viszont így is kiváló lehetőséget biztosítottak arra, hogy árnyalják Magyarország negatív megítélését az ügy kapcsán az arab országok körében. Az MTI-hez eljuttatott sajtónyilatkozatban emiatt a hivatalos szíriai és magyar álláspont ismertetése közé becsempészték a szíriai ügyvivő saját véleményét is.⁶⁰ A magyar fél felelősségét tovább árnyalta az ügyben, hogy ez a „külön utas” álláspont visszaköszönt *L’Orient-Le Jour* december 25-i számában közölt AFP-jelentésben is, amiben a szíriai ügyvivő külön felhívásban szólította fel hazája állampolgárait a harcoktól való távolmaradásra.⁶¹

⁵⁸ A győztes román forradalom a világ figyelmének középpontjában. *Hargita*, 1. évf. 4. sz. 1989. december 26. 4.

⁵⁹ HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-Románia-1990-128-1/209/1990. (80. d.) „A szíriai id. ügyvivő látogatása,” 1989. december 27.

⁶⁰ A román nép erkölcsi erőt és bátortást kapott hazánktól. *Népszava*, 117. évf. 304. sz. 1989. december 27. 1.; Új korszak kezdődik a román–magyar viszonyban. *Magyar Szó*, 46. évf. 352. sz. 1989. december 25. 2.; Urma, Viorel (1989): Revolutionaries Find Scores of Arms-Laden Safe Houses and Tunnels With PM-Romania, Bjt. *AP News*, december 25. <https://apnews.com/article/00cfd8e6d595743a1efbeada931d4223> (letöltés dátuma: 2023. 07. 06.).

⁶¹ Hamvában holt kísérletnek bizonyult emiatt például, amikor a későbbiekben a szíriai külügy tolmácsolási hibával próbálta magyarázni a Bényi–Száleh-megbeszélésen el-

A PFSZ elhatárolódása

A PFSZ a romániai eseményeket szintén belügynek nyilvánította. A palesztin állam bukaresti nagykövetsége már december 24-én sajtónyilatkozatot juttatott el romániai médiaforumokhoz, amiben szolidaritást vállalt Romániával a palesztin állam, a PFSZ és a palesztin nép nevében, valamint üdvözölte a forradalom győzelmét és a Nemzeti Megmentési Front döntéseit. Ugyanekkor a Bukarestben élő palesztin diákok szövetsége felhívást tett közzé, amiben az orvosi tanulmányokat folytató⁶² vagy már végzettséggel rendelkező palesztinokat a román egészségügyi személyzet munkájának támogatására kérte fel, míg a többi ösztöndíjast adományok gyűjtésére és a helyreállítási munkákba való részvételre szólította fel.⁶³

A felajánlásokkal egy időben viszont koholmánynak minősítették a Szabad Európa híradását, amely szerint többen is részt vettek volna közülük a felkelőkkel vívott harcokban.⁶⁴ A szervezet egyik hivatalos szóvivője már nyilatkozatban szögezte le, hogy a hír közlésével „előítéleteket kívánnak kiváltani a PFSZ-szel szemben, és belekavarni egy olyan belső konfliktusba, amelyhez semmi köze”.⁶⁵ A kérdés felmerült Bagdadban is a kelet-európai külképviselekkel megtartott egyeztetésen, ahol Jasszer Arafat hangsúlyozta, hogy pont a forradalmi erők voltak azok, amelyek megtámadták őket annak a „rosszindulatú és igazságtalan médiakampánynak” a hatására, amelyet Izrael-barát propagandának tulajdonított. Ennek ellenére világosan elkötelezte magát a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa mellett, aminek a támogatására egyébiránt felszólította az akkor éppen Romániában tartózkodó mintegy 4000 főnyi palesztin diákot is.⁶⁶ Az álhírek kapcsán kitért Magyarország érintettségére is, amikor a ma-

hangzottakat. Le comite de Salut National de Bucarest confirme la participation de «Syriens et de Libyens» aux combats. *L'Orient-Le Jour*, 1989. december 25. 10.

⁶² A forradalmi események idején mintegy 1000 palesztin diák folytatott tanulmányokat orvosi fakultáson Romániában. PFSZ – Románia: felhívás palesztin diákokhoz. *MTI*, 1989. december 26. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

⁶³ Bukarest – fejlemények. *MTI*, 1989. december 24. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

⁶⁴ Később Vagyim Perfiljev szovjet külügyi szóvivő is hivatalosan megerősítette, hogy országának nem voltak birtokában információk arra vonatkozóan, hogy palesztinok is részt vettek volna a romániai összecsapásokban.

Románia – szovjet. *MTI*, 1989. december 27. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.)

⁶⁵ Líbia, Szíria és a PFSZ megcáfolta a Ceaușescu-terroristáknak nyújtott támogatásukra vonatkozó híreket. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 3. sz. 1989. december 26. 4.

⁶⁶ Williams, Nick B. Jr. (1989): Arabs Take a Look at Their Dictators. *Los Angeles Times*, december 29. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-12-29-mn-1135-story.html> (letöltés dátuma: 2023. július 6.).

gyar tömegtájékoztatásnak címzett kritikáival alig leplezetten a politikai vezetést bírálta, aminek külön szemrehányást tett a budapesti nagykövek közbenjárásának eredménytelensége miatt. Állítólag azonban ennél is tovább ment, amikor azon meggyőződésének adott hangot, hogy maguk a magyarok ösztönözték a románokat az ott élő palesztinok legyilkolására, ezért a románoknál nagyobb felelősség terheli őket a Romániában tartózkodó arab állampolgárok életéért.⁶⁷ Legvégül a Wafa hírügynökség lehozta Faruk Kadduminak, a PFSZ Politikai Osztálya vezetőjének nyilatkozatát is, aki a korábban elhangzottakat kiegészítve anyagi segítségnyújtásra is ígéretet tett a morális támogatás mellett. Emellett ő már nyomatékosan utasította a palesztin orvostanhallgatókat arra, hogy aktívan vegyenek részt a harcok sérültjeinek ellátásában.⁶⁸

Izrael arany középutas állásfoglalása

Izraelben a helyi hírközlő szervek kiemelt figyelmet szenteltek a romániai fejleménynek a forradalom kezdetétől. Az izraeli rádió egész napos adásban követte nyomon a belpolitikai helyzet alakulását, amelyeket egyes hírmagyarázók párhuzamba állítottak az 1956-os magyarországi eseményekkel.⁶⁹ Szinte a forradalom kezdetétől megfigyelhetők voltak

⁶⁷ A feszültséget a PFSZ esetében csak tovább növelte, amikor a magyar külügyminisztérium külön bekérte a palesztin külképviseletet a nyilatkozat miatt, akinél határozottan tiltakozott Arafat kijelentésének sértő hangneme és valótlan tartalma miatt. Válaszában a palesztin nagykövet cáfolta a kifogásolt állítások elhangzását, és csak annyit ismert el, hogy a palesztin vezető mindössze azt kifogásolta, hogy a „Szabad Európa Rádió és egyes magyar hírközlő szervek híreszteléseket tettek közzé”. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Palesztina-1989-120-13/004737/1989. (71. d.) „Hikmat Zaid palesztin nagykövet látogatása,” 1989. december 28.

⁶⁸ A Kaddumi-nyilatkozat az alábbiakat tartalmazta: „A Palesztinai Felszabadítási Szervezet figyelemmel kísérte a fájdalmas romániai eseményeket, amikor is a román állampolgárok tízezrei estek el a szabadságért folytatott harcban. A PFSZ és a palesztin nép ismételten ki-nyilvánítja a román nép iránti barátság és szolidaritás érzelmeit, s elhatározása ugyanakkor mielőbb anyagi segítséget nyújtani. A palesztin vezetőség utasította a romániai orvosgyetemek palesztin diákjait, vegyenek részt a sebesültek megmentését célzó tevékenységben, s vessek magukat alá a baráti Románia új hatóságainak. A Palesztinai Felszabadítási Szervezet megújítja elhatározását, hogy erősíti baráti és szolidaritási kapcsolatait a baráti Romániával és a román néppel. A PFSZ ismételten megcáfolja az egyes rádióállomások által sugárzott híreket, miszerint egyes palesztinok részt vettek volna az eseményekben. Ezek a hírek teljesen alaptalanok.” Üdvözlő táviratok Románia új vezetőségéhez. *Romániai Magyar Szó*, 1. évf. 5. sz. 1989. december 28. 4.

⁶⁹ Lásd: Simándi Irén (2002): A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán II. In: *Valóság*, XLV. évf. 12. sz. 76–93.; Simándi Irén (2022): „...Felkelés Magyarországon.” A Szabad Európa Rádió Magyar Osztálya Munkatársainak visszaemlékezései az 1956-os forradalom napjaira. In: *Polymatheia*, 1-2. sz. 97–114. DOI: 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.06; Simándi Irén (2006): „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban 1956. október 22. – november 10. OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest.

ugyanakkor azok a megnyilvánulások is, amelyek a Nicolae Ceaușescu és Jasszer Arafat közötti szoros kapcsolatokra mutattak rá a különböző fórumokon.⁷⁰ Az izraeli kormány sajtóirodája ezzel kapcsolatban egészen odáig ment, hogy „*Ceaușescu utolsó barátjának*” titulálta a PFSZ vezetőjét, amiért az személyesen vett részt az utolsó bukaresti pártkongresszuson.⁷¹ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Tel-Aviv viszonya fagyos lett volna Bukaresttel, sőt. Abba Gefen, Izrael korábbi bukaresti nagykövete például Ceaușescu kíméletlen belpolitikájának elítélése mellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a román diktátor uralma alatt nem tolerálta az antiszemita túlkapasokat.⁷² Hasonló szellemben nyilatkozott Simon Peresz akkori pénzügyminiszter, aki Ceaușescu diktatórikus rendszerének bírálatával egy időben méltatta a Conducător „nyitott, független” külpolitikáját, azon belül is főleg annak „kivételesen baráti” izraeli vonatkozásait.⁷³ Ezeknek az óvatos, az egyoldalú megközelítéssel szakító megnyilvánulásoknak oka alapvetően annak az „arany középútnak” a megtalálása és követése volt, ami egyszerre volt tekintettel a Romániából kivándorolt több százezer izraeli állampolgár⁷⁴ érzelmeire, miközben elismerte azt a sajátos, *kölcsönös* pragmatizmuson alapuló titkos együttműködést is, ami a két állam között évtizedeken át zajlott a háttérben.⁷⁵ Az elmarasztaló

⁷⁰ A Kossuth Rádió „Hírvilág” című műsorában például december 28-án este került adásba az Ariel Merari professzorral készített interjú. A nemzetközi terrorizmus kutatásának elismert szakértője a beszélgetés során felhívta a figyelmet arra, hogy a különböző hírszerző források egybehangzóan nyilatkoztak arab személyek jelenlétéről a Securitate oldalán. Az előzmények kapcsán felemlgette a különböző palesztin szervezetek romániai jelenlétét, valamint – burkoltan Magyarországnak is címezve – a kelet-európai államok felelősségét az Izrael által terroristának tekintett csoportoknak nyújtott kiképzésért. Radio Free Europe: *Hungarian Monitoring*, 1989. december 28. Radio Liberty Research Institute (RFE/RL Research Institute), 2152–2153. https://storage.osa-archivum.org/low/26/56/26565b18-9185-4361-8b83-ba1b9f09b271_1.pdf (letöltés dátuma: 2023. 09. 23.).

⁷¹ MTI, 1989. december 23. <https://rendszervaltasi.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19891223&ni=229456&cty=1> (letöltés dátuma: 2023. 07. 4.).

⁷² Orgel, Hugh (1989): Israel Recognizes Romanian Regime, Sends Medical Supplies and Doctors. *Jewish Telegraphic Agency*, Vol. 67–72, No. 245, december 28. 1.

⁷³ Románia – Izrael segítségre készül. *MTI*, 1989. december 24. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

⁷⁴ A második világháborút követően a romániai zsidók exodusa döntően két hullámban zajlott le: 1952-ig mintegy 300 000 fő, 1967–1989 között pedig több mint 130 000 fő emigrált legálisan az országból. A folyamat eredményeként a második világháború végén 360 000 főre becsült romániai zsidó közösség létszáma 1987-re 23 000 főre csökkent, akiknek a fele 65 év feletti személy volt. Ugyanekkor Izraelben ők alkották a második legnagyobb etnikai közösséget a marokkóiak mögött az 1980-as években. Melman, Yossi – Raviv, Dan (1990): Buying Romania's Jews. *The Washington Post*, január 14. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1990/01/14/buying-romanians-jews/6b7fe6eb-7fd6-4d0a-9264-92f008926cd9/> (letöltés dátuma: 2023. 07. 20.); Smale, Alison (1987): Tradition lives among few Jews left in Romania. *Kentucky New Era*, június 20. 6A.

⁷⁵ Az izraeli–román kapcsolatokról és a közel-keleti problémákról az 1980-as évek máso-

megnyilvánulásokat emiatt egy olyan törekvésnek kell tekinteni, ami inkább irányult a háttérben folytatott román–izraeli együttműködés jelentőségének bagatellizálására, egy kedvezőtlen kép kialakítására a palesztin mozgalomról a nemzetközi közvéleményben, semmint a megbukott román kommunista rendszer kritizálására.⁷⁶

A pánarab szervezetek és magánemberek megnyilvánulásai

Megszólalt az ügyben Bargesz Hamúd al-Bargesz, az Arab Hírszolgálati Ügynökségek Szövetségének (FANA) elnöke is, aki egyértelműen és határozottan a cionistákat és az azokkal rokonszenvező személyeket tartotta a felelősnek az ártó szándékú híreknek a sugalmazásáért, amelyek célja a szívélyes kapcsolatok megrontása volt Európa és az arab világ között. A nemzetközi hírközlő szervezetek figyelmeztetése mellett emlékeztetett arra, hogy a Romániában tanuló Arab Diákok Szövetsége felhívásában támogatásáról biztosította a román népet, és visszautasította azokat a nyilatkozatokat, amelyek megítélése szerint az arab–román barátság aláásására irányultak. Új elem volt ellenben a nyilatkozatában a magyar hírközlő szervek állítólagos felelőségének firtatása, amit a román televízióból idézett híradások kritikátlan átvételével, ezáltal pedig az arab közvéleményt rendkívül negatív színben feltüntető bukaresti értesülések nyilvánosságra hozatalával indokolt.⁷⁷ A magyar tömegtájékoztatási szervekkel kapcsolatban megfogalmazott pejoratív állításai⁷⁸ ellenben több valótlanságot is tartalmaztak. Mindenekelőtt a magyar televízió adásaiban egyáltalán nem hangzott el utalás arab erők vagy kormányok romániai eseményekben való érintettségéről. Aczél Endre, az MTV Híradó főszerkesztője emlékeztetett ezzel kapcsolatban arra, hogy

dik felében folytatott kölcsönös párbeszédről részletesebben lásd: Izrael állam nagykövetének visszaemlékezését: Govrin, Yosef (2002): *Israeli-Romanian Relations at the End of the Ceausescu Era: As Observed by Israel's Ambassador to Romania 1985–1989*. Frank Cass Publishers, London. 135–246.

⁷⁶ Mallet, Victor (1989): Middle Eastern leaders are embarrassed by past ties. *Financial Times*, december 28. 4.

⁷⁷ Nemzetközi visszhang. *Tolna Megyei Népiújság*, 39. évf. 304. sz. 1989. december 27. 2.; Világszerte elismerik a forradalmat. *Csongrád Megyei Hírlap*, 46. évf. 305. sz. 1989. december 27. 5.

⁷⁸ Al-Bargesz, aki egyben a KUNA kuvaiti hírügynökség elnök-vezérigazgatója is volt, gyakorlatilag Izrael bábjának próbálta beállítani a magyar tömegtájékoztatási szervezetet, amikor a Kuvaitban megjelentett nyilatkozatában deklarálta, hogy „az arab országok határozottan visszautasítanak minden olyan kísérletet, amely országaik bemocskolására törekszik, különösen igaz ez a cionista hatás alatt lévő [értsd: a magyar] hírközlő szervek által terjesztettekre”. Arab hírügynökségek – Románia. *MTI*, 1989. december 26. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

a magyar híradásokban közép- vagy közel-keleti származású személyeket említettek meg a harcokkal kapcsolatosan.⁷⁹ Emellett a magyar kormánynak a bizonyos értelemben kormányzati ellenőrzés alatt álló MTI kivételével nem volt sem joga, sem pedig lehetősége a sajtó által leközölt hírek ellenőrzésére. Ezzel összefüggésben megkérdőjelezhető volt, hogy a magyar televízió mennyire állt a magyar kormány kizárólagos ellenőrzése alatt 1989. december végén, aminek a hangoztatása inkább volt a magyar vezetés burkolt megvádolása a történetekért, semmint a hírközlő szervek kritizálása. Egyértelműen téves volt az a vélelmezése is, ami szerint a kelet-európai hírközlő szervek, majd pedig a világsajtó a magyar tömegtájékoztatásból vette volna át az általa sérelmezett híreket. Azzal ugyanis nemcsak a Romániában működő külföldi tudósítók tevékenysége felett siklott el, hanem nagyvonalúan megfélekedett az általuk publikált írások kronológiai sorrendjéről is, valamint teljesen figyelmen kívül hagyta a magyar beszámolók stílusát és jellegét, amelyek több alkalommal nyugati hírügynökségekre (is) hivatkozva közölték a tudomásukra jutott friss információkat az aktuális romániai fejleményekről. Ezt igazolta egyébiránt egyfelől az MTV Híradójának már említett nyilatkozata is, ami elsősorban a román és nyugati hírügynökségeket nevezte meg az általa közzétett hírek – döntően ellenőrizhetetlen és részinformációk – forrásainak, amelyeket „szűrés nélkül” adtak tovább a nézőknek.⁸⁰ Hasonló értelemben nyilatkozott a kérdéssel Fejszál iraki külügyminiszter-helyettes is, aki megerősítette, hogy a magyar tömegtájékoztatás a kifogásolt híreket külföldi forrásokból vette át, és nem maga kreálta azokat.⁸¹ Legvégül a FANA elnök érvelését cáfolta Adnam Omrannak, az Arab Liga főtítkárhelyettesének megkeresése is, aki konkrétan a Szabad

⁷⁹ Aczél Endre nyilatkozata azonban nem nyugtatta meg, sőt inkább felszította a kedélyeket. Palesztin részről nem is csináltak titkot abból, hogy a műsorvezető-főszerkesztőt zsidó vallású felmenői miatt támadják, amikor visszatérően a magyar közvélemény arabellenes érzületének felszításával és a magyar–arab kapcsolatok megrontásával vádolták meg. A legmagasabb szinten tiltakoztak az Arab Hírügynökségek Szövetsége által kiadott cáfolat „bántó módon” történt ismertetése miatt is, mivel annak tartalmát Aczél „a kutya sem mondta, hogy arabok harcolnak Romániában” szavakkal kommentálta. Utóbbi kapcsán jeleznénk, hogy Aczél valóban nem mondta ki konkrétan, hogy arabok harcolnának a Securitate oldalán, ugyanakkor szó szerint felolvasta azt a TASZSZ hírügynökségtől származó hírt, ami arab terroristák holttesteiről számolt be Bukarest utcáin. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Palesztina-1989-120-13/004737/1989. (71. d.) „Hikmat Zaid palesztin nagykövet látogatása,” 1989. december 28.; Nemzetközi segítségnyújtás. „Románia szent földje a szabadság útján” – II. János Pál pápa áldása. *Magyar Nemzet*, 52. évf. 303. sz. 1989. december 27. 5.; A román forradalom tévéközvetítése I. <https://www.youtube.com/watch?v=9rtwSXUayK8> (1 perc 05–12. másodperc között).

⁸⁰ A román forradalom tévéközvetítése I. <https://www.youtube.com/watch?v=9rtwSXUayK8> (11 perc 34-től 12 perc 02. másodpercig).

⁸¹ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Palesztina-1989-120-13/004737/1989. (71. d.) „Hikmat Zaid palesztin nagykövet látogatása,” 1989. december 28.

Európa Rádiót⁸² nevezte meg azon kifogásolt hírek forrásának, amelyek kritikátlan átvételéért az elégedetlenségét fejezte ki a magyar külügy irányában a maga és az Arab Liga nevében.⁸³

A hivatalos cáfolatok mellett viszont számos olyan cikk is megjelent arab szerzők tollából, amelyekben elfilozofáltak azon, hogy a nyilvánosságra került jelentéseknek lehet esetleg némi valóságtartalma, valamint kérdéseket tettek fel a romániai események tanulságaival kapcsolatban. Ezek közül Abdelwahab Badrakhan, az *al-Hayat* című londoni székelylibanoni napilapban a végletekig eltérő álláspontok bármelyikének elfogadása helyett egyfajta köztes koncepciót fogalmazott meg akkor, amikor azt írta, hogy „*az a maroknyi arab, akik közül néhányat állítólag Romániában megöltek, vélhetően nem voltak zsoldosok, akiket a bukaresti rezsim a milíciáinak támogatására bérelt fel [...] Valószínűleg olyan fiatalok voltak, akiket kiképzésre küldtek oda, hogy azután éles löszerrrel végrehajtott, halálos hadműveletek sűrűjében találják magukat.*”⁸⁴

Konklúzió

A terrorizmussal kapcsolatos vádak nem várt tiltakozást váltottak ki a „hírbe hozott” államok és szervezetek részéről, így az Iliescu-vezetés a keletkezett politikai űr kitöltését követően vehemensen és visszatérően cáfolta az általa korábban hangoztatott információk valóságtartalmát. Hiába igyekeztek azonban román illetékesek később elhatárolódni a kiszivárogtatott álhírtől, a szellem addigra kiszabadult a palackból. Az arab és iráni terroristák állítólagos romániai aktivitásáról szóló hírek addigra már kitorölhetetlenül részévé váltak a nemzetközi sajtó tudósításainak, amivel nemcsak Románia és az eseményekkel kapcsolatba hozott államok, hanem azok az országok is kényelmetlen helyzetbe kerültek, amelyek kritika nélkül átvették és leközlötték az ellenőrizetlen információkat.

A külügyi dokumentumok tanúsága szerint egyértelműen tetten érhető volt ez Magyarországon esetében is. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy az ezzel kapcsolatban megfogalmazott negatív vélemények csak elhanyagolható részét alkották mindazoknak a kifogásoknak, amelyeket

⁸² Adnam Omran pontosabban úgy fogalmazott, hogy „*az Egyesült Államok által pénzelt Szabad Európa Rádió arabellenes, ismert cionista elemei állították, hogy arabok harcoltak volna a Securitate soraiban*”. Románia – Arab Liga. MTI, 1989. december 27. <https://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2023. 05. 28.).

⁸³ HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-Arab országok-1990-202-10/00391/1/1990. (85. d.) „Az Arab Liga véleménye az arab vonatkozású romániai sajtóhírekről,” 1989. december 29.

⁸⁴ Williams, Nick B. Jr. (1989): Arabs Take a Look at Their Dictators. *Los Angeles Times*, december 29. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-12-29-mn-1135-story.html> (letöltés dátuma: 2022. 07. 06.).

az arab államok kritikaként Magyarországgal szemben megfogalmaztak. Így a végbement politikai rendszerváltozás tükrében arab részről jóval nagyobb fontosságot tulajdonítottak a magyar–arab kapcsolatok további alakulásában/alakításában például a térségre vonatkozó részletes külpolitikai koncepció hiányának a magyar kormányprogramban, a cionizmussal kapcsolatban megváltozott hivatalos álláspontnak, Magyarország részvételének a szovjet zsidók Izraelbe történő kivándorlásában, az arab államokkal ellenségesebb hozzáállásnak az ENSZ-szervezetekben, vagy éppen a terrorizmus általuk egyoldalúnak és arabellenesnek tartott magyarországi megítélésének.⁸⁵ E meggyőződésük olyan szilárdnak bizonyult, hogy nem vagy csak alig tudták ellensúlyozni azt az olyan, egyértelműen pozitív magyar lépések az arab világ irányában, mint például a diplomáciai kapcsolatok létrejötte az Egyesült Arab Emírátusokkal és Bahreinnel, a magyar készség visszatérő kinyilvánítása a már kialakított kapcsolatok fenntartására és kölcsönös érdekeken/előnyökön történő továbbfejlesztésére, vagy a részvételi lehetőség biztosítása az érdeklődő arab országok számára a magyar gazdasági élet átalakításában.

A magyar külpolitika dilemmáját a kérdésben végül Kuvait iraki megszállása és az annak következményeként kialakult nemzetközi feszültség oldotta meg. A külföldi, azon belül is különösen az arab és az iráni zsoldosok romániai tevékenységével kapcsolatos találgatások iránt nemcsak megszűnt az érdeklődés, hanem azok hangoztatása immáron kimondottan visszás és káros volt a megváltozott külpolitikai körülmények közepe, amikor egy arab és nyugati államokat is magában foglaló nemzetközi koalíció formálódott az öbölbeli sejktség felszabadítására. Ráadásul az iraki invázió idején Románia ENSZ-nagykövete, Aurel Dragoș Munteanu töltötte be a Biztonsági Tanács elnöki tisztét, aki Kuvait állam szuverenitása melletti határozott kiállásával kétségtelenül sokat javított saját hazájának nemzetközi megítélésén is. A problémakör és az arra vonatkozó elméletek emiatt végérvényesen kiszorultak a köztudatból, további firtatásuk pedig nem állt senkinek az érdekében.

⁸⁵ HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-Arab országok-1990-6622-1/1990. (99. d.) „Emlékeztető dr. Antall József miniszterelnök és a Budapestre akkreditált arab misszióvezetők találkozójáról,” 1990. július 24.

MI ÚJSÁG A RÁDIÓBAN? – 1957 TAVASZ

Simándi Irén

Összefoglaló:

A tanulmány célja, hogy bemutassa a Magyar Rádió forradalom utáni újraindulásának rövid történetét 1957 tavaszán. A levéltári dokumentumok, a *Műsorborítékok*ban megmaradt iratanyag és a *Rádió és Televízió Újság*¹ hasábjain megjelent fontosabb események elemzésével betekintést nyújtunk arról, milyen elvárásokat fogalmazott meg a pártvezetés, és ennek következményeképpen hogyan változott meg a rádió műsorpolitikája. A rádió iratanyagában már 1953-tól megtalálhatóak a Televízió indulását és működését tartalmazó források, ezek a két intézmény történetében a további több mint egy évtizedben is meghatározóak lesznek.

Kulcsszavak: rádió, párt, propaganda, mezőgazdaság, Kádár-korszak

Abstract:

The aim of this paper is to present a brief history of the re-launch of Hungarian Radio after the revolution in the spring of 1957. By analysing archival documents, the material preserved in the programme envelopes and important events published in the columns of the Radio and Television Newspaper, this paper provides an insight into the expectations of the party leadership and how the radio's broadcasting policy changed as a result. The radio's records from 1953 onwards include sources relating to the launch and operation of Television, which will continue to be a key factor in the history of the two institutions for more than a decade to come.

Keywords: radio, party, propaganda, agriculture, Kádár-era

¹ *Rádió és Televízió Újság* (továbbiakban: *RTVÚ*). Februárban a korábban 8 oldalas lap 16 oldalon jelent meg. Lévai Béla (1980): *A rádió és a televízió krónikája 1945–1978*. Tömegkommunikáció Kutatóközpont, Budapest. 190. (A február 4. és 10. közötti műsort tartalmazó II. évfolyam, 5. szám ára 1 forint, a következő, 6. szám ára már 1 forint 50 fillér volt. Lásd: *RTVÚ*.)

Bevezető

1957 januárjában a Kossuth rádió adását a parlamenti stúdióban szerkesztették, és Lakihegy sugározta.² A rádió vezetője Gács László³ kormánybiztos volt. A rádió nem sugárzott egész nap műsort, az energia- és a szakemberhiány miatt. A Petőfi rádió február 11-én állt üzembe, kezdetben 14 óra és 22 óra között sugárzott műsort.⁴ Az adás a Parlamentből áprilisban költözött vissza a Bródy Sándor utcába.⁵ Ebben az időben vélte biztosíthatónak a helyszínt a Kádár-kormány.

² A Magyar Rádió 1956. október 23–24-i ostroma után, 24-én hajnalban elhallgatott a Kossuth rádió. A Bródy Sándor utcai stúdiókban nem készült műsor, a közvetítést Lakihegy vette át. A híreket a lakihegyi állomás vezetője, Dudás Béla olvasta rá az utasító mikrofonra, amely ráment az adóra. A Parlament épületében már október 23-án este a rádió két technikus, Sági Gáspár és Südi Nándor kiépítették a szükséges technikát a Nagy Imre-beszéd közvetítésére. A beszéd közvetítése ugyan elmaradt, de az összeköttetés Lakihegygel megvalósult. Ezért vált lehetővé a Kossuth rádió adásának közvetítése a Parlamentből. A Kossuth rádió, Szabad Kossuth rádió néven, 1956. október 30-a és november 4-e között működött. November 4-e és november 7-e között a Kossuth rádió adását, valamint a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról Münnich Ferenc nyilatkozatát a Szolnoki Nagyadó sugározta. A rádió a Nagy Imre-kormány alatt és a Kádár János vezette Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulása után is a parlamenti stúdióból működött. Lásd erről bővebben: Simándi Irén (2016): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956*. Gondolat Kiadó, Budapest. 436–464.

³ Gács László (1903–1968) újságíró. A Magyar Rádió és Televízió elnöke, az OTP vezérigazgatója. Gimnáziumi éve alatt került kapcsolatba a munkásmozgalommal, a Tanácsköztársaság kikiáltása után belépett a KIMSZ diáktagozatába. 1928-tól a KIMSZ tagja, 1929-ben illegális tevékenységéért kilenchnapi börtönre ítélték. 1930-tól a KMP Budapesti Területi Bizottságának tagja. 1932-ben szerkesztője a *Vörös Figyelő* című illegális folyóiratnak. Ismét börtönbe került. 1933-tól textilmunkásként dolgozott, közben a szakszervezetben végzett politikai munkát. 1936-tól az újpesti textilmunkások helyi csoportjának egyik vezetője volt. 1938-tól Rózsa Ferencsel együtt részt vett az illegális KMP újjászervezésében, majd éveken át irányították a KMP munkáját. 1941-ben illegálisra vonult. A KMP Központi Bizottságának tagja 1942–43-ban, a Budapesti Területi Bizottságnak 1941. januártól. 1944 áprilisában elfogták és 10 évi börtönre ítélték, de Németországba hurcolása közben, decemberben megszökött. 1945 után az Újpesti Posztógyár üzemi bizottságának titkára, majd a *Szabad Nép* munkatársa, a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének titkára, a *Textilmunkás* című lap felelős szerkesztője, illetve a *Friss Újság* (1946–47) és a *Népszava* szerkesztője (1947–49). 1948–49-ben a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) főtitkárhelyettese volt; 1949 őszén kizárták az MDP-ből. 1951-ben koholt vádak alapján a Rajk-perben letartóztatták, 1954-ben szabadult, 1956-ban rehabilitálták. 1957–1962 között a Magyar Rádió és Televízió kormánybiztosa és elnöke, 1962-től haláláig az Országos Takarékpénztár (OTP) vezérigazgatója és az MSZMP Központi Revíziós Bizottsága, majd Központi Ellenőrző Bizottsága, a Budapesti Pártbizottság és a Textilipari Dolgozók Szakszervezete központi vezetőségének tagja volt. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC04834/04901.htm> (letöltés dátuma: 2024. 12. 30.).

⁴ Lévai Béla: i. m. 190.

⁵ Uo. 193.

1957-től a *Magyar Rádió* és a *Magyar Televízió* működése és története szorosan kapcsolódott egymáshoz. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány augusztus 18-án kormányrendelettel a Magyar Rádió nevét *Magyar Rádió és Televízióra* (MRT) változtatta, a két intézmény 1974-ig egy vállalat volt.⁶ A Magyar Televízió története 1953-ban kezdődött, amikor január 23-án a Minisztertanács rendelete engedélyezte a Magyar Televízió Vállalat létrehozását, s már december 16-án elkezdődtek a saját gyártású adóberendezés első próbaadásai a Gyáli úti postakísérleti állomásról. Az Orion gyárban pedig megkezdtek a televíziós vevőkészülékek tervezését. Az év végén már ezeken a készülékeken nézhetők a megindult kísérleti adást. (Az első hazai készülékeket 1954-ben mutatták be nagy érdeklődést keltve az őszi Mezőgazdasági Kiállításon.⁷) Az MTVA Archívumában megmaradt 1954-es ügyrend magában foglalta a vállalat szervezeti felépítését – amelyhez már a televízió is tartozott –, a vezető testületekét, azok működését, valamint meghatározta a műsorkészítés legfontosabb fázisait. A dokumentumban leírtak a rádió működésére vonatkozóan kisebb változtatások mellett a rendszer-váltásig érvényben voltak.⁸

A Magyar Rádió irányítását a forradalom után az MSZMP⁹ Agitációs és Propaganda Bizottsága (APB) irányította. A testület az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-ei határozata alapján kezdte meg újból a működését munkabizottságként, vagyis nem volt apparátusa. *„Az általa tárgyalt anyagokat a leggyakrabban a párt különböző osztályai – 1956 után az agitációs és propaganda, valamint a kulturális osztályok – készítették el, esetleg valamely állami szerv – a sajtóügyek kapcsán a Tájékoztatási Hivatal, a Magyar Rádió és Televízió és az MTI jöhetett leginkább szóba.”* Az APB által elfogadott határozatok és állásfoglalások az adott területre kötelező érvényűek voltak.¹⁰

⁶ Uo. 157.

⁷ *Rádióhallgatók könyve*. Minerva, Budapest. 1958. 42.

⁸ Simándi Irén: i. m. 149–160.; A témáról lásd bővebben: Rajcsányi Péter (2019): *A Magyar Televízió kezdeti évei. Elhallgatott tények 1952–1958*. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr. 3–364.

⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), az 1948. június 12-én megalakult Magyar Dolgozók Pártja (MDP) utódaként, 1956. október 31-én jött létre. Az új párt lapja a *Népszabadság* volt. A párt a Nádor utcai pártközpontban Kádár János elnökletével tartotta meg első ülését. Lásd erről: *1956 Kézikönyve. Kronológia*. (1996): 1956-os Intézet, Budapest. 163–164.

¹⁰ Lásd erről: Takács Róbert: A sajtóirányítás szervezete a Kádár- korszakban. *Médiakutató*, 2009. ősz. https://mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar (letöltés dátuma: 2025. 01. 04.). *„Az Agitációs és Propaganda Bizottság tagjait rendszerint a pártkongresszusokat követően választotta meg a Központi Bizottság – az ideológiai titkáron túl a bizottság által átfogott területek vezetői közül. A forradalom utáni első évtizedben az APB kis létszámmal működött, hatásköre, döntéseinek érvényességi köre nem volt egyszerűen szabályozva.”* Uo.)

Mi újság a rádióban?

„Új címünk: Szentkirályi utca 25/a. A Rádió azért a régi helyén van, csak a bejárat változott meg. A Bródy Sándor utcai kapu helyét ugyanis deszkafal takarja. Mert az elmúlt hetek eseményei során a Rádió épületei közül [...] ez sérült meg a legjobban.” A szakemberek felmérték a károkat, és megállapították, hogy a „sérülések nem olyan súlyosak, hogy lebontásra kellene sort keríteni. Minden remény megvan arra, hogy néhány hónap múlva ez az épület is használható lesz.” A rádió osztályai a sértetlenül maradt vagy már a helyreállított épületekben dolgoznak. A műsorkészítés már elkezdődött, a magnószalagok és az technikai eszközök segítségével valamilyeni műsortípusban változatos adások készülnek. A rádió gyűjteményei, a hanglemeztár és a magnetofontár sértetlenül maradt, így a pótolhatatlan zenei felvételek továbbra is a műsorkészítés rendelkezésére állnak. A stúdiók közül komolyabb kár egyikben sem keletkezett. Az ablakok üvegezése folyamatosan történt. Komolyabb kár a rádió technikai központjában az „Erősítőben” keletkezett. A rádió műszaki szakemberei az anyag- és alkatrészhiányt „leküzdve” igyekeztek újra használhatóvá tenni a berendezést.¹¹ A rádió épületeiben, technikai felszerelésében keletkezett károkról 1956. december 31-én készült részletes jegyzőkönyv. A károk felmérését a kármegállapító bizottság tagjai végezték: Mike Gyula gazdasági vezető, Gáti Ödön, az Üzemgazdasági Osztály vezetője, Kerpel Róbert főmérnök és dr. Marosi Jenő jogi tanácsadó. A kármegállapító bizottság szerint a jegyzőkönyvben felsorolt károk az „október 23-át követő események során állottak elő”. A károk „részben a harci események során keletkeztek akként, hogy a harci események során megsemmisültek vagy megrongálódtak, másrészt úgy állottak elő, hogy a berendezési és felszerelési tárgyakat részben a harci események alatt, részben azokat követően az épület őrizetlensége miatt ismeretlen tettesek ellopták.” Az épületekben történt károk a „harc események során keletkeztek”. Ezek esetében a bizottság a szakértők által felbecsült kárösszeget feltüntették a jegyzőkönyvben, amely összességében: 3 637 206,43 forint volt. Az összeg a helyreállítási munkák után „egy-két hónap múlva” vált véglegessé.¹²

A rádióban újrainduló munkát, a készülő műsorokat mutatta be a „Mi újság a rádióban” című, 1957 elején a *Rádió és Televízió Újságban* megjelent cikk. „Egyre több stúdióban, egyre több próbára, felvételre szólítja a próbatábla a stúdió folyosóján egyre nagyobb számban megjelenő színészeket, zenészeket. A Rádió portája sem a hosszú hetek alatt összegyűlt küldeményekből áll már; mind több friss keltezésű levél érkezik. Különösen a karácsonyi mű-

¹¹ „Új címünk: Szentkirályi utca 25/a.” RTVÚ, 1956. I. évf. 1. sz. december 17–23. 4.

¹² Lásd erről részletesen: Jegyzőkönyv. Az 1956. évi október 23. napja utáni események során keletkezett károkról. 1956. december 31. Simándi Irén: i. m. 465.

sorok¹³ után lendült fel a levelezés: sokan fejezik ki meglepedésüket a hármass ünnepek műsorával, annak összeállításával, mondanivalójával, tartalmával.” A cikkben az olvasói levelekből is idéztek. Az egyik hallgató pl. azt írta, tisztában vannak rádiót ért károkkal, de nagyra becsülik azt az erőfeszítést, amellyel „igyekeztek úrrá lenni a nehézségeken,” és a hallgatóságot örömmel töltötte el a működő rádió ténye. Kérdést tettek fel a hallgatók a Petőfi adó működésével kapcsolatban: Nem azért hallgat-e a készülék, mert sérülés érte? Az adó hallgatásának az energiahiány az oka, közölték. Az írásban igyekeztek megnyugtatni a hallgatókat arról, hogy ha több energia áll rendelkezésre, újra sugározni fog a Petőfi adó is, és nemcsak a Kossuth műsórát közvetíti, hanem önálló adásai is lesznek.

A rádió XXIII-as stúdiója előtt a *Rádióénekkar* tagjai várakoztak Vásárhelyi Zoltán¹⁴ karnagy érkezésére, és már kezdődött is a próba. Az együttes nemcsak a rádiós szereplésre, hanem ausztriai és svájci vendégszereplésre is készült, és nagy izgalommal várták az út engedélyezését. Szintén jó hír volt, a *Gyermekénekkar* januárban kezdheti majd a próbákat. A VI-os stúdió ajtaján is kigyulladt a piros lámpa, amely most Gyulai Gaál János zeneszerző *Concerto* című művének felvételét jelezte, amelyet nemsokára a közönség is hallhat.¹⁵

A *Falurádió* számos új műsorral készült 1957 elején a gazdatársadalom szakmai segítségére, olvashatunk erről a *Rádió és Televízió Újság* januári számában. A reggel hat órakor elhangzott új műsor, a *Gazdálkodjunk korszerűen* címmel induló sorozatban egy-egy nagyüzemet vagy annak egy termelési ágazatát mutatták be. De ellátogattak egyéni gazdaságokba is. Másik induló műsorok a *Tanuljunk egymástól* címet kapta, ahol kiváló teljesítményt elért gazdák és dolgozók munkamódszereit ismerhették meg a hallgatók. A *Heti gazdanaptár* című adásban a mezőgazdaság elismert tudósai, kutatói, szakemberi mondták el tanácsaikat az éppen aktuális munkák elvégzéséhez. A *Mezőgazdasági kislexikon* című műsorban az agrártudományban használt szakkifejezéseket magyarázták a gazdáknak, és a szakágban új eredményeket elért fiatal kutatókat mutatták be. Az is-

¹³ Lásd erről: uo. 462–464.

¹⁴ Vásárhelyi Zoltán (1900–1977) kóruskarnagy, zeneszerző, főiskolai tanár. 1942-től a budapesti Zeneművészeti Főiskola tanára volt. 1949-től a karvezetőképző tanára. 1938–1948 között számos munkáskórust és üzemi énekkart vezetett. A háború éveiben is vállalta – a hivatalos letiltás ellenére – a Kodály-Ady-féle *Felszállott a páva* c. kórusmű vezénylését. 1946-tól a Munkásdalosszövetség országos karnagya volt. Vezette a MÁVAG (M. Áll. Vas-, Acél- és Gépgyárak) Acélhang férfikórusát, mellyel a budapesti nemzetközi versenyen nyert első díjat 1948-ban. Ezzel a kórusal 1947–1950 között külföldön számos hangversenyen lépett fel. Alapító karnagya volt a Honvéd Művészegyüttes férfikarának, és művészeti vezetője a Rádió Énekkarának. Több koncerten vezényelte az Állami Hangversenyzenekart és a Rádiózenekart. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vasarhelyi-zoltan-7858D/> (letöltés dátuma: 2024. 08. 04).

¹⁵ Mi újság a rádióban? *RTVÚ*, 1957. II. évf. 1. sz. január 7–13. 6.

meretterjesztő, *Mezőgazdasági érdekességek* címet viselő adásban a különleges talajfajtákat és növényeket ismertették meg a hallgatókkal.

A 13 órakor kezdődött hosszabb műsoridővel tervezett adást sok érdekes riportötlettel színesítették, amelyekben a *Falurádió* munkatársai a vidék mindennapi problémáira világítottak rá. Továbbá olyan terveik is voltak, hogy egy-egy jelentős témának külön műsort szánjanak, például: a hagyományos tájkultúrák bemutatásának. Ezekben a műsorokban a tervek szerint a „*kaposvölgyi és rábamenti*” állattenyésztés, a szegedi kalocsai paprika, a kecskeméti kajsziabarack, a szatmári szilva, a hevesi dinnye, a zalai téli körte, a szabolcsi Jonatánalma, a makói hagyma stb. jelentőségéről szólnak a szakemberek. A *Látogatás a történelmi borvidékeinken* című műsorral a készítőik célja az volt, hogy rámutassanak azokra az okokra, amelyek ennek a fontos ágazatnak a fejlődését akadályozzák. A *Béklyók nélkül* című adásban azt vizsgálták, hogyan él önállóan egy állami gazdaság, termelészövetkezet, gépállomás, és mint jelent az egyéni gazda számára a függetlenség. A *Falurádió* munkatársai olyan műsorban is gondolkodtak, amelyben kiváló mezőgazdasági szakembereket mutatnak be, portrészorozat keretében. *Akik a helyükbe lépnek, Falusi negyedóra* címmel a falusi fiatalokat foglalkoztató kérdésekről beszéltek. A *Hagyományos paraszti társulások* című adás az „igazi önkéntes” szövetkezetek szerveződésének módját tárgyalta. Egy új, 15 perces adás azt vizsgálta, milyen lehetőségei vannak a belterjes gazdálkodásnak az egyéni gazdaságokban. Ritka, eltűnőben lévő mesterségekről is terveztek műsort a rovat munkatársai, ilyenek például a nyeregkészítők, a fazekasok, a mézeskalácsosok. A vidéki ünnepekről, a disznóvágásokról, a falusi lakodalmakról, a fonóról vagy a vásárokról sem feledkeznének el. Az írás tanulsága szerint műsorban, ötletben nem volt hiány, azoknak a hallgatóknak, akik kétkedtek mindezek megvalósításában, azt a tanácsot adta a cikk készítője, hogy hallgassák a *Falurádió* reggeli és 13 órai adásait!¹⁶

A „Petőfi rádió Budapest...” című cikkben, ahogy már korábban is írták, megemlézték, hogy a hallgatók érdeklődtek a rádió iránt. Az újság február végén, március elején megjelent száma jó hírt közölt az olvasóival. „*Három hónapig hallgatott. Most újra megszólalt s első napjaiban Petrarcaról beszélt, Bizet zenéjét üzenté az éterbe, szólt Tessedik Sámuelről és Goethe-ről.*” 1956 október 23-án a „*Bródy Sándor utca táján torlott össze először a tömeg s ha majd a történetíró tolla megírja azoknak a napoknak az eseményeit, jókora helyet kap művében a rádió is. Olcsó frázis lenne csak úgy köszönteni: lám már elértünk oda is, hogy sebesült házak gyógyítása után az elnémult adó is visszacapja hangját. Ő, akinek a nevét viseli, nem szerette a frázisokat. Mit kívánjunk hát az újra megszólaló adónak?*” Természetesen először is „*jó munkát,*” érdekes műsorokat, olyanokat, hogy a rádiókészülékek mel-

¹⁶ Mi újság a Falurádióban? *RTVÚ*, 1957. II. évf. 3. sz. január 21–27. 2.

lett a hallgatóktól csak dicséretet kapjanak a rádió szerkesztői és munkatársai. *„És azt, hogy mielőbb újra meghitt otthona legyen a ház, amelyen ma még ott fájnak a falak és szobák vad sebei. Kívánjuk, hogy minden munkájával az új haza építését szolgálja – azzal az örök paranccsal, amit névadója írt fénylő betűkkel a magyar szívekbe:*

*Egy új hazát, mely szebb a réginél
És tartósabb is, kell alkotnotok,
Egy új hazát, ahol ne légyenek
Kíváltságok kevély nagy tornyai,
Sötét barlangok, denevértanyák,
Egy új házat, hol minden szögletig
Eljusson a nap tiszta levegő...”*

További jókívánság, hogy a rádió *„mindig legyen méltó Petőfi nevére; a költőére, aki tudta, hogy a magyar szabadság zászlaja csak akkor csattoghat szabadon a szélben, ha lobog, él a világszabadság piros zászlaja is”*.¹⁷

A Rádió és Televízió Újság rendszeresen tájékoztatta olvasóit a televízióadó építési munkálatairól. A márciusi számban magát az adónak helyet biztosító Széchenyi-hegynek a meglétét emelték ki: *„...a hegynek sok erényét dicsérték már e város hódolói, de egyre még alig gondoltak. Arra nevezetesen, hogy egyáltalán milyen jó, hogy van! Mert, ha nem volna, akkor most, a huszadik század derekán egyenesen »ki kellene« találni – feltéve, hogy televíziót akarunk. De hát van hegyünk és így a hátán építjük föl”* az 53 méteres, 11 emelet magas adótornyot, a tetején egy 39 méteres antenna-árbóccal, és ezzel megközelítően 550 méteres tengerszint fölötti magasság érhető el. Az épülő tornyot érdeklődve vizsgálták a hegyre kora tavasszal érkező kirándulók, próbálták elképzelni, hogyan néz majd ki, ha felépül. Az épület nyolc emeletét már betonburkolat fedte, a legfelső három emelet betonozására tavasszal kerül sor. Haladni kell az építési munkákkal, mert május 1-jén érkeznek az NDK-ból a szakemberek, és velük együtt a technikai berendezések is. A három felső emeletre mikroállomások kerülnek, itt *„veszik a helyszíni közvetítésekről, illetőleg a stúdióból mikrohullámú adókon felküldött műsort”*. A következő három emeleten (8., 7., 6.), lesz az adóberendezés, műhelyek, raktárak, irodák, fürdő, öltöző, pihenőhelyiségek. A földszinten egy elegáns fogadóhelyiség áll majd a vendégek és a munkatársak rendelkezésére. A tervek szerint novemberben már működni kell a toronynak.

A legfontosabb kérdés: milyenek lesznek a vételi viszonyok? A működő kisebb teljesítményű adó vételi körzete a Cegléd, Gyöngyös, Komárom, Székesfehérvár térségét jelenti. A nagyadó az ország jelentős részét *„besugározza”* majd. Maradnak olyan területek, ahol a domborzati viszo-

nyok miatt nem lehetséges a műsorok sugárzása, ilyen a Borsod-vidék, ide Miskolcra egy újabb adót építenek, amely közvetíti az adást. A Dunántúl déli és nyugati részének vételi lehetőségeit még meg kell oldani! Mindezt az információt a „szomszédos Hargitában berendezett mostani adóállomáson,” a posta műszaki csoportját irányító Kalmár Jánostól tudtuk meg, írták, mint ahogy azt is, hogy az új adóállomást egy ultrarövid-hullámú rádióadóval is felszerelik. A látogatás végén a rádió munkatársait felvitték a torony legfelső emeletére. *„Körülöttünk csupasz vastraverzek, alattunk szédítő mélység. A metsző szél majd lesodorja az embert. Félelmetes, de nagyszerű! Tiszta az idő, s így minden irányban nagy messzeségekig terjed a látóhatár. És nemsokára annál is tovább, sokkal távolabb képet és hangot sugároz innen a televízió. Furcsa érzés...”*

Visszaérkezve, a rádió riporterének a fiatal mérnök, Armuth András elmondta, hogy a vállalat munkatársai *„legszívesebben mind idekérnék magukat. Pedig nem könnyű a munka, a várostól is messzebb esik, de mindezt megéri a dolog érdekessége, meg hogy azt lehessen mondani: Én építettem a televíziót!”* Igen, a televíziót már nem kell *„még egyszer felfedezni,”* de az emberek számára különleges élményt jelent a találkozás ezzel az épülettel.¹⁸

A *Rádió és Televízió Újság* április végi, május eleji számában egyebek mellett arról számolt be, hogy *„katonai gyászpompával temették el a Kerepesi-temetőben azokat a hős tiszteket, akik 1956. október 23.–24.-én, esküjük-höz híven, életüket áldozták a proletárhatalom rádiójának védelmében. A rádió munkatársai nevében Benke Valéria mondott gyászbeszédet.”*¹⁹

Ugyancsak ebben számban olvashatunk arról, hogyan tudnak a hallgatók külföldre üzenni. Az üzenet legfeljebb öt sor géppel vagy 10 sor kézzel írott szöveg lehet, a feladó és a címzett nevének pontos megadásával, mindezt be kellett küldeni a *„Szülőföldünk szerkesztősége, Budapest, VIII., Szentkirályi utca 25/A.”* címre. Arra is biztosított a rádió lehetőséget, hogy az emberek a saját hangjukon üzenjenek a szeretteiknek külföldre. Az üzeneteket a rádió a fenti címen rögzítette minden héten szerdán 13 óra és 17 óra között. A technikai lebonyolítás a következőképpen történt. Az üzenet díja 30 forint volt. Ezt az összeget a helybeli postán az alábbi címre kellett befizetni: *„Magyar Rádió Külföldi Üzenetek. 100-056-70 számú csekkszámra.”* A csekket minden postán és trafikban meg lehetett vásárolni. *„A csekklap szelvényét az üzenet szövegével kell beküldeni.”* Azoknak, akik szeretnék, hogy az üzeneteiket felvegyék, magukkal kellett vinniük a befizetést igazoló szelvényt. Dalt vagy más zeneszámot időhiány miatt csak több üzenet után tudott közvetíteni a rádió, azokért nem kellett fizetni. Az üzenet közvetítéséről annak feladóját a rádió elő-

¹⁸ Kirándulás – a televízióhoz. *RTVÚ*, 1957. II. évf. 12. sz. március 25. – 30. 7.

¹⁹ Katonai gyászpompával... *RTVÚ*, 1957. II. évf. 17. sz. április 29. – május 5. 3. (A temetés természetesen korábban megtörtént.)

zetesen írásban értesítette. A cikk mellett egy táblázatban a hallgatók láthatták „a Magyar Rádió idegenbe sugárzott adásainak műsorrendjét” is.²⁰

A pártirányítás célkitűzései

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2-án, 3-án és 5-én ülésezett, ennek eredményeként határozatot fogadott el az október 23-án kezdődött „események” okairól és előzményeiről,²¹ valamint meghatározta az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága előtt álló legfontosabb feladatokat. A dokumentumból a negyedik és ötödik pontot emeltük ki, mert elsősorban ezek vonatkoztak az új gazdaságpolitikára, a mezőgazdaság átszervezésére, és elsősorban ezek megvalósításában számítottak a rádió propagandaszerepére. A megmaradt adásanyagok jól tükrözik a párt célkitűzéseit.

A határozat negyedik pontjában a gazdaság átalakításánál a legképzettebb szakemberekre számítottak, akiknek figyelembe kellett venni az ország adottságait, sajátosságait. „A népgazdaság érdekeinek megfelelően alkalmazni kell az anyagi ösztönzést minden területen” a műszaki fejlesztés, a minőségjavítás, az önköltségcsökkentés, a termelékenység érdekében. A tervezés fontosságát továbbra is hangsúlyozták, fokozottan figyelembe véve a „népgazdaság legfontosabb arányait,” valamint „ahol ez a szocializmus építését nem veszélyezteti, nagyobb lehetőséget kell biztosítani a magán-szektor fejlesztésére”. A gazdaságpolitika elsődleges szempontja a nemzeti jövedelem elosztása, a beruházási tervek elkészítése, a „dolgozók életszínvonalának fokozatos emelése”. Az ötödik pontban a MSZMP egyik legfontosabb feladatként a „népi állambatalom alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek állandó erősítését” határozta meg. A kormány mezőgazdasági politikájának ezen a szövetségen kell alapulnia. A dolgozók életszínvonalának emelése érdekében fokozottan segíteni kell a mezőgazdasági termelés fellendítését, az „egyéni paraszti gazdaságokban” és a „szocialista szektorban egyaránt. Ezt kívánja előmozdítani a kormány a begyűjtési rend-

²⁰ Hogyan üzenhetünk a „SZÍV KÜLDI A TÁVOLBÓL” c. műsorban külföldre? RTVÚ, 1957. II. évf. 17. sz. április 29. – május 5. 3.

²¹ A teljes dokumentum olvasható: Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. 1956. december 5. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és dokumentumai 1956–1962.* (1979): Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 15–24. (A napirend előadója Kádár János volt. Az ülésen, a vitában az Ideiglenes Központi Bizottság 23 tagjából 21-en szólaltak fel. Ennek figyelembevételével hozta meg a határozatot a bizottság. Uo. 15.)

szer megszüntetésével,²² valamint a „szövetkezeti és állami felvásárlás kiszélesítésével”.²³

A rádió propagandaszerepe

Az MSZMP célkitűzéseinek megfelelően 1957 tavaszán szinte minden témában hallhattak a hallgatók műsorokat. A legtöbb adás a mezőgazdaság témakörében készült. Január 17-én az egyéni gazdáknak szóló előadásban abban próbáltak segítséget nyújtani, hogyan lehet fokozni a gazdálkodás belterjességét. Ez a gazdálkodási forma több élelmiszer, ipari nyersanyag termelését teszi lehetővé, tehát több jövedelmet is jelent. A szarvasmarha-tenyésztés akkor válhat belterjesebbé, ha több és jobb minőségű takarmányt kapnak az állatok, és akkor több tejet is adnak. Az egyéni gazdának akkor lesz jövedelmező a szarvasmarha-tenyésztés, ha jó minőségű abrak, széna, silótakarmány áll rendelkezésre, és mindezekkel szakszerűen eteti az állatokat. Erre a téli időszakban is van lehetőség, ha a takarmány minősége megfelelő. Ez azonban attól is függ, milyen a takarmánytermő terület minősége, mennyisége. Ezen a területen sok tennivaló van, mindenekelőtt növelni kell az ún. pillangósvirágúak, elsősorban a lucerna termőterületének nagyságát. A szakemberek véleménye szerint az a gazdaság, amelyben a szántóterület 15–18%-a lucernával van bevetve, ott nem lehet takarmányhiányról beszélni. Az ilyen gazdaságból az állatállomány sok és jó minőségű tejet ad, amit a gazda vihet a piacra. A minőségi szerves trágya pedig tovább növeli a takarmánynövények tápanyagmennyiségét. Ez a körforgás biztosíthatja a magas színvonalú belterjes szarvasmarha-tenyésztést.

Az adásban foglalkoztak még a tavaszi csirkekeltevel, amely lehetővé teszi, hogy kora nyáron már piacra kerüljenek a fiatal állatok, biztosítva a baromfi-hús-ellátást és a következő évi tojásállományt. A baromfiteenyésztés sok munkát kíván az egyéni gazdától, és a családi munkaerőt is igénybe veszi. Ebben az esetben a takarmánynak csak egy részét kell biztosítani, a másik felét a baromfiállomány tavasztól őszig maga szerdi össze.

²² Simándi Irén (2016): i. m. 457–458. (A „Napról napra” című műsor 1956. december 5-én este hosszú idő után kedvező hírekkel szolgált a parasztnak: megszűnt a kötelező begyűjtés. A rendelet október 30-án jelent meg, amelyben „véglegesen megszüntették” a begyűjtést, és „ezt a határozatot a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megerősítette,” ezzel „azonnali hatállyal visszaállította [...] a szabad paraszti gazdálkodást.”) Lásd erről bővebben: Papp István (2001): A beszolgáltatási rendszer felszámolása 1956–57-ben. *Sic Itur Ad Astra*, 3–4. sz. 59–89. <https://epa.oszk.hu/01000/01019/00001/pdf/papp.pdf> (letöltés dátuma: 2024. 12. 30.).

²³ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata, i. m. 26.

A zöldség- és főzelékfélék termesztése is sok kézierőt igényel. Nagyrészt családi összefogásban művelik ezeket a kapásnövényeket. Jó vetőmag, megfelelő termőtalaj és gondozás esetében kiváló minőségű áru kerülhet a piacokra. A mezőgazdaság szektoraiban az optimális terméshozam az őszi, a téli és a kora tavaszi, szakszerűen előkészített és időben elvégzett munkák eredménye.²⁴

A Magyar Távirati Iroda munkatársának nyilatkozott február 16-án Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, a mezőgazdasági kormánybizottság munkájáról. A szakemberekből és politikusokból alakult kormánybizottság feladata a mezőgazdaság fejlesztési irányának és feltételeinek kidolgozása. A szakbizottságokban kidolgozott javaslatokat, véleményeket összegezve megkapta a kormánybizottság.

Dobi István a nyilatkozat elején elmondta, a bizottság minden tagja felelősségteljes munkájával járul hozzá a „mezőgazdasági termelésünk sorsának megjavítására irányuló” feladatok elvégzéséhez. *„A magyar mezőgazdaság (amint azt a város és a falu dolgozói egyaránt saját életükön, nap-nap után érezték), hosszú éveken keresztül lényegében nem fejlődött – sőt, nem egy tekintetben visszaesett. Különösen aggasztó volt a mezőgazdasági termelés léttalaja, a föld termőereje, évről-évre csökkent. A termelőszövetkezetek szervezésében alkalmazott erőszakos, nem egyszer embertelen módszerek, a mezőgazdasági termeléshez elengedhetetlenül szükséges anyagi eszközök hiánya és a lélektelen, bürokratikus megkötöttségek miatt mezőgazdasági termelésünk távolról sem elégítette ki az iránta megnyilvánuló fokozódó igényeket. A kormány nyilatkozataiban határozottan leszögezte és a bizottság is abból indult ki, hogy a mezőgazdaság fejlődését korábban akadályozó, a parasztemberek életét keserítő káros módszerek újjáéledését nem lehet és nem szabad megengedni.”* A bizottságot a munkája során az az elv vezérelte, hogy a kormány csak a parasztsággal együtt tud határozottan fellépni *„minden olyan törekvéssel szemben, amely a tőkés, földesúri rendszert akarná visszaállítani”*. Dobi István azt is kijelentette, hogy minden eszközzel megvédi és a lehetőségeknek megfelelően továbbfejlesztik a mezőgazdaságban *„ténylegesen elért eredményeket, amelyek a termelés közvetlen fejlődésének egyik alapját képezik”*.

A legfontosabb feladat a mezőgazdaság helyzetét tekintve az *„ország népességének biztos, folyamatos és minőségileg is egyre jobb élelmiszerellátása. A falusi dolgozók jólétének növekedése, egész nemzetgazdaságunk talpraállítása és egészséges fejlődése, a városi lakosság életszínvonalának emelése is elképzelhetetlen a mezőgazdasági termelés erőteljes fellendítése nélkül.”* Cél továbbá az ágazat tudatos és tervszerű fejlesztése, amely feltétele az ipar és külkereskedelem *„hazai viszonylatainak megfelelő, szilárd alapokra helye-*

²⁴ Horváth Sándor: Hogyan fokozhatja a gazdálkodás belterjességét az egyéni gazda? 1957. 01. 17. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 01. 17. Kossuth rádió.

zésének”. A fő feladat az ehhez nélkülözhetetlen „*politikai és gazdasági feltételek megteremtése*”.

A bizottság a mezőgazdaság fejlesztésére olyan tervet dolgoz ki, hogy a begyűjtés megszüntetése után a parasztság élni tudjon a szerződéses termelés „*szabadságának*” jogával, „*ki tudja használni a termelési adottságokat, szorgalmával, szakértelmével, évtizedek hosszú során felhalmozódott termelési tapasztalatát és az anyagi érdekeltségtől ösztönözve, gyors ütemben növelheti termelését*”. Biztosítani kell a parasztság számára a gazdálkodás feltételeit, mert csak akkor válik lehetővé, hogy a vidék el tudja látni a városi dolgozókat. Fontos, hogy zökkenőmentes legyen az élelmiszer-ellátás, és a mezőgazdasági termékeket a munkások a jövedelmüknek megfelelő áron tudják megvásárolni.

Majd arról beszélt, hogy a mezőgazdaságot a nagyobb hozamot, jobb minőségű termést eredményező belterjes gazdálkodásra kell átállítani. A legfontosabb feladat az állatállomány fejlesztése, amelyhez megfelelő takarmányt kell termeszteni, még akkor is, ha pillanatnyilag kenyérgabona behozatalára szorul az ország. Az állatállomány gyarapítása javítja az „*utóbbi években elhanyagolt talajérő*” pótlását, és növelhető a pillangósnövények termőterülete is.

A téveszek szervezése esetében a bizottságnak az volt az álláspontja, hogy „*csakis politikailag és gazdaságilag kellően megalapozott, a dolgozó parasztszerek kedvezményes és önkéntes társulása után létrejött szövetkezetek tudják elősegíteni a mezőgazdaság fellendítését. A kormány a dolgozó nép érdekében a földbirtoklás egészségtelen megosztásának tudatában, amely a mezőgazdaság termelő erőit szétforgácsolja, nem mond és nem mondhat le azokról a nélkülözhetetlen előnyökről, amelyek a jól szervezett mezőgazdasági nagyüzemek, az állami gazdaságok és a parasztság elhatározása alapján létrejött szövetkezeti nagyüzemek jelentenek.*” A bizottság javasolni fogja a kormánynak, hogy kapjanak anyagi támogatást azok a termelészövetkezetek, amelyek jól működnek, mert ezek a „*termelés nagyobb lehetőségeit*” is hordozhatják magukban, a befektetésből több termést biztosítanak, mint az azonos mértékben támogatott, egyénileg termelő gazdák. Dobi István hangsúlyozta, hogy ez nem azt jelenti, hogy az egyénileg gazdálkodókat anyagilag nem támogatja a kormány; „*minden olyan törekvésükben, amely a termelés fokozására, a paraszti jólét tisztességes úton történő növelésére irányul,*” kapnak finanszírozást.

A bizottság arra vonatkozóan is javaslatot tesz a kormánynak, hogy egyszerűsítse az ügyek intézését, szüntesse meg a fölösleges bürokráciát. Valamint a termelészövetkezetek kezdeményezése alapján a kormány elé terjeszti az érdekképviseletek fontosságát.

Dobi István az elmondottakkal kapcsolatban úgy vélte, a bizottság munkája során „*kialakított irányelvek találkozni fognak az egész parasztság, a mezőgazdasági tudomány és a gyakorlati szakemberek elgondolásai-*

val”. Kifejezte reményét, hogy a „*kitartó, szorgalmas munka, a kormány és a dolgozó nép együttes erőfeszítése sikerre viszi mezőgazdaságunk talpra állásának ügyét*”.²⁵

A *Falurádió* 1957. március 4-én elhangzott reggeli adásában *Gazda-naptár* címmel az aktuális, tavasszal elvégzendő feladatokra hívták fel a gazdák figyelmét, arra, milyen teendőik vannak a szántóföldeken, a gyümölcsösökben és az állatok tavaszi ellátásában. A műsorban hangsúlyozták, hogy március elején a nappali felmelegedést követően az éjszakai komolyabb lehülés fagykárokat okozhat az őszi vetésekben; ezeken a részekben, ha a talaj annyira megszikkadt, hogy hengerrel rá lehet menni, akkor kezdjék el a munkát. A termőtalaj állapotától függően a gazdák alkalmazhatják a simítást, a fogasolást vagy a kultivátor használatát, a tárcsázás csak akkor ajánlott, ha a föld nagyon tömör állapotban van.

Azt a földterületet, amelyet ősszel nem szántottak fel, március elején már el lehet kezdeni, abban az esetben, ha nem sáros a talaj, mert a szalonnás szántással a termőképességet több évre is csökkenteni lehet. A szántás mélységénél figyelniük kell a gazdáknak arra is, hogy míg az őszi mélyszántás hasznos a talajnak, addig a tavaszi árt okoz. A felszántott területet azonnal fogasolni kell. Ha a föld megfelelőképpen szikkadt, akkor meg kell trágyázni, és be kell dolgozni a talajba, ha ez ősszel nem történt meg.

A műsorban elmondták a gazdáknak azt is, hogy az idő melegedését követően a megfelelően előkészített talajba milyen növények vetését véggezhetik el: napraforgó, borsó, sárgarépa, petrezselyem, len, lencse, árpa kerülhet a földbe. A korai vetéssel biztosítani lehet a növények hosszabb fejlődési idejét, amely nagyobb terméshozamot eredményez, valamint védelmet jelenthet az „*állati és növényi kártevők ellen is*”. Fontos tudnivaló, hogy a „*tavaszi kalászosok és a len magját vetés előtt*” csávázni szükséges. A műsorban a tavaszi vetőmagakcióra is felhívták a gazdák figyelmét. Gondot kell fordítani a konyhakertészetek üvegházainak szellőztetésére is a melegebb déli órákban. A melegágyakban is el lehet kezdeni a föld trágyázását és pl. a fokhagyma dugványozását.

A gyümölcsösökben a fagymentes időszakban kezdődhet a fák telepítése, figyelni kell arra, hogy a tövükhöz földkupac kerüljön. Az ősszel ültetettek esetében a törzsüknél lévő földet el kell egyengetni és tányért képezni a csapadék megtartása miatt.

Az állatok esetében fontos a szervezetükben télen felhasznált vitamin-készletek pótlása, külön gondoskodást igényel a „*növendék, vemhes, szoptató, tenyész és nagytestű állatok vitamin szükségleteinek biztosítása*”. A napi

²⁵ Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének nyilatkozata a mezőgazdasági kormánybizottság munkájáról. 1957. 02. 16. MNL OL, digitális másolat. Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 02. 16. 17:40-től. Kossuth rádió.

ellátásukban elengedhetetlen a jó minőségű „szárított széna, zöldtakarmányból készített” siló vagy takarmányrépa etetése.²⁶

A *Falurádió* április elsején adásba ment *Gazdanaptár*-ában a Meteorológiai Intézet előrejelzéseit ismertették a gazdákkal, és azt, hogy mindez milyen hatással lehet a megművelt, bevetett földterületek növényeire. A hétre jelzett prognózis szerint a hetek óta tartó enyhe idő után éjszakánként visszatérő fagyok várhatók. A szakemberek szerint ezek komoly károkat nem okozhatnak. A márciusban elvetett magok, dugványok ültetése után a burgonya földbe kerülése a legfontosabb teendő. Az Alföldön megkezdődhet a kukorica vetése, a gazdák figyelmét arra hívták fel, hogy a „tájnak megfelelő fajtájú” vetőmagot vessék el. *„Az elmúlt években importált hibrid kukorica termése az évben magasabb hozamot biztosít.”*

Az őszi gabonák fogasolásának, boronálásának is elérkezett az ideje, a „gyökércsutákat (csutkatöveket)” ki kell szedni. Fel kell készülni az őszi gabonák fejlődését veszélyeztető gyomnövények vegyszeres irtására is. A kormányzat a „munkák elvégzését az egyéni gazdák részére is lehetővé teszi”. Az öntözéses területeken, rizsföldeken a gátak javítása teljes erővel folyik, fontos a munka mielőbbi befejezése. Fokozottan figyelni kell a különböző kértevők megjelenését, és fel kell készülni az ellenük való védekezésre.

A konyhakertekben a saláta palántázását és a spárga ültetését lehet elkezdni. A zöldborsó újabb vetésével folyamatosan biztosítható a fogyasztók ellátása. A dughagyma nevelése céljából elvethető a hagymamag is. A málna és a szamóca telepítésére is megfelelő az idő.

A gyümölcsösökben a fagyelőrejelzéseknek megfelelően füstöléssel vagy víz permetezésével lehet védekezni. Felhívták a gazdák figyelmét, hogy az utóbbit csak az alkalmazza, aki ért hozzá.

A gyümölcsfák oltását, a ribizke, az egres, a mogyoró dugványozását folytatni lehet. A csonthéjas gyümölcsöt termő fákat a rügyfakadás előtt „1%-os bordói lével” ajánlatos permetezni. Fel kell készülni a jó minőségű csemegeszőlők fagytól történő megvédésére is. Az állatok esetében – a gazdák készleteitől függően – a takarmányrépa és a kukoricaszár mellett fokozatosan át kell térni a zöldtakarmányok etetésére.²⁷

A *Falurádió* 1957. április 16-án elhangzott műsorában a termelőszövetkezetek helyzetét, működésének további lehetőségeit tárgyalták. *„Sok faluban szóba kerül mostanában a volt termelőszövetkezeti tagok ügye. Ez teljesen érthető, hiszen alig-alig akadt az elmúlt esztendő végén olyan termelőszövetkezete hazánknak, amelyikben ne lettek volna kisebb-nagyobb viharok, ahol ne sodródtak volna ki jónéhányan a közösből. Hogy milyen nagy volt a*

²⁶ *Falurádió, Gazdanaptár. Mire figyeljenek a gazdák a héten? 1957. 03. 04. MNL OL, digitális másolat. Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 04. 6:00–6:10. Kossuth rádió.*

²⁷ *Falurádió. Gazdanaptár. Mire figyeljenek a gazdák a héten? 1957. 04. 01. MNL OL, digitális másolat. Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 01. 6:00–6:20. Kossuth rádió.*

felfordulás, azt pár számadat is szemléltetően mutatja. Tavaly október 15-én még 3954 termelészövetkezet működött falvainkban és városaink határában. A 3954 szövetkezetből 2485 feloszlott. A 957 termelészövetkezeti csoportból is szétment 500. A középparaszt tsz tagok aránya a korábbi 33 százalékról 17 százalékra csökkent. Hallatlanul nagy volt tehát a termelészövetkezeti mozgalom vérvesztése.

A zűrzavaros heteket, hónapokat azonban a kijózanodási időszak követte. A volt termelészövetkezeti tagok ezrei jöttek rá: csúnyán rászédtek őket, s a szövetkezet feloszlásakor tulajdonképpen a biztos megélhetés lehetősége csúszott ki a talpuk alól. A felismerést tettek követték s gyors egymásutánban szerveződtek újjá a korábban feloszlott szövetkezetek. Néhány hét alatt jóval több mint ezer termelészövetkezet és mintegy 400 termelészövetkezeti csoport alakult újjá.

Ezek a rideg, száraz számok, mindennél meggyőzőbben tanúsítják, hogy milyen mély, erős, eltéphetetlen gyökeret vert hazánkban is a szövetkezés, a termelészövetkezeti mozgalom eszméje. Hiszen a legtöbb helyen – azt is lehetne mondani, hogy úgyszólván kivétel nélkül mindenütt – az volt a helyzet, mint Kálózdon, ahol a tagok kezdeményezésére jött létre ismét a szövetkezet.” A Fejér vármegyében, a Székesfehérvári járásban található községben a parasztság öntevékeny módon szervezte meg újra a termelészövetkezetet, nem zártak ki senkit, aki újra dolgozni szeretett volna. Nem mondták nekik, „*későn ébredtetek fel, próbáljátok csak az egyéni sorsot. Az ilyenfajta magatartás teljesen helytelen. Azon ne csodálkozzon senki, hogy egyik termelészövetkezeti tag előbb, a másik pedig csak utóbb jött rá arra: jobb a szövetkezés, mint az egyéni gazdaság. Miért büntetik hát sokhelyütt azokat, akik, ha ugyan nem is a rend kialakulásának első napjaiban, de azért most már mégis csak rájöttek arra, hogy a szövetkezetben gondtalanabb, jobb a paraszti élet? Az elzárkózás soha nem vált a szövetkezeti mozgalom hasznára. Miért éppen a mostani elzárkózás hozna hasznót?*”

A termelészövetkezetek alakulásánál a belépőket „*egyenként megnézik, amikor sorsukról döntenek*”. Azokat a tagokat, akik korábban „*mindig a közösség megrövidítésén törték a fejüket, s örökké elégedetlenkedtek, most nem fogadják vissza*”. A Fejér vármegyében, a Dunaújvárosi járásban található Besenyőn újjászerveződő Sallai szövetkezet példáját mutatták be a műsorban, ahol az „*októberi napokban is azok*” bomlasztottak, „*akik 1953-ban szították az elégedetlenséget. Nyilvánvaló: most kétszer is meggondolják,*” hogy újra felvegyék őket, hogy „*higyjenek-e azoknak, akinek egyszer megbocsátottak, de enyhén szólva megint tévedtek*”. A szövetkezetek „*alapvető joga és egyben kötelessége is,*” amikor a leendő tagok ügyében döntenek, hogy „*ne legyenek igazságtalanságok, mérlegeljék megfontoltan: méltó-e a jelentkező a felvételre, de ne varrjanak a nyakába akkor is súlyos hibákat, ha azokat nem követte el*”.

A termelőszövetkezetek tagjainak felhívták a figyelmét arra, „*ne fedjék: nemcsak az egyéni gazdálkodás körülményei lettek kedvezőbbek a kormány intézkedései, határozatai után, hanem nekik is könnyebb a dolguk*”. Az a tag, aki korábban elégedetlen volt a szövetkezeti szabályzat „*merev előírásaival,*” és ezért lépett ki a tsz-ből, vagy agitált ellene, „*ma a helyesen, jól kidolgozott, jól alkalmazott alapszabály láttán, őszinte, meggyőződéses híve lehet a tsz-nek. Aki zsörtölődik azon, hogy a tagságnak nincsen szava a közösben, mert mindent »fönt« (gyakran a tagok véleménye ellenére) döntöttek el, az a mostani változások láttán szorgalmas dolgozója, jó tagja lehet a közösnek.*”

1957 elejétől jelentősen megváltozott a szövetkezeti mozgalom. Az új szabályok bevezetésével elhárult az akadály a tsz-ek eredményes működése előtt. A szövetkezetek „*vonzóbbá lettek a falu népe előtt*”. Ezért nem szabad indokolatlanul elzárkózni a „*belépni szándékozók előtt,*” mert ez könnyen a szövetkezet elszigetelődését vonhatja maga után. A szövetkezeti mozgalom „*jelen és jövője*” szempontjából a legfontosabb, hogy egyetlenegy „*belépni szándékozó értékes embert sem*” veszíthet el egyetlen szövetkezet sem. A mozgalom is csak az „*új tagok erejével lehet erősebb*”.²⁸

A *Falurádió* április 19-én elhangzott adásában a mezőgazdasági iparágak fejlesztését, lehetőségeit mutatták be a belterjes mezőgazdaságban. A rádió műsorában rövid történeti áttekintést adtak a mezőgazdasági termények korábbi, háziiparban történő feldolgozásáról. Kiemelték, „*két emberöltővel*” korábban a feldolgozás még a háziipar keretein belül működött. A tejtermékek előállítás, a szeszfőzés, a sörkészítés, a kender- és gyapjúfeldolgozás, a borászati tevékenység kisüzemekben történt, ugyanúgy, ahogy a gyümölcsök és zöldségek tartósítása. A mezőgazdaság ágazatainak, a mennyiségi termelésnek már szűknek bizonyultak a háziipar keretei. A belföldi fogyasztói igények növekedésének és a külkereskedelem bővülésének kielégítésére létrejött a gyáripar, a mezőgazdasági termékek feldolgozására az élelmiszeripar. A háziipar teljes nem tűnt el, megtalálta a piacot a nagy tömegben előállított élelmiszergyártás mellett.

A Kádár-kormány mezőgazdasági politikájában fontos szerepet kapott a belterjes vagy intenzív gazdálkodás. A műsor készítői a továbbiakban arra a kérdésre keresték a választ, milyen összefüggés figyelhető meg a belterjes irányú termelés és a mezőgazdasági ipar között. Megállapították, hogy a mezőgazdasági iparágak „*szerepe és jelentősége a termelés belterjességének fokozásával egyre növekszik*”. A belterjesség fokozása maga után vonta a mezőgazdasági iparágak fejlesztését, a korszerű agrotechnikai eljárások kifejlesztését, alkalmazását.

A mezőgazdaság néhány ágazatának vizsgálatával arra is rámutattak a

²⁸ *Falurádió*. A hűség és megtévesztett, de visszatérő tagok együttes erejével – a termelőszövetkezeteink felvirágoztatásáért! 1957. 04. 16. MNL OL, digitális másolat. Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 16. 6:00–6:20. Kossuth rádió.

műsorban, hogyan lehetnek ezek versenyképesek a magyar vásárlók körében és a külföldi piacokon. Az állattenyésztési ágazatok fellendítése első sorban a „*minőségi tejtermék-gyártás fokozott igényeit*” jelenti. Ahhoz, hogy a hazai és a világpiacra a magyar termékek versenyképesek legyenek, kifogástalan minőségben és csomagolással kell megjelenniük. A mezőgazdasági termények termelése esetében bizonyos különlegességet jelent az ország éghajlata és talajviszonyai. Az állatok takarmányozására természetesen növények ásványi anyagokban és vitaminokban gazdagabbak, „*zamatanyagokban bővelkedő tej előállítását*” teszik lehetővé. A magyar tejtermékek minőségi előállításához az üzemek „*nagy része*” nem rendelkezett korszerű gépekkel, „*így a gyártási eljárások is részben korszerűtlenek*”. A tervek szerint a „*szarvasmarhatenyésztés szükségzerű és várható fellendítése után néhány éven belül országosan és évenként mintegy háromnegyed milliárd [sic!] literrel több tejet adhat az eddiginél a tejipar számára*”. 1957 tavaszán „*mintegy 1,5–1,75 milliárd [sic!] liter tej kerülhet feldolgozásra*”. A magyar tejipar nincs felkészülve ekkorra mennyiség feldolgozására, tehát a meglévő üzemeket korszerűsíteni kell, és újak építésére is szükség van.

A mezőgazdaság másik ágazata a juhászat, ahol szintén hasonló fejlesztések szükségesek, és nemcsak a tejtermék, hanem a gyapjúfeldolgozás esetében is. A húsipar, a húsfeldolgozás állapotát is bemutatta néhány gondolat erejéig a *Falurádió* műsora. „*Korszerűtlen és bővítésre szoruló a vágóhídi hálózat*,” a húsfeldolgozó üzemek korszerűsítésére újak építésére lenne szükség. A külföldi piacokon a két világháború között jelentek meg a magyar húsipar termékei.

A növényi eredetű nyersanyagok ipari feldolgozásában elsőként a cukoripar helyzetét vázolta a műsor. Az iparág 1957 tavaszán is „*feldolgozási nehézségekkel*” küzdött. „*... a cukorrépatermelést és így a cukorgyártást is tovább kell fokozni, nemcsak a lakosság jobb ellátása, hanem a konzerv és édesipar ugyancsak szükségzerű fellendítése érdekében is*”. Szükséges a cukorrépa termőterületének növelése, a minőségi termesztés „*elsőrangú talajmunkát követel*,” a gyártási folyamat mellékterméke pedig kiváló adaléka az állattenyésztés takarmányalapjának. A cukorrépa mennyiségét és minőségét első sorban a „*jól trágyázott, mély művelésben részesített*” talaj biztosítja. A kiváló termés az édesipar fellendüléséhez elengedhetetlenül szükséges gyáripar megteremtését sürgeti.

A lucerna a „*magyar föld egyik legértékesebb növénye*”. A lucerna, a herefélék és aprómagvak „*feldolgozása a korszerű berendezésű magtisztító telepek, sőt gyáriparszerűen szervezett nagyüzemek létesítését követeli*”. Külföldön ismert árú a „*gyógy-, fűszer- és illatanyagot szolgáltató növények, illetőleg a belőlük készített kivonatok*”. Az iparág fejlesztését ebben az irányban is szükséges fejleszteni.

A műsorban szintén csak említés tettek a kertészeti és szőlészeti termelés ipari vonatkozásairól, azzal a megjegyzéssel, hogy hasonlóan a ko-

rábban említett iparágakhoz, a mezőgazdasági növények korszerű feldolgozására vonatkozó fejlesztések ebben az esetben is elengedhetetlenül fontosak.

A műsor összefoglalásában hangsúlyozták, hogy a termelést a „*belterjesség irányában kell fejleszteni, ez szükséges és sürgős feladat, amelytől nagymértékben függ a mezőgazdaság jövővelmezősége*”. Alapvetően szükséges a mezőgazdaságban megtermelt növényi és állati eredetű termények és termékek korszerű feldolgozása, a világpiacra történő bekerülésük, ehhez pedig nélkülözhetetlen az ipari üzemek korszerűsítése, modern új technológiák beszerzése.²⁹

* * *

1957 tavaszán az elhangzott műsorok tartalma, hangneme jelentősen különbözött az 50-es évek Rákosi-féle adásaitól. Rámutattak a hiányosságokra, ugyanakkor a párt célkitűzéseinek megfelelően a legfontosabb feladat a termelészövetkezetek újjászervezésének propagandája volt. A *Falurádió* műsorában új rovatokat, hasznos, életszerű tanácsokat, szakmai segítséget igyekeztek adni a mezőgazdaságban dolgozóknak, a gazdáknak. A kormány az egyéni gazdálkodókat is támogatásban részesítette. A forradalmat követően a rádió műsorpolitikájában megfigyelhető a párirányítás hathatós jelenléte. A későbbiekben a szabadabb műsortartalom és szerkesztés lesz a jellemző. A Kádár – korszakban a rádió az emberek mindennapjainak részévé kívánt válni!

²⁹ *Falurádió*. A mezőgazdasági iparágak fejlesztésének jelentősége a belterjes mezőgazdaságban. 1957. 04. 19. MNL OL, digitális másolat. Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 19. 5:00–5:20. Kossuth rádió.

DOMBEGYHÁZÁTÓL ISASZEGIG. A SOROKSÁRI FÉNYÍRDÁK ÉS EGYKORI TULAJDONOSAIK TÖRTÉNETE: BORSY IMRE LAJOS BÉLA (1867–1937)

Szabó Andrea

Összefoglalás:

Hogy pontosan hány fotográfia készült a fényképezés hivatalos feltalálása – az 1839-es esztendő – óta, annak számát még csak megbecsülni sem lehet. Az azonban bizonyos, hogy a fotó, mint tárgyi emlék, a helytörténet, illetve a helytörténetírás szempontjából kiemelkedő jelentőségű. A képi emlékek megmentése, gondos adatbázisba rendezésének és bemutatásának igénye vezetett el jelen írásom megszületéséhez is.¹ Helytörténeti könyvtárosként és archaikus fotográfusként egyaránt érdeklődésem középpontjában álltak és állnak ma is a fényképezés korai időszakában készült és a századforduló életét, épületeit és eseményeit bemutató fényképfelvételek. Saját gyűjteményem mellett igyekszem a vezetésemre bízott könyvtár közvetlen környezetében – a mai XXIII. kerület, Soroksár – fellelhető képi emlékeket is gondosan megőrizni. Az itt alkotó fotográfusok az 1873-as Budapest-egyesítés és az 1950-es esztendőben létrejövő Nagy-Budapest határán túl élve és alkotva igyekeztek kiszolgálni az itt élő emberek igényeit. Az első itt tevékenykedő fotósok egyike áll jelen tanulmány középpontjában: Borsy Imre Lajos Béla.

Kulcsszavak: fotográfia, Soroksár, századforduló, élettörténet, helytörténet, képgyűjtemény

Abstract:

Exactly how many photographs have been taken since the official invention of photography in 1839 cannot even be estimated. What is certain, however, is that the photograph as an artefact is of outstanding importance for local history and local historiography. It was the need to preserve these visual memories and to organise and present them in a careful database that led to the of this article. As both a local history librarian and an archaic photographer, I have been and still am interested in the early photographic record of the turn of the century, in the life, buildings and events of the area. In addition to my own collection,

¹ A soroksári fényírdák története sorozat további tervezett részeiben a következő fotográfusok életét és történetét szeretném bemutatni: Freidmann Nándor, Fiegelmann Nátán, Temler Árpád, Temler és Balogh fényképészeti műterem, Németh Ferencné.

I also try to carefully preserve the pictorial memories of the immediate surroundings of the library I am in charge of – today's XXIII district, Soroksár. The photographers who worked here lived and worked beyond the boundaries of the unification of Budapest in 1873 and the Greater Budapest of the 1950s, trying to serve the needs of the people who lived here. Imre Lajos Béla Borsy, one of the first photographers to work here, is the focus of this study.

Keywords: photography, Soroksár, turn-of-the-century, life history, local history, image collection

A kezdetek

A századfordulón még nem találunk cím szerint Soroksáron tevékenykedő-alkotó-lakó fényképészt. A vidéket járó vándorfotográfusok és a főváros belsőbb kerületeiből – például Kálvin tér – a gazdagabb társadalmi réteg eseményeit megörökíteni ide érkező fotográfusok felvételein találkozhattunk hagyományos sváb népviseletbe öltözött, a polgárosodás útjára lépő családokkal, illetve személyekkel, a Soroksár területéhez közel eső mai IX. kerületben és Erzsébeten pedig tevékeny fotográfusokkal is, akiknek kabinetportréi számos magángyűjteményben megtalálhatók: például 1887-től Eller Mór a Soroksári út 29. és 49. szám alatt alkotott, később pedig a Ráday utcába helyezte át műtermét.

Az 1900-as évek első évtizede ezen a téren is változást hozott. A településen működési engedélyt kérő és kapó iparosok között megjelentek az első fényírda-tulajdonosok is, akik más kerületek vagy települések mellett Soroksáron is béreltek műteremnek illő, fényes, tágas belső udvarra vagy utcafrontra nyíló szobát vagy épületrészt, és elkezdtek felépíteni a klientúrájukat is.²

A Borsy Imre Lajos Béla életét és munkásságát feldolgozó anyag a könnyebb érthetőség és kontextusba helyezés szükségessége okán, röviden össze kívánom foglalni a századfordulón élő fotográfusok tevékenységét, illetve magát Soroksár századfordulós történetét is. Így az elkészült anyag az olvasó számára remélhetőleg a képi információk értelmezését is megkönnyíti majd.

Jelen írás megszületéséhez kiemelkedő és nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak azok a személyek, akik hivatásuknál vagy a helytörténet és a tárgyi emlékek megőrzése iránti szenvedélyüknél fogva osztoztak lelke-

² Szakács Margit 1983-as összeállítás szerint az 1840–1920 között tevékenykedő pesti, illetve budapesti székhelyű fotográfusok száma meghaladta a 380 főt, de ennél nagyobb időintervallumon vizsgálva, ez a szám az 1000-et is meghaladja (1840–1950 között). Vö.: Szakács Margit (1983): *Magyarországi fényképészek és fényképésműtermek (1840–1920)*. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve*, Budapest. 1959. 5–96.

sedésemben és tevékenyen hozzájárultak kutatómunkámhoz. Köszönettel tartozom Horváth Csabának, aki megkeresésemre azonnal reagálva, Rákospalota helytörténetével foglalkozó kutatóként szintén nagyon sok segítséget nyújtott számomra, blogbejegyzése nagyon hasznos segítség volt számomra a kutatás kezdetekor.

Az itt szereplő képanyag egy részéért és a nem kevés technikai információt is magában rejtő üvegnegatívok felhasználási engedélyéért és szíves bátorításért köszönettel tartozom a Néprajzi Múzeum gyűjteményvezető muzeológusának, Dr. Bata Tímeának, aki saját birtokában lévő Borsy-felvételekkel is hozzájárult a bemutatható anyag sokszínűbbé tételéhez.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Pesterzsébeti Helytörténeti Múzeum muzeológusainak, Dr. Benyovszky Tóth Anitának és Skaper Brigittának is, segítségükkel nagyobb rálátást kaphattam az évtizedekig együtt élő két kerületrészt – Pesterzsébet és Soroksár helytörténetére és hagyományaira. Az itt bemutatott illusztráció bővítését segítette a sziget-szentmiklósi Ádám Jenő Emlékház és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Soroksári Fotógyűjteménye is.

Továbbá ezúton szeretném megköszönni a segítségét azoknak a soroksári lakosoknak,

akik a saját családi fotógyűjteményükben szereplő, Borsy Béla által családtagjaikról Soroksáron készített felvételeket rendelkezésemre bocsátották: Gyöngyösi Juliannának, Müllerné Latosinszky Borbálának és Puchele Istvánnak. Végül, de nem utolsósorban ezúton fejezem ki köszönetemet Markus Sárdynak (Németország), aki Borsy Béla közvetlen hozzátartozóinak felvételeit tette publikálhatóvá.

Külön köszönettel tartozom a Budapest Főváros Levéltára kutatószolgálati munkatársainak is, akik rendszeres látogatásaim alkalmával minden esetben maximális segítséget nyújtottak.

Fotográfusok a századfordulón

A fotográfia nagyon sok család életében úri mulatságnak számított ezekben az évtizedekben. A kezdeti időszak³ idő- és pénzigényes eljárásait – dagerrotípiát, a kollódiumos nedveseljárást és egyéb más történeti technikákat – szépen lassan kezdték felváltani a populárisabb, szegényebb társadalmi rétegek által is elérhető egyéb felvételezési módszerek.

³ A fényképezést, mint technikai újdonságot, Magyarországon Vallas Antal a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak mutatja be először 1840 augusztusában. Erről lásd: Réti Pál – Bilkei-Gorzó Magdolna (1976): *Fotótörténet időrendi táblákon*. Népművelési Intézet, Budapest.

A pazar berendezésű, főúri miliót sugárzó műtermek világa mellett megjelentek a minimalista és szegényes díszlettel dolgozó, állandóan úton lévő és laboratóriumukat is magukkal cipelő, magányos vállalkozók: a vándorfotográfusok is.

A tárgy – jelen esetben elsősorban a fotográfia – birtokosáról és annak létrehozójáról, tehát magáról a fotográfusról is számos információt hordoz és őriz meg az utókornak. Az egyéni történet kiemelkedő emlékei ezek.

A fotográfia – ellentétben a mai modern kor naponta akár több terrabite-nyi képi anyagával – a századfordulón még mindig fontos családi-tárgyi emlékként volt jelen számos társadalmi réteg életében, és csakúgy, mint a korábbi évszázadok során a főúri kastélyok ősgalériáinak monumentális festményei, megőriznek, mesélnek és kapcsolatot teremtenek a generációk között, immár kisebb anyagi ráfordítás mellett szélesebb közönség számára. A portréfestészet bevett ábrázolásmódjai – az idealizált beállítás, a kellékek és később már a retusálási technikák is – megfigyelhetőek ezeken a műtermi felvételeken is, ez a környezet sokszor idegenül hatott a szegényesebb környezetből érkező paraszti családok tagjai számára. Megilletődöttségük gyakran fellelhető a fotókon. Az így készült kép szemlélése közben információt kaphatunk a rajta szereplő személy vagy személyek társadalmi helyzetéről, anyagi körülményeiről, vallási életükről és sokszor családi állapotukról. Egyfajta igazolásként is szolgáltak egy-egy szakmai csoporthoz való tartozásukról (kaszinói rendezvények, céhes gyűlések), társadalmi státuszuk megerősítéséről vagy éppen változásáról, iskolai előmenetelükről, kiemelkedő életeseményeiről, életútjukról. Az így született felvétel a karakteren, pillanatnyi lelki állapoton túl lenyomata az egyén közösségi életének is.

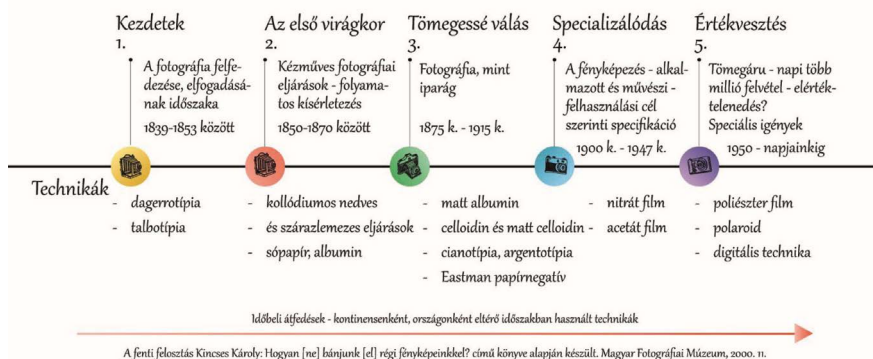
A fotográfia tartalmának értelmezhetősége nagyban függ a felvétel állapotától és attól is, hogy a kép szemlélője milyen információkkal, tudással rendelkezik arról a környezetről, történelmi korszakról és közösségről, amelynek tagjáról a kép készült, és magáról a fotográfusról is, az általa használt technikáról és műtereméről. Az úgynevezett azonosító funkció túl – *ki és hol, mikor* szerepel az adott felvételen – segít megérteni a kor társadalmi összefüggéseit, az egyéni sorsok lenyomatait, az ünnepi és hétköznapi közösségi élet szokásait, „mitológiáját” (néprajzi-antropológiai vizsgálati szempontok szerinti) tágabb kontextusba helyezve a látottakat.

Az így egy helyen található vagy szándékosan, adott kritérium szerint gyűjtött felvételek összessége adja az adott település vizuális emlékezetét, amelynek tevékeny formálója volt maga a fotográfus is.

Fotótörténeti korszakolás a kezdetektől napjainkig

A fotók művészettörténeti és technikatörténeti felosztását megelőzően elsősorban a fotótörténet legnagyobb korszakaival és azok jellemzőivel érdemes megismerkednünk. Az ehhez készített rövid grafikus összefoglalóm a kezdetektől napjainkig a legnagyobb korszakokat foglalja magában. Borsy Béla tevékeny éveit a fotográfia iparaggá válásának korszakára estek, 1900–1920 közé.

Fotótörténeti korszakolás

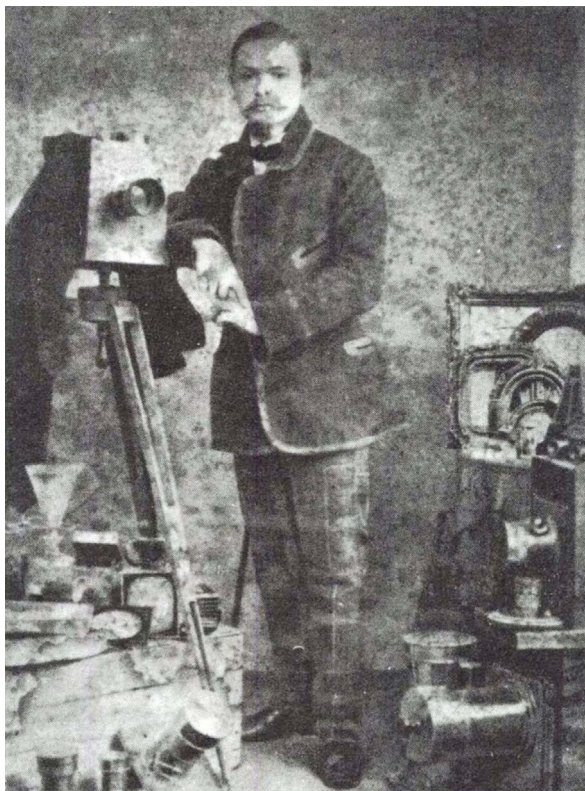

1. ábra. Fotótörténeti korszakolás – a szerző összeállítása Kincses Károly: *Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel?* című kötetete alapján.

Soroksár és kapcsolata Budapesttel a századfordulón

Soroksár 1950. január 1-én, az akkori XX. kerület részeként kezdte meg közös életét a fővárossal. Történelme és lakosságának gazdag kulturális hagyományai azonban sokkal régebbi időkre nyúlnak vissza. E terület közművelődését, kultúráját és társasági életét a svábság XVIII. századi betelepülése, a németajkú lakosság hagyományápolása határozta és határozza meg. Az egykor – elsősorban württembergi–rajnai–Saar-vidéki területekről 1741–1742-ben – betelepült lakosság hagyományai mind a mai napig meghatározó elemei az itt élők hétköznapi életének.

Soroksár nagyközségként szerepelt az 1891-es nyilvántartásban – Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye részeként – 1366 házzal és több mint 12 000 lakossal, melynek többsége németajkú volt.

Borsos József

1. kép. Századfordulós fotográfus stúdiójában.
(Forrás: Szakács Margit: i. m. 22.)

1900-ról a Pallas Nagy Lexikonának összeállítói „Soroksár” címszó alatt az alábbi információkat tartották közlésre érdemesnek: „Soroksár (XV. k.). Van 2 takarékpénztára és 1 népbankja, több szalmatok gyára, a budapest-ráckevei helyi érdekű vasút a fő utcáján halad át. Erzsébet- és Kossuthfalva 1898 jan. 1-től önálló község lett, ez okból S. lakosságának száma 8760 lélekre apadt; a kerületi rabbi székhelye. Határa 8700 katasztrális hold; telefon-állomás; ipar terén a kenyérsütés és vízi molnárság 236 családot foglalkoztat; a 30 közé őrlő gőzmalom

Bécsbe és Csehországba szállít. A 2 vasúti vonalon naponként 46 vonat közlekedik, minden irányban kavicsútai vannak. Iskoláit az államnak átadván, 3 kisdudóvodában és 15 osztályban tanítanak. Közigazgatásilag Ráckevehez tartozik; van közkórháza, vágóhídja. 1899 júl. megünnepezték a község autonómiájának 150 évi fennállását.”⁴

⁴ A Pallas Nagy Lexikona, 18. kötet: II. pótkötet, K–Z (1900). https://adt.arcanum.com/hu/view/PallasLexikon_18/?query=soroks%C3%A1r&pg=589&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 01.).

2. kép. Édesanya három gyermekével – 1900 körül. Ismeretlen vándorfotográfus felvétele.
(Forrás: Soroksár. Helytörténeti Gyűjtemény tulajdona, engedéllyel közölve.)

⁵ Borovszky Samu (1910): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, 1. kötet.* (Magyarország vármegyéi és városai.) https://adt.arcanum.com/hu/view/Borovszky_PestPilisSoltKiskun1/?query=soroks%C3%A1r&pg=142&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 01.).

Egykor Soroksárhoz tartozott Erzsébetfalva és Kossuthfalva, valamint a gubacsi puszta, és a közeli budapesti kerületekkel napi szintű kereskedelmi kapcsolatot ápolt. A kenyeret és fehér- és fekete-pékek áruikat napi szinten hordták a belső kerületek piacaira árulni, csakúgy, mint a tejtermékeket. A Dunán lebegő, később a nevét e tevékenységről nyerő sziget – Molnár-sziget – mentén számos vízimalom állt. A pékmesterség meghatározó volt már a XVIII. század elején is ezen a területen, hiszen 1817-ben az első céhek egyikét is molnárok és a pékek alakították közösen. A századforduló lakossága tehát, annak ellenére, hogy viszonylag távol élt a főváros centrumától, intenzív és állandó kapcsolatot tartott fent az ottani kereskedőkkel és iparosokkal egyaránt.

Területileg és lakosság szempontjából tehát Borsy Béla az 1900-as évek első évtizedében egy alapvetően földművelő, kereskedő-iparos tevékenységet űző, gyorsan gyarapodó, főként németajkú és igen vallásos sváb közösség igényeit igyekszik kielégíteni műtermi és fotográfiai tevékenységével. De ki is volt maga Borsy Imre Lajos Béla?

Borsy Imre Lajos Béla élete és munkássága

Borsy Imre Lajos Béla 1867. január 10-én látta meg a napvilágot, báró Borsy Mihály (1815–1895) kántortanító és a nemes Lefkóczi és farkasfalvi családból származó Király Anna (1837–1913) törvényes, elsőszülött gyermekeként Dombegyházán. Keresztelése is itt történt január hónap 17. napján, római katolikus szertartás szerint. Keresztszülei vélhetőleg édesapja leánytestvére, Borsy Joanna, és annak férje, a „polgár” Letkó (?) Imre voltak. Az anyakönyv megjegyzések (observationes) rovatába egy minden kétséget kizáróan hibás, később törölt bejegyzés került: „Meghalt 1865. január 10-én.”

1867	Január	10	Borsy Imre Lajos Béla	Borsy Mihály Anna	Borsy Joanna	Letkó Imre
------	--------	----	-----------------------	-------------------	--------------	------------

3. kép. Borsy Imre Lajos Béla anyakönyvi bejegyzése, 1867. január.
(Forrás: Familysearch.org)

Borsy Mihálynak és Király Annának még négy további gyermeke született: Ilona Anna (1868–1963), Erzsébet (1872–1955), Imre Endre Kálmán (1874–1875) és Mária (1877–1962). Borsy Mihálynak talán az előző házassága révén egy 1847-ben született, Mária nevű lánya is volt – „örök-ből fogadott, származása nem tudatik”, áll az anyakönyvében –, aki 1867-ben ment férjhez.

Az édesapja kántortanítóként tevékenykedett, bárói származására több

nyom is utal, de édesanyja egyértelműen jómódú családból származott. Anna édesapja Király Lajos, édesanyja pedig a szintén nemesi családból származó Csikpálfalvi Bíró Erzsébet volt. A család ezen ága erdélyi eredetű, Aradhoz közeli települések anyakönyveiben találkozhatunk neveikkel. A Lefkóczi és farkasfalvi nemzetség pedig egészen a Rudolf (magyar király 1576–1608 között) idejében élt Király Albertig vezethető vissza, aki Báthori Zsigmond egyik alvezéréként 1596-ban vívott ki elismerést hadszíntéren tanúsított bátorságáért.

Hogy a család milyen anyagi körülmények között élt, arra talán rálátást adhat az az újsághirdetés, amelyben a zimándi segéd-kántortanítói állás meghirdetésekor annak javadalmazását is közzéteszik a hirdetők: *„Zimándközre r. kath. magyar segéd-kántortanító kerestetik. Jövedelme 220 frt készpénzben, 4 öl kemény hasábos tűzifa, melyből a tanterem is fűtendő, 1 szoba és teljes ellátás Borsy Mihály kántortanítónál — ágy-neműn, mosáson és világításon kívül. Megválasztott mindennapi s ismétlő-iskolát tart s a templomszámadásokat viszi. Kellőkép felszerelt folyamodványok július 26-ig Riesz Gáspár esperes-plébánushoz intézendő Fa-kertre, u. p. Zimánd-Uj falu, Arad mellett.*⁶

Ennek alapján talán túlzás nélkül kijelenthető, hogy Borsy Mihályék nem éltek szűkös anyagi körülmények között, mert a segédtanítónak külön szobát és teljes ellátást is tudtak biztosítani.

Borsy Béla iskolás éveiről és fiatalságáról szóló, minden kétséget kizárólag hiteles forrást sajnos nem sikerült találni, de annyi bizonyos, hogy édesapja mellett a korszak követelményeinek megfelelő szintű, színvonalas és vallásos oktatásban részesülhetett.

Mivel édesapja kántortanítóként nem állandó szolgálati helyen töltötte be hivatalát, a család valószínűleg gyakorta költözhetett. Erre vallanak testvéreinek különböző születési helyei is az anyakönyvekben: Ilona Dombegyházán (1868), Erzsébet Mezőkovácsházán (1872), Imre Magyar Bánhegyesen (1874), Mária pedig Zimándközön (1877). A gyermekek közötti korkülönbség figyelembevételével elmondható, hogy a család szükség esetén akár 2-3 évente is költözött.

Eddig nem sikerült kideríteni, hogy Béla mikor és milyen körülmények között sajátította el a fotográfiához szükséges ismereteket, de talán nem túlzás feltételezni, hogy a korszak bevett szokása szerint tanoncként, esetleg műtermi asszisztensként kezdte meg pályafutását valamikor az 1890-es évek elején, Arad környékén. A korszakra – illetve a fotográfia korai évtizedeire – jellemző volt, hogy az ekkor működő fotográfusok jelentős része gyógyszerészeti, vegyészeti iskolát végzett szakemberként is működött, emellett folytatták fotográfusi tevékenységüket is, és gyakran ez vált később hivatásukká is.

„Az első fotografusok az ötvösök, aranyművesek, gyógyszerészek közül kerültek ki – nem véletlenül. Nekik voltak olyan kémiai ismereteik, amelyeket jól hasznosíthattak a dagerrotípia, majd a papírkép készítésében, ők tudták többé-kevésbé biztonságosan kezelni a mérgező és tűzveszélyes vegyszereket. Az 1860-as években jellemzően megnőtt a festők száma a fotografusok között.”⁷

A soroksári évek

Hogy pontosan mikor és milyen körülmények között került Borsy Béla fotografusként Soroksárra, annak sajnos eddig nem sikerült nyomára bukkanni. Ugyanakkor annyi bizonyos, hogy itt az akkori Fő (ma Grassalkovich) úton nem is egy, de két műtermet is üzemeltetett: Fő utca 34. és 53. számok alatt. Budapesti laccímjegyzékben neve nem szerepel, ott először a rákospalotai laccíme került feljegyzésre 1916-ban, amint az az 1920-as évekig szerepelt is: Tavasz utca 2. Így feltételezhető, hogy laccíme az akkori egyesített városrészen kívül esett.

Borsy Béla Soroksáron készített fényképfelvételeinek vizsgálata alapján egyértelmű, hogy több helyszínen is dolgozott, illetve a fotografusi tevékenységének kezdetén nem volt még műterme. Ennek bizonyítékként szolgál az egyik fellelt fotó kartonjának versója (hátoldala), amelyre még nem került fel a fotografus műtermének – a korszakban használt szecessziós ábrázolása mellett-alatt – pontos címe, helyette a kép rectóján (képes felén) szerepel a fotografus és a település neve.

A fotográfiák hátoldalának tüzetesebb vizsgálata sok információval szolgálhat. A korszakra jellemző az úgynevezett szecessziós hátlap (többrétegű papírból készült vastag karton, amelynek egyik felén a papírhordozó, tehát maga a fényképfelvétel található), amely egyben kiváló reklámfelület is volt. Itt többek között feltüntetik a műterem pontos címét, gyakran a fényképészeti műtermek alapítási évszámát és a különböző hazai és nemzetközi kiállításokon versenyeken elnyert kitüntetések és érmeiket, illetve gyakran találkozni a császári és királyi udvari fényképész megnevezéssel is. Borsy Bélánál a címen kívül még ennyi információ szerepel: „Minden képről nagytások eszközölhetők. A lemez utánrendelésre eltételek.”

A Borsy Béla által ekkortájt készített képek átlagos mérete általában követte a korszakban népszerű vizitkártya-méretet (6,2x10,1 cm), és a végső pozitív képek celloidin vagy matt celloidin papírra másolva készültek el.

⁷ Jalsovszky Katalin – Stemplerné Balogh Ilona (szerk.): (2001): *Fénnyel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1845–2000*. Helikon Kiadó, Budapest. 7.

4. kép. Borsy Béla által Soroksáron használt kartonok, 1910 körül.
(Forrás: FSZEK Soroksári Gyűjtemény.)

A korszakban számos érdekes és részleteiben is izgalmas szecessziós hátlap készült.

Az ábrázolás gyakran allegorikus módon kifejezi az alkotás, a szépség és a fotográfia összefüggését, és az ábrázolt eszközök sorából nem hiányozhat az állványos felvételező gép (a korszakban használt harmonika-kihuzatos fakamera) mellett a fényképezés korai időszakában mindenképpen jelentős szerepet betöltő festészetre való utalás sem; elképzelhető, hogy Borsy Béla művészeti képzettséggel is rendelkezhetett.

5. kép. Borsy Béla által használt szecessziós díszítésű hátlap (kinagyított részletek.)
(Forrás: FSZEK Soroksári Gyűjtemény.)

Borsy Béla soroksári műtermei

Borsy Bélával kapcsolatos jelenleg elérhető adatok – legyen az az 1980-as években készült fotográfusok lajstromlistája – a soroksári címnél rendre a Fő út 53. szám szerepel. Ugyanakkor több felvétel került elő, amelyen egyáltalán nem szerepel cím, vagy nem ez a házszám. Számos esetben a soroksári alkotói időszakot 1915 körülre teszik. Ennek ellentmondani látszik a két feladott újsághirdetés – 1910-ből és 1912-ből –, amikor eladásra kínálja a műtermét.

Hogy a műterem áthelyezésének mi lehetett az oka, és pontosan melyik volt előbb, illetve később, arról sajnos csak sejtésünk lehet, amelynek igazolására ismételten a fotográfiai hátlapját hívtam segítségül: A műterem 1914-ben már bizonyíthatóan más tulajdonában volt, így az itt készült képeket jóval korábban készíthette el. Egyik tőle fellelt fotográfiára fel is került annak készítési éve: 1910. A felvételek készítésének dátumának beazonosításában gyakran segít a képeken elhelyezett információ is. Így van ez az általában dátumjelzővel ellátott elsőáldozói felvételek esetében is. Itt a képen magán szerepel az a tárgy, amelyben az évszám megjelenik.

A szokásoknak némiképp ellentmond azonban, hogy ekkor – 1910 után – a soroksári Fő út új nevet kapott: Grassalkovich út lett a neve.⁸ Valószínűleg a fotográfus birtokában számos karton maradhatott még, így az 1911-ben készült felvételekhez is ezeket használta fel, máskülönben az utca nevének megváltoztatása miatt előbb-utóbb új kartonokat kellett volna rendelnie a nyomdából. Borsy Béla minden kétséget kizárólag tehát két címen is működtetett fotográfiai műtermet az 1900-as évek első évtizedének végén. Működésének kezdete sajnos nem ismert, de annyi bizonyos, hogy az egyiket újsághirdetés útján rendkívül jutányos áron kínálta eladásra, két éven keresztül.⁹ Mivel eladásra kínálta, feltételeztem, hogy nem csupán bérleményként birtokolta az egyik ingatlant, hanem a tulajdonjoga felett is rendelkezhetett, vagy egyszerűen segített az ingatlan értékesítésében. Így valószínűleg a két műterem egyikének birtokosaként vagy főbérlejeként életvitelszerűen ott is lakhatott. Éves bevétele pedig saját bevallása szerint meghaladta a 4000 koronát.

A jövedelmek tekintetében pedig egy rövid beszámoló, szintén ebből az esztendőből:

⁸ Az anyakönyvekben a soroksári Fő utat 1910. január 1-től Grassalkovich útnak nevezik.

⁹ A *Friss Újság* 1910. december 31-i számában a 7. oldalon és az 1912. január 13-i számában a 9. oldalon olvashatjuk a hirdetését. Ezek egyikében, csupa nagybetűvel és vastagon szedve, még az éves bevételről is információt kaphatunk: „*Fényírda évi négyezer koronán felüli bevétellel bámulatosan olcsón eladó, Borsy, Soroksár.*”

„Ez történt 1912 januárjában, amikor »a m. kir. Dohányjövédéki központi igazgatóság vezetése alatt álló újonnan felállított pécsi m. kir. dohánygyári igazgatóságnál« egy 1000 korona évi fizetéssel, 160 korona évi ruhailletményrel, 28 korona évi »kisruhapénzzel« és 14 köbméter évi fajárandósággal javadalmazott gyári kapusi, továbbá egy 800 korona évi fizetéssel, 320 korona évi lakpénzzel, 100 korona évi ruhailletménnyel és 24 korona évi »kisberruhapénzzel« javadalmazott dohánygyári hivataloszolgai állás betöltésére írtak ki pályázatot.”¹⁰

Tehát egy gyári kapus 1912-ben évi 1000 koronát keresett (az illetményeket célirányosan elkölthve), ez havi 83,33 korona jövedelmet jelent, a hivataloszolgai állás betöltése pedig 66,67 korona bérezést jelentett. Ilyen bérek mellett a 20 koronás boudoir-kép meglehetősen nagy anyagi ráfordítást jelentett. 4000 koronás bevételhez pedig évente legalább 200 boudoir-felvételt kellett elkészíteni, vizitkártyából pedig minimum 571 darabot.

Fő út – Grassalkovich út – A műtermek akkor és most

A soroksári utcanevek megváltoztatásakor azok átszámozása is megtörtént. Az egykor páros oldal ma a páratlan, így nem könnyű kiigazodni az akkori utcanevek és számozások alapján az épületek akkori elhelyezkedése tekintetében. Nagy-Budapest létrejötte után pedig nemcsak az oldalak, de az irányok is megfordultak, így a korábban alacsony házszámokból nagyok lettek. Például az egykori Takarékpénztár 41. számot viselő épülete ma a 162. számon található meg.

6. kép. Grassalkovich út 150., az egykori Fő út 53. szám alatti ingatlan – a Borsy Béla egyik soroksári műtermének helyt adó épület 2023-ban, ekkor OTP-fiók üzemelt benne.

(Forrás: Google maps, 2023.)

¹⁰ T. Mérey Klára: *A pécsi dohánygyár dolgozói 1912–1948*. https://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_t_merey_klara.htm (letöltés dátuma: 2024. 04. 01.).

Az épület első tulajdonosa Schack Sámuel volt, az ingatlan felét neje már 1880-tól birtokolta, Sámuel halála után a másik felét a 6 gyermeke örökölte egyenlő tulajdoni arányban. 1913-ban az egyik örökös, Olga – férjével együtt – megváltotta az ingatlan többi részét. 1920-ban ismét gazdát cserélt az épület, az új tulajdonos a Zwick házaspár lett. 1949-ben államosították az ingatlant, majd ezt a bejegyzést törölték, és visszaállították a korábbi tulajdonosi állapotot. Bizonyíthatóan nem került – legalábbis hivatalosan nem – Borsy Béla tulajdonába, így ezt árulni sem tudta.

A Fő utca 34. sz., Grassalkovich út 34. sz., mai számozás szerint Grassalkovich út 173. sz. alatti ingatlan 1882-ben Táfler Dávid birtokában volt az épület. A tulajdonosváltásra csupán 1932-ben került sor, ekkor vásárolta meg Klébl József és felesége. A családfő elhunytá után a feleség és kiskorú leányuk örökölték az ingatlant 1/2-1/2 tulajdoni arányban. 1952-ben ezt az épületet is államosították, később ezt is törölték, és visszaadták a korábbi tulajdonosainak. Így a levéltári adatok¹¹ alapján bizonyíthatóan ez az ingatlan sem volt soha Borsy Béla nevében.

7. kép. Fő út 53. A Borsy Béla műtermének helyt adó épület a Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény fotográfiáján, 1930-as évek.
(Forrás: Schuszter Zsuzsanna 2024.)

Mégis több fellelhető forrás az ingatlan vásárlójaként az Erzsébetfalván és Csepelen is működő Németh Ferencné¹¹ jelöli meg vásárlóként, aki

¹¹ HU BFL IV. 401.B. 117. – Budapest Főváros Levéltára. – Építési-, bontási-, és lakhatási engedélyek – Soroksár (B-W) 1911–1922. HU BFL XV. 37.d. 23. ker. Grassalkovich út 173.

fiókműteremként nyitotta meg a soroksári fényírdáját. Mindenesetre ez az adásvétel és később a további hirdető – Romák Jenő – neve sem szerepel a tulajdoni lapon. Elképzelhető, hogy az adásvétel tárgya a bérlemény főbérelői joga volt, nem pedig az ingatlan tulajdonjoga. Ennek tisztázása még várat magára.

1915-től ezen a címen egy szintén híres és rengeteg felvételt az utókorra hagyó soroksári fotográfus, Temler Árpád kezdte meg működését.

8. kép. A mai Grassalkovich út 173., az egykori Fő út 34. szám alatti ingatlan. A Borsy Béla másik soroksári műtermének helyét adó épület 2023-ban.
(Forrás: Google maps, 2023.)

9. kép. Grassalkovich út (korábbi Fő út) 34. számú ingatlana egy 1910-es évekbeli képeslapon.
(Forrás: ittlakunk.hu)

Rákospalota

Borsy Béla 1914 után valószínűleg, 1915 után pedig már bizonyosan Rákospalotán élt és alkotott. A Budapesti címjegyzék szerint lakcíme ekkor: Rákospalota, Tavasz utca 2. A jegyzék nemcsak pontos lakhelyéről, de a foglalkozásáról is adatot nyújt. Az 1922-es bejegyzés szerint még mindig fotográfusként dolgozott ugyanezen a címen, és itt volt a műterme is.

BORSY BÉLA, UGYOROK, VII, DARSA-U. 25.

Borsy, (Borsi).

— Béla, fényképész, R.-Palota, tavasz-u. 2.

10. kép. Lakcímejegyzék bejegyzése 1916-ból.
(Forrás: ADT.hu.)

Borsy Béla életében azonban nem csupán a lakcím módosítás jelentette ekkortájt az egyetlen változást.

Házasságok és az első világháború

Borsy Béla 1914. december 24-én édesapa lett. A gyermek ugyan házasságon kívül született, de az 1915. január 7-én kelt anyakönyvi kivonat szerint „Borsy Béla, református vallású, 47 éves fényképész rákospalotai lakos a gyermeket magáénak elismerte”.¹² A gyermeket Bódy Béla Mihályként anyakönyvezték, református vallásúként. Édesanyja özvegy Borsy Lajosné, született Bódy Irma (1879–1934). A gyermek házasságon kívüli voltát mutatta az a tény, hogy születésekor az édesanyja családi nevét kapta.

Ez az első anyakönyv, amely bizonyítékul szolgál arra is, hogy az ekkor római katolikus vallású Borsy Béla valamikor a múltban áttért a református hitre.

Borsy Béla és özvegy Borsy Lajosné született Bódy Irma kapcsolatából született, illetve a születéskor elismert gyermek sohasem viselte apja nevét, mindvégig az anya családnevét jegyezték be neve mellé. Ennek Borsy Béla 1916 telén tett végrendelete során még jelentősége lesz.

Irma, özvegy Bódy Lajosnéként, több dokumentumban szerepel. Ugyanakkor a névazonosság sok esetben tévútra visz. Több, Borsy Béla életével foglalkozó írásban azzal az információval találkozhatunk, hogy Béla 1907-ben elhalt fiútestvére özvegyével költözött össze.

Ennek a kérdésnek a tisztázásához az alábbi tényeket kell segítségül hívni: Borsy Lajos Károly, római katolikusként született Pécskán (Arad

¹² Idézet Bódy Béla Mihály születési anyakönyvében szereplő bejegyzésből.

vármegye), 1870-ben. Édesapja Borsi(!)/y Lajos, édesanyja Kettenhoffer Ágnes. Borsy Béla édesapja Borsy Mihály volt, édesanyja pedig Király Anna. Így megállapítható, hogy Borsy Béla és Borsy Lajos¹³ nem voltak testvérek.

Borsy Lajos 1899. március 15-én vette feleségül Bódy Irmát Debrecenben. Házasságukból négy gyermek született: Lajos Gábor (1902–1903), Lajos Endre (1904–1925), Endre Károly (1900–1902) és Béla Mihály (1906–1907).

Borsy Béla és Bódy Irma megismerkedésének körülményeiről nincs pontos információnk. Annyi bizonyos, hogy Irma és Lajos egyetlen életben maradt gyermekével már egy ideje Budapesten élhettek, mert Lajos fővárosi vámórként Rákospalotán lakott, a Toldi sor 1. szám alatt.

Valószínűsíthető, hogy a két Borsy ág még az aradi érintettség okán ismerhette egymást, esetleg unokatestvéri vagy másodunokatestvéri viszony állt fent id. Lajos és Béla között, így amikor Lajos lehunytt, Irma közelebbi ismeretséget köthetett a fényképésszel, magával hozva még élő fiát, az ifjabb Lajost Debrecenből is Rákospalotára.

Sajnos a rengeteg, akár egyetlen családon belüli számos keresztnév használata és a sokszor azonos név használata, vagy e kettő kombinációja, nem minden esetben vezetnek azonnal értelmezhető eredményre.

A végrendelet – 1916. november 9.

1916. november 9-én Jakab Géza újpesti királyi jegyző előtt közjegyzői okirat készült, amelyet a végrendelező, akkortájt a frontról szabadságra hazaérkező Borsy Béla mondott tollba. A dokumentum hiteléért két barátja, Paál József és Csörgy Géza tanúskodtak. Az akkor végrendeletét hivatalos formába önteni kívánó szekerész káplán az alábbi kijelentést tette: *„Én Borsy Béla annak kijelentése mellett, hogy törvényi osztályrész igénylésére jogosult vérrokonom nincs, egész vagyonomról tehát korlátlanul rendelkezhetem, bekövetkezendő halálom esetére minden utánam maradó vagyonomnak, különösen is megemlítve a Rákospalotán levő fényképező műteremnek az ehhez tartozó műszereknek és egész berendezésének általános és egyedüli örökösévé a háztartásomban élő özvegy Borsy Lajosné született Bódy Irma asszonyt nevezem ki teljes tulajdoni joggal és korlátlan rendelkezéssel.*

Ha pedig itt nevezett általános örökösöm előttem korábban elhalna és így a hagyatékomban való öröklés számára nem nyílna meg, általános örökösömül

¹³ Fontos kiegészítés, hogy Borsy Lajos Károly Bódy Irmával kötött házassága előtt már nős volt, kétszer is: amikor 1896-ban Debrecenben oltár elé vezette előző feleségét, Keszei Rózát (1873–1898), a bejegyzés szerint özvegy volt. Így Bódy Irma már a harmadik felesége volt öt éven belül. Második házasságából József Lajos nevű gyermeke született 1898-ban, aki 1923-ban Budapesten megnősült.

*helyettesítem hasonló joggal az ő két gyermekét, Lajost és Bélát, egymás közötti egyenlő arányban.*¹⁴

Bódy Irma és Borsy Béla Body Béla Mihály nevű gyermeke 1918. július 13-án, háromévesen elhunyt, a halál bejelentője maga Borsy Béla volt. A végrendelet azt támasztja alá, hogy a gyermek születésekor az apaság elismerése ellenére ebben a dokumentumban nem tekinti Bélát gyermekének, sem pedig „vérrokonának”.

A második házasság – 1919 nyara

Hogy pontosan mikor szakadt meg az élettársi kapcsolat Borsy Béla és Irma között, arról sajnos nincs pontos információnk. Annyi azonban egyértelműen bizonyítható, hogy Béla másodszor is megnősült. Második házasságára 1919 nyarán került sor. Ekkor oltár elé vezette özvegy Babos Bertát (1870–?). Házasságuk nem volt hosszú életű. Közjegyzői okirat készült a házassági vagyon pontos felosztásáról is (158/2023.). Az irat készítésének indokára a szövegből szintén választ kaphatunk: *„Alulírott házastársak név szerint F Borsy Béla és neje – Borsy Béláné született Babos Berta keresett fel azzal, hogy a közöttük fennálló házasság annyira fel van dűlva, hogy viszonyuk (?) többé fenn nem tartható...”*¹⁵ (1923. március 19.)

Még ezen év folyamán elváltak. Borsy Béla még ekkor is a Tavasz utca 2. szám lakója volt.

Borsy Béla Babos Bertát már elváltként vette el. Sajnos az első nősüléséről semmilyen információt nem sikerült fellelni. Bódy Irmával töltött éveitől kerülhetett sor az első házasságra, majd a válásra is, valamikor az 1900-as évek első évtizedében.

A harmadik – Retusőrök kerestetnek

1924 novemberében özvegy Spát Jozefa (sz. 1875) állt oltár elé Borsy Béla oldalán. Ez a házasság is tiszavirág-életűnek bizonyult, válásukra ugyanis már 1926 novemberében sor került.

Borsy Béla műtermében nem egyedül dolgozott. Rendszeresen jelentetett meg újsághirdetést, amelyben retusőr nőket keresett. Valószínűleg

¹⁴ A 399/1916. szám alatt kelt közjegyzői okirat részletének átirata következik. HU BFL VII.222.a – Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Jakab Géza közjegyző iratai (részlet).

¹⁵ HU BFL VII.223.a – Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Zámor Rezső közjegyző iratai (részlet).

második és harmadik felesége is az e hirdetésekre való jelentkezés során ismerkedhetett meg a művésszel.

„*Retusőrnö egyedülálló, állandó otthon talált Borsy fényképésznél, Rákospalotán.*”¹⁶

Mezőkovácsháza

Király Anna, Borsy Béla édesanyja, népes családba született. Király Lajosnak és Bíró Erzsébetnek öt – életben maradt – gyermekéről tudunk: Anna, Erzsébet, Berta, Jolán és Jozefin. Jolán jövendőbelije Winkler Ferenc volt, akitől öt gyermeke született a férfi 1908-ban bekövetkezett haláláig: Eduárd Lajos Ferenc, Ferencz Kristóf, Jolán Katalin, Lajos Imre István, Rozális (sic!) Amália Katalin.

Winkler Jolán (született 1877) Mezőkovácsházán, 1926. december 28-án – egy hónappal a férfi előző válása után – lett Borsy Imre Lajos Béla negyedik, egyben utolsó felesége. Közös gyermekükről nincs információ.

Élettörténetük innen közös úton folytatódik, egészen Borsy Béla 1937-ben bekövetkezett haláláig. Az anyakönyv tanúsága szerint Winkler Jolán túlélte férjét, de Béla halálát testvére, az örök hajadon Borsy Mária (II) jelentette be a hivatalban.

Borsy Béla Isaszegen lelt örök nyugalomra, vasúti segédtsízként vonult nyugdíjba, és itt, a Kinizsi utcában volt saját házuk.¹⁷

Hogy Borsy Béla mikor hagyott fel a fotózással, mikor számolta fel műtermét, és hogyan lett vasutas segédtsízt, valószínűleg már sohasem fog kiderülni. Annyi bizonyított, hogy rákospalotai műtermének 1925-ben új tulajdonosa lett.¹⁸

Borsy Béla Soroksáron és Rákospalotán készített számtalan felvétele rengeteg emléket őriz a századforduló és az azt követő évtizedek eseményeiről, portrék, esküvői és családi felvételek, de köztéri események megörökítése révén is.

A Néprajzi Múzeum Fotótára több mint 700, Rákospalotán készült üvegnegatívot raktároz Borsy Béla műterméből, amelyek 1911 és 1920 között készültek. A felvételek nem csupán az ott megjelenő személyek-

¹⁶ Idézi: Horváth Csaba: *Borsy Béla fényképezete és műtermének sorsa*. <https://rakospalotaanno.hu/2019/10/18/borsy-bela-fenykepesez/> (letöltés dátuma: 2024. 04. 01.).

¹⁷ A halál eddigi pontos idejét és helyszínét nem sikerült a kutatóknak megtalálni. Egy véletlen szerencse irányította a figyelmemet Isaszegre. Egykori sírjának fellelésére tett kísérletem az azóta eltelt 90 év eseményeinek következtében eredménytelen maradt.

¹⁸ Közli Horváth Csaba. <https://rakospalotaanno.hu/2019/10/18/borsy-bela-fenykepesez/> (letöltés dátuma: 2024. 04. 01.). Érdekes párhuzam, hogy az új tulajdonos, az előtte sikeres fotográfus Hénaf József az 1930-as évek elejétől – talán alig több, mint fél évtizeddel a műterem átvétele után – már szobafestő mesterként dolgozik.

ről készült érdekes és értékes másolatok, de a képek révén egy kreatív, szakmájában jártas, mélyen emberi és izgalmas élettörténettel rendelkező művész hétköznapijaiba is betekintést engednek.

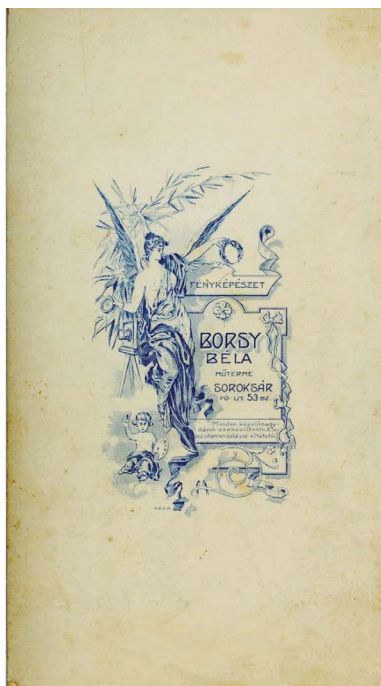
Évtizedeken át tartó fotografiai tevékenységének köszönhetően sok száz család őrizhette meg felmenőiről, legfontosabb életeseményeiről fényel írt emlékeit.

Illusztrációk

Alábbiakban néhány képpel illusztráljuk Borsy Béla fotografusi tevékenységét. Az összefoglaló a soroksári és a rákospalotai műtermekben készült anyagok felhasználásával került összeállításra.

11. kép. Középkorú soroksári asszony népviseletben. Soroksári felvétel 1905 körül.
(Forrás: Puchele István tulajdona, engedéllyel közölve.)

12. a-b. kép: Elsőáldozó kislány fényképe, Soroksár 1911. Múterem címe: Fő út 53.
(Forrás: FSZEK Soroksári Képgyűjtemény, engedéllyel közölve.)

13. a-b kép. Fiatal férfi portréja, Borsy Béla felvétele –
vizitkártya, 1900-as évek eleje, Soroksár, Fő út 34.
(Forrás: Müllerné Latosinszky Borbála tulajdona, engedéllyel közölve.)

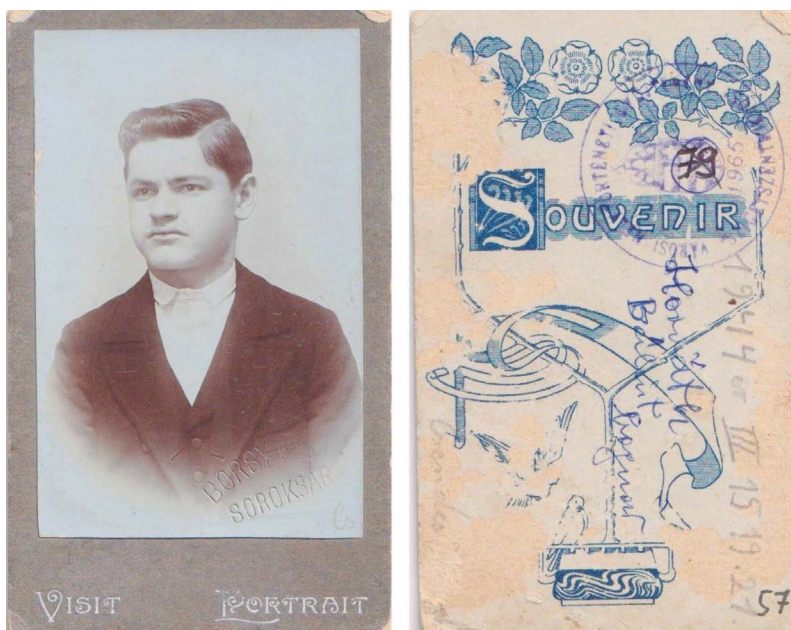
14. a-b kép. Fiatal férfi esküvői portréja, 1910. Borsy Béla felvétele, Soroksár, Fő út 34. (Forrás: Schuster Zsuzsanna tulajdona, engedéllyel közölve.)

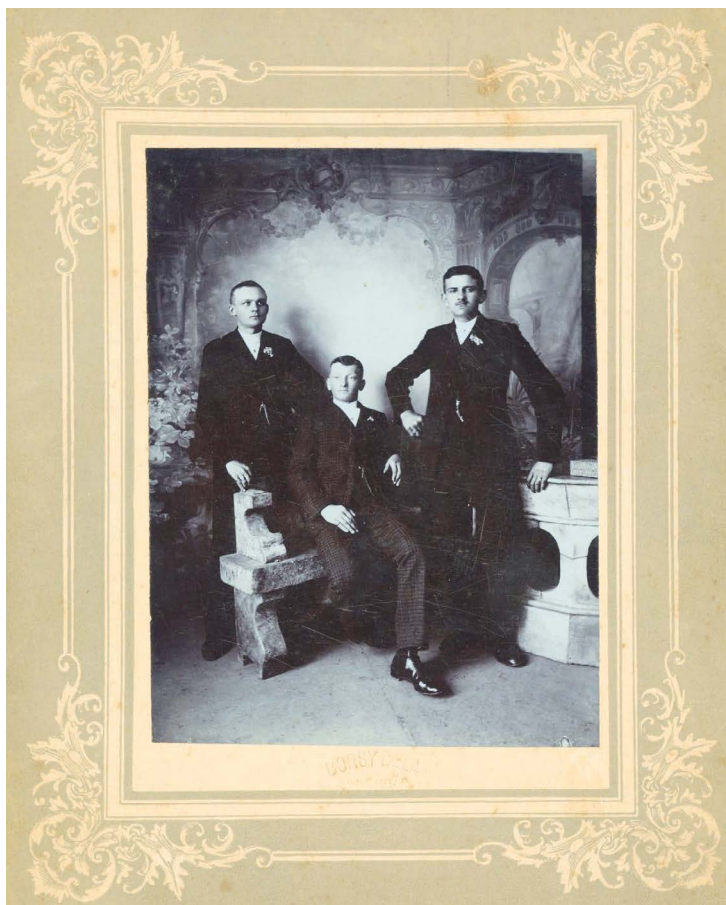
15. a-b kép. Kisgyermek fotója, 1900 körül. Borsy Béla felvétele, Soroksár, Fő út 53. (Forrás: Schuster Zsuzsanna tulajdona, engedéllyel közölve.)

16. a-b kép. A fiatal ceglédberceli plébános portréja 1909-ből.
(Forrás: Borsy Béla felvétele. Gyöngyösi Julianna tulajdona, engedéllyel közölve.)

17. a-b kép. Fiatal férfi portréja 1900–1910 között. Borsy Béla felvétele, Soroksár, a műterem címének megjelölése nélkül. Tintával írt felirat a felvétel versóján: Horváth Bálint, bognár, 1944. március 15. (ez a dátum nem a kép készítésének dátuma).
(Forrás: A fotó a szigetszentmiklósi Ádám Jenő Emlékház tulajdona, engedéllyel közölve.)

18. kép. Fiatal férfiak csoportképe. Borsy Béla felvétele, 1900-as évek eleje, Soroksár, a műterem címének megjelölése nélkül.
(Forrás: Müllerné Latosinszky Borbála tulajdona, engedéllyel közölve.)

19. a-b kép. Édesanya kislányával, Borsy Béla felvétele, 1900–1910 között, Soroksár, Fő út 53.
(Forrás: Dr. Bata Tímea tulajdona, engedéllyel közölve.)

20. a-b kép. Fiatal lány kultéri portréja, Borsy Béla felvétele, 1900–1910 között, Soroksár, Fő út. 34.

(Forrás: Dr. Bata Tímea tulajdona, engedéllyel közölve.)

21. Képosszeállítás. Borsy Béla stúdiófelvételei az 1910-es esztendő végéről.
(Forrás: Üvegnegatívek, a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. Leltári számok: F32861, F32510, F32406, F32567. Engedéllyel közölve.)

KÖNYVTÁR A VÁROS SZÍVÉBEN. A GÖDÖLLŐI VÁROSI KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT TÖRTÉNETE 2002-TŐL NAPJAINKIG

Tóth Diána Lujza

Összefoglaló:

Munkámban a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ 2002 utáni történetét mutatom be. Az új korszak a könyvtár új épületének 2002-es átadásával kezdődött.

A gödöllői könyvtárosok az ezredforduló idején mertek és tudtak nagyot álmodni. Előrelátó, gondos tervezéssel olyan épületet és szolgáltatásokat álmodtak meg, amely a hagyományos és a legmodernebb könyvtári igényeket is ki tudja elégíteni. Számos ötletük, újításuk mintaként szolgált és szolgál más könyvtárak számára is.

Bemutatom, hogyan változtak a belső terek, és hogyan lett az intézmény „több, mint könyvtár”. Megtudhatjuk, hogy az internet bevezetésétől kezdve hogyan jutottak el a mai modern digitális szolgáltatásokig, és hogyan lett a kis könyvtárból mára Gödöllő egyik legfontosabb közösségi tere. Külön fejezetet szentelek a COVID idején végzett egyedülálló munkájuknak.

A gödöllői könyvtár számos díjat érdemelt ki az elmúlt évtizedekben, pl. 1996-ban Az év könyvtára, 2014-ben és 2020-ban Minősített könyvtár címet nyerték el, de különféle minőségi és innovációs díjakat is. Kiemelném a COVID idején megalkotott programjukért elnyert gödöllői Városmarketing Gyémántdíjat is.

Kulcsszavak: könyvtár, Gödöllő, olvasásfejlesztés, digitalizáció, COVID

Abstract:

In my work, I present the history of the Gödöllő City Library and Information Centre after 2002. This new era began with the opening of the library's new building in 2002. Around the turn of the millennium, the librarians in Gödöllő dared to dream big and succeeded. Through forward-thinking and meticulous planning, they envisioned a building and services that could meet both traditional and the most modern library needs. Many of their ideas and innovations have served and continue to serve as models for other libraries.

I will present how the interior spaces have changed and how the institution has become “more than just a library.” We will learn how they progressed from introducing the internet to today’s modern digital services and how the small library has become one of Gödöllő’s most important community spaces. I devote a special chapter to their unique work during the COVID period.

The Gödöllő Library has earned numerous awards over the past decades, such as the Library of the Year in 1996 and the Qualified Library title in 2014 and 2020, along with various quality and innovation awards. I would also highlight the City Marketing Diamond Award they received for their program created during the pandemic.

Keywords: Gödöllő, library, reading promotion, digitalization, pandemic

Bevezetés

Gödöllő egy Budapeستtől északra fekvő, több mint 32 ezer fős lakosságú¹ város. Gazdag történelmi örökséget tudhat magáénak, ráadásul csodálatos természeti környezetben fekszik: az erdővel körülvett városban több zöldövezet, park is kellemes környezetet biztosít az itt élők vagy az ide látogatók számára. Országos viszonylatban Gödöllőn meglehetősen magas a diplomások aránya, sok magasan képzett, művelt ember él a városban, illetve a lakosság több mint fele 50 év alatti,² ennek megfelelően nagy a kisgyermeket nevelő családok száma is. Infrastruktúra tekintetében is nagyon fejlett, tömegközlekedéssel sokféleképpen (busz, HÉV, vasút) és közúton is könnyen megközelíthető. Egy szervesen fejlődő, élhető városról beszélünk, ahol kiemelkedő szerepet kap az oktatás, a kultúra és a közösségi élet is.

Munkámban a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ (az egykori Juhász Gyula Városi Könyvtár) 2002 utáni történetét és fejlődését mutatom be. 2003-ban jelent meg Istók Anna szerkesztésében az *50 éves a Gödöllői Városi Könyvtár* című könyv,³ amelyből megismerhetjük az intézmény történetét a kezdetektől, illetve nagyon részletes képet kapunk arról, hogy milyen szakmai munka zajlott az egykori kis könyvtárban. A

¹ Magyarország helységnévtára a Központi Statisztikai Hivatal weboldalán. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=32559 (letöltés dátuma: 2024. 04. 12.).

² 2022-ben a diplomások aránya 31%, az 50 év alatti lakosok aránya pedig 61%. Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatbázisa: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

³ A könyv itt is olvasható: https://www.gvkik.hu/uploaded_files/files/konyvtarunkrol/50_eves_a_godolloi_konyvtar.pdf (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

történet ott ért véget, hogy a könyvtár – sok év várakozás után – 2002-ben új épületbe költözött. Az én vizsgálatom innen folytatódik, természetesen egy kis múltidézéssel kezdve.

Bemutatom, hogy hogyan, milyen előzményekkel születhetett meg az új épület, valamint azt is, hogy a különböző könyvtári terek és szolgáltatások hogyan változtak, fejlődtek az elmúlt két évtizedben, milyen hagyományos és modern szolgáltatásokat nyújtanak, hogyan vált a könyvtár a város egyik legkedveltebb közösségi terévé. Látjuk majd azt is, ehhez milyen közösségformáló munka és szoros társadalmi kapcsolatok kellettek.

Abba is bepillantást nyerünk, hogy ezekben az évtizedekben milyen szakmai díjakat nyert a könyvtár és az ott dolgozók, jelenleg mi a könyvtár stratégiája, milyen célok mentén dolgoznak, és végül azt, hogy milyen jövőbeli terveik vannak.

A kutatás során tanulmányoztam a könyvtár elmúlt 23 évének összes éves beszámolóját – ezek nagyon részletesek, kezdetben 30–40, de az utóbbi évtizedben 80–100 oldalas dokumentumok. Emellett átnéztem a könyvtár munkatervét, egyéb publikációit, melyek a könyvtár Irratárában, illetve honlapjukon is elérhetők. Elolvastam a gödöllői helyi lapok összes, a könyvtárat említő vagy a könyvtár által írt újságcikkét, valamint más folyóiratok fontos cikkeit az Arcanum Digitális Tudománytár oldalán, 2001-től napjainkig terjedő időszakra. Elolvastam az intézmény 50. évfordulójára megjelent könyvet, részletesen átnéztem a Facebook- és Instagram-oldalaikat, illetve YouTube-csatornájukat.

A Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ története 2002–2023

Az új épület megszületése

A város életében mindig is fontos szerepet játszott az oktatás és a kultúra, a gödöllői könyvtár új épületének megnyitását megelőző években pedig ezeken a területeken is számos nagy horderejű fejlesztést, újjáépítést végeztek. 1995 januárjára felújították a zeneiskolát,⁴ 2000-ben átadták a tizenkét tanteremmel bővített, felújított Erkel Ferenc Általános Iskolát.⁵ Több általános iskola, középiskola, valamint egy felsőoktatási intézmény, a Szent István Egyetem található a városban. A kultúra egyéb

⁴ A nyitókoncert ötleteket adott. *Gödöllői Szolgálat*, 1995. január 20. 4. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_1995/?pg=3&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁵ Átadásra kész az Erkel iskola új szárnya. *Gödöllői Hírek*, 4. évf. 2. sz. 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiHirek_2000/?pg=10&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

területein is nagy fejlesztések történtek. 1996-tól kezdődően több ütemben, romjaiból állították helyre a gyönyörű királyi kastélyt,⁶ emellett a város legrégebbi épületét, a városi múzeumnak otthont adó Hamvay-kúriát 1999-ben újították fel.⁷ 2009-ben új külsőt kapott a művelődési ház, amely azóta Művészetek Háza néven működik. Megnőtt a városban tanulók száma is, és ezekben az években Gödöllő az ország egyik jelentős kulturális központjává vált. Számos kulturális eseményt, kiállítást, fesztivált rendeznek a városban, így mindenki megtalálja a kedvére valót.

E kulturális fejlesztés része volt az új könyvtár megépítése is. Még 1996-ban, az akkor még kis könyvtár – az országban elsőként – elnyerte az „Év könyvtára” címet, amelyre olyan könyvtárak pályázhatnak, amelyek korszerű működési formákat alkalmaznak, beépítik munkájukba a minőségfejlesztési programok eredményeit, valamint magas szintű könyvtári szolgáltatásokat nyújtanak.⁸ A cím jelentős, országos szakmai elismerést jelent az adott könyvtár számára, és erősíti az intézmény hírnevét. A cím elnyerésével az önkormányzat fejlesztési terveibe is bekeverült egy új könyvtár építése. Az új épület csaknem nyolcszázmilliós beruházás volt, melyből háromszázhetven milliót az állam, a fennmaradó részt a város finanszírozott.⁹

A könyvtár régi, 860 négyzetméteres, többször átalakított épületének állapota az 1990-es évekre olyan mértékben leromlott, hogy szinte életveszélyessé vált, a teljes felújítás vagy átépítés már szóba sem jöhetett. A szakmai munka azonban a mostoha állapotok között is mindvégig ki-magasló volt, melyhez az önkormányzat is megadott minden támogatást, és a könyvtár is igyekezett a lehető legtöbb pályázati lehetőséggel élni.¹⁰ A könyvtárosok elhivatottsággal és lelkesedéssel végezték munkájukat, gyarapították tudásukat, értékes, izgalmas rendezvényeket szerveztek. A szerény fizikai körülmények ellenére a könyvtár népszerű volt a látogatók közt, ezt mutatja az is, hogy például a kis olvasóterem olyan magas kihasználtsággal működött, hogy időnként a földön, párnákon is ültek,¹¹ különösen az egyetemi vizsgaidőszakok környékén. A könyvtár-

⁶ A gödöllői királyi kastély története. <https://kiralyikastely.hu/godolloi-kiralyi-kastely-tortenete.html> (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁷ Megemelték a város költségvetését. *Gödöllői Szolgálat*, 8. évf. 34. sz. 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_1999/?pg=806&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁸ Átadták az „Évkönyvtára” címet. <http://www.nefmi.gov.hu/miniszterium/2008/atadtak-ev-konyvtara> (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁹ Radó Gábor (2002): A gödöllőiek könyvtára. *Gödöllői Szolgálat*, 11. évf. 22. sz. 4. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?pg=603&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 09.).

¹⁰ Istók Anna (szerk.): (2003): 56–59.

¹¹ Radó Gábor (2002): Az új könyvtár első hete. *Gödöllői Szolgálat*, 11. évf. 23. sz. 13. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?query=kihaszna%C3%A1lts%C3%A1g&pg=644&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 12.).

rosok régóta álmodoztak egy új épületről, és az Év könyvtára cím elnyerése lendületet adott az önkormányzatnak is, hogy tegyen valamit az ügy érdekében.

Mivel már tervben volt a városközpont fejlesztése, értékőrző rekonstrukciója, 1999 februárjában a teljes lebontás és egy új, a korábnál jóval nagyobb és korszerűbb intézmény építése mellett döntött az önkormányzat, majd több lehetőség mérlegelése után¹² a régi épület szomszédságában lévő telekre esett a választás, úgy, hogy lebontják a gyermekkönyvtár földszintes épületét, illetve a mellette levő garázsokat is.

A tervezéstől a megnyitáshoz

Az önkormányzat által a tervezésre kiírt pályázat nyertese a Reálterv Építész Kft. lett, az épületet Kálmán Ernő és Major György Ybl-díjas és Pro Architektura díjas mérnökök álmodták meg.¹³ A funkcionális tervezésében és a döntési folyamatokban aktívan részt vett a könyvtár akkori igazgatója, Gloserné Szabó Györgyi és helyettese, Fülöp Attiláné. Eleinte maga a könyvtárigazgató is meglepődött a nyertes pályázatban szereplő modern épület külső tervein, más stílust képzelt el, de hamar belátta, hogy „a 21. században nem építhetünk palotákat”.¹⁴ Napról napra jelen voltak a teljes tervezési folyamatban úgy, hogy kidolgozták az intézmény új korszakának, az előttük álló két évtizednek a stratégiai céljait is. A tervező cég pedig maradéktalanul figyelembe vette a javaslatokat. A cél egy modern, multifunkcionális épület megalkotása volt, ahol nagy, egybenyíló, átjárható, tágas terek vannak, amelyek maximálisan kielégítik a látogatók igényeit, és lehetővé teszik a 21. század kihívásainak megfelelő, modern könyvtári szolgáltatások biztosítását – egy olyan helyet álmodtak meg, amely Gödöllő „dolgozószobája” és közösségi találkozóhelye is lehet.¹⁵

¹² Gloserné Szabó Györgyi története – 70 éves a Gödöllői Városi Könyvtár c. videó. <https://youtu.be/tUxqlA3K-yM?si=3OuRLMEbGOBJyUIJ> (letöltés dátuma: 2024. 02. 09.).

¹³ Városi könyvtár és információs központ épül Gödöllőn. *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2001. július 9. 28. https://adt.arcanum.com/hu/view/NepszabadsagB-P_2001_07/?query=%22glosern%C3%A9+szab%C3%B3+gy%C3%B6rgyi%22&pg=43&layout=s (letöltés dátuma: 2024. február 7.).

¹⁴ Gloserné Szabó Györgyi (2022): Nem építhetünk palotákat a 21. században. *Szütilap* (a gödöllői könyvtár születésnap kiadványa az új épület megnyitásának 20. évfordulójára), 2022. 3. https://www.gvik.hu/uploaded_files/files/publikaciok/szulilap_Web.pdf (letöltés dátuma: 2024. 02. 07.).

¹⁵ Emeletes lesz a gödöllői téka. *Népszabadság – PestVidék melléklet*, 2000. október 26. 35. https://adt.arcanum.com/hu/view/NepszabadsagPM_2000_10/?query=%22glosern%C3%A9+szab%C3%B3+gy%C3%B6rgyi%22&pg=166&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 07.).

Felismerték – ezt már a kilencvenes évek közepétől lehetett látni –, hogy a könyvtárszakma hamarosan megújul, és új típusú információs szolgáltatásokra is szükség lesz. A stratégiai tervben 20 évre előre megtervezték, hogy hány polcfolyóméterre, mekkora könyvvállományra lesz szükség, illetve milyen egyéb, modern szolgáltatásokat kívánnak nyújtani, és eltervezték, hogy ez az egész hogyan legyen elhelyezve az új épületben. A belső tereket úgy alakították ki, hogy azokat maximálisan alárendelték a sokrétű könyvtári funkcióknak.¹⁶ A kivitelezésre kiírt kétfordulós pályázatot a gödöllői székhelyű Architekton Építő és Műemlékfelújító Rt. nyerte,¹⁷ mely korábban a kastély, a zeneiskola és a múzeum felújítását is végezte. A munkálatokat feszített tempóban végezték, és mindössze kilenc és fél hónap alatt elkészült az összesen 3067 m² alapterületű új könyvtár.¹⁸

Ez volt az első olyan épület Gödöllőn, mely az Esélyegyenlőségi Törvény szellemében épült, és teljes egészében akadálymentesített.¹⁹ Nem csupán speciális rámpák és liftek szolgálják a mozgáskorlátozottak kényelmét, hanem a számukra is megfelelően kialakított mosdók. Az új könyvtár a Belügyminisztérium Építésügyi Hivatalától megkapta „Az év akadálymentes épülete” kitüntetést, emellett az Architekton cég számos elismerést, például Pest Megye Építészeti Nívódíját, a Figyelő Építészeti Díját és Országos Építészeti Díjat is elnyert munkájáért. Gödöllő város önkormányzatának pedig méltán ítelték oda a Könyvtárpártoló önkormányzat címet a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, hiszen jelentős anyagi ráfordítással fejlesztették az intézmény működési feltételeit.²⁰

Az új épület külleme eleinte – főleg az átadás előtt – egyesek szemében még szokatlan volt, néhányan kritizálták. Túlságosan modernnek tartották, és inkább szerettek volna egy századfordulós hangulatú

¹⁶ A bökődös szekrénytől az infohídig. *Gödöllői Szolgálat*, 12. évf. 22. sz. 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2003/?query=%22glosern%C3%A9+szab%C3%B3+gy%C3%B6rgyi%22+%2B+tervez%C3%A9s*&pg=709&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 07.).

¹⁷ Utamessen épül az új könyvtár. *Gödöllői Szolgálat*, 10. évf. 35. sz. 6. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2001/?pg=913&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 07.).

¹⁸ Mesélnek az igazgatók. *Gödöllői Magazin*, 8. évf. 1. sz. 26. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2020/?query=%22glosern%C3%A9+szab%C3%B3+gy%C3%B6rgyi%22&pg=26&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 07.).

¹⁹ Akadálymentesítés. *Gödöllői Szolgálat*, 11. évf. 15. sz. 8. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?pg=395&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 08.).

²⁰ Szakmai díjaink – a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ honlapján. https://www.gvkkik.hu/szakmai_dijaink (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

vagy egy Makovecz-féle organikus építészeti stílusban megalkotott létesítményt látni.

Azonban a tervezők és a kivitelező által kapott díjazások száma is jól mutatja, hogy az építészszakma már a kezdetektől elismerően nyilatkozott az új gödöllői könyvtárról. Ők könnyebben átlátták, hogy az új épület egy átgondolt tömbrehabilitáció része, mely mára már tökéletesen beilleszkedik az azóta felépült szomszédos épületekbe.

Mivel a régi könyvtárépület melletti területen építkeztek, nem kellett messzire költöztetni a könyvek nagy részét. A régi épület 2002. március 30-án bezárt, hogy legyen két hónapjuk becsomagolni a Dózsa György úti felnőtt- és az átmenetileg Palotakerten működő gyermekkönyvtár 82 ezer kötetnyi könyvét. Ezzel együtt elvégezték a teljes állomány – tehát nemcsak a könyvek, hanem például folyóiratok, CD-k, videofelvételek – számítógépes feldolgozását is, hisz az új könyvtárban már teljes egészében a számítógépes integrált könyvtárkezelő rendszert készültek használni.²¹ A könyvállományt is alaposan felfrissítették. A város vezetése a könyvtár számára a rendes beszerzési kereten felül további egymillió forintot biztosított új könyvek vásárlására. Az olvasói igényekhez igazodva, ebből a forrásból főleg szórakoztató irodalmat vettek, de a kéziszótár állományát is bővítették. Be tudták azokat a dokumentumokat is beszerezni, melyek anyagi korlátok miatt korábban elmaradtak, valamint megalapozták az idegennyelvű szépirodalmi gyűjteményt is.²²

Az új épületet az Ünnepi Könyvhét alkalmával, 2002. június 1-jén adták át egy nagyszabású ünnepség keretében, hatalmas érdeklődés mellett. Csak aznap négyszázötvenen iratkoztak be; már reggel az utcán állt a sor, és a megnyitás hetében naponta mintegy hatszázötvenen keresték fel a könyvtárat. Csak az első két hétben 1200 új beiratkozás történt, az első három hónap alatt pedig több mint húszezren látogattak el az új intézménybe.²³

Az új könyvtár megnyitása mellett érdemes megemlíteni, hogy a régi könyvtár épületének utolsó maradványát 2006-ra bontották le teljesen, és téglái közül egy G-monogramos példányt azóta is a városi múzeumban őriznek.²⁴

²¹ Költözik a könyvtár. *Gödöllői Szolgálat*, 11. évf. 14. sz. 9. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?pg=368&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 04.).

²² Új könyvtár új könyvekkel. *Gödöllői szolgálat*, 11. évf. 17. sz. 10. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?pg=453&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 02. 04.).

²³ Glosemné Szabó Györgyi (2002): Húszezer látogató. *Gödöllői Szolgálat*, 11. évf. 32. sz. 16. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2002/?pg=911&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 12.).

²⁴ Új tárlatok a városközpontban. *Gödöllői Szolgálat*, 13. évf. 37. sz. 4. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2004/?pg=583&layout=s (le-

A könyvtár belső és külső tereinek, funkcióinak változása

Az épület alaprajza teljes mértékben alárendelődik a könyvtári funkcióknak, de emellett alárendelődik a városépítészeti rendeltetésnek is. A könyvtár ugyanis a belső udvarra szélesedő átjáró köré épült, mely a városközpont rendezési tervében egy passzázs részeként funkcionált. A tervezők számára fontos volt az is, hogy bár az első és második emelet gyakorlatilag egy légtérben van, mégis minden rész beazonosítható legyen, és emellett létrejöjjenek intimebb kis zugok is.²⁵

A belsőépítészeti megtervezése Major György munkája. Ami az anyaghasználatot illeti: fa, téglá, beton, fém és üveg natúr felületek – ezeket találjuk a könyvtár külsején és a belső terekben is. A belsőépítészeti tervezés fázisában a könyvtár akkori igazgatója számtalan tanulmányt, lakberendezési újságot nézett át, és abban az időben jöttek divatba az olyan nyers anyagfelületek, mint például a téglá használata a belső enteriőrökben, ebből merítettek ihletet.²⁶ Szerinte a könyvtárban kézművesmunkákkal találkozunk: a fa nyílászárókat Hartmann Ferenc asztalosmester készítette, a bútorok a Mezőkövesdi Asztalosipari Kft. munkái, a világítótesteket pedig Molnár J. Iván tervezte²⁷ – a gödöllői könyvtári világítási rendszer elnyerte a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának különdíját is.

Földszint

Az előtérben – mely belső világában megelőlegezi a további terek hangulatát – a megnyitáskor információs és kölcsönzőpult, ruhatár, mosdóblokkok, katalógusgépek fogadták az új épület látogatóit. Ezekkel szemben egy többcélú tér: a kb. 50 fős, bárki által látogatható folyóirat-olvasó és ugyanebben a helyiségben egy kávézó-büfé kapott helyet, s ez a tér tolóajtókkal egybenyitható a mellette található hangulatos, kürtös menynyezetű, jó akusztikájú előadóteremmel. E terület megtervezésekor követelmény volt, hogy minden itt használt berendezési tárgy mozgatható és zárható is legyen.²⁸

Az előtérben, a kölcsönzőpult ellenőrzőpontjánál elkanyarodva jutunk el az első emeleti kölcsönzőtérhez, a gyermekkönyvtárhoz, a Kamasz-

töltés dátuma: 2024. 03. 12.).

²⁵ Készman József (2002): Őszinte, kőkemény walzer. *Új Magyar Építőművészet*, 4. sz. 16–17. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarEpitomuveszet_2002/?query=g%C3%B6d%C3%B6ll%C5%91i+k%C3%B6nyvt%C3%A1r&pg=237&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 09.).

²⁶ Gloserné Szabó Györgyi története – 70 éves a Gödöllői Városi Könyvtár c. videó. <https://youtu.be/tUxqlA3K-yM?si=3OuRLMEbGOBJyUIJ> (letöltés dátuma: 2024. 02. 09.).

²⁷ Készman József: i. m.

²⁸ Uo.

Hídhöz (mely a megnyitáskor még InfoHíd volt) és a második emeleti olvasóteremhez vezető lépcsőhöz, illetve a lifthez.

Ha csak átsétálunk a földszinti előtérben, máris a könyvtár udvarán találjuk magunkat. Szemben, az udvarról beléphetünk a közösségi AlkotóTérbe, ennek a területnek 2022 óta ez a legújabb funkciója,²⁹ korábban ez is a mellette található MásArc zenei és videógyűjtemény része volt. Az AlkotóTér kialakítását az az igény ösztönözte, hogy mivel a könyvtár eleve egy olyan közösségi tér, ahol a látogatók szabadon hozzáférhetnek könyvekből, adatbázisokból megszerezhető tudáshoz, legyen mellette egy olyan állandó hely, ahol nemcsak az elméletnek jut tér, hanem a gyakorlatnak is.³⁰ Ezek az egységek természetesen a könyvtáron belülről is megközelíthetők.

A könyvtári terek funkciói folyamatosan alkalmazkodnak az olvasók igényeihez, a mai kor kihívásaihoz, így többször is változtak az idők folyamán. Az előtérben, a tájékoztató pult mögött 2008 februárjában kialakítottak egy „kabátos kölcsönzőt”,³¹ gondolva azokra, akik annyira sietnek, hogy még a kabátjukat sem szeretnék levenni, vagy akik csak visszahoznak egy könyvet, hamar tudjanak új olvasmányt választani. A regisztráció mögött elhelyezett könyvkínáló állványokon egyszerre 100 könyvet tudnak az olvasók számára kihelyezni, négyféle aktuális témában válogatnak ide érdekes, izgalmas olvasnivalókat. A témákat folyamatosan frissítik, kiemelt figyelemmel az éppen aktuális ünnepekre, időjárásra, könyvtári napokra vagy az olvasók érdeklődésére, és a könyveket folyamatosan pótolják. A könyvtárosok azt tapasztalják, hogy a „ráérőbb” olvasók is szívesen visznek innen könyveket, illetve azokra a könyvekre is felfigyelnek, amelyek esetleg másképp elkerülnék a figyelmüket.³²

2010-ben elhelyezték a mágneskaput,³³ mely nagyobb biztonságot nyújt a kölcsönzés terén, segít megelőzni a lopásokat. Ugyanígy az előtérben, a bejárat közelében 2019-ben helyet kaptak – a ruhatárat végleg leváltva – a ma is látható színes, zárható szekrények.³⁴ Erre főleg azért volt szükség, mert nem volt anyagi keret az intézmény teljes, hosszú nyitvatartási idejében, illetve a rendezvények alatt ruhatárosok foglalkoztatására. Az új szekrényeket a látogatók előszeretettel használják azóta is. Ugyanebben az évben kialakítottak a régi ruhatár helyén egy babaöltöztetőt is, a kisgyermekes családok nagy örömére.³⁵

²⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2022 (GVKIK Irattár).

³⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2021 (GVKIK Irattár).

³¹ A könyvtár éves beszámolója, 2008 (GVKIK Irattár).

³² Uo.

³³ A könyvtár éves beszámolója, 2010 (GVKIK Irattár).

³⁴ A könyvtár éves beszámolója, 2019 (GVKIK Irattár).

³⁵ Uo.

A földszinti közösségi tér, az eredeti folyóirat-olvasó funkciói is változtak, bővültek az idők folyamán. Ez alapvetően egy bárki által, akár beiratkozás nélkül is látogatható terület, ahol a kávézó megmaradt, de néhány hónappal a nyitás után, még 2002 októberében létrehoztak itt egy InfoPontot³⁶ is, ahol az olvasók mindig választ kaphattak a kérdéseikre, legyen az a közelgő (2004-es) európai uniós csatlakozással, vállalkozással, jogszabályokkal vagy turizmussal kapcsolatos.

A gödöllői könyvtár tehát folyamatosan alkalmazkodik az olvasók elvárásaihoz. Az *„Alakítsa igényeibez a valóságot”* című kérdőíves olvasói igényfelmérés adatainak feldolgozása után, 2019-ben – az országban elsőként – „home office” jellegű „könyvtár office” szolgáltatást nyújtanak a látogatóknak:³⁷ irodai asztalokat, laminálógépet, asztali lámpákat vásároltak, hogy amennyiben a látogatóknak nem kell bemenniük munkahelyükre, de nem szeretnek otthon dolgozni, és egy kulturált, inspiráló irodai környezetre vágnak, itt megtehessek. A közösségi iroda máig nagyon népszerű.

Ugyanitt kaptak helyet a könyvtárból kikölcsonözhető társasjátékok polcai is. Folyamatosan szerzik be a társasjátékokat, a szolgáltatás nagyon népszerű az olvasók körében. Kellően nagy a tér, mindezek kényelmesen elférnek egymás mellett. Az InfoPont neve a szolgáltatások jelentős átalakulása, bővülése miatt InfoTérre változott,³⁸ ezzel együtt bútorokat, tájékoztató pultot cseréltek, olvasósarkot alakítottak ki hintaszékekkel. Új folyóirattartó állványokat állítottak be, kialakították a Közösségi iroda részt, és kapcsolatba helyezték a Zöld Udvarral. A földszinti terület összességében ma, 2024-ben a következőket nyújtja:

- információs szolgáltatások, beiratkozás, olvasói eligazítás;
- papíralapú és digitális folyóiratok olvasása, kölcsönzése;
- társasjátékok használata, kölcsönzése;
- közösségi iroda;
- irodai szolgáltatások;
- internet (könyvtári és saját eszközzel egyaránt);
- zenehallgatás;
- kiállítások;
- irodalmi estek és egyéb kulturális rendezvények.

³⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2002 (GVKIK Irattár).

³⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2019 (GVKIK Irattár).

³⁸ A könyvtár éves beszámolója, 2020 (GVKIK Irattár).

Első emelet – InfoHídból KamaszHíd

Az első és második emelet egy légtérben van, galériás megoldással;³⁹ az olvasók által látogatható területeken az egyetlen, ajtóval rendelkező, kulcsra zárható rész a második emeleten a helytörténeti anyagokat és könyvritkaságokat őrző gyűjtemény.⁴⁰ Ugyanitt a második emeleten kapott helyet a raktár. Az irodák és a tárgyaló a tetőtérben lettek kialakítva, az irattár pedig a raktárban található.

Az első emeleti tér egy része, funkciója is változott az idők során. 2014 körül vették észre, hogy erősen csökkenőben van a kamasz korosztály könyvtári jelenléte, és tenni akartak ez ellen.⁴¹ A gyermekek általában 12-13 éves korukban hagynak fel az olvasással és az ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel, országos átlagban is alacsony ebben a korosztályban a könyvtárhasználók aránya, így nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a kamaszokat valahogyan visszacsábítsák a könyvtárba.⁴² A gyermekkönyvtárban kialakítottak egy Tinisarkot, ami tulajdonképpen egy tinikönyvtári részleg. Az Olvasók Diadala nevű, nagy sikerű játék – mely kifejezetten ennek a korosztálynak szült – egyik pozitív hozadéka volt, hogy jelentősen megnőtt a kamaszok létszáma a könyvtárban. A Tinisarok is ezt a cél szolgálta, hiszen itt tematizálva, az Olvasók Diadala témaköreibe (például barátság, szerelem, „rázós könyvek”, felnőtté válás, fantasy stb.) válogathatnak a korosztályuknak szóló irodalomból, de egy új lehetőség is adódott. A Tinisaroktól is megközelíthető InfoHíd ugyanis lassan szükségtelenné vált, elvesztette funkcióját;⁴³ a legtöbb ember már rendelkezett saját számítógéppel, internettel, később okostelefonnal, így az InfoHídat egyre kevesebben vették igénybe. Új, kiemelten fontos funkciót találtak számára: 2018-ban – mely egyébként az Ifjúság éve volt Gödöllőn – került felavatásra a KamaszHíd. Ennek tervezésébe bevonták a fiatalokat is: a helyi újságokban, a könyvtárban elhelyezett reklámnya-

³⁹ Készman József: i. m. 12.

⁴⁰ Vargha Mihály (2002): Könyvtár, olvasó, test. *Élet és Irodalom*, 46. évf. 27. sz. 26. https://adt.arcanum.com/hu/view/EletesIrodalomIrodalmiUjsag_2002_2?query=%22Amikor+f%C5%91k%C3%A9pp+a+test%C3%BCnk+olvas%22&pg=25&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 08.).

⁴¹ Istók Anna (szerk.): (2016): *Több mint könyvtár. A Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ válasza a 21. század kihívásaira*. GVKIK, Gödöllő. 64. https://www.gvik.hu/uploaded_files/files/egy%C3%A9b/2016/T%C3%B6bb%20mint%20k%C3%B6nyvt%C3%A1r-1.pdf (letöltés dátuma: 2024. 03. 09.).

⁴² Nemcsak az olvasást, hanem az írást is megszeretteti a fiatalokkal – Istók Anna. *Gödöllői Szolgálat*, 27. évf. 21. sz. 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2018/?query=kamaszh%C3%ADd&pg=489&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.).

⁴³ Kajári Katalin – Híd a kamaszokhoz. Előadás a Magyar Könyvtárosok Egyesületének YouTube-csatornáján. <https://youtu.be/2dC05Ex1IEc?si=CAAFb3lql4S2XamL> (letöltés dátuma: 2024. 03. 11.).

gokon, illetve a közösségi média felületein szereplő felhívásban a következő kérdéseket tették fel nekik: „*Te hogyan rendeznél be egy könyvtárat? Milyenek legyenek a színei? Kell bele könyveken kívül más is? Játékok, üzenőfal, függőágy, csocsóasztal? Milyen bútort választanál? Te mire használnád a hidat, és milyen nevet adnál neki?*”⁴⁴ Az eredmény egy rendkívül dizájnós, ötletes, fiatalos terület lett játékokkal, könyvekkel és számos egyéb szolgáltatással. A bútorzatot és az eszközöket a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán nyert pénzből fedezték. Új bútorok, például fotelek, kisasztalok, lámpák, polcok, szőnyegek, valamint tv, rajztábla, Xbox, csocsóasztal és két dinamós, telefontöltésre is alkalmas szobabicikli vásárlásával tették otthonossá, élvezhetővé a KamaszHidat.⁴⁵ Egy évvel később, a híd első születésnapjában szintén kikérték a fiatalok véleményét; 50 db nyomtatott kérdőívet osztottak szét közöttük, melyben olyan kérdésekre keresték a választ, mint például milyen célból járnak a KamaszHídra, milyen szolgáltatásokat vesznek igénybe, milyen programokon vennének részt szívesen, milyen ismert emberrel szeretnének találkozni.⁴⁶ Folyamatosan alkalmazkodnak a fiatalok igényeihez, a KamaszHíd ezért a mai napig nagy népszerűségnek örvend, berendezése is időnként frissítésre kerül. Sokan járnak be beszélgetni, leckét írni, játszani, vagy csak üldögelni és telefonozni, emellett természetesen kölcsönözni. Közösségi térként működik, helyszínt ad tartalmas délutáni együttléteknél, illetve a kamaszoknak szóló klubokat szintén itt tartják. A Tinikönyvtár és a KamaszHíd egysége szimbolikus, és tényleges átjárót is képez a gyermek és a felnőtt könyvtári részlegek között.⁴⁷ Ideális hely, mely távol van a nagyobb forgalmú helyektől, mégis tágasnak hat a hatalmas üveglakóival.

A könyvtár egyes részeinek jól felismerhetősége mellett, ha körülnézünk, alig találunk ajtót az épületben. A gödöllői könyvtár elsősorban családi könyvtárként működik, és már a tervezéskor az volt a cél, hogy a részlegek egy légtérben legyenek, minden átjárható legyen az olvasók számára. A gyerek hamar át tud tekinteni, könnyen át tud szokni a KamaszHídra, a felnőtt kölcsönzőbe vagy az olvasóterembe, valamint a földszinti közösségi térbe.⁴⁸

A földszinti tereket igénylők általában valamilyen információért jönnek, illetve egyéb szolgáltatásokat keresnek (közösségi iroda, rendezvények, kávé). Aki felmegy az első és a második emeletre, az a hagyomá-

⁴⁴ Legyél a tervezőnk! *Gödöllői Szolgálat*, 27. évf. 12. sz. 8. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgálat_2018/?query=kamasz-h%C3%ADd&pg=279&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.).

⁴⁵ A könyvtár éves beszámolója 2018 (GVKIK Irattár).

⁴⁶ A könyvtár éves beszámolója 2019 (GVKIK Irattár).

⁴⁷ Nemcsak az olvasást, hanem az írást is megszeretteti a fiatalokkal – Istók Anna, i. m.

⁴⁸ Sikeres könyvtár Gödöllőn – Vendégünk Fóthy Zsuzsanna igazgató. A Régió Plusz Televízió műsora. <https://youtu.be/zqrcDuuUQKs?si=m99lRzwd1A9Ox5eE> (letöltés dátuma: 2024. 03. 07.).

nyos könyvtári szolgáltatásokat veszi igénybe. A hagyományostól eltérő szolgáltatások a teljes működésnek kb. 50%-át teszik ki.⁴⁹

Második emelet – Cserkészgyűjtemény

A második emelet funkcióit tekintve nagy változás történt, ugyanis az itt őrzött gyűjtemény jelentős anyaggal bővült. 2009 tavaszán a magyar cserkészek könyvtára és védett levéltára az Országos Levéltár anyagából átkerült a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központba.⁵⁰ A könyvtár a cserkészlet történetével kapcsolatban így országos kutatóhely-lyé vált.⁵¹ A gyűjtemény gondozása, gyarapítása, a levéltári kutatás biztosítása a könyvtár számára kiemelt feladat. Ez a páratlan levéltári anyag nem kölcsönözhető, de helyben bárki által kutatható. Egy 3. emeleti, klimatizált iroda lett a gyűjtemény céljára átalakítva. A mai napig kerülnek be új, cserkészzel kapcsolatos könyvek és egyéb dokumentumok – leginkább hagyatékok révén –, és évről évre megkeresik a könyvtárat a kutatók cserkészzel kapcsolatos témákban.⁵²

Ugyanitt, a második szinten helyezkedik el a 100 m²-es olvasóterem 32 egyedi megvilágítású férőhellyel.

A zöldülő udvar

A 2019-es év a „Zöld könyvtár éve” volt, ennek keretében az egész udvart és a használaton kívüli teraszt is felújították, és megnyitották a kávézó felé. A területet „zöldesítették:” kisebb-nagyobb növényeket, köztük gyógynövényeket is ültettek, kényelmes bútorokkal látták el, összeköttették a kávézóval, folyóirat-olvasóval. A „Le a cipővel!” részre műfüvet raktak, napozóágyakat és párnákat raktak köré, valamint pingpongasztalt helyeztek ki (ehhez az ütőket olvasójeggyel lehet kölcsönözni). Nyáron napvitorlával teszik kellemessé az udvart, télen madáretetőket függesztenek ki. Szelektív hulladékártárolókat is találunk a zöld törekvések jegyében. A Zöld Udvar kialakításának munkálatait a könyvtár munkatársai és családtagjai, barátaik végezték el önkéntes munkával. Az udvarra, valamint Zöld Teraszra ki lehet vinni folyóiratokat, könyveket is, lehet zenét hallgatni, wifit használni, pingpongozni, pihenni.⁵³ Az udvart igyekeztek olyan kulturális térré varázsolni, amely mintegy szerves

⁴⁹ Saját megfigyelés a könyvtár éves beszámolója alapján.

⁵⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2009 (GVKIK Irattár).

⁵¹ Gödöllői portré – Fülöp Attiláné, a könyvtár igazgatója. *Gödöllői Szolgálat*, 19. évf. 2. sz. 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2010_1/?pg=24&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 09.).

⁵² Saját megfigyelés a könyvtár 2010–2023. évi beszámolója alapján (GVKIK Irattár).

⁵³ A könyvtár éves beszámolója, 2019 (GVKIK Irattár).

folytatása a földszinti közösségi tereknek. Új rendezvényhelyszín jött így létre, mely távol van az utca zajától és a túl sok járókelőtől. Kialakításra került az Olvasók kertje is. Nyaranta irodalmi és kulturális programokat, például szabadtéri mozit, nyáresti élőzenés koncerteket tartanak itt. Szintén 2019-ben ültették el az udvaron az Olvasók fáját, egy kőrifát – csatlakozva a mezőkovácsházi könyvtár „Ültess fát, olvasd alatta könyvet!” elnevezésű kezdeményezéséhez. 2019-ben a Virágos Magyarország – Arany virág díját nyerte el Gödöllő városa, a pályázat részét képezte a könyvtár megújult Zöld Udvara is.⁵⁴

„Több, mint könyvtár” – a modern könyvtári szolgáltatások kialakítása

A gödöllői könyvtár új épületének megnyitása előtt, már a stratégia felvázolása során, a hagyományos könyvtári alaptevékenységek mellett nagy hangsúlyt kaptak az „információs központ” szerephez kapcsolódó szolgáltatások. Már a kilencvenes évek második felétől érzékelhető volt a világban és ezzel együtt a könyvtárak körül végbemenő, gyors ütemű változás. Az internet használata szélesebben terjedt, s ez újfajta igényeket szült.⁵⁵ Jó érzékkel felismerve az ebben rejlő lehetőségeket, olyan könyvtárat kívántak létrehozni, ahol az új típusú szolgáltatásokat is el tudják látni. Az volt a cél, hogy az olvasók ezeket az új lehetőségeket is minél jobban megismerjék, megtanulják, és aktív felhasználóivá váljanak. Emellett szívesen jöjjenek a könyvtárba, és a közösségi tereket is kihasználva, az otthon és a munkahely után a könyvtár legyen a kedvelt „harmadik helyük”.

Az új épület még most, több mint húsz év után is maradéktalanul alkalmas arra, hogy otthont adjon ennek a szerteágazó tevékenységnek. A legfontosabb cél azonban továbbra is az, hogy megőrizték a könyvtár „olvasóbarát hírnevét”.⁵⁶

Hagyományos könyvtári szolgáltatások modern köntösben

A könyvtárak alapvető szolgáltatása természetesen a kölcsönzés: kezdetben gyermek, ifjúsági, valamint felnőtt szép- és szakirodalmi könyvek, bakelitlemezek, kazetták, majd VHS kazetták kölcsönzésére volt lehetőség. Aztán jöttek a CD-k, 2005-től kezdve pedig megnőtt az igény

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Istók Anna (szerk.): (2003): 56–59.

⁵⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2004 (GVKIK Irattár).

a DVD-k, hangoskönyvek, később az e-könyvek iránt is.⁵⁷ Ha valakinek olyan dokumentumra lenne szüksége, amely nem található meg az állományban, akkor azt könyvtárközi kölcsönzéssel biztosítják az olvasók számára. Az olvasók ma már a könyvtár honlapján, e-mailben vagy személyesen is tehetnek beszerzési javaslatokat. Ezeket nevezzük deziderátáknak, melyeket a könyvtár munkatársai folyamatosan gyűjtenek, és ha úgy ítélik meg, hogy beszerzésük szükséges, akkor részletes indoklással együtt továbbítják a feldolgozó részlegnek.⁵⁸ Ez egy olyan gyorsítási mód, ami garantált kölcsönzéseket biztosít, általában magas a kölcsönzési statisztikájuk, így igyekeznek a legtöbb ilyen kérést mihamarabb teljesíteni.

Az esélyegyenlőséget erősítő törekvések jegyében, még 2004-ben öregbetűs könyveket, azaz nagyobb betűkkel nyomtatott könyveket, valamint kézi nagyítókát és olvasóléceket is biztosítottak a látássérült olvasók jobb kiszolgálása érdekében. Ennek a kis gyűjteménynek felszabadítottak egy helyet a polcokon, hogy egyben tarthassák.⁵⁹

Ma már számítógépes, integrált könyvtári rendszer segítségével kezelik a gyűjteményt, a kölcsönzéseket, a katalógust, a digitális tartalmakat, illetve az olvasók már az interneten is intézhetik a kölcsönzések meghosszabbítását vagy az előjegyzést.

Az egyéb, új típusú könyvtári szolgáltatások megjelenésével, a könyvtár fogalmának átalakulásával együtt mára jelentősen kibővült a kölcsönözhető tárgyak köre is, hiszen ma már az olvasók kérhetnek például USB-vel csatlakoztatható kis DVD-lejátszót, sütiformát, de még vászonszatyrokat is, amelyekben haza lehet vinni a kikölcsönzött dolgokat.

Vannak természetesen olyan (olvasótermi, a helytörténeti és a cserkészgyűjteményben szereplő) dokumentumok és egyéb tárgyak, melyek nem kölcsönözhetőek, ezeket helyben használatra kínálják. Az utóbbi években olyan eszközök is bekerültek ebbe a körbe, amelyek már messze túlmutatnak a hagyományos könyvtári szerepen: így ma már Xboxot, pingpong- és csocsóasztalt, olvasószemüveget, e-book olvasót, társasjátékokat, a tükörkönyvtárnál szobakerékpárokat, digitális rajztáblát, VR-szemüveget, ezenkívül az InfoTér összes eszközét, úgymint nyomtatót, szkennert, laminálógépet, laptopokat lehet használni. Az új AlkotóTérben pedig a foglalkozások alkalmával az összes eszközt, például varrógépeket, 3D nyomtatót igénybe vehetik az olvasók. A zenei és videórészlegen fejhallgatókat, tévét, DVD-lejátszókat használhatunk, a Zöld Udvarban pedig akár napozóágyakon is pihenhünk.⁶⁰

⁵⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2005 (GVKIK Irattár).

⁵⁸ A könyvtár éves beszámolója, 2011 (GVKIK Irattár).

⁵⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2004 (GVKIK Irattár).

⁶⁰ Saját megfigyelések.

Olvasásfejlesztés, olvasóvetélkedők, olvasókörök

Az olvasásfejlesztés egy nagyon sokrétű munka, amelynek alapvető célja, hogy fejlesszük a könyvtári felhasználók olvasási kultúráját, olvasási készségeit. Ahhoz, hogy egy ember az életben önállóan tudjon boldogulni, alapvető fontosságú, hogy rendelkezzen az értő olvasás készségével, amelynek elsajátítása a digitális forradalom miatt egyre nehezebben érhető el, főleg a fiatalabb generációk számára. A modern technológiai eszközökre, illetve online felületekre tevődött át a kommunikáció, az ismeretátadás, és ebben a folyamatban az olvasás és írás egyre kisebb szerepet kap. Az iskolák mellett a könyvtárak feladata is az értő olvasóvá nevelés, illetve annak megtanítása, hogy hogyan lehet eligazodni az információk tengerében, hogyan tudják az emberek megtalálni azt, amire szükségük van.⁶¹ Az olvasásfejlesztési ötleteknek abban is szerepük van, hogy az olvasók otthonosabban érezzék magukat a könyvtárban, és pozitív hatása van a könyvtár közönségkapcsolataira is.

Olyan tevékenységeket ölel fel tehát ez a terület, melyek során igyekeznek ösztönözni, motiválni az olvasási kedvet, fejleszteni a kritikai gondolkodást, például életkorra lebontott író- és olvasóklubok, olvasóvetélkedők, könyvtári órák vagy egyéb könyvtári foglalkozások szervezésével, könyvajánlókkal, tematikus válogatásokkal és különféle rendezvényekkel. A gödöllői könyvtárban kiemelten keresik és teszik lehetővé azokat az alkalmakat, amikor új, a megszokottól eltérő módon tudnak kapcsolatot teremteni vagy közös tevékenységben részt venni az olvasókkal.

2008-ban hazánkban szinte elsőként szervezett a gödöllői könyvtár – angolszász mintára – olvasóköröket. Havonta egyszer találkoznak, beszélgetnek a közös olvasmányokkal kapcsolatos élményeikről. A könyvtár az adott hónapra kiválasztott könyveket megfelelő példányszámban biztosítja, leginkább könyvtárközi kölcsönzés segítségével. Az olvasóköröket könyvtárosok vezetik,⁶² és a közös élmény, a kötetlen együttlét tartja össze őket.

Ebben az évben alakult meg az IRKA – Irodalmi Kerekasztal nevű irodalmi műhely, melyet először Képes Gábor költő, később Galántai Zoltán gödöllői író, majd Kabai Lóránt költő mentorált. A műhely vezetője Istók Anna, aki a gödöllői könyvtár igazgatóhelyettese, maga is író, költő.

Az IRKA próza- és versíró kurzusokat hirdet felnőtteknek és diákoknak, emellett írótáborokat, felolvasóesteket, író-olvasó találkozókat, író-

⁶¹ Csik Tibor (2011): Olvasásfejlesztés, olvasásnépszerűsítés a könyvtárban. *Könyv és nevelés*, 2011. 2. sz. 16. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/olvasasfejleszt-es-olvasasnepszersusites-a-konyvtarban> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.).

⁶² A könyvtár éves beszámolója, 2008 (GVKIK Irattár).

dalmi esteket szervez. Közös antológiát jelentet meg a tagok írásaiból, illetve az IRKA végzi a Gödöllő Irodalmi Díj lebonyolítását, továbbá Írkává néven önálló blogot⁶³ is működtet 2016 óta. Azóta is működő klub, havi rendszerességgel folyik a műhelymunka. Több antológiát is kiadtak.

A könyvtár minden évben meghirdet egy-egy felnőtt és gyermek olvasóvetélkedőt, melyek közül a 2015-ös *Olvasók Diadala*⁶⁴ nevű játék országos hírnévre tett szert. Szintén elhíresült az Olvasók Diadala játék kapcsán elkezdett, az országban elsőként létrehozott online, interaktív könyvválasztó adatbázis, a *Könyvsú-Go*⁶⁵ is. Ez nemcsak a kamaszoknak szól, de velük kezdték építeni az adatbázist, és azóta is folyamatosan gyarapítják az Iskolai Közösségi Szolgálat keretében a gödöllői könyvtárban dolgozó diákok segítségével. A kamaszok az általuk elolvasott könyveket különféle szempontok szerint értékelik: az előre meghatározott 13 kategória közül valamelyikbe besorolják, valamint megadják, hogy milyen érzelmek vannak jelen a könyvben (izgalom, szerelem, barátság stb.), majd ezek az adatok kerülnek be az adatbázisba és válnak kereshetővé. A 2017-es Nagy Könyves Beavatás című országos játékban feldolgozott könyvek is bekerültek a Könyvsú-Go adatbázisába.

Az ilyen nagy projekteken felül rengeteg kisebb-nagyobb akcióval, programmal, rendezvénnyel folyik az aktív olvasásfejlesztési munka. Különböző könyvkiemelések szerte a könyvtárban (a Kabátos Kölcsonzóben vagy a kölcsonzóterben külön állványokon, folyamatosan frissített tematika szerint kigyűjtött könyvek), sokszor látunk könyvajánlókat a falakon, a lépcsőházban, liftben vagy a könyvtár internetes közösségi oldalain.

Nagyon motiváló, amikor a saját dolgozóikkal vagy éppen az olvasókkal népszerűsítik a könyvtárat, az olvasást a jelenlegi vagy leendő olvasók számára. 2008-ban találták ki például az „*Olvasó ajánl olvasónak*” ötletet,⁶⁶ amikor többféle könyvjelzőt alakítottak ki tetszett, nem tetszett feliratokkal és az ezekhez tartozó mosolygós vagy szomorú szmájlikkal. Az olvasó, amikor visszahozta az elolvasott dokumentumot, ezekkel a könyvjelzőkkel értékelhette a művet. Ezeket a könyveket a felnőtt tájékoztatásban egy külön polcra helyezték, majd egy idő után visszasorolták az eredeti helyükre a raktári rend szerint, de a könyvjelzőket bennük hagyták, hogy a többi olvasó által felismerhetőek legyenek. Volt olyan is, hogy a könyvtárosok saját fényképükkel ellátott versajánlókat helyeztek ki a lépcsőházba, nagy sikerrel. 2008-ban kezdődött, majd hagyomány-

⁶³ Az Írkává blog linkje: <https://irkave.gvik.hu> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.).

⁶⁴ Az Olvasók Diadala játék linkje: <https://www.gvik.hu/olvasokdiadala/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.).

⁶⁵ A Könyvsú-Go adatbázis linkje: <https://konyvsu-go.gvik.hu/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 25.).

⁶⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2008 (GVKIK Irattár).

nyá vált az olvasói „legek” díjazása.⁶⁷ Azóta is minden évben díjazták a legtöbbet kölcsönző felnőtt és gyermek olvasót, illetve a legtöbbet olvasó családot, a legfiatalabb és a legidősebb olvasót. Az „Év Olvasója” díjakat az Őszi Könyvtári Napok keretében szokták átadni.

2009-ben készültek „Az én könyvtáram” feliratú plakátok, ahol a könyvtár olvasói szerepeltek a képen, ők népszerűsítették a könyvtárat. Mindenféle életkorú és érdeklődésű emberekből, illetve családokból választották ki a végleges plakátarcokat, és egy jó hangulatú „plakát party” keretében köszönték meg segítségüket.⁶⁸

Megalakult az alkalmi „Könyvtár Kommandó”, melynek keretében a könyvtár „alakulata” 2009 óta minden nagyobb városi rendezvényen (például Arbofeszt, városi egészség- és szűrőnap) jelen van, így van lehetőségük személyesen, kötetlen és kicsit szokatlan, akár meghökkenítő formában találkozni a meglévő és leendő olvasókkal.⁶⁹ Játékok, kvizek, gyerekeknek mesedélelőtt, filmvetítés, kihelyezett állomány – könyvek, folyóiratok, CD-k, DVD-k találhatóak ilyenkor a könyvtári sátorban, a könyvtárosok pedig egyenpólót viselnek. Ez a „könyvtár kommandó” meglehetősen összetett akció: egyrészt olvasásfejlesztési tevékenységbe is sorolható, mivel növeli az olvasás iránti érdeklődést, másrészt egy remek marketingtevékenység is, hiszen széles közönséghez tudják így eljuttatni a könyvtárral kapcsolatos információkat, ezáltal új olvasókat és látogatókat is be tudnak vonzani a könyvtárba. A főtéren, a Költészet Napja alkalmából szokták felállítani a *Verses Házat* is,⁷⁰ ahol egész nap versekkel, költőkkel kapcsolatos játékokban lehet részt venni.

De ide sorolhatjuk például a Nemzetközi Könyvajándékozási Naphoz való csatlakozást is, amikor minden könyvtárba látogató gyermek egy könyvet kap ajándékba. Ugyanígy az olvasásfejlesztés kategóriába sorolható a könyvtár „Ezt kérem!”, illetve „Könyvet házhoz” szolgáltatása is, melyekről később részletesebben írok.

Rendezvények. Gödöllő Irodalmi Díj

2012-ben Gödöllő önkormányzata, a városi könyvtár Irodalmi Keresztala és a Gödöllői Ottlik Kör megalapította a Gödöllő Irodalmi Díjat azzal a céllal, hogy felkutassák a Gödöllőn vagy kistérségében élő, illetve gödöllői kötődésű pályakezdő tehetségeket, segítsenek nekik elindulni az írói pályán.⁷¹ A rendezvény egyik kezdeményezője és főszervezője

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ A könyvtár éves beszámolója, 2009 (GVKIK Irattár).

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2014 (GVKIK Irattár).

⁷¹ Köröndi Judit (2020): Gödöllői Irodalmi Díj. *Gödöllői Magazin*, 8. évf. 1. sz. 19. http://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2020?p-

Istók Anna. A díjazottak emlékplakettben és oklevélben részesülnek, illetve pénzdíjat is kapnak.⁷² A benevezett műveknek kapcsolódniuk kell az adott évben meghirdetett témához, pályázni pedig egy verssel és/vagy egy prózával lehet. A beérkezett alkotásokat neves zsűri bírálja el. A Gödöllő Irodalmi Díj eredményhirdetése az Őszi Könyvtári Napok keretében szokott történni.

Erzsébet királyné szavalóverseny

Pécsi Ildikó Kossuth-díjas színművész, aki maga is Gödöllőn élt, A Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesülete alapító tagja, majd díszelnöke volt.⁷³ Ő álmodta meg az Erzsébet királyné tiszteletére megrendezett, fiataloknak szóló szavalóversenyt; a célja az volt, hogy az egyesület ezzel is támogassa a versszerető gyermekek nevelését, irodalmi értékeink, anyanyelvünk ápolását.⁷⁴ Az egyesület még megalakulásának évében, 1995-ben hirdette meg először az Erzsébet szavalóversenyt, és míg kezdetben a jelentkezők a királyné által írt verset vagy prózát adhattak elő, ma már bármilyen költő verseivel, elbeszéléseivel is lehet indulni, melyeket minden évben egy meghatározott téma alapján kell kiválasztani. A versenyből hagyomány lett, minden évben megrendezik. A döntőt és eredményhirdetést azóta is a Művészetek Házában (az egykori Petőfi Sándor Művelődési Központban) rendezik, de jelentkezni a könyvtárban lehet, és a könyvtár igazgatója is helyet foglal a zsűriben.

Kiállítások, koncertek

A InfoTér kiváló helyszínt biztosít a legkülönbözőbb kiállításoknak is, elsősorban Gödöllőn vagy környékén élő vagy a könyves szakmához kapcsolódó kiállítók munkáiból. Néha a kiállítási területet nemcsak az InfoTérre korlátozzák, hanem kiterjesztik a kölcsönzöttérbe is, vagy akár az udvarra. A megnyitás óta eltelt több mint két évtized alatt legalább százötven kiállítást láthattak az érdeklődők.⁷⁵ Festőművészek, grafikusok,

g=18&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁷² Gödöllői Irodalmi Díj. *Gödöllői Szolgálat*, 21. évf. 19. sz. 4. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2012_1/?pg=291&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁷³ A Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesülete. <https://kiralykastely.hu/a-godolloi-kiralyi-kastely-baratainak-egyesulete.html> (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁷⁴ Szlávik Zsóka kezéből nem lehet ellopni a lándzsát. *Gödöllői Magazin*, 11. évf. 1. sz. 10. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2023/?query=szaval%C3%B3verseny+%2B+erzs%C3%A9bet+%2B+k%C3%B6nyvt%C3%A1r&pg=9&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 02.).

⁷⁵ Saját becslés a könyvtárról 2002-től napjainkig, a *Gödöllői Szolgálat* c. újságban közzétett hirdetései és az éves beszámolók alapján.

textilművészek alkotásait, képeslapgyűjteményeket, fotókat, kéziratokat, régi újsághíreket, különleges könyvjelzőket, cserkészbélyegeket és számtalan egyéb érdekességet lehetett az évek során megtekinteni.

Kiemelném a 2014-es „*Ne félj babám, nem megyek világra*” című nagyszabású kiállítást. 2014-ben volt az első világháború kitörésének 100. évfordulója, és az egész város kulturális tematikája erre épült „*A régi ház 1914-2014 – Kezdet és vég*” címmel. A könyvtár összes nagyobb programja is ehhez a témához kapcsolódott. Megkérték hát a gödöllőieket, hogy ha van a birtokukban az első világháború időszakából bármilyen fénykép, képeslap, napló, levél, katonakönyv vagy egyéb tárgy, ajánlják fel a könyvtár számára a kiállításhoz.⁷⁶ 20 fő vitt be anyagokat a könyvtár számára és 8 személy visszaemlékezését rögzítették – ugyanis azok jelentkezését is várták, akik tudtak mesélni az első világháborúhoz köthető személyes történeteket, életutakat. A teljes anyagot digitalizálták, mely az interneten is megtekinthető.⁷⁷ Olyan interaktív kiállítást hoztak létre, melynek célja annak bemutatása volt, hogy hogyan él tovább az első világháború korszaka a családi emlékezetben.

A Zöld Udvar is számos programnak biztosít helyszínt, főleg a melegebb évszakban, amikor heteken át nyáresti koncerteket hallgathatunk. Itt szokott lenni a könyvnap sokadalom, irodalmi estek, de volt már itt kint is kiállítás vagy QR-kódos költészet napi tanösvény, amikor a kódok irodalmi kvízekhez, kreatív feladatokhoz vezettek. A rendezvényteremben – az irodalmi esteken, író-olvasó találkozókra vagy szakmai rendezvényeken túl – szoktak koncerteket, kisebb színházi esteket is rendezni, melyekre gyorsan fogynak a jegyek. Az olvasójeggyel rendelkező látogatóknak gyakran maga az olvasójegy a belépőjegyük, vagy pedig kedvezménytel vásárolhatják meg azokat.⁷⁸

Országos szintű rendezvények

A gödöllői könyvtár számos nagyszabású, országos szintű rendezvényben is aktívan részt vesz. Ilyen például az *Őszi Könyvtári Napok*, amelynek keretében irodalmi esteket, előadásokat, kiállításokat szerveznek, kiosztják a különféle Év olvasója díjakat, és az ilyenkor megtartott Megbocsátás Hete keretében késedelmi díj nélkül lehet visszavinni a lejárt kölcsönzéseket. Rongyos könyvvásár is van a selejtezésre váró könyvek-

⁷⁶ Hirdetés a Gödöllői Szolgálat 23. évf. 6. sz. 6. oldalán. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2014/?pg=85&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 04. 03.).

⁷⁷ A kiállítás képeit lásd: https://www.gvik.hu/galeria/ne_felj_babam_nem_megyek_vilagra_kiallitas; https://www.gvik.hu/wiki/index.php/Kategoria:A_regi_Haz_-2014_Kezdet_es_veg (letöltés dátuma: 2024. 04. 03.).

⁷⁸ Saját megfigyelések.

ből vagy olyanokból, melyeket ajándékba kaptak, de nem tudják felvenni a könyvtári állományba.

A gödöllői könyvtárban időről időre találkozhatunk *hosszú nyitva tartású napokkal*, amikor késő estig várják az olvasókat. Ez előfordulhat egy téli bezárás utáni újranyitáskor vagy a Múzeumok Éjszakáján is. Ezeken az esteken regisztrálhatunk Padlástúrára, amikor az olvasókat felviszik a raktárba és egyéb rejtett helyiségekbe. A legutóbbi ilyen alkalommal Kepes András könyvbemutatóján lehetett részt venni, este pedig társasjátékok, gyertyafényes jóga és meditáció, kuckózásra alkalmas fotelek, pihenősarkok, kávézós beszélgetések, illetve a „férfias ficak” – darts, sakk, póker – közül lehetett választani a hangulatosan kidekorált épületben.⁷⁹

2011-ben az intézmény bekapcsolódott az *Internet Fiesta* rendezvénybe,⁸⁰ melyet az Internet Society és az Európai Unió Cordis programja hozott létre még 2001-ben, célja eredetileg az internet széles körű népszerűsítése volt. Az internet pedig olyan gyorsan terjedt a világban, hogy a cél már régóta nem a népszerűsítés, hanem ennél sokkal tágabb: a digitális írástudás terjesztése, az internetben rejlő lehetőségek széles körű ismertetése.⁸¹ Az Internet Fiestát azóta is minden évben megrendezik a gödöllői könyvtárban is, változatos programokkal.

Könyvtári kisközösségek, klubok, szakkörök

A gödöllői könyvtárban mindig is élénk közösségi élet zajlott, de az új épületbe költözés óta kitarultak a lehetőségek a legkülönfélébb közösségek, klubok kialakítására. Némelyik klub évtizedek óta működik (pl. Őszikék Nyugdíjas Klub), és vannak egészen frissek is. Némely klubot azért hoztak létre, hogy ezzel is támogassák az AlkotóTér 2023-as megnyitását. Úgy gondolták, ha előbb létrejönnek a később ott munkálkodó közösségek (pl. varroda klub, horgolóklub, élményinformatika), könnyű lesz beindítani ezt az új közösségi teret. Jelenleg számtalan kisközösség közül választhatunk:⁸²

- 3D nyomtató és tervező klub
- 3K – Könyv-Kötés-Kávé
- Angol társalgási klub
- Anime Klub
- Baba-Mama Kuckó
- Értelmiségi Találkozó

⁷⁹ Saját megfigyelések.

⁸⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2011 (GVKIK Irattár).

⁸¹ Internet Fiesta. <https://www.hungaricana.hu/hu/nka25/konyvtar/internet-fiesta/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 20.).

⁸² Klubok felsorolása a könyvtár honlapján: <https://www.gvik.hu/klubjaink> (letöltés dátuma: 2024. 03. 30.).

- Harmónia Klub
- Horgolókör
- IRKA (Irodalmi Kerekasztal)
- Jövő-Szövő Műhely
- Könyvsétáltatók – olvasókör
- K-pop kamaszklub
- Ószikék Nyugdíjas Klub
- Papírolvasók – 8+, 12+, 16+ olvasókörök
- Pusztítók – diák írókör
- Rejtvényfejtő Klub
- Sakk klub
- Társasjáték klub – felnőtt és kamasz
- Varroda – felnőtt és kamasz

A digitális kor kihívásai és a könyvtár ezekre adott válaszai

Egy könyvtárban – a dokumentumok, tárgyak használatán és kölcsönzésén túl – a látogatók információt kérhetnek helyi közhasznú, közéleti dolgokról, menetredekről, kulturális programokról is, de a kétezres évek elején az internet használatának elterjedése magával hozta a lehetőséget a tájékoztató, információt nyújtó szolgáltatás jelentős kibővítésére, továbbgondolására. A régi könyvtárépületben is volt már néhány internetes számítógép az olvasók számára,⁸³ de ahogy nőtt rájuk a kereslet, egyre nehezebb volt szabad időpontot kifogni. Az InfoHíd 2002-es megnyitásával azok az olvasók is nagyobb eséllyel és gyakrabban kapcsolódhattak a világhálóra, akiknek otthonában még nem volt számítógép, internet. Kezdetben – még jóval a wifi előtt járunk – az internethasználat díjköteles szolgáltatás volt.

Az InfoHíd megnyitása a korábbiakhoz képest újfajta feladat elé állította a könyvtárat: az olvasói gépeket ugyanis üzembe kellett tudni helyezni, rendszeresen ellenőrizni és karbantartani, esetleg ezekhez megfelelő szakembert alkalmazni. Tudni kellett nyomtatni, a kétezres évek legelején még floppyra és CD-re, majd pendrive-ra írni, szkennelni, spirálozni, laminálni, napi, illetve havi statisztikákat készíteni az InfoHíd, az internet használatáról is.

A digitális tudás fejlődése új kihívás elé állította a közművelődési és közgyűteményi intézményeket is. „*A szélessávú internetelés, a mobil kommunikációs eszközök megjelenése, a digitális írástudás gyors fejlődése – ez napjaink valósága, és a könyvtárnak ezzel lépést kell tartani*” – ezekkel a gondolatokkal indította Fülöp Attiláné, a könyvtár egykori igazgatója 2014-ben azt a nemzetközi konferenciát, amely a „Könyvtárak és a di-

gitális kihívás” címet viselte. A gödöllői könyvtár meghívására hazai és külföldi, testvérvárosi könyvtárak képviselői mutatták be saját könyvtári gyakorlataikat. A konferencia célja az volt, hogy megtudják, milyen előremutató szolgáltatásokra van szükség ahhoz, hogy megfeleljenek a digitális kor igényeinek, illetve megtudják, mi a fiatalok elvárása a könyvtárak felé.⁸⁴

Nem véletlenül keresték a válaszokat. A gödöllői könyvtár élen járt a fejlődésben, digitális szolgáltatásai gyors ütemben bővültek, korszerűsödtek, alkalmazkodva a világban végbemenő változásokhoz. Több újítással, fejlesztéssel is megelőztek más könyvtárakat az országban. Nézzük végig a legfontosabb mérföldköveket, három témakörbe csoportosítva.

Digitális nevelés, tudásmegosztás

1989-ben került az első számítógép a könyvtárba, a könyvtárosok 1995-ben használták először az internetet, az olvasók pedig 1998-tól kaptak erre lehetőséget.⁸⁵ 2003-ban a könyvtár már 13 számítógéppel rendelkezett, ezekből 7 db gép volt rácsatlakoztatva a világhálóra.⁸⁶ Különbféle pályázatok révén további eszközökkel bővítették és fejlesztették a technikai hátteret. Infopont és EU Pont is működött a földszinti közösségi térben, majd 2004-ben létrehozták az e-Magyarország Pontot.⁸⁷ Ennek háttere, hogy az Informatikai és Hírközlési Minisztérium az ország európai uniós csatlakozásának küszöbén széles körű számítógép-elátottságot és internet-hozzáférést kívánt teremteni a kisebb települések lakóinak is, ezzel is támogatva Magyarország internetellátottságának felzárkóztatását az EU-hoz.⁸⁸ Az e-Magyarország pontokon – így a gödöllői könyvtárban is – a számítógép- és internet-hozzáférés mellett a felhasználók felvilágosítást kérhettek az Európai Unióval kapcsolatos, illetve egyéb közügyi kérdésekben is.

A 2007-es évben a folyóirat-olvasóban – egy előzetes igényfelmérést követően – elindították a wifi szolgáltatást; egyszeri regisztráció után, saját eszközzel most már bárki rácsatlakozhatott a világhálóra. Később természetesen már regisztrációra sem volt hozzá szükség.⁸⁹

A modern technika azonban nem elég; kellenek hozzá olyan emberek,

⁸⁴ Könyvtárak és a digitális kihívás, nemzetközi konferencia Gödöllőn. A Gödöllő TV híradása (YouTube-ra feltöltés dátuma: 2014. 10. 05.) https://youtu.be/lm657L2_b0?si=J-tD0uVcGXiHliMa (letöltés dátuma: 2024. 03. 20.).

⁸⁵ Istók Anna (szerk.): (2003): 62.

⁸⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2003 (GVKIK Irattár).

⁸⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2004 (GVKIK Irattár).

⁸⁸ Szilágyi Béla (2003): Indul az e-Magyarország. *Magyar Hírlap*, 36. évf. 144. sz. 9. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarHirlap_2003_06/?pg=400&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 18.).

⁸⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2007 (GVKIK Irattár).

akik képesek azt használni. A gödöllői könyvtár mindig is fontosnak tartotta az élethosszig tartó tanulás ideáját. Számos más tanfolyam, szakkör mellett kezdetektől fogva tartanak alapfokú informatikai tanfolyamokat is, ebbe az oktatási munkába az utóbbi időben a közösségi szolgálatot teljesítő középiskolásokat is bevonják, illetve a könyvtár dolgozói is folyamatosan képzik saját magukat.

„Az egész életen át tartó tanulás az intézményesített oktatási formákon túl magában foglalja a nem hivatalos tanulási alkalmakat. A tanulás helyszínei nem csak az oktatási intézmények. A könyvtárak, múzeumok, levéltárak is kínálnak sajátos oktatási anyagokat.”⁹⁰ A könyvtár ennek jegyében csatlakozott az AITMES (Applying Information Technology and Mobile Education on Schools, azaz IT és mobiltechnológia alkalmazása az iskolákban) nevű európai uniós projekthez, melynek célja új típusú oktatási módszerek kialakítása a mobil információs technológia felhasználásával. Olyan tanítási-tanulási módszereket dolgoztak ki, melyek során mobiltelefont, digitális fényképezőgépet, kamerát vagy hordozható navigációs eszközt lehet használni, különös figyelemmel a diákok és tanárok közötti kommunikáció javítására. A projekt 2007-ben zárult, és ezalatt 39 könyvtárost és gödöllői nyugdíjast, valamint 70 kamaszkorú tanulót tanítottak meg mobil tartalmak készítésére, valamint egy oktatási módszertant is kidolgoztak. Pozitív hozadéka volt a projektnek az is, hogy a könyvtár dolgozói is teljes mértékben nyitottak lettek a mobil eszközök használatára. „Új tartalmakat, új módszereket vontak be a könyvtáros munkába, megtanultak értéket teremteni más módon, tapasztalatot szereztek a felnőttek oktatásában.”⁹¹

2008-ban kezdték a könyvtárban a SegítNET szolgáltatást. Előzetes bejelentkezés után, maximum egy órában ingyenes segítséget nyújtottak bárkinek, különféle témakörökben: e-közigazgatás, ügyfélkapu, elektronikus adóbevallás, jogszabálygyűjtemények, alapfokú internetes oktatás, ezzel is támogatva a lakosság digitális fejlődését.⁹²

Adatbázisok, digitalizálás

Az interneten történő adat- és információkeresés elterjedése, a különféle adatbázisok létrejötte óriási lehetőségeket teremtett a fejlesztés tekintetében, és ezt Gödöllőn is felismerték. A közügyi tájékoztatáshoz létrehozta egy olyan adatbázist, melyben felsorolták a jogi, pénzügyi,

⁹⁰ Fülöp Attiláné (2008): Mobil-learning a felsőoktatásban és a kulturális intézményekben. AITMES-konferencia, Budapest. 2007. szeptember 28. *Könyvtári Levelező/Lap*, 20. évf. 1. sz. 6. https://epa.oszk.hu/00300/00365/00074/pdf/KLL_EPA00365_2008-01_006-009.pdf (letöltés dátuma: 2024. 03. 21.).

⁹¹ A könyvtár éves beszámolója, 2007 (GVKIK Irattár).

⁹² A könyvtár éves beszámolója, 2008 (GVKIK Irattár).

adóügyi tájékoztatással kapcsolatos friss dokumentumokat, menetrendeket, telefonkönyveket, címtárakat, céginformációkat, önkormányzati testületi ülések jegyzőkönyveit vagy akár kulturális programok gyűjteményét. 2005-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtártól megvásárolták a *Közhasznú Információs Adatbázist*, melyet elkezdtek gödöllői adatokkal feltölteni.⁹³

Előfizettek az *EBSCO-adatbázisra* is, melyhez az olvasóknak hozzáférést biztosítottak az első emeleti tájékoztatóban. Az EBSCO egy óriási adatbáziscsomag, ahol különféle elméleti és gyakorlati tudományterületek vezető folyóiratainak cikkei, könyvek digitális változatai, illetve egyéb tudományos adatbázisok érhetőek el a felhasználók számára.⁹⁴ Később azt is megoldották, hogy a beiratkozott olvasók otthonról, a könyvtár honlapján keresztül, de saját számítógépükről is elérhessék az adatbázist. Ha már a folyóiratokról van szó, meg kell említenünk a könyvtár *Laptapír* előfizetését,⁹⁵ melynek segítségével 160 hazai folyóirat digitális verzióját olvashatjuk, vagy a *Pressreadert*, amelyen keresztül 150 ország folyóiratai között böngészhetünk.⁹⁶

2009-ben vált a gödöllői könyvtár *NAVA-ponttá*.⁹⁷ A NAVA (Nemzeti Audiovizuális Archívum) a magyar nemzeti műsorszolgáltatói kötelezpéldány-archívum, amely online hozzáférhetővé teszi a magyarországi közszolgálati csatornák és a nagyobb kereskedelmi televíziók magyar gyártású vagy magyar vonatkozású műsorait. A gyűjtemény szabadon megtekinthető a NAVA-pontokon, azaz a csatlakozott oktatási és kulturális intézményekben.⁹⁸

2011-ben a gödöllői könyvtár *OSZK-pont* is lett, ahol az olvasóknak lehetőségük van hozzáférni az Országos Széchenyi Könyvtár Digitális Könyvtárához egy erre dedikált hálózaton keresztül.⁹⁹ Ebben a digitális könyvtárban keresni, böngészni lehet az OSZK részére digitális kötelezpéldányként beszolgáltatót vagy az OSZK által digitalizált e-könyvek között.

A kétezres évek első évtizedének közepe-vege felé – felismerve, hogy egyre nagyobb rá az igény – kezdett a könyvtár az aktívabb *digitalizálási munkálatokba*, feldolgozták például a Gödöllővel kapcsolatos újságcikkeket, egyéb helytörténeti anyagokat, fényképeket. Ebbe a munkába később a közösségi szolgálatot a könyvtárban teljesítő középiskolásokat is

⁹³ A könyvtár éves beszámolója, 2005 (GVKIK Irattár).

⁹⁴ About EBSCO. <https://www.ebsco.com/about> (letöltés dátuma: 2024. 03. 13.).

⁹⁵ A könyvtár éves beszámolója, 2022 (GVKIK Irattár).

⁹⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2023 (GVKIK Irattár).

⁹⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2009 (GVKIK Irattár).

⁹⁸ Mi a NAVA? <https://nava.hu/mi-a-nava/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 13.).

⁹⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2011 (GVKIK Irattár).

bevonták. 2014-ben vásároltak egy könyvszkennert is, ezáltal megkönynyítve, felgyorsítva a digitalizálási munkálatokat.¹⁰⁰

Honlap, online kapcsolattartás, közösségi média

2007-ben minőségi ugrás történt a könyvtár internetes honlapján. A legnagyobb változást a meglévő könyvtári weboldal továbbfejlesztése jelentette: a gödöllői könyvtár ugyanis az elsők között hozott létre Magyarországon olyan honlapot, amely már úgynevezett web 2.0 (vagy webkettő) eszközöket használt.¹⁰¹ A webkettő olyan internetes szolgáltatást jelent, ahol már nemcsak a szolgáltató (jelen esetben a könyvtár) biztosít tartalmat egy adott oldalon, hanem a felhasználók (a regisztrált olvasók) is hozzáadhatnak, illetve hozzászólhatnak, kommunikálhatnak egymással. Az új honlapon az olvasók már meg tudták nézni az általuk kölcsönzött dokumentumok listáját, online meghosszabbíthatták azokat, előjegyezhetek könyveket, illetve a kikölcsönzött dokumentumokat értékelhették is – így vált interaktívvá a honlap. Emellett javaslatot tehetek az új beszerzésére, vagy digitalizált dokumentumokat is letölthettek. A „Kérdések és válaszok” fórumon 24 órán belül megválaszolták az olvasók kérdéseit. Az oldal informatív és rugalmas lett, és folyamatosan frissítették. Később különféle könyvtári aloldalakat hoztak létre, mint például a Gödöllő Wiki (2011), mely a Wikipedia mintájára készült gödöllői enciklopédia.¹⁰²

Áttértek a lejárt kölcsönzésekkel kapcsolatos felszólítások emailben és SMS-ben való küldésére, mert felismerték, hogy ez sokkal költségkímélőbb és gyorsabb. Emailés hírleveleket 2011-től küldenek.¹⁰³

Divatba jöttek az internetes blogok; ennek kapcsán 2012-ben elindult az e-p@dlás nevű, fiatal könyvtárosok által írt blog könyvismertetőkkal, ajánlókcal.¹⁰⁴

A közösségi felületeket is előszeretettel használják. 2007-ben indították el a könyvtár iWiW oldalát. Az iWiW (International Who is Who) egy magyar közösségi oldal volt, a világon az egyik legelső közösségi hálózat. 2002-től létezett, több millió felhasználó regisztrált rá és használta, de az egyre erősödő Facebookkal végül nem tudta felvenni a versenyt,¹⁰⁵ így 2014-ben végleg megszűnt. A Facebookhoz hasonlóan működött, és

¹⁰⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2014 (GVKIK Irattár).

¹⁰¹ A könyvtár éves beszámolója, 2007 (GVKIK Irattár).

¹⁰² A könyvtár éves beszámolója, 2011 (GVKIK Irattár).

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Könyvtár a szupersztrádán. *Gödöllői Szolgálat*, 21. évf. 16. sz. 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2012_1/?query=k%C3%B6nyvt%C3%A1r&pg=244&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.).

¹⁰⁵ Az iWiW története a Fent vagyok az iWiW-en! c. honlapon. <https://fentvagyokaziwiwen.hu/az-iwiw-tortenete/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 12.).

a gödöllői könyvtár is hirdette magát, a szolgáltatásokat és a rendezvényeket az oldal hírfolyamában. A Facebookra 2010-ben regisztrálták az intézményt, és az elkövetkezendő 4 évben, az iWiW megszűnéséig a két közösségi oldalt párhuzamosan működtették.

A könyvtári statisztikákból kitűnik, hogy míg a 2010-es évek elején a könyvtár honlapjának látogatottsága szárnyalt, az évtized vége felé a honlap (gvkik.hu) látogatottsága már alulmaradt a könyvtár Facebook-oldalához képest. Az olvasók már nem a honlapokon, hanem főleg a közösségi médiában keresik az információkat. Igazodva a változásokhoz, még nagyobb hangsúlyt fektettek a közösségi médiás marketingtevékenységre. A YouTube-ra és a Twitterre 2012-ben,¹⁰⁶ az Instagramra és a moly.hu oldalra 2018-ban regisztrálták a könyvtárat.¹⁰⁷ Közösségi oldalai kezelését a rendszeresség, tudatosság, egységes megjelenés és időről időre a humor jellemzi.¹⁰⁸

2015-ben indult el az Írkávé, a könyvtár Irodalmi Kerekasztalának blogja, mely azóta is nagy népszerűségnek örvend. Ugyanebben az évben zajlott a már említett Olvasók Diadala elnevezésű olvasóvetélkedő,¹⁰⁹ amely magával hozott egy nagyszerű fejlesztést: 2016-ra állították össze a Könyvsú-Go nevű interaktív könyvválasztó oldalt, ahol a felhasználók könyveket választhatnak műfajok és érzelmek alapján, az olvasott műhöz pedig véleményt is írhatnak, valamit szerző és cím szerinti keresőt is használhatnak. Ez a vetélkedő, valamint az adatbázis szakmai elismerést hozott a könyvtárnak, és a mai napig bővítik.¹¹⁰

Láthatjuk, hogy a könyvtár nagyon gyorsan haladt a modernizáció útján. Ám a 2020-as év teljesen új kihívás elé állította nemcsak a gödöllői könyvtárat, hanem az egész világot: ez pedig a Covid-járvánnyal való megküzdés. Ezt későbbi fejezetben tárgyaljuk, de annyit érdemes előrevetíteni, hogy a járvány a nehézségek ellenére jelentős változásokat okozott a szolgáltatások fejlesztésében, melyek a mai napig kihatnak a könyvtár életére.

„Könyvtár a város szívében” – a könyvtár társadalmi kapcsolatai, közösségformáló ereje

A gödöllői könyvtár nagy hangsúllyal van jelen a város kulturális életében. Országos szintű könyvtári és könyves ünnepeket rendeznek, például az Internet Fiestát, a Költészet napját, az Ünnepi Könyvhetet. A prog-

¹⁰⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2012 (GVKIK Irattár).

¹⁰⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2018 (GVKIK Irattár).

¹⁰⁸ Saját megfigyelés.

¹⁰⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2015 (GVKIK Irattár).

¹¹⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2016 (GVKIK Irattár).

ramok megrendezésével az a céljuk, hogy bemutassák az élő irodalmat, a kulturális élet fő áramlatait, és bemutassák a gödöllői kulturális értékeket. Nemcsak saját, de fogadott rendezvényeket is tartanak a könyvtárban, befogadnak olyan civil kezdeményezésű programokat, melyek kapcsolódnak a könyvtár szellemiségéhez.

A gödöllői könyvtár szoros kapcsolatokat ápol a helyi óvodákkal, általános és középiskolákkal. Évente több alkalommal is ellátogatnak hozzájuk, népszerűsítik a könyvtári vetélkedőiket, pályázataikat, tanévkezdés előtt pedig eljuttatják éves foglalkozásajánlójukat a pedagógusok részére. Részt vesznek iskolai programokon, zsűriznek az iskolai versenyeken. Óvodásoknak, iskolásoknak szóló foglalkozásait előre kidolgozott tematika, illetve a pedagógusok által kért témák alapján is tartják, melyeken évente több ezer diák vesz részt. Könyvtárismereti, tematikus könyvtári órákat is tartanak. Felsőoktatási intézmények könyvtár szakos hallgatói pedig náluk is tölthetik gyakorlati idejüket.¹¹¹

Az önkéntes közösségi szolgálati program keretében a könyvtár számos középiskolával kötött együttműködési megállapodást, melynek során a középiskolás diákok a könyvtárban is végezhetik önkéntes közösségi munkájukat.¹¹²

Szorosan együttműködnek a helyi önkormányzattal a közösségi programok támogatásában (például városi rendezvényen megjelenő Könyvtár Kommandó), illetve információszolgáltatást is végeznek; erre egy példa, amikor a gödöllői HÉV megindulásának 100. évfordulója kapcsán összeállítottak az önkormányzat részére egy anyagot a HÉV 1912–1950 közötti történetéről.¹¹³

Gödöllőn évtizedekig működött egy kulturális egyeztető fórum is. A könyvtár 2002-ben kezdeményezte, hogy ez alakuljon újjá a városi kulturális intézmények és az önkormányzat részvételével, azzal a céllal, hogy összehangolják a város rendezvényeit.¹¹⁴ Ez meg is történt, és a könyvtárban zajlottak a rendszeres találkozások. Később jelentősebb civil szervezetek is csatlakoztak a kulturális fórumhoz. A Művészetek Háza pedig létrehozott egy közös programnaptárt, ide tudták feltölteni programjaikat a szervezők, így rögtön látták az esetleges ütközéseket. Gödöllőn 2011-től kezdve minden évben egy-egy tematika köré szervezték a programokat; a Kulturális Kerekasztal terjesztette elő az aktuális tematikus év címét, és a város képviselő-testülete döntötte el, milyen témára épül az adott év. Ezek a témák legtöbbször valamilyen jelentős városi évfordulóhoz kötődtek. A könyvtár is bekapcsolódott a városi tematikus évek-

¹¹¹ A könyvtár éves beszámolója alapján.

¹¹² A könyvtár honlapján szereplő tájékoztató a közösségi szolgálati lehetőségekről. http://www.gvki.hu/kozsosegi_szolgalat (letöltés dátuma: 2024. 03. 26.).

¹¹³ A könyvtár éves beszámolója, 2011 (GVKIK Irattár).

¹¹⁴ A könyvtár éves beszámolója, 2002 (GVKIK Irattár).

be, és egészen 2018-ig minden nagyszabású programjukat az adott közös városi téma köré szervezték. Miután Gödöllőn megszűntek az ilyen tematikus évek, a könyvtár 2019-től önállóan folytatja azt a hagyományt, hogy minden évre kitalál egy adott témát, ami köré szervezi a programokat, tevékenységeket.¹¹⁵ A témák a következők voltak:

- 2013 – A szecesszió éve
- 2014 – A régi ház – Kezdet és vég 1914–2014
- 2015 – Művészetek kertje
- 2016 – Gödöllő 50
- 2017 – Bölcsőtől a koronáig – Gödöllő, a királyné városa
- 2018 – Az ifjúság éve
- 2019 – A zöld könyvtár éve
- 2020 – Napi 20 perc olvasás
- 2021 – Színezd újra!
- 2022 – GVKIK 20
- 2023 – Az alkotás éve
- 2024 – Okos könyvtár

A könyvtár kapcsolatban áll számtalan helyi és országos közösségi és civil szervezettel is, többek között a Gödöllői Iparművészeti Műhellyel, a Gömb (Gödöllői Művészbárok) Alkotóműhellyel, a gödöllői Ottlik Körrel, a Gödöllői Királyi Kastély Barátainak Egyesületével, a gödöllői G7 művészcsoporttal, a Rejtvényfejtők Országos egyesületével vagy a Magyar Cserkészszövetséggel. A kamaszkönyvtárban tartja üléseit a Gödöllői Ifjúsági Testület. A Gödöllői Nyugdíjas Egyesülettel is szoros a kapcsolat, hiszen az Őszikék Nyugdíjas Klub is a könyvtárban működik. A Digitális Jólét Koordinációs Központtal is együttműködnek, mivel 2019-től a gödöllői könyvtár is Digitális Jólét Program-pont lett.¹¹⁶ A program célja, hogy Magyarország minden polgára, minden vállalkozása értse és tudja használni a digitalizációt.¹¹⁷

Természetesen szoros a kapcsolat a helyi és országos kulturális intézményekkel: a Gödöllői Királyi Kastéllyal, a Gödöllői Városi Múzeummal, a gödöllői Művészetek Házával, a Levendula Galériával, vagy például a Petőfi Irodalmi Múzeummal is szoktak együttműködni. A Nemzeti Audiovizuális Archívummal is van kapcsolódás, hiszen NAVA-pontként

¹¹⁵ 20 év – 20 ajándék – A gödöllői városi könyvtár innovatív válasza az elmúlt évek kihívásaira. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének YouTube-csatornáján. <https://youtu.be/BhdxChy9BRY?si=wOfNPs7hVj3Bm9D7> (letöltés dátuma: 2024. 03. 28.).

¹¹⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2019 (GVKIK Irattár).

¹¹⁷ Indul a Digitális jólét hitelprogram. *Világgazdaság*, 50. évf. 170. sz. 7. https://adt.arcanum.com/hu/view/Vilaggazdasag_2018_09/?pg=54&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 30.).

a könyvtár hozzáférést biztosít a beiratkozott olvasóknak a magyarországi műsorszolgáltatók archívumban tárolt műsoraihoz.

Könyvtárszakmai együttműködésben vannak a Magyar Országos Könyvtári Katalógus (MOKKA) egyesülettel, a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) egyesülettel, a Magyar Könyvtárosok Egyesületével (MKE), illetve az évek folyamán, számos egyéb szervezet és intézmény mellett, szoros kapcsolat alakult ki az egrí Bródy Sándor Megyei Könyvtárral is. A Nemzetközi Könyvajándékozó Nap rendezvény révén több kiadóval is kapcsolatban állnak, akik támogatják a Magyar Gyermekirodalmi Intézmény kezdeményezését, melynek során minden év február 14-én könyvet adnak ajándékba a 14 éven aluli látogatók részére.¹¹⁸

A kapcsolatok közül azonban első helyen áll az olvasókkal és látogatókkal való szoros kapcsolat, amelyre különösen nagy gondot fordítanak. Ez sokszor a leghétköznapibbnak tűnő formában mutatkozik meg: nemcsak arra figyelnek, hogy szolgáltatásaikat a legmagasabb minőségben nyújtsák, de rendszeresen kapunk mi, olvasók olyan apró gesztusokat is, amelyek miatt azt érezhetjük, hogy valóban fontosak vagyunk a könyvtár dolgozói számára. Ennek egyik legszebb példája a Könyvtár Anyagai nevű előadás, amikor is a könyvtárosok közösen előadnak egy 10-15 perces, karácsonyi dalokból álló kis műsort, amelyet személyesen is meg lehet hallgatni a karácsonyi ünnepség alatt, de a könyvtár közösségi oldalaira is felrakják.¹¹⁹

A koronavírus-járvány hatása a könyvtár életére¹²⁰

Az év legelején, még a járvány előtt indította el a könyvtár a „Napi 20 perc olvasás” nevű kihívást. Az alapgondolat az volt, hogy szerte a városban minden résztvevő ugyanazokat a könyveket fogja olvasni, ezáltal megoszthatják majd egymással olvasási élményeiket. A könyvtárosok úgy tervezték, hogy minden hónap 20. napján megmutatják, melyek az ő kedvenc könyveik, amelyeket olvasásra ajánlanak. Létrehoztak egy Facebook-csoportot is #napi20percolvasás névvel. Egy alkalommal 3-3 könyvet ajánlottak, melyből a csoporttagok szavazással döntöttek el, melyik legyen a hónap könyve Gödöllőn, melyet azután ki lehetett kölcsönözni a könyvtárból. Az elolvasott könyvekről kritikát, könyvajánlót, videótrailert, borítóttervet, fotómontázst lehetett beküldeni, melyet aztán a könyvtár e-p@dlás nevű blogján közzétettek. Év elején még úgy tervez-

¹¹⁸ A könyvtár éves beszámolóí alapján.

¹¹⁹ A 2023-as koncert megtekinthető a könyvtár YouTube csatornáján: <https://youtu.be/Ijf6aWXOprk?si=4CCSTn9EZvMfiP9-> (letöltés dátuma: 2024. 04. 10.).

¹²⁰ A járványhelyzet kezelésének fejezete nagyrészt a könyvtár 2020-as és 2021-es, illetve 2022-es éves beszámolóí alapján íródott, az egyéb forrásokat a további lábjegyzetekben sorolom fel.

ték, hogy minden hónap utolsó péntekén személyes találkozóra invitálják a játékosokat ismerkedéssel, beszélgetéssel, játékokkal, meglepetésekkel.¹²¹ A koronavírus-járvány kitörése azonban teljesen az online térbe helyezte át a játékot és a könyvtár-olvasó kapcsolatot is. Látták, hogy az összes célt és lehetőséget újra kell gondolni. A könyvtár éves beszámolója alapján tudjuk rekonstruálni ezt az időszakot.

2020. március 11-től, a járvány fokozódása miatti kormányzati utasítás alapján már nem tarthattak rendezvényeket az országban. A gödöllői könyvtár az utolsó lehetséges napon, 2020. március 16-án volt nyitva utoljára, egy új rendelet alapján másnaptól kötelező volt bezárni a kapukat, hiszen csak az élelmiszerüzletek, drogériák, gyógyszertárak, benzinkutak, háztartási üzletek és a dohányboltok lehettek nyitva. Az utolsó napon összeültek a kollégák, hogy átgondolják a lehetőségeiket. Célul tűzték ki, hogy amennyire lehetséges, benne szeretnének maradni a város vérkeringésében, hogy megőrizzék az olvasókkal való kapcsolatot. Ez olyannyira sikerült, hogy még áprilisban is ők voltak az egyetlen működő kulturális intézmény a városban, hiszen egyedül a könyvtár volt az, amely a belső terek igénybevétele nélkül is tudta biztosítani szolgáltatásainak nagy részét.

A könyvtár azonnal megerősítette online kommunikációját és a digitális tartalomgyártást. A zárás után rögtön másnap összeállítottak egy tervet, amelyben meghatározták, hogy melyik célcsoporttal hol és hogyan tartják fenn a kapcsolatot:

1. a legfontosabb hírek, információk közzététele a honlapon;
2. Instagramon közzéteszik az éppen aktuális történeteket;
3. Facebook-oldalukon naponta más rovatval jelentkeznek,¹²² a következő témákba csoportosítva:
 - *Beolvasó – Napi 20 perc olvasás – könyvajánló;*
 - *Online okosító – nyelviskolák, tudástárak anyagai;*
 - *Kreatív könyvtáros – saját forgatású kézműves kisfilmek;*
 - *Gyula gyalogol – videók a könyvtár Gyula nevű robotjának szereplésével;*
 - *Zöldülés – a kertészkedés és a Zöld Könyvtár népszerűsítése;*
 - *Kiolvasó – Kavár a könyvtáros! – kollégák által készített receptek és ételek;*
 - *hétvége: egyéb színes, rendkívüli hírek;*

¹²¹ Városi Könyvtár: a 20-as éve. *Gödöllői Szolgálat*, 29. évf. 3. sz. 16. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgálat_2020/?query=%22napi+20+perc+olvas%C3%A1s%22&pg=77&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

¹²² Reményi Krisztián (2020): Könyvtár chat – Kérdezz-felelek Fóthy Zsuzsannával. *Gödöllői Magazin*, 2020. 2. sz. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2020/?query=%22call+center%22&pg=45&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

4. moly.hu oldalukon folytatják a könyvajánlók készítését;
5. folytatják a megkezdett „Napi 20 perc olvasás” kampányt;
6. a GödöllőNettv-ben könyvajánló videókat készítenek, ahol a könyvtárosok ajánlanak olvasnivalót;
7. a könyvtár oldalán azonnali Chat funkciót léptetnek életbe;
8. a Gödöllői Szolgálat című helyi újságban rendszeresen közlésezik, hogy milyen szolgáltatásokat működtetnek;
9. az idős olvasókat telefonon megkeresik, és felajánlják nekik Könyvet házhoz szolgáltatásukat, sőt, ha igénylik, beszélgetnek is velük.¹²³

Elkezdtek maximálisan kihasználni az online teret. Új, *Ezt kérem!* nevű szolgáltatásukkal könyveket, DVD-eket és CD-eket lehetett e-mailben, telefonon vagy messengeren rendelni: a könyvtárosok összekészítették a csomagokat, melyeket a könyvtár belső udvarán tudtak átvinni az olvasók. A visszahozott könyveket ugyanúgy a könyvtár udvarába kellett vinni, melyeket azután egy időre karanténba tettek a könyvtárosok, mielőtt visszahelyezték volna őket a polcokra.

A gödöllői könyvtár úttörő kezdeményezése volt, hogy azok számára, akik nem akartak vagy nem tudtak elmenni a könyvtárba, házhoz szállították a könyveket – ennek a szolgáltatásnak a „*Könyvet házhoz*” nevet adták, a média is hírt adott róla, és más könyvtárak is átvették a gyakorlatot.

Az online felületeiket nemcsak kihasználták, hanem villámgyorsan fejlesztették is. A honlapon keresztül is elérhetővé vált a dezideráta, azaz az olvasó azóta ott is leadhatja kívánságát, gyarapítási javaslatát. Amennyiben megvásárolják a könyvet, félrerakják neki, kap egy értesítést róla, és máris kölcsönözheti.

Online előjegyzési, foglalási funkciót is beépítettek: a bejelentkezett olvasó olyan dokumentumra is felvehet előjegyzést, ami éppen kölcsönzésben van. Ha visszahozták, az olvasó kap róla egy értesítést, majd kölcsönözheti a kért dokumentumot.

Beépült a honlapba az azonnali chat funkció is, ami azonnal népszerű lett az olvasók körében. Mindig más könyvtáros az „ügyeletes”, aki figyel a chatet. Felkerült az Ötleltáda menüpont is, ahol bárki megoszthatja javaslatát, észrevételét, panaszát vagy problémáját.

Mindvégig szem előtt tartották a biztonságos működést. A 60 év feletti vagy valami miatt veszélyeztetett kollégák home office-ra váltottak, a kisgyermekes anyukák pedig betegállományban maradtak otthon az online oktatásra való áttérés miatt. Védőfelszereléseket biztosítottak a dol-

¹²³ A virtuális országjárás harmadik állomása: Pest megye könyvtárai a járvány idején. Megjelent a Könyvtári Intézet honlapján 2020. április 24-én. <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-szervezettefejlesztesi-osztaly/virtualis-oroszajaras-harmadik-allomasa-pest-megye> (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

gozóknak (maszk, gumikesztyű, fertőtlenítőszer). Csökkentett munkaidőt, hosszabb szüneteket vezettek be, valamint időarányosan kiadták a szabadságukat. Rendszeresen fertőtlenítették a gyakran használt közös felületeket, mosdókat, kilincseket.

A dolgozók gödöllőiként és könyvtárosként is úgy érezték, hogy szívesen bekapcsolódnának a településen élő időskorúak ellátásába, s ezt jelezték a város vezetése felé is. A könyvtár első emeletén létrehoztak egy Call Centert, ahol az idős, 70 év feletti lakosok telefonjait fogadták: ételkiszállítást kérhettek, vagy gyógyszereik kiváltását és házhoz szállítását. A Call Center koordinátora Varga Lilla, a Palotakert Óvoda vezetője volt.¹²⁴ Húsz diszpécser fogadta a hívásokat, leginkább közintézmények dolgozói, akiknek a bezárások miatt átmenetileg nem volt más munkájuk, és kettő közülük a könyvtár munkatársa volt. Más kollégák – egyikük a könyvtárigazgató, Fóthy Zsuzsanna – elvégeztek egy gyógyszerészeti gyorstalpalót, mert ők a gyógyszerkiszállításban segédkeztek, és kapcsolatot tartottak a patikákkal.¹²⁵ A könyvtárosok részt vettek a *Gödöllői Szolgálat* című helyi lap házhoz szállításában is, illetve a gyógyszerekkel együtt az igényelt könyvcsomagokat is kiszállították.

Sok könyvtárhoz hasonlóan, a bezárás alatt Gödöllőn is belekezdtek egy komolyabb digitalizálási munkába, melynek során több száz fotót és aprónyomtatványt dolgoztak fel és tettek elérhetővé az olvasók számára.

Komoly vezetői feladat volt összefogni a helyszínen, a home office-ban, illetve a Call Centerben dolgozó kollégákat és fenntartani az addig nagyon jól működő csapatszellemet. Ekkor készült a „*Majd egyszer újranyitunk*” című éneklős videó,¹²⁶ aminek akkora sikere volt, hogy az online térben bejárta az egész országot. Belső Facebook-csoportjukban pedig az igazgató kétnaponta összefoglalta, milyen munka zajlik a könyvtárban, és az otthonról dolgozó vagy a gyermekükkel otthon lévő kollégák is beszámolhattak arról, hogyan élnek meg a helyzetet, hogyan telnek a napjaik. Akik nem otthonról dolgoztak, minden reggel napindító közös reggelizést kávézást, beszélgetést tartottak. Mindezek az intézkedések összekovácsolták a csapatot.

2020. június 17-én, egy új kormányrendelet értelmében a könyvtár újra kinyithatott, szigorú feltételek mellett: az épületben kéz- és eszköz-fertőtlenítőket helyeztek el, a kölcsönzési terekben különféle padlójel-

¹²⁴ Jaeger Ákos (2020): Óvónőink, ha összefognak...! *Gödöllői Magazin*, 16. évf. 2. sz. 12. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2020/?pg=43&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

¹²⁵ Mesélnek az igazgatók. *Gödöllői Magazin*, 8. évf. 1. sz. 27. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiMagazin_2020/?pg=26&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

¹²⁶ ...majd egyszer újranyitunk! A könyvtár Facebook-oldalára feltöltve 2020. március 20-án. <https://fb.watch/qZMofIR4zh/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

zőket, távolságtartásra figyelmeztető matricákat, táblákat helyeztek el. Mobil plexit vásároltak a regisztrációs pulthoz, tájékoztató feliratokat helyeztek el szerte az épületben, amelyek maszkviselésre, kézfertőtlenítésre, a maximális tartózkodási időtartamra, illetve a létszámkorlátozásra hívták fel a figyelmet, egyszerre ugyanis maximum 20 fő tartózkodhatott a kölcsönzőterekben, melyekbe csak a kihelyezett 20 db kosár egyikeivel lehetett belépni. Bizonyos közösségi tereket, így a Babasarkot és a KamaszHidat, valamint a kutatóemeletet lezárták. Az újranyitáskor a könyvtárosok váltott csapatban dolgoztak, a nyitvatartási idő némileg rövidebb lett, hétvégén pedig zárva tartottak. Csak kölcsönözni lehetett, a helyben használat (olvasóterem, helyben olvasgatás, internetezés) nem működött. Rendezvényeiket a könyvtár belső udvarán tartották, azokat viszont akár hétvégén is.

2020 szeptemberében a gödöllői könyvtár kilenc másik, hozzájuk hasonló közegben működő könyvtárat kért fel arra, hogy próbáljanak közösen gondolkodni, hasonlítsák össze egymás statisztikai adatait. Kíváncsiak voltak arra, hogy a koronavírus-járvány miatti bezárás, majd a nyitás hogyan hatott a látogatottságra, könyvtárhasználatra. Azt tapasztalták, hogy Gödöllőn jelentősen lecsökkent a látogatók és a kölcsönzések száma, és tudni szerették volna, ez egyedi vagy általános jelenség. Az adatok elemzéséből kiderült, hogy minden könyvtárnál ugyanígy csökkenést hozott a járvány, és bele akartak kezdeni egy közös ötletelésbe, hogy milyen intézkedések kellenek a korábbi szint visszaállításához, de ezt végül az újbóli bezárások szakították félbe.

A járvány miatt sok iskola elzárkózott a könyvtár látogatásától, így új szolgáltatást indítottak be „Utazó könyvtáros” címmel, melynek során kihelyezett könyvtári órákat tartott egy könyvtáros kolléga a helyi óvodákban és iskolában, előre egyeztetett időpontban. Olvasásra nevelő, olvasás-népszerűsítő óráit egy nagy börönd is segítette, amelyben könyveket is vitt az osztály számára. Ezeket kikölcsönözték a gyerekek, majd egy hónap múlva megismételték a könyvcserét.

2020. november 11-től 2021. május 18-ig ismét be kellett zárni a kapukat a koronavírus-járvány második hulláma miatt, ekkor visszatértek a szolgáltatások első hullámban bevezetett rendjére. A könyvtár ebben az időszakban is szinte csak online tudott szolgáltatásokat nyújtani, egyedül a Cserkész Könyvtár és Levéltár volt látogatható előre egyeztetett időpontban. A második hullám alatt viszont az összes kolléga személyes jelenlétben dolgozott, így a vezetőség jóval több időt tudott a csapatépítésre, a kollégák lelki egészségének megőrzésére fordítani.

Március 8. és május 31. között a könyvtár 5 munkatársa is részt vett önkéntes munkában a háziorvosok mellett az oltással kapcsolatos adminisztrációban, a gödöllői lakosok oltásra behívásában, oltási napok szervezésében.

2021. május 3-tól, az online szolgáltatások mellett, a könyvtár MiÚj-ság Irodalmi kávézója már fogadott vendégeket a teraszon és elvitelre, a Könyvtár Teraszon is lehetett már napilapokat és népszerű folyóiratokat olvasgatni, két héten át Rongyos Könyvvásárt is rendeztek. 2021. május 19-től a könyvtárat már személyesen is lehetett látogatni részleges nyitvatartási időben, de csak védettségi igazolvánnyal, maszk használatával és a biztonsági előírások betartásával. 18 év alattiak csak védettséggel rendelkező felnőtt kíséretében érkezhettek. Június 1-től már teljes nyitvatartással várták az olvasókat, látogatókat, a visszahozott könyvek karanténba helyezését pedig július 12-én szüntették meg.

További könnyítések léptek életbe egy új kormányrendelet hatályba lépésével, 2021. július 3-tól ugyanis már nem kellett védettségi igazolványt hozni, sem maszkot viselni, és a kiskorúak már egyedül is látogathatták a kulturális intézményeket.

Sem az első, sem a második zárva tartás alatt nem számoltak fel késedelmi díjat a kölcsönzött dokumentumokra, automatikusan meghosszabbították azokat az újranyitáig. A beiratkozás megkönnyítésére pedig létrehozták és azóta is működtetik az online beiratkozás lehetőségét a könyvtár honlapján, ahol a szükséges adatokat a weboldalon meg kell adni, majd az első könyvcsomag átvételekor az olvasók megkapják az olvasójegyüket is.

A 2020-as év abból a szempontból is rendhagyó volt, hogy a koronavírus-járvány miatt több klubot, valamint az Erzsébet szavalóversenyt is online formában tartották meg. A verseny egyfordulós volt, és minden mozzanata az online térbe került. Ezúttal nem adtak meg konkrét témát sem: a fiatalok kedvenc versükkel, prózájukkal vagy megzenésített versükkel jelentkezhetnek videós formában. A videók beküldésének határideje november 11-e volt, zsűri értékelt. A verseny meghirdetésekor külön kiemelték, hogy azoknak is van lehetőségük megmutatni magukat, akik nem szeretik a tömeget, nem szeretnek közönség előtt szerepelni, vagy akik szeretnek videókat forgatni, vágni, szerkeszteni.¹²⁷ Voltak klubok, szakkörök, melyeket a koronavírus-járvány idején az online térben folytattak.

A koronavírus-járvány erősen kihatott a könyvtár életére, statisztikáira és természetesen az olvasói szokásokra is. Míg 2019-ben rekordszámú, 126 863 személyes látogatót mértek, addig ez a szám 2020-ban 74 391-re, 2021-ben pedig 51 394-re csökkent.¹²⁸ Nem véletlenül adta a könyvtár a 2021-es év tematikájának a „Színezd újra”¹²⁹ címet. Látták

¹²⁷ Felhívás „Erzsébet királyné Csapó 26” virtuális vers- és prózamondó versenyre. *Gödöllői Szolgálat*, 29. évf. 19. sz. 9. https://adt.arcanum.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2020/?pg=474&clayout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 22.).

¹²⁸ A könyvtár éves beszámolója, 2022 (GVKIK Irattár).

¹²⁹ „Színezd újra” könyvtár módra. *Gödöllői Szolgálat*, 30. évf. 1. sz. 12. <https://adt.arca->

előre, hogy az emberek óvatosan térnek vissza a könyvtárba, és ez így is lett. Kevesebb időt töltöttek az épületben, és inkább a szabadtéri foglalkozásokat és rendezvényeket preferálták. Jóval többet használták a Zöld Udvar és a könyvtár teraszát. Az online szolgáltatásokat szívesen vették igénybe, olyannyira, hogy a személyes jelenlét alternatívájaként ezek máig is működnek.¹³⁰

A járváynak azonban a sok rossz mellett számos pozitív hatása is volt. Új szolgáltatásokat dolgoztak ki, a könyvtár honlapján is jelentős fejlesztések történtek, szorosán működtek együtt az önkormányzat és más intézmények munkatársaival, így mind a munka-, mind a személyes kapcsolatok erősödtek, aminek később is hasznát vették. Növelték a városban az intézmény presztízsét, fontosságát, és összességében: sikeresen megbirkóztak egy addig példátlan, hatalmas kihívással.¹³¹

A járvány óta eltelt évek

A veszélyhelyzet egyik hozadéka, hogy az intézmény gazdálkodása során azóta még kiemeltebben figyelnek a takarékosagra, a költséghatékonyságra és a megfontoltságra. Tudatosabban tervezik meg a kiadásokat, a források célszerű felhasználását. Erre már csak azért is szükség van, mivel 2022-ben, az orosz–ukrán háború kitörése utáni energiaváltságban váratlanul és ugrásszerűen megnövekedtek az energiaköltségek, így a gazdaságos működéshez kénytelenek voltak a téli időszakra, kb. két és fél hétre bezárni a könyvtárat,¹³² és ez így volt 2023-ban is.¹³³

A 2022-es év statisztikai adatai már kezdték megközelíteni a 2019-es szintet, melyhez nagymértékben hozzájárult egy egész éves marketingkampány. A könyvtár 2022-ben ünnepelte az új épület átadásának 20. évfordulóját, így az egész évi tematikát a 20-as szám köré építették fel. A kampány szlogenje „20 év, 20 ajándék” volt. Elhatározták, hogy az év folyamán 20 ajándékot adnak az olvasóknak kihívásokkal, meglepetésekkel.¹³⁴ Ezt a vállalást túl is teljesítették. A meglepetések közt voltak új beruházások, például: könyvláda, új székek a rendezvényterembe, az AlkotóTér kialakítása, társasjátékok kölcsönzésének bevezetése, új „Könyvet Házhoz” biciklik vásárlása. A Bookatlon játékos kihívás is

num.com/hu/view/HelyiLapok_Godollo_GodolloiSzolgalat_2021/?pg=11&layout=s (letöltés dátuma: 2024. 03. 24.).

¹³⁰ A könyvtár éves beszámolója, 2021 (GVKIK Irattár).

¹³¹ A könyvtár 2020–2021–2022. évi beszámolója alapján (GVKIK Irattár).

¹³² A könyvtár éves beszámolója, 2022 (GVKIK Irattár).

¹³³ A könyvtár éves beszámolója, 2023 (GVKIK Irattár).

¹³⁴ 20 év – 20 ajándék – A gödöllői városi könyvtár innovatív válasza az elmúlt évek kihívásaira. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének YouTube-csatornáján. <https://youtu.be/BhdxChy9BRY?si=wOfNPs7hVj3Bm9D7> (letöltés dátuma: 2024. 03. 28.).

ennek a projektnek a részét képezte, a kihívás célja pedig az volt, hogy az olvasóknak bemutassák a kevésbé ismert könyvtári szolgáltatásokat is. Egy kis füzetbe tudták az olvasók a matricákat gyűjteni, melyeket minden teljesített kihívás után megkaptak. Sokféle kihívásért lehetett matricát gyűjteni, ezekre néhány példa: bejegyzés írása a vendégkönyvbe, könyvajánló írása a blogra, meginni egy kávé az egyik könyvtárossal, kipróbálni a VR-szemüveget, kölcsönözni valamit, ami nem könyv. 2022-ben a könyvtár örökös tagságot ajándékozott minden olvasónak, aki már legalább 20 éve rendszeres tag. Új imázsvideó készült, megszületett a könyvtár saját himnusza, 500 példányban kiadtak egy jubileumi, „Szünilap” című újságot is,¹³⁵ tele visszaemlékezésekkel, érdekes és vicces könyvtári történetekkel. Az akció eredményessége szemmel látható a statisztikákban is, két év után ismét szárnyalni kezdtek az adatok. Ezt a marketingstratégiát benyújtották egy nemzetközi Marketing Díj pályázatra is, ahol a tíz legjobb közé sorolták a gödöllői könyvtár pályázatát.¹³⁶

Újra elindultak a kisközösségek, klubok is. Némelyiket újra kellett aktiválni – a járvány miatt ugyanis a 20 kisközösségből csak 13 maradt életben –, emellett újakat is alapítottak.

A gödöllői könyvtár elköteleződött a fenntarthatóságra való törekvések iránt. Céljuk a gazdaságos működés, megújuló energiaforrások használata, zöld területek létrehozása (Zöld Udvar, Zöld Terasz, kiskert). Kialakítottak egy külön részt a zöld gyűjtemény számára, papírmentesen üzemelnek, valamint a berendezéseket, elektronikus eszközöket környezetbarát termékekre cserélik.¹³⁷ 2018 óta külön munkacsoport segíti ennek a célnak a megvalósítását.

Emellett a könyvtár kifejezetten szereti az állatokat. 2022-ben előfizettek a Laptapír szolgáltatásra,¹³⁸ melynek révén 160 magazin digitális verzióját olvashatjuk a könyvtárban, a szolgáltatás népszerűsítéséhez pedig örökbe fogadó szülei lettek az állatkertben élő Rezsőnek, a tapírnak. *Rezső* a tájékoztató anyagokban is szerepel, emellett a könyvtárosok rendszeresen részt vesznek az állatkerti szülői értekezleten, megünnepelik Rezső születését, névnapját – mindezt nyomon követhetjük a könyvtár közösségi oldalain is. A tapírt ráadásul az állatkert webkameráján keresztül is megfigyelhetjük.

2023-ban beköltözött a gyermekkönyvtárba, egy saját kis terráriumba *Guszt*, a giliszta.¹³⁹ Őt személyesen is meg lehet látogatni, hiszen az

¹³⁵ Itt elolvasható: https://www.gvkik.hu/uploaded_files/files/publikaciok/szulilap_Web.pdf

¹³⁶ A könyvtár éves beszámolója, 2023 (GVKIK Irattár).

¹³⁷ A könyvtár éves beszámolója, 2019 (GVKIK Irattár).

¹³⁸ A könyvtár éves beszámolója, 2022 (GVKIK Irattár).

¹³⁹ A könyvtár éves beszámolója, 2023 (GVKIK Irattár).

egyik polc tetején lakik, a szerencsések láthatják is, amint Guszti épp mászkál, rendezgeti birodalmát.

2024 elején a könyvtár hivatalosan is megkapta az *Állatbarát Könyvtár* címet. Az épület földszinti közösségi tereibe pórizzal ellátott kutyát is bevihetünk, a segítő kutyák pedig a könyvtár emeletére is felmehetnek.¹⁴⁰ A 2024-es és a későbbi évek programjait¹⁴¹ az Okos könyvtár törekvések mellett az állatvédelem is áthatja.

Összegzés

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ elmúlt bő két évtizedének történetét, fejlődését, szolgáltatásait, valamint jövőképét. A tervekben az új épület megépítésekor, 2002-ben három fő célt határoztak meg: a könyvtár feleljen meg a klasszikus könyvtári igényeknek, emellett váljon modern információs központtá is, és végül lássa el a közösségi tér funkciót is. Véleményem szerint ezek a célok maximálisan megvalósultak, hiszen az intézmény, ahogyan a szlogenjük is erre utal, több lett, mint könyvtár. Ebben az intézményben az olvasó és az olvasás szeretete a legfontosabb. Mindemellett a digitális szolgáltatások gyors fejlődésének is szemtanúi lehetünk, ahogy annak is, hogy a könyvtár hamar a gödöllői kulturális élet egyik fontos középpontja és találkozóhelye lett. Aktív közösségi élet zajlik a falak közt, ahová bárki ellátogathat. A könyvtár nagyon szoros kapcsolatot ápol az olvasókkal, folyamatosan kikérik a véleményüket, ezzel segítve a folyamatos megújulást. A siker kulcsa talán az, hogy a vezetés stratégiája sok-sok évtizede nagyon hasonló: töretlenül dolgozni, tanulni és fejlődni, tudatosan tervezni és új utakat keresni.

¹⁴⁰ A könyvtár kommentje saját Facebook-bejegyzéséhez 2024. 03. 26-án: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=803795371782193&set=a.457952539699813>

¹⁴¹ A könyvtár munkaterve, 2024 (GVKIK Irattár).

NEVELÉSTÖRTÉNET

A GYŐRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZŐ- INTÉZET LÁTOGATÁSI KÖNYVÉNEK BEJEGYZÉSEI 1875–1956 KÖZÖTT

Horváth László

*„A múltunkat nem veheti el tőlünk senki, de abhoz, hogy a miénk legyen, ismernünk kell.”
(Eöry Endre)*

Összefoglaló:

A Győri Állami Tanítónőképző-intézet látogatási könyvének 19–20. századi bejegyzései számot adnak az intézet nyolc évtizedes oktató-nevelő munkájának eredményességéről. A hivatalos látogatók és a volt növendékek dicsérő mondatai a képzőhöz való kötődésüket is kifejezik. Az intézet számára mindenkor fontos volt az évfordulós események megünneplése. Ez tetten érhető a résztvevők összetételében és nagy számában. A kiválasztott pedagógusok karrierútja tipikus. Rávilágít arra, hogy milyen lehetőségek adódtak a pedagógustársadalom számára az 1948 utáni államszocialista korszakhoz és annak oktatáspolitikájához való önfeladás nélküli alkalmazkodásban.

Kulcsszavak: tanítónőképzés, látogatási könyv, látogatói bejegyzések, évfordulós ünnepek, tanítói karrierutak

Abstract:

The entries from the 19th and 20th centuries in the visitors book of the Primary Female Teacher Training State Institute in Győr give an account of the successfulness of the institute's eight decades of educational work. The words of praise from official visitors and former students also express their attachment to the teachers' school. Celebrating anniversary events has always been important to the institute. This can be seen in the composition and large number of participants. The career path of the selected teachers is typical. It cast light on the opportunities for the

teaching community to adapt to the post-1948 state socialist era and its education policy without giving up.

Keywords: primary female teacher training, visitors book, visitor's posts, anniversary celebrations, teaching career paths

Bevezetés

„Meglátogattam derék intézetünket.” Ez a több alkalommal ismétlődő mondat fejezi ki talán a leghívebben a győri tanítónőképző igazgatótanácsai tagjainak az intézethez fűződő érzelmi viszonyát. A látogatási könyvbe írt bejegyzéseik a látogatás tényének közlésétől az óralátogatások pontos idejének rögzítéséig terjednek. Dicsérő mondataik az intézet vezetésétől a tanári munkán keresztül a növendékek előmeneteléig végigkísérhető. Néhány volt növendék jószívvel és nosztalgiával vegyes sorai is olvashatók a látogatási könyvben. A fontos évfordulók egy részének megtartásáról is értesülhetünk. A tanítónőképző aktuális értesítőinek segítségével röviden bemutatjuk az ünnepek legfontosabb részleteit. A 80 éves évforduló látogatási könyvben elhelyezett dokumentumai részletesebb bemutatást tesznek lehetővé az 1956-os ünnepségről. A kiválasztott négy pedagógus pályafutását „*párhuzamos karrierút*” formájában mutatjuk be.

1. Hivatalos és látogatói bejegyzések

A hivatalos bejegyzések a látogatási könyvben elsősorban az igazgatótanács elnökeitől és tagjaitól származnak. Ezek a látogatás tényét és pozitív tapasztalatait tartalmazzák. A volt növendékektől, mint nem hivatalos látogatóktól, emlékező szép sorokat olvashatunk.

1.1. Tényközlő, semleges bejegyzések

Az intézet és az előadások (tanítási órák) látogatásának tényét közlő bejegyzések.

„*Az intézetet hivatalosan meglátogattam. Mindent a legnagyobb rendben találtam.*” – Vargyas Endre, Zerpák János, Nogáll Károly, Vaszary Kólos, Karsay Sándor bejegyzései. Az igazgatótanács tagjain kívül Lévay Ferenc osztálytanácsos és Sebestyén Gyula miniszteri biztos azonos tartalmú közlése olvasható.

„*Az előadásokat megtekintettem, meghallgattam.*” – Vargyas Endre, Gypay Dénes. Stáhly György az 1. és 2. osztályt látogatta meg. Karsay Sán-

dor közlése: „Az 1879. évi dec. 9-én az evangélikus hittan előadásán jelen voltam.”

1.1.1. NEM SAJÁT KEZŰ BEJEGYZÉSEK

Néhány látogatásról az intézet valamely oktatója/dolgozója tudósított. Ezekben az esetekben, egy kivétellel, aláírások nem szerepelnek. A nevek előtt általában *titulusjelölők* állnak.

„Méltóságos Hegedüs Lajos miniszteri tanácsos úr meglátogatta az intézetet 1875. október 27. Nsg. [Nagyságos] Kálóczy Lajos úr kíséretében.”

„Nagyméltóságú Trefort Ágoston m. kir. Vallás- és Közoktatási Miniszter meglátogatta az intézetet 1880. évi június 22-én Méltóságos Hegedüs Kandid Lajos Miniszteri Tanácsos úr kíséretében.”

„Főtisztelendő Vaszary Kolos Igazgató Tanácsos Úr 1884. évi december 16-án meglátogatta intézetünket.”

„Győr, 1890. április 17-én és 24-én meglátogatta az intézetet.” Karsay Sándor, aki alá is írta a bejegyzést.

„Sebestyén Gyula miniszteri biztos úr 1898. évi május hó 2. 3. 4. napjain hivatalosan látogatta az intézetet.”

A felsorolt titulusokon kívül használták még a *Tekintetes* megszólítást az igazgatótanács tagjai, valamint az intézet igazgatónöje és orvosa neve előtt.

1.2. Az intézetre és annak igazgatására vonatkozó pozitív bejegyzések

KAUTZ Gusztáv 1877. december 20.: „Ez alkalommal is, mint mindig, az intézet szellemi anyagi sikereiben igazgatásában a legnagyobb pontosságot és rendet tapasztaltam.”

NOGÁLL Károly 1885. október 12.: „Meglátogattam derék intézetünket, meghallgatva a tanári működést, örömmel konstatalem: hogy a tanügy kitűnő kezekben van.” 1886. január 5.: „Miért is tanúsítom s pedig szívbeli örömmel: hogy az intézeti kormány megüti a mértéket.” (1. sz. melléklet.)

„1891. július hó 9-én meglátogattuk az intézetet és a czélszerű, mondhatni nagyszerű berendezést csodáltuk. Bár lenne sok ilyen szép intézetünk. A Szatmári irgalmas nővérek.”

1.3. Dicsérő bejegyzések a tanórákról

NOGÁLL Károly 1878. október 18.: Kézimunkaóráról írta: „Mindent szép rendben találtam és örültem a szorgalomnak.” Történelem- és természetrajz-előadásról: „Teljesen kielégítettek a feleletek, de még inkább az előadás.”

KOZICS László írta a legtöbb és legrészletesebb bejegyzést. Sokszor az órák pontos idejét is rögzítette. Több mint másfél évtized alatt min-

den osztályt meglátogatott, és minden tantárgy tanóráját végighallgatta. Kiváltképp a francia nyelvórákat kedvelte, 1885 és 1893 között több, mint tíz alkalommal vett részt rajtuk. *„Kellemesen lepett meg a növendékeknek a francia nyelvben mutatott előhaladása.”* A számtani előadáson is szép előrehaladást tapasztalt a törtekkel való számolásban. Mértanórán is részt vett. A magyar nyelv és irodalom tantárgy keretén belül *irálytani* (stílus), költészettani és magyar irodalomtörténeti előadást hallgatott. Módszertani órán is megjelent, ahol *„az olvasás modoráról”* való tanítást figyelte meg. Történelemórán érdeklődve hallgatott előadást az országgyűlés alakulásáról. Német nyelvből olvasást, fordítást és a nyelvtani szabályok fejtegetését hallgatta. A vegytani magyarázatokat és a természetrajz előadásokat érdeklődve figyelte, kiváltképpen az éneklő és hasadtcsőrű madarokról. A zeneórán egy növendék zongoraelőadásán vett részt. Neveléstani és rajzórákon is megjelent. 1885–1886-ban az 1. és 2. *gyakorló osztályban* a számtanórát, 1887-ben a *gyakorló iskola* énekszobáját látogatta. Az 1885. december 17-ei bejegyzése foglalja össze legjobban látogatásai összbenyomását. *„Mindennütt a legszebb rendet és buzgalmat találtam, nehezen válok meg egyelőre az érdekes előadásoktól, s megvagyok győződve, hogy a legjobb siker fogja a tanári kar fáradságait és a tanulók szorgalmát koronázni.”*

VARGYAS Endre 1886. március 31.: Mind a négy osztályban *„kitűnő módszertani kezelés mellett minden tantárgyból jeles eredményt, rendet, pontosságot, jó fegyelmet s tisztaságot tapasztaltam”.*

STÁHLY György 1890. május 10-én a francia nyelv tanórájával volt megelégedve.

1.4. Dicsérő bejegyzések a tanárokról

KAUTZ Gusztáv 1877. december 20.: *„Az előadásokon a tanároknak hivatásuk iránti lelkesültségét, buzgalmát és szakavatottságát tapasztaltam.”*

NOGÁLL Károly 1888. október 17.: *„Nagy megelégedésemre szolgált a tanerők alapossága s buzgalma.”* 1890. november 5.: *„Kitűnő tanerők.”* 1890. december 12.: *„Kimondom véleményemet: keresni kell ezen erők párját, amelyet én bizony ritkítok.”* Valószínűleg a párját ritkító kifejezésre gondolt. 1891. április 13.: *„Meghallgattam a páratlanul ritka műveltségű, buzgó, fáradhatatlan s lelkiismeretes tanerőket és örvendetesen haladó intézeti növendékeinket, és egy kis büszkeséggel írom alá ezen jegyzésemet.”*

1.5. Dicsérő bejegyzések a növendékekről

ZERPÁK János 1877. december 5.: A tanórákat „figyelemmel hallgattam, a tanulók erkölcsös viselkedéséről és a tantárgyakban előmenetelükről meggyőződtem”.

KAUTZ Gusztáv 1877. december 20.: „A növendékek szorgalma és előmenetelének kétségtelen tanújelét tapasztaltam.”

NOGÁLL Károly 1888. október 17.: „A tanoncok szorgalma s kitűnő előmenetele.” 1890. november 5.: „A növendékek feleletei és előmenetele szép jövőre biztat.”

1.6. A végzett növendékek osztálytalálkozón írt bejegyzései

Az osztálytalálkozókra való részvételüket a volt növendékek férjzett nevük és esetleg lakcímük megadása mellett aláírásaikkal hitelesítették. Mindössze hatan írtak rövid bejegyzést nosztalgiával emlékezve a képzőben eltöltött évekre.

1932. június 5. „Harminchárom év, fél emberélet múlt el, hogy ezen intézet falait elhagytam. Álmomban gyakran, tényleg most először látogatom meg a nekem oly kedves helyet.”

Dr. Gerő Miksáné DÉVAI Janka (1881?–1943 után) növendék: 1895–1899. Fővárosi tanítónő volt 1912 és 1943 között.

Győr, 1932. VII. 26. „Az amerikai élet után jóleső érzéssel járkálok szülővárosomban. Rég elfelejtett emlékeket újítanak fel bennem a győri képezde termei és Berényi Irén igazgatónő szeretetteljes fogadtatása.” SZÖGYI Elvira (1888?–1928 után) növendék: 1902–1906. 1910 és 1920 között a Győr-újvárosi izraelita népiskola fiúosztályban tanított. (2. sz. melléklet.)

1934. július 17. „21 év után az álmomban sokszor látott kedves győri képzőt viszontláthattam. Ha erre jöttök kedves osztálytársaim ismét küldök szeretetteljes üdvözlőt. – Komló, Baranya”

Hahné GÁSPÁR Tica [Téréz] (1895?–1934 után) növendék: 1909–1913.

Győr, 1935. VII. 16-án. „Tiszteletem és hálás szeretetem jeléül: Zathureczky [László]né DVORZACSEK Margit (1893?–1935 után) és lánya Zathureczky Zsuzsi”

Növendék: 1908–1912. – Testvére Ilona, szintén a győri képzőben tanult 1910–1914 között.

Dátum nélkül [1935]. „Meghatott emlékezéssel életem legboldogabb idejére. Szolnokról: Kovách Lászlóné BLASKÓ Julianna” (1903–1947 után) növendék: 1917–1921.

Hódmezővásárhely – Győr, 1935. július 29. „A legkedvesebb régi emlékekkel a múltból és élményekkel a jelenből búcsúzom az egykori növendék: SÓFALVY

Izabella (1891–1972) iparostanonciskolai főhiv[atású] tanítónő.” (3. sz. melléklet.) Növendék: 1906–1910. Zeneszerző volt. Írt tanulmányt a szociálpedagógiai problémákról és a tanítónőképzés reformkérdéseiről. Novellás- és verseskötete is megjelent. Az intézet 60 éves évfordulójára írt verset *Hatvan év emlékére* címmel. „Magasröptű óda, melyet a volt növendék, Horváth Edit mély érzéssel szavalt el.”¹

2. Évfordulós és egyéb ünnepek

2.1. *A győri állami tanítónőképezde dísztermében 1888. május 13-án Méltóságos Gönczy Pál államtitkár úr tanügyi működésének 50 éves jubileuma alkalmából megtartott ünnepélyen jelen voltak.*² (4. sz. melléklet.)

Győrben is megemlékeztek az állami népoktatásügy egyik országszerte ünnepelt megszervezőjéről.

1900. december 9-én az intézet fennállásának 25 éves jubileumát ünnepelték. A látogatási könyv erről a fontos eseményről sajnos semmilyen bejegyzést nem tartalmaz.

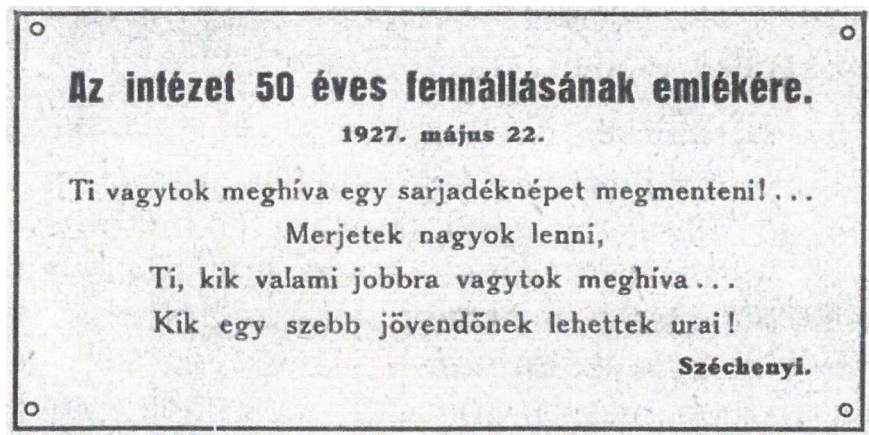
2.2. *1927. májusban rendezte meg Berényi Irén, az int[ézet] akkori igazgatója a győri áll[ami] tanítónőképző intézet fennállásának 50 éves jubileumát.*

Az egyszerű tényközlő ceruzás bejegyzés sajnos nem szolgál több információval. Érdemes az aktuális intézeti értesítőt segítségül hívni a jelentős és nagyszabású ünnepség felidézésére.

A Díszgyűlést Berényi Irén igazgatónő nyitotta meg a Díszteremben. Dr. Schwöder Ervin helyettes államtitkár dr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter üdvözetét tolmácsolta. Az intézet főbejáratánál, a lépcsőház falán elhelyezett Jubileumi márvány emléktáblát Barcsai Károly intézeti tanár avatta fel. Aranybetűs felirata az alábbi szöveget tartalmazta.

¹ *A győri m. kir. áll. Tanítónőképző-intézet Értesítője.* Közli: Berényi Irén. 1935/36. 10–11.

² Az ünnepség résztvevőiről lásd: Horváth László (2023): A Győri Állami Tanítónőképző-intézet látogatási könyve 1875–1936. *Polymatheia*, 4. évf. 3–4. sz. 118–119.

A megnyitó és üdvözlő beszédekre Vargyas Mária válaszolt: „Az intézet volt növendékeinek nevében ígérem, hogy a felemelő jubileumi gondolatokat lelkünkbe zárjuk és megőrizzük. Szent fogadást teszünk, hogy honmentő munkánkban, a jövő nemzedék nevelésében semmi nehézségtől sem riadunk vissza, eszményeinktől el nem tántorodunk, hanem ha kell, áldozatok árán is dolgozunk a szebb magyar jövőért! Az iskola, amelyből kikerültünk, azt kívánja tőlünk, hogy így legyen – így is lesz!”

A 200 terítékes Társasbédre a Royal Szálló éttermében került sor. Ezt követően Ünnepi műsoros előadást tartottak a Városi Színházban, ahol fellépett az intézet énekkara, a gyakorlóiskolások Alexyné Mayer Irén *A száműzött tündérke* című gyermekjátékát adták elő.³

A volt növendék, dr. Dienes Valéria *Prológ* című, az ünnepi alkalomra írt versét szavalta el.⁴

BERÉNYI Irén (1879–1944 után) 1904–1921 között tanár, 1921-től 1937-ig igazgató.

SCHWÓDER Ervin (1873–1944 után) közoktatási államtitkár-helyettes.

BARCSAI Károly (1877–1944) tanár: 1919–1933. Pedagógiai szakíró.

VARGYAS Mária (1898–1988) növendék: 1913–1917, tanár: 1926–1955.

ALEXYNÉ MAYER Irén [OLEXY Lajosné] (1867–1935) a Borsod-Miskolci Alapítványi Példányóvoda óvónője 1888–1928 között. Ifjúsági író.

DIENES Valéria (1879–1978) pedagógus, filozófus, mozgásművész, koreográfus. Lánykori nevén, **GEIGER** Valériaként az intézet növendéke volt 1893–1897 között.

³ *Az 50 éves jubileumi ünnepségek lefolyása.* A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónő-képző-intézet Értesítője. Közli: Berényi Irén. 1926/27. 24–38.

⁴ Uo. 17–21.

2.3. 1950/51. tanév megnyitó ünnepsége – Győr, 1950. szeptember 2.

1950-ben ünnepelte a képző fennállásának 75. évét. Sajnos ekkor már nem adott ki az intézet értesítőket, és a levéltári anyagban sem maradt nyoma annak, hogy tartottak-e megemlékező ünnepséget ez alkalomból. A tanév viszont a tanítóképzés szempontjából fontos volt. „1950 szeptemberében – a marxista nevelés, a materialista-ateista világnézet alapján – új tantervek léptek életbe.”⁵ „Az 1949–1950-es tanévtől a kormány rendelete értelmében négy évfolyamú pedagógiai gimnáziumot, majd 1950-ben négy évfolyamú középfokú tanítóképzőt hoztak létre.”⁶ „A pedagógiai gimnáziumok nem tudtak megfelelni rendeltetésüknek s 1950-ben tanítóképző néven működtek tovább.”⁷

Két teljes oldalt szenteltek a tanévnyitónak a látogatási könyvben, de mindössze két résztvevő aláírása „árvalkodik” a szépen megírt cím alatt: Jóború Magda és Mohácsy Ferenc.

„Az ünnepség lelkes hangulatát emelte dr. Jóború Magda kultuszminiszteri államtitkár megjelenése. Az államtitkárnőt az intézet kapujában Mohácsy Ferenc [az] oktatási alosztály vezetője és Kemenes József, az intézet igazgatója fogadták és kísérték fel a tanulóifjúság sorfala és lelkes éljenzése közepette az iskola dísztermébe. Dr. Jóború Magda kultuszminiszteri államtitkár beszédében széles munkaprogramot [sic!] adott a pedagógusok, [a] szülők és a tanulóifjúság részére. Felhívta figyelmüket a jövő iskolai évben a még nagyobb éberségre a klerikális reakcióval és más reakciós elemekkel kapcsolatban, hogy ne engedjék megzavartatni az iskola szocialista, békés építőmunkáját. Az államtitkár beszédjét lelkesen éljenezte a jelenlevő közönség.”⁸

JÓBORÚ Magda életrajzát lásd 4. Párhuzamos karrierutak.

MOHÁCSY Ferenc – ? MOHÁCSI Ferenc (1911?–1974). A győri 401-es Iparitanuló Intézet igazgatója 1953–1972 között.

KEMENES József (1914–1976) 1958-ban a Zrínyi Ilona Tanítónőképző igazgatóhelyettese. A Felsőfokú Tanítóképző Intézet tanára 1960–

⁵ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2005): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógiai és az iskoláztatás történetébe*. Jav., bőv. kiad. Osiris Kiadó, Budapest. 355.

⁶ *Művelődéspolitikai és pedagógiai szempontok a hazai iskolatípusok tanterveiben (1868–1945)*. (1999): (szerk.): Ballér Endre, Horánszky Nándor. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 40.

⁷ *A győri „Apáczai Csere János” Tanítóképző Intézet. Adalékok az intézet történetéhez 1956–1959*. (1960. február 29.): Összeáll. Schleich Lajos. [Felsőfokú Tanítóképző Intézet]. Győr. 4.

⁸ NYME ACSJTK. *Iratjegyzék. 1. A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet iratai. b. Iktatott iratok 1949–1950. Győri II. sz. pedagógiai gimnázium (1949. szept.–1950. szept.)*. 98. *Jelentés az 1950. évi szeptemberi tanévnyitó ünnepség lefolyásáról (1950. szeptember 4.)*.

1976 között. 1965: „cum laude” dr. 1975-től főiskolai docens. 1956: Az oktatásügy kiváló dolgozója.

3. A Zrínyi Ilona Tanítónőképző 80 éves jubileumi és névadó ünnepélye, 1956. május 19.

Az ünnepségsorozat az intézet nevelőtestülete, a Szülői munkaközösség és a DISZ szervezet rendezésében zajlott le. Az ünnepség szereplői és résztvevői közül többen aláírtak a látogatási könyvben. Páran nevük mellett beosztásukat is feltüntették. (5. sz. melléklet.) A könyvben elhelyezték az ünnepségsorozat meghívóját (6. sz. melléklet.), újságcikkeket, üdvözlő táviratokat és egy levelet. Ezzel mintegy „grangerizált” köteté bővítették a látogatási könyvet.⁹ A Meghívón feltüntetett gyakorlóiskolai tanítási versenyről nem találtunk információt.

3.1. Megyei általános iskolai rajzkiállítás

„A magyar úttörőmozgalom tízéves fennállásának tiszteletére megyei gyermekrajz-kiállítás nyílt meg szombaton délelőtt 10 órakor a győri tanítónőképzőben. A kiállítást a győri rajzpedagógusok munkaközössége szervezte Turóczi Mária vezetésével és a megyei DISZ bizottság és a megyei rajzszakfelügyelet irányítása mellett. [...] Különösen említésre méltó Bakó Lajosnak, az Engels téri Általános Iskola rajztanárának művészettörténeti térképe, amely a legrégibb időktől napjainkig bemutatja a művészettörténet fejlődését. A kiállítás minden nap megtekinthető május 19-től 23-ig reggel 8-tól este 7-ig.”¹⁰

TURÓCZI Mária (1907–1994) rajztanár, festőművész. 1929–1959 között tanított a képzőben.

BAKÓ Lajos (1916–2003) rajztanár, népművészeti és néprajzi gyűjtő. 1962–1977 között a Gyakorló iskolában tanított.

⁹ James Granger (1723–1776) nyomtatványgyűjtő és biográfus neve után. A „grangerizálás” bármilyen mű pótlólagos illusztrálását jelenti. Kóhalmi Béla grangerizáltaknak nevezte az olyan könyveket, melyeket egyes gyűjtők a könyvre vagy szerzőjére vonatkozó képekkel, kéziratokkal, újságcikkkel, röpívekkel egészítenek ki. Lányiné Bukta Zsuzsanna (1987): Grangerizált könyvek. *Könyvtári Figyelő*, 33. évf. 4. sz. 448. – „A grangerizált könyvek, akárcsak a kódexek, unikumok, és így értékük is ennek megfelelően magas.” Galambos Ferenc: A könyvbarát és a könyvbolond. *Kisalföld*, 14. évf. 1969. november 16. 8.

¹⁰ Megyei gyermekrajz-kiállítás. *Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 12. évf. 1956. május 20. 1.

3.2. Jubileumi és névadó ünnepély az iskolaudvaron

Az ünnepségről tudósító újságcikk nyitósoraiba jelentős tartalmi hiába csúszott. „Az intézet első igazgatója Kálóczy Lajos, a szabadságharc emigráltja volt.” Kálóczy nevéhez fűződik az intézet elhelyezésére szolgáló telek megszerzése 1875-ben és az ott meglévő épületek bővítő és felújító munkálatainak megszervezése az első években. De nem volt vezetője az intézetnek, sem tagja az igazgatótanácsnak.

A délelőtt 11 órakor kezdődő névadó ünnepségen az intézet történetét dr. Szegedi László igazgató ismertette. Ezt követően Karl Géza, a Megyei Tanács oktatási osztályának vezetője mondott ünnepi beszédet. „Ezen az ünnepségen vette fel az iskola Zrínyi Ilonának, a magyar szabadságharc mozgalom nagy nőalakjának, II. Rákóczi Ferenc édes anyjának nevét. Zrínyi Ilonáról Markó Sarolta, az intézet történelemtanára mondott értékes megemlékezést. A névadó ünnepély kultúrműsorában részt vett Pallagi János hegedűművész, Kiss György zongoraművész, Pernesz Gyula szavalattal, valamint az intézet vegyes és női énekkara, Zacher Lajos és Pethő Kálmán vezetésével. A régi növendékek nevében Baranyainé, a Nagybajcsi Általános Iskola nevelője emlékezett meg az intézet legszomorúbb dátumáról, 1944. április 13-ról, amikor az iskola nagy részét lebombázták. A tanítói pálya szeretetére és a hivatástudatra hívta fel az intézet jelenlegi növendékeinek figyelmét.”¹¹

SZEGEDI László (1912–1956 után) 1949–1950-ben az Állami II. sz. Pedagógiai Gimnázium, majd 1950–1956 között a Győri Állami Tanítónőképző Intézet igazgatója volt. Az Amerikai Egyesült Államokba távozott.

KARL Géza (1901?–1990) M[egyei] T[anács] osztályvezető. 1959–1964 között a Gyakorló iskola igazgatója. – Aláírása az 5. sz. mellékletben.

MARKÓ Sarolta (1925?–1984) 1955–1956-ban a képző történelemtanára, DISZ-vezető.¹²

PALLAGI János (1922–2013) hegedűművész. 1946–1961: a Győri Állami Zenekonzervatórium (1946–1952), későbbi nevén a Győri Zeneművészeti Szakiskola (1952–1966) tanára.

SIMON Atala (1910–1988) zongoraművész. Az ünnepségen Pallagi Jánost kísérte zongorán. 1953–1966 között a Győri Zeneművészeti Szakiskola tanára.

KISS György (1904–1979) zongoraművész. A győri katolikus tanítóképző ének- és zenetanára 1934–1936 között. 1937-től tanított a Tanító-

¹¹ Nyolcvan esztendő a Győri Állami Tanítónőképző. *Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 12. évf. 1956. május 20. 3.

¹² Dolgozó Ifjúság Szövetsége 1950–1956. 14–26 éves fiatalokat tömörítő, a Magyar Dolgozók Pártja közvetlen irányításával működő, egyetlen engedélyezett ifjúsági tömegszervezet volt.

tónóképzőben. 1954-ben a katolikus tanítóképző tanára, 1957-ben áthelyezték a Zeneiskolába. A műsoros esten is szerepelt.

PERNESZ Gyula (1920–1986) V. T. népm- o. [Városi Tanács Népművelési Osztály] vezetője.

1964–1981 között a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár igazgatója. – *Aláírása az 5. sz. mellékletben.*

ZACHER Lajos (1906–1993) ének-zenetanár. 1959-től 1966-os nyugdíjazásáig a győri Felsőfokú Tanítóképző Intézetben tanított. A műsoros esten a Gyakorló iskola énekkarát vezényelte.

PETŐ Kálmán (1910–1965) ének-zenetanár, karnagy. 1933-ban került Győrbe az evangélikus iskolába. A Zrínyi Ilona Állami Tanítónóképző tanára. 1959-től a Felsőfokú Tanítóképző Intézet adjunktusa 1964-ig. A műsoros esten az intézet énekkarát vezényelte. – Aláírása az 5. sz. mellékletben.

Baranyainé beszédének gépírási változata fennmaradt a látogatási könyvben név nélkül, 1956. május 19-i dátummal. Nevét az újságcikk említette.

„Épületeknek nem szoktak jubileumot tartani, de intézményeknek, melyeknek szolgálatában áll az az épület – igen. A mozdulatlan épület és a nagy múlttal rendelkező intézmény között szoros kapcsolat van. Egyik sem lehet a másik nélkül. Az épület is csak akkor értékes, ha valami nemes cél szolgálatában áll, és az intézménynek jó hajlék kell, ahol munkáját kifejtheti. Iskolánk 80 esztendő fennállása bizonyítja, hogy feladatát híven be is tudta tölteni, mert máskülönben nem állana már ennek a célnak szolgálatában. [...] Nincs talán az országnak egyetlen része sem, ahol ne oktatóna az apró kis magyarokat ebből az intézetből kikerült nevelő. Én 1943-ban léptem át először az intézetnek küszöbét. Tanáraink gondoskodása pótolta, amit a romos épület nem adhatott. Mindig a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel gondolkodom vissza tanárainkra, akik igaz hazaszeretetre, kötelességtudásra, munkaszeretetre, helytállásra tanítottak meg bennünket, saját példájukon keresztül is. Lelkesítse az iskola tanárait – kik közül sokan a mi tanáraink is voltak – az a tudat, hogy az általuk elvetett magvak nemcsak kikeltek, hanem széleskörben elterjedtek. Munkájuk nyomán nevelődik az új, a szocializmus építéséért dolgozó és munkálkodó ifjúság. Most pedig Hozzátok fordulok 80 esztendő iskola tanítónő-jelöltjei. Mire kötelez benneteket az iskola múltja? Tanítók lesztek, gyermekeknek, ifjúságnak nevelői. Kitartó szorgalommal példamutatás a munkában, bátor kiállás az igaz ügyért, a szocializmus építéséért, erre kötelez a nevelői hivatás. Szép a nevelői pálya, de csak akkor, ha a gyermeket szeretni tudjátok. Így sok olyan örömben lesz majd részetek, amelyet semmiféle más pálya nem nyújt. Ma a tanító már nem a nemzet napszámosa, mint ahogy a múltban szép szólamok hangzottak erről, hanem a társadalom megbecsült dolgozója. Kifejezésre jut ez a felémelt fizetésben, egyéb anyagi juttatásokban, és az erkölcsi megbecsülésben is. Kormányzatunk a becsületesen végzett nevelői munkát ma magasra értékeli.”

BARANYAY Ferencné [MARKOVICS Margit] (1929?–2009) tanító-nő. Növendék: 1943–1948. Osztálytársa volt Mészey Gézáné Tóth Irénnek. – *Aláírása az 5. sz. mellékletben.*

3.3. *Műsoros est a Megyei Kultúrotthonban*

NAGY János (1919–1999) az intézet népművelési szakkörének vezetőjeként mondta az est megnyitó beszédét. Magyar–történelem szakos tanár 1952–1958 között. A győri katolikus tanítóképző növendéke volt 1934-től 1939-ig.

Hegedű-zongora duóban lépett fel Eőry Endre és Galavits László. A kendőtáncot a tanítónőképző növendékei mutatták be dr. Zobay Andrásné betanításában. A csárdást a DISZ ifjúsági zenekar adta elő Pádár Lajos művészeti vezető irányításával. A gyakorló iskola tanulói is részt vettek az ünnepi esten. A népi táncokat Koppányi Ernőné tanította be. A gyermektáncok és jelenetek Mészeyné Tóth Irén és Mundy Etelka nevelőnők vezetésével mutattattak be.

EŐRY Endre életrajzát lásd 4. *Párhuzamos karrierutak*

GALAVITS László (1938–2015 után?) *m[egyei] iskolafelelős*. A tanítóképzőben végzett 1956-ban. 1965–1970 között Fertődön tanított. 1984-ben Miniszteri Dicséretet kapott az Agyagosszergényi Általános Iskola igazgatójaként. – *Aláírása az 5. sz. mellékletben.*

ZOBAY Andrásné dr. [VALGYÓCZY Irén] (1911–1987) testnevelő-tanár. Növendék: 1928–1933. A Testnevelési Főiskola hallgatója: 1933–1937. 1955–1958-ban a tanítóképzőben női testnevelést tanított. 1959 és 1962 között a Testnevelési Főiskola vidéki gyakorlóiskolai középiskolai tanára.

PÁDÁR Lajos (1925–1978) cigányprímás. A Győri Állami Zenekonzervatórium hallgatója 1946–1953 között. Tanítványa volt Pallagi Jánosnak.

KOPPÁNYI Ernőné [SIMON Rózsa Rozália] (1935?–2006) gyakorló iskolai nevelő. A budapesti XII. kerületi Állami Tanítóképzőben végzett 1954-ben. A Gyakorló iskolában 1954–1956 között tanított.

MÉSZEYNÉ TÓTH Irén és MUNDY Etelka életrajzát lásd 4. *Párhuzamos karrierutak*

Az ünnepélyen a képző növendékei közül többen egyénileg is felléptek (szavaltat, ének, összekötő szöveg). A műsoros estet vidám iskolabál zárta.

3.4. *Az ünnepségsorozaton megjelent hivatalos személyek, intézeti tanárok és volt növendékek*

Alábbiakban azokat a személyeket soroljuk fel, akik csak a látogatási könyvben szerepelnek. Többen feltüntették akkori beosztásukat is, me-

lyeket a név után *kurzívval* szedve közlünk. Néhány személy beazonosítása feltételezésen alapszik, mely tény *kérdőjellel* vezetjük be.

3.4.1. HIVATALOS SZEMÉLYEK

GRUBER Pálné – Győr, VPB [Városi Pártbizottság]. A Városi Párt-végrehajtóbizottság agitációs propaganda titkára 1956-ban. 1955-ben az Agitációs Propaganda Osztály vezetője. – ? FÜRST Sarolta (1921?–2015).

KISS Ilona – M. T. O. Oszt.; ? stat. ... [Megyei Tanács Oktatási Osztály ...] ? 1953-ban a budapesti III. kerületi tanács oktatási osztály helyettes vezetője.

GÁSPÁRDY Sándor dr. (1909–1986) festőművész. Győrben a művelődés irányításában dolgozott. Tanulmányi felügyelő volt.

SEJ Lászlóné – SzME [Szülői Munkaközösség Elnöke]. A Zrínyi Ilona Tanítónőképzőben 1958-ban is. 1950-ben Intézőbizottsági tag volt az Állami II. sz. Pedagógiai Gimnáziumban.

3.4.2. AZ INTÉZET TANÁRAI

JANÁK Emil (1928–1967) *középiszkolai tanulmányi felügyelő* 1955–1961 között. 1961–1967-ben a Győri Felsőfokú Tanítóképző Intézet igazgatója.

MADARÁSZ Béláné (192?–2009) 1955-ben a városi oktatási osztály tanulmányi felügyelője, 1958–1971 között a Gyakorló iskola igazgatóhelyettese volt.

BAUMÜLLER Józsefné dr. RÉVÉSZ Margit (1886?–1967) 1930–1934 között kézimunka óraadó. 1933–1945: altiszt, betegápolónő az intézetben. Nővére, Bán Aladárné Révész Györgyi (1877–1968) festőművész és tanítónőképző-intézeti rajztanár (1920–1935).

SZÓLÁS Rezső dr. (1901–1986) 1926–1964 között a győri katolikus, majd az állami tanítóképző tanára volt.

3.4.3. VOLT NÖVENDEKEK

Hárman a végzettségük évét is feltüntették.

BÉKÉSSY Leoné [DRASKÓCZY Virginia] (1890–1975) 1908. Növendék: 1904–1908, tanár: 1916–1948 között. Békéssy Leó (1890–1966) festőművész, a katolikus tanítóképző rajztanára.

TÓTH Anna (1890–1981) *végzett 1916-ban*. Magántanuló volt 1912–1916 között. A 40 éves osztálytalálkozón is részt vett 1956. július 8-án. Az Oktatásügy kiváló dolgozója. Gyémánt diploma: 1976.

Özv. HANNIKER Pálné DOMONKOS Lenke (1916–1954 után) 1936. Növendék: 1934–1936. Az első három osztályt a győri Orsolya-rendi Tanítónőképzőben végezte. 1948–1954 között a Gyárvárosi iskolában volt földrajztanár.

TELL Vilmosné WENDLER Margit (1928?–1996) növendék: 1942–

1947. Ő kapta az első Széchenyi-emlékérmet négy éven át kitűnő tanulmányi eredményeiért a mosonmagyaróvári polgári leányiskolában az 1941/42-es tanévben.

KÓCZA Andrásné *JANKOVICH Ida* (1928?–2013) növendék: 1942–1947. 1952–1961: Gyakorló iskola. 1962–1972 között Mosonmagyaróvár 7. sz. általános iskolájának igazgatója. 1972: Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója. 1983: Pedagógus Szolgálati Emlékérem. Aranydiploma: 1998. Férje, Kócza András a Hazafias Népfront megyei bizottságának titkára volt 1956-ban.

3.5. Üdvözlő levelek és táviratok

3.5.1. LEVELEK

„*Dolgozó Ifjúság Szövetsége Központi Vezetősége Úttörő Osztály az Állami Tanítónőképző Intézet DISZ-szervezetének – Budapest, 1956. május 17. – Kedves Elvtársak! Május 19-i ünnepségre küldött meghívójukat megkaptuk, s köszönettel vettük. Sajnos az ünnepségen – az Osztály előtt álló nagy feladatok miatt, nem áll módomban résztvenni [sic!]. Kívánok az Elvtársak munkájához sok sikert! Elvtársi üdvözléssel: Holló László oszt[ály] vez[ető]*”. – Gépelt levél saját kezű aláírással.

HOLLÓ László 1951-től az Úttörő Mozgalom Intéző Bizottsága Budapesti Vezetőségének helyettes titkára, 1954-től osztályvezető.

„*A »Zrínyi Ilona« Állami Tanítónőképző Igazgatóságának és Nevelőtestületének – Győr. – A 98 éves soproni állami tanítónőképző részéről szívből köszöntjük 80 éves húgunkat jubileumi és névadó ünnepélyén. Ezekben a hetekben több ilyen évforduló megünnepléséről kaptunk értesítést, de a megyei testvérváros testvérintézetének ünnepe mellett nem mehetünk el együttérzésünk jelzése nélkül. Személy szerint is meleg köszöntést küldök, mert az utóbbi években több alkalommal voltam érettségi és tanítóképesítő vizsgai elnök s megismerhettem a győri tanítónőképző nevelőtestületének buzgó, jobb jövőnket építő, eredményes munkáját. Most még egy jókívánság és ez bárcsak kölcsönös lehetne: hosszú évtizedeket, viruló fiatalságot, boldog nevelőket a győri tanítónőképzőnek! A nevelőtestület nevében: Rozsondai Károly igazgató. Állami Tanítónőképző Sopron – 1956. május 17.*” – Gépelt levél sajátkezű aláírással. (7. sz. melléklet.)

ROZSONDAI Károly (1901–1967) tanárképző iskolai tanár. 1925-től a Soproni Tanítónőképző Intézet tanára, 1936–1957 között igazgatója. Rozsondai Zoltán (1902–1996) testvére.

„*Budapest, 1956. V. 17. – A Zrínyi Ilona Állami Tanítónőképző Igazgatóságának – Győr. – Amidőn hálás szívvel megköszönöm az Intézet jubileumi és névadó ünnepélyére való szíves meghívást, nagy sajnálattal kell közölnöm, hogy gyöngye egészségi állapotom nem engedi meg az ünnepélyen való személyes részvételtemet. Nem mulaszthatom el azonban, hogy kifejezést adjak az Intézet iránt érzett szeretetemnek és hálámnak, amely növendékségem korából lelkem-*

ben megmaradt és egész életemen át kísérni fog. Fogadja az Igazgatóság őszinte tiszteletem kifejezését. – Dr. HELLER Erikné KISS Irén (1887–1971) az Intézetnek most 50 éve végzett növendéke.”

Növendék: 1902–1906. 1927-ben az ötvenéves ünnepség alkalmából is küldött üdvözetet az intézetnek. 1936–1937-ben az *Emericana* (1926–1941) katolikus egyetemi és társadalmi folyóirat legnagyobb ifjúsági szervezetének védnöke (dominája) volt. Az ünnepségen nem tudott részt venni, de a július 8-ai osztálytalálkozón megjelent. Bizonyítja sajátkezü aláírása a látogatási könyvben. Férje, Heller Erik (1880–1958) jogász, kriminológus, egyetemi tanár, a MTA levelező tagja.

3.5.2. TÁVIRATOK

Három testvérintézmény gratuláló táviratát őrizte meg a látogatási könyv.

„Jubileumi ünnepélyetek alkalmával szeretettel köszönt benneteket és további működésetekhez sok sikert kívánunk: Miskolci Tanítónőképző – 1956. május 19.”

1927–1949 között Érseki római katolikus Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet, majd Miskolci Tanítónőképző 1949–1957 között. Akkori igazgatója VARGA Gáborné ZALÁN Irén (1921–1980) hegedűművész, zenepedagógus, zenei író. 1950–1962 között igazgató. Az Országgyűlés alelnöke is volt.

„További sok sikert kívánnak: Hodosi Ilona, Bontai Adél – Zalaegerszeg, 1956. május 19.”

HÓDOSI Ilona a zalaegerszegi tanítónőképző igazgatóhelyettese. Pártonkívüliként 1953-ban Zala megye képviselőjelöltje, majd képviselője 1957–1959-ben.

BONTAI Adél [Hadi Jenőné] (1921?–1956 után) a zalaegerszegi tanítónőképző gyakorlóiskolájának tanítónője. A győri Tanítónőképző növendéke volt 1935–1940 között BONTAY néven. 1955-ben részt vett a 15 éves osztálytalálkozón.

„A 80 éves fennállását ünneplő intézet igazgatója és nevelői kara további munkájához szeretettel kívánunk a nevelőképzés ügyét előbbre vivő és a szocializmus építését elősegítő eredményes jó munkát: a soproni áll[ami] tanítónő képző igazgatója és nevelői: Zétényi Endréné – Sopron, 1956. május 19.” (8. sz. melléklet.)

ZÉTÉNYI Endréné Ritoók Magd[oln]a (1913?–1999 után). A pápai református tanítónőképzőben végzett 1932-ben. A Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskolán középiskolai ének- és zenetanári diplomát szerzett. Okleveles tanítóképzőintézeti ének- és zenetanár. 1952–1957 között a Soproni Tanítónőképző igazgatója. Sokat küzdött azért, hogy a felsőfokú tanítóképzés Sopronban induljon meg, de ezt a jogot Győr kapta 1959-

ben. Gyémántoklevél 1999-ben a Zeneakadémián. Férje, Zétényi Endre (1904–1993) főiskolai tanár, csillagász.

4. Párhuzamos karrierutak

JÓBORÚ Magda dr. (1918–1982) gimnáziumi tanár, miniszterhelyettes, könyvtárigazgató. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar–latin szakos tanári diplomát 1941-ben. 1943-ban kormányzói kintüntetéssel bölcsészdoktori oklevelet kapott. 1941-től 1946-ig a mezőtúri leánygimnáziumban tanított. 1945 után lépett be a Magyar Kommunista Pártba. „*Ritkán fordult elő, hogy valaki ilyen származással és előélettel a kommunista mozgalom felé forduljon.*”¹³ 1950–1958 között oktatásügyi államtitkár, majd miniszterhelyettes. Mint az ELTE BTK Pedagógiai Tanszékének címzetes egyetemi docense 1972-ig oktatott neveléstörténetet. 1968–1982 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként jelentős szerepet játszott a nemzeti könyvtár modernizálásában, a várba való költözködés terveinek kidolgozásában és előkészítésében. A költözést már nem érthette meg. Kintüntetései: Kossuth-érdemrend harmadik fokozata (1948), az UNESCO Végrehajtó Bizottságában 1964–1975 között végzett munkája elismeréseként megkapta a szervezet aranyérmét.

MUNDY Etelka (1912–2001) 1926–1931 között volt növendéke a Tanítónőképzőnek. 1949-től az 1950-es évek végéig a Gyakorló iskolában, ezt követően 1967-es nyugdíjazásáig a korábbi Szent Orsolya-rendi tanintézet utódintézményeiben tanított. Tagja volt a Mária-kongregációnak. A KALÁSZ-mozgalom Győr-egyházmegyei titkára. A Katolikus Lányok és Asszonyok Szövetségének a keresztény értékek közvetítése volt a célja. Számára lehetett legnagyobb a világnézeti váltás – a valláserkölcstről az ateizmusra – az új társadalmi rendszerben. „*A kicsinyek édesanyjukként szeretik. A [tanító]jelöltek tisztelik és nagyra becsülik. A személyiségében rejlő értékek vonzzák iskolánkba a gyakorlós szülőket, gyakorlóiskolánk jó híre elsősorban az ő jó munkájáról immár köztudatba ment értékek alapján nyugszik. A tanítóképző nevelő együttesének egyik legértékesebb tagja.*”¹⁴ (9. sz. melléklet.) 1965: Az Oktatásügy kiváló dolgozója. Vasdiploma: 1996.

¹³ *Kommunista vezetők. Életrajzok. Jóború Magda.* In: Kommunizmuskutató Intézet honlapja. <https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/joboru-magda> (letöltés dátuma: 2024. 11. 02.)

¹⁴ NYME ACSJTK. *Iratjegyzék. 4. A győri katolikus tanítóképző, Állami I. sz. Pedagógiai Gimnázium (tanítói tagozat) iratai (1865–1955). b. Iktatott iratok (1947–1955). 15. Mundy Etelka. Minősítési lap (1949. november 3.). Jellemzés (1952. szeptember 29.). 1952–53. iskolai évben végzett munkájának értékelése (1953. június 26.)*

MÉSZEY Gézáné TÓTH Irén (1928–1981) 1943–1948 között volt a Tanítónőképző növendéke. 1951-től 1981-ig a Gyakorló iskola napközis nevelője, bábpedagógus, az amatőr bábmozgalom kiemelkedő győri alakja. A felső tagozaton gyakorlati ismereteket tanított. Politikai és ideológiai tartalmú képzéseken önszántából nem vett részt, de a szakmájába vágó továbbképzéseken igen. „Kissé keményebb egyéniség, mint pl. Mundy Etelka, de ez nem megy módszeres eljárása rovására.”¹⁵ Érdekes az a néhány utólagos ceruzás bejegyzés az értékelőlapján: „Idegesség, enyhe gúnyolódás.” (10. sz. melléklet.) 1967-ben a televízió bábfesztiválján Aranyparaván-díjat nyert az általa vezetett bábszakkör. Gyakori szereplői lettek a tv báb-műsorainak. A tanítóképző „Kópé” bábszakkörét is vezette. „A gyerekek, szülők egymásnak adták a hírt, hogy jó a napköziben.”¹⁶ A Gyakorló iskola 2003-ban felállított Tanítók fájára 2010-ben negyedikként az ő neve került fel. Felvételi kérelmében írta: „Rendkívüli szeretettel gondolok a tanítónői pályára, s reá hivatást érzek.”¹⁷

EÖRY Endre (1936–2007) 1952–1956 között járt a Győri Állami Tanítóképzőbe. A képző mellett a Győri Állami Zenekonzervatóriumban is tanult (1950–1953). Tanító, zenetanár, népművelő. 1965-ben került Rábapatonára. 2007-ben vehette át az aranydiplomát, és abban az évben lett „Rábapatonai Díszpolgára”. „Erkölcseit követve tette a dolgát.” „Elvei mellett kitartott akkor is, ha abból hátránya származott.”¹⁸ Volt tanítványai mondták róla: „Az ő biztatására én is a tanítói hivatást választottam. A főiskolai évek alatt is hasznos tanácsokkal látott el.” „Számomra Ő egy olyan tanár volt, aki elsősorban nem csak tanított bennünket, hanem sokkal inkább nevelt. Nevelt az emberek és a természet, a táj és a hagyományok tiszteletére, szeretetére. Rendkívül művelt, széles látókörű ember volt, igazi polihisztor.”¹⁹

Összegzés

Az igazgatótanácsi tagoknak az intézet irányítására, vezetésére és az oktató-nevelő munkára vonatkozó objektív, feladatkörükbe tartozó bejegyzései pozitív képet mutatnak a győri Tanítónőképzőről. Azonban tagadhatatlan szubjektív elfogultságuk, hiszen több éven vagy évtizeden keresztül részt vettek az intézet életében, napidíjaikról lemondva közvetlenül is segítették a növendékeket. Sajnos mindössze az első két évtized-

¹⁵ Uo. 23. Tóth Irén. Jellemzés (1952. szeptember 29.). 1952–53. iskolai évben végzett munkájának értékelése (1953. június 26.)

¹⁶ Lilik Ferencné (2011): *A gyakorlóiskolai tanító – példa*. In: *Nemzedékek nevelői. Tanítók és tanítócsaládok a Kárpát-medencében*. Szerk. uő. Hungaro-Dalton, Győr. 108.

¹⁷ Uo. 96.

¹⁸ Eöry Csilla (2009): *Eöry Endre (1936–2007)*. In: *Sok fény maradt utánuk. Jeles pedagógusok Győr–Moson–Sopron megyében*. Szerk. Kallós Károlyné, Gönczöl Lászlóné. Hungaro-Dalton, Győr. 255, 262.

¹⁹ Uo. 264–265.

ről vannak adataink az 1923-ig működő igazgatótanács bejegyzéseiről. A volt növendékek szinte mindig nagyszámban vettek részt az ünnepségeken és az osztálytalálkozásokon is, ami azt mutatja, hogy jó emlékeket őriztek az intézetről, tanulmányi éveikről, tanáraikról és növendéktársaikról.

„*A volt kapitalista társadalmi rendszer tanítóképzésének világnézeti alapja a valláserkölcsi világnézet volt. Új társadalmi rendszerünkben, a szocializmus építésének korszakában a tanítóképzés alapja a természettudományos világnézet, a dialektikus materializmus lett. A két tanítóképzés alapját egy egész világ választja el. A múlt tanítóképző intézete és a ma tanítóképzője között ez a legfontosabb különbség.*”²⁰

A három pedagógusnő a népi demokrácia korszaka előtt végezte iskolai tanulmányait. Jóbóru Magda a szocialista eszmék mellett köteleződött el. Pedagógus végzettsége és a tanítás gyakorlati oldalát is megtapasztaló ismeretei alapján kritizálhatta a személyi kultusz oktatáspolitikáját 1957-ben. „*Megint oda jutunk, mint 1950-ben. Három hónap alatt készül tanterv, két hónap alatt készül tankönyv. Azért következik be a csőd, mert 50-ben lemásoltuk a mérhetetlen nagy szovjet tantervet és tankönyveket.*”²¹ Nem tartozott az ún. „keményvonalasok” közé. Mivel szakemberként lett közel egy évtizedre az oktatásügy irányításának egyik meghatározó alakjává, tevékenységével talán tompítani tudta az ‘50-es évek első felének romboló hatását az oktatás területén. Mundy Etelka és Mészey Gézáné Tóth Irén egészen más utat járt be. Amennyire lehetett, elhatárolódtak a korszak ideológiájától, és kizárólag az oktató-nevelő munkában teljesedtek ki pályafutásuk során. Eőry Endre fiatalabb kortársuk volt. Osztályidegenként nem juthatott be gimnáziumba a jó bizonyítványa ellenére sem. Végül a tanítóképzőbe nyert felvételt, ahol a felvételi bizottság felfigyelt zenei tehetségére. Tanulmányi évei, valamint tanítói-népművelői és zenetanári munkássága is a szocializmus időszakára esett. Mindhárman minden erejükkel a rájuk bízott tanulók oktatását és nevelését tartották legfontosabb feladatuknak. Tanulók százai kerültek ki a kezeik alól több évtizedes értékteremtő tanítói pályájuk során. Egyetértünk Donáth Péter megállapításával: „*A »két Magyarországról« elmélkedők, a fekete-fehér történelmi ábrázolást és megítélést preferálók ugyanis – látszólag – megfélemlenek arról, hogy a magyarság tisztességes milliói itt, ebben az országban éltek le alkotó életüket az elmúlt évtizedekben, s hivatásukért, családjukért, kisebb-nagyobb közösségeikért legjobb tudásuk szerint tették, amit lehetett.*”²²

²⁰ Rozsondai Zoltán (2004 [1952]): *Tanítóképzésünk útja a felszabadulás óta*. In: *KÖZ-szolgálat – pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért*. Összeáll.: Donáth Péter. Trezor, Budapest. 199–200.

²¹ *MM. Kollégiumi iratok* (1957). Idézi: Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 109.

²² Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960*. Trezor, Budapest. 77–78.

Melléklet²³

1886. Jan. 5. Meglátogattam az in-
 Bézetet; - s jelen voltam az előadásoknál.
 Teljes kitűnési rendben találtam minden-
 nekét. Micsint is tanúsítom s pedig szívvel
 örömel: hogy az intézeti Normany, meg-
 őrzi a méltóságot. -

Nogáll Károly
 oxerói vál. tanf. tanf. tanf.
 mint ikt. gondnok.

1. kép. 1886. január 5. – Nogáll Károly bejegyzése (31.)

Az amerikai élet után jövevényekkel
 jártak a szülővárosomban. Rég elfelejtett
 emlékeket nyitottak fel bennem a
 győri néplételek sormai és Geregyi Irén,
 igazgatói és szeretetteljes figyelmükre
 Győr, 1932. VII. 26. Szőgyi Elvira.

2. kép. 1932. július 26. – Szőgyi Elvira bejegyzése (100.)

²³ A Győri M. Kir. Állami Tanítónőképző-intézet Látogatási könyve. (1875). NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet iratai. b. Iktatott iratok. 1875-1876. 1. d.

A legrövidebb piaci emeléssel a muzeumból 3/4 órával
 azonnal a jelszavil-küszörről, az esti ünnepdel:
 (Hunich) - G. 1935. VII. 27. Sifelyfalvára,
 iparkertmelőfalai földi
 tüzérség.

3. kép. 1935. július 29. – Sófaly Izabella bejegyzése (111.)

A győri állami tanítónőképző intézet dísztermében
 1888 május 13-án Neltóságos Gönczy Pál államtitkár úr
 tanügyi működésének 50 éves jubileuma alkalmából
 megtartott ünnepélyen jelen voltak:

Kogán Pál, igazgató tanácsos
 Orvosi tan. tanácsos és igazgatótanácsos
 nok. -

Stahly György
 "Művelődésügyi tanácsos"
 Szívó Sándor igazgató tanácsos.

Orvosi tanácsos
 igazgatótanácsos

Staab László Fagy István

Stahly György

Orvosi tanácsos
 igazgatótanácsos

Heinrich László

4. kép. 1888. május 13. – Gönczy Pál jubileumi ünnepsége (43.)

ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ
SOPRON, SZTÁLIN-TÉR 78.
TELEFON: 4-36

Sopron, 1956. május 17.

A "Zrínyi Ilona" Állami Tanítónőképző Igazgatóságának és
Nevelőtestületének Győz.

A 98 éves soproni állami tanítónőképző részéről szívből köszöntjük
80 éves húgunkat jubileumi és névadó ünnepélyén.

Ezekben hetekben több ilyen évforduló megünnepléséről kaptunk ér-
tesítést, de a megyei testvérváros testvérintézetének ünnepe mellett
nem mehetünk el együttérzésünk jelzése nélkül.

Személy szerint is meleg köszöntést küldök, mert az utóbbi években
több alkalommal voltam érettségi és tanítónőképzés vizsgái alkalmán
s megismerhettem a győri tanítónőképző nevelőtestületének buzgó,
jobb jövőnkét építő, eredményes munkáját.

Még egy jókívánság és ez bárcsak kölcsönös lehetne: hosszú
évtizedeket, viruló fiatalságot, boldog nevelőket a győri tanító-
nőképzőnek!

A nevelőtestület nevében:
Rozsondai Károly
Rozsondai Károly
igazgató.

7. kép. 1956. május 17. – Rozsondai Károly levele.

062674		Feliróthely: Sopron		Pótlószám: 1		Sorszám: 1385		Nap: 39		Óra, perc: 19 14 ⁰⁰	
TÁVIRAT		Vetítő: J. J.		Cél: áll. tanító-nő		Képv: Képv.		Továbbította:		Munkahelyen: Nap: Óra, perc:	
Munkahelyszám: 2		Munkahelyen: N		Nap: 14 ⁰⁵		Óra, perc: 19 14 ⁰⁵		Munkahelyen: Nap: Óra, perc:		Munkahelyen: Nap: Óra, perc:	
<p>a 80 éves fennállását ünneplő intézet igazgatója és nevelői kara további munkájához szeretettel kívánja a nevelőképzés ügyét előbbre vinni és a szocializmus építését elősegítő eredményes jó munkát -</p> <p>a soproni áll. tanító-nő képző igazgatója és nevelői Zrínyi Erzsébet +</p>											

LD05-06260, sz. ny. Kézbesítendő távirat. KK. 604 - 1965. X. 25.000 tómb - 1025 Kézlekedési Nyomda

8. kép. 1956. május 19. – A Soproni Tanítónőképző távirata.

Mundy Etelka gyakorlóiskolai tanító 1952-53. iskolai évben végzett munkájának értékelése.

1912. Zámely /Fejér m./ Török Ilona.

Iskolai munkájának minden mezzaszatában példamutató. Az órákra való felkészülése alapos és szakszerű, tanítási módszere minden lépcsőben tudatos és megfontolt, a gyermekek megfigyelésében óber, igazságos és tárgyilagos, a munkájával kapcsolatban adminisztratív és szervező tevékenységben pontos, megbízható. A betűtanítás analitikus-szintetikus módszerét nagy eredménytel és elismeréssel alkalmazta. Osztályát szemléltető eszközökkel bőségesen felszerelte, ezeket öltetesen és jó módszerrel állandoan és folyamatosan felhasználja. Iskolai munkájának legnagyobb értéke, hogy állandó önfegyelmel és ömelledzréssel az egész tanév folyamán selejt nélkül dolgozott.

Tárnadalmi munkája a Szakszervezeti Szakkarban végzett eddigi szereplésben mutatkozott meg leginkább. A Szülői Munkaközösségben és a Szülői Iskolájában is eredményes tevékenységet fejtett ki.

A tanulókhoz való viszonyában szakszerű magatartást tanúsított. Minden tanuló ügyes-bajes dolgát ismeri, szereti őket, türelmes és céltudatosan foglalkozik. A kisdiákok edzésanyagként szeretik. A gyakorlati tanítások vezetésén a központosítással is állandó kapcsolatban van. A jelölteket bevezeti a módszer szász apró és bevált fogásába, munkájukat nagy szakértelenséggel és tárgyilagosan bírálja, a jelöltek éppen ezért önszántóan tisztelik és nagyra becsülik.

A szülőikkel ugyancsak szoros kapcsolatot tart fenn. A szülők teljes bizalommal adják kezébe gyermekeiket. Elsősorban az 6-éves és pedagógus-értékei vonzzák iskolánkba a gyakorló szülőket, gyakorlóiskolánk jó híre elsősorban az 6 jó munkájáról ismerősközlésben és értékelések alapján nyugszik.

A karbantartás szakszerű és nagyra becsülik, mert áldozatkész karbantartó, aki minden szolgálatot és munkát vállal, ha ezzel karbantartásunk segíthet. Bárhol vállalt kiegészítést, ha a gyakorlóiskola munkájában valami átmeneti nehézség mutatkozik.

A továbbképzés oklevélvezető vezetésén oklevél a gyakorlóiskolára jó eredménytel megszerente és az eddigi gyakorlóiskola i tanfolyamokon mindig résztvevő és kitünt. szorgalmával és tudásával.

Nem párttag. Politikailag jól fejlődik, teljes erővel törekedik a szocialista világnézet megismerésére. Népi demokráciánk rendszerében helyesen ismeri fel a fejlődés tényeit, ezeket elfogadja és tiszteli. Az iskolai szakszervezeti alapszervezetben mint funkcionárius résztvevő szívesen dolgozik. Ezt a Pedagógus Szakszervezet vezetői is értékeltek és jó munkájáért a múlt évben szakszervezeti üléseken részesítették.

A tanítóképző nevelő egyesületének egyik legértékesebb tagja.

Győr, 1953. június. 26.

v. Mihály Károlyi
igazgató.

9. kép. 1953. június 26. – Mundy Etelka értékelése.

Mészey Géza 23

Tóth Irén gyakorlóiskolai tanító 1953. iskolai évben végzett munkájának értékelése.

1928. Mezőcsre /Győr n./ Babarcsi Irén.

3

Harmadik éve dolgozik a tanítóképző gyakorlóiskolájában. Korábban három év alatt sok gyakorlati készséget szerzett falusi összevont osztályokban és már ezt kitűnt nagy munkabíráásával és lelkes, ónmadó munkájával. A gyakorlóiskola új feladatok elé állította és ezeket maradéktalanul vállalta is. Most már világosan látja a feladatokat és aprólépra jobb eredményeket ér el. Kiseb keményebb egyéniség, mint pl. Kunydy Etelka, de ez nem nagy módszeres eljárása rovására. Jól készült és öntudatosan, átgondoltan tanít. Gyűjtesen alkalmazkodik a gyakorló követelményéhez és szívesen tanul kortársaitól. Munkáját szereti és szívesen végzi.

Társadalmi munkára szívesen vállalkozik, tagja a Pedagógus B-neknek, nemcsak külső forrák szerint, hanem teljes értékű munkavállalásban is.

A tanulókkal való viszonya kifogástalan. Sokat törődik a hiányosokkal és büszke a jó kapcsolatra, melyet elért irányukban. Minden tanulóját pontosan ismeri iskolai és szülői vonatkozásban és szívesen foglalkozik velük iskolán kívül is. Vasárnapként a bábézési házzal és játékkal szórakoztatja őket, sőt meg is tanítja őket bábézésre.

A szülőkkel szemben nyitott, őszinte. Nem hiszeleg és nem szépit a gyermekek iskolai magatartását. A szülői konferenciákon nyitott bírálja a gyermekek viselkedését és tanulását, jó tanácsokat ad a szülőknél. A szülők legnagyobb része éppen ezért becsüli meg és szereti. A nem illeves, gúnyos kritikától nem ijed meg, a tárgyilagos bírálatot elfogadja.

Kortársai szeretik pozitív, egyszerű viselkedésért és természetesen megnyilatkozásáért. Kedves és jóskívó, szívesen fogadja az idősebbek helyreigazító tanácsait.

Mióta Győrbe került, minden öt érintő továbbképzésben részt vett a nyári és évközi tanfolyamokon. Decamberben gyakorlóiskola tanítói vizsgán tett kitűnő eredménnyel.

Nem párttag, de magatartása mindig párttiszta, demokratikus. A szegény, dolgozó parasztek közt évelnek nagy tanulmányait nem felejtette el. Egyéniségéből hiányzik minden affektáció és pelgári vonás. Még fiatal, alig öt éves pedagógus, de jó reményekre jogosít, mert kötelességtudó, szorgalmas és munkászerető.

Mészey Géza
széki

Győr, 1953. június 26.

Dr. Árpád Théri
igazgató.

Idegen, mégis felmérték.
Férfizsant.

10. kép. 1953. június 26. – Mészey Gézáé Tóth Irén értékelése.

TEHETSÉGGKUTATÓ

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBN CÍMŰ SZOROZAT A 19. SZÁZAD VÉGI MAGYAR KÖNYVKIADÁS TÜKRÉBEN

Gábor Kitti

Összefoglaló:

Tanulmányom középpontjában *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című nagyszabású kötetsorozat létrejöttével és kiadásával kapcsolatos munkálatok feltárása és annak vizsgálata áll. Ennek az egyedülálló etnográfiai és topográfiai enciklopédiának a megálmodója Rudolf trónörökös volt, aki gazdagon illusztrálva, többkötetes formában kívánta elbeszélni a Monarchia országainak jelenét és múltját. A hazai kiadás 1885 és 1902 között jelent meg 21 kötetben Jókai Mór főszerkesztő felügyelete alatt, szerzői és illusztrátorai mind magyarok voltak. A kezdeményezés nemcsak fellendítette a hazai nyomdaipart, hanem évekig megbízásokkal látott el több író- és művészgenerációt. A témát a 19. századi magyar nyomdatörténet és könyvkiadás szempontjából közelítem meg, kiemelve olyan tipográfusokat és kiadókat, akik a nemzeti nyelv támogatásában és a mesterség fellendítésében fontos szerepet játszottak. A dualizmus korának politikai, gazdasági és társadalmi változásai mind kihatottak a nyomdászatra és az olvasói réteg felépítésére és igényeire egyaránt. A kortársak, különösen azok a tipográfusok, akik a könyvművészet mesterségének régi fényét szerették volna visszaidézni, a könyvsorozat ötletében látták meg a lehetőséget arra, hogy a magyar könyvnyomdászat újra a minőség és a művészet színvonalára emelkedhessen. Az 1880-as években a körülmények adottak voltak ahhoz, hogy megvalósulhasson ez az igényesen illusztrált kiadvány, mely a mi „aranykorunknak” az emlékeztetőjévé vált.

Kulcsszavak: *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, nyomdatörténet, 19. század, dualizmus, Morelli Gusztáv

Abstract:

This study focuses on the exploration and examination of the work related to the creation and publication of the large-scale volume series entitled *The Austrian–Hungarian Monarchy in Writing and in Pictures*. The dreamer of this unique ethnographic and topographical encyclopedia was Crown Prince Rudolf, who wanted to tell the present and past of the countries of the Monarchy in a richly illustrated, multi-volume format. The domestic edition was published between 1885 and 1902 in 21 volumes under the supervision of editor-in-chief Mór Jókai, and its authors and illustrators were all Hungarians. The initiative not only boosted the domestic printing industry, but also provided several generations of writers and artists with commissions for years. I approach the topic from the perspective of 19th-century Hungarian printing history and book publishing, highlighting typographers and publishers who played an important role in supporting the national language and boosting the craft. The political, economic and social changes of the era of dualism all had an impact on printing and the structure and needs of the readership. Contemporaries, especially those typographers who wanted to recall the old glory of the craft of book art, saw in the idea of the book series the opportunity for Hungarian book printing to rise to the level of quality and art again. In the 1880s, the circumstances were right for this exquisitely illustrated publication, which became a reminder of our “golden age”.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy in writing and in pictures, history of printing, 19th century, dualism, Gusztáv Morelli

Kutatástörténeti bevezető

A tanulmányom témáját meghatározó kutatásom középpontjában *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*¹ című nagyszabású könyvsorozat keletkezési körülményei és nyomdaipari megvalósítása állnak.

A Magyar Királyi Államnyomda gondozásában 1885² és 1902³ között megjelent, összesen 21 kötetből álló kiadvány a hazai könyvkiadás virágzásának egyik méltán kiemelhető példája. Ez a vállalkozás magában hordozza azt a hazafias törekvést és *összművészeti* együttműködést, mely a

1 Német nyelven „*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*”. A terjedelmi kötöttségek miatt jelenleg csak a magyar nyelvű kiadással foglalkozom, kizárólag a Magyar Királyság területét érintő kötetekkel. Tartalmi szempontból csak érintőlegesen fogom vizsgálni a köteteket, hiszen elsősorban a kiadással kapcsolatos munkafolyamatok érdekelnek.

2 Az 1885-ös évszámot *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* első füzetének megjelenési dátuma (1885. december 1.) alapján választottam.

3 Az utolsó kötet 1901-es megjelenési évvel van ellátva, azonban a munka a 396. számmal megjelent füzetrel zárult le véglegesen 1902 januárjában.

korszakban nemzetközi színvonalra emelhette a magyar nyomdászatot. Hazafias, mert elsők között tárgyalja a nemzet múltját és jelenét, ösztönző, mert művészeti jelentőségű, mert magyar szerzők, iparművészek és képzőművészek együttes munkájának eredményeképpen születhetett meg ez a sorozat. Hatalmas vállalkozásnak számított egy ilyen terjedelmű kiadvány munkafolyamatainak megtervezése és kivitelezése. A kezdeményezés az osztrák trónörökösztől, Habsburg-Lotaringiai Rudolftól (1858–1889) származott, eredetileg tizenöt kötetre tervezte a sorozatot. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* tizenhét év munkája volt, melynek befejezését a koronaherceg már nem érthette meg. Rudolf 1889 januárjában elhunyt, a monumentális vállalkozást özvegye, Stefánia hercegnő folytatta Ferenc József támogatásával. A hazai kiadás főszerkesztője Jókai Mór volt, a sorozatból hét kiadvány a magyar területekre fókuszál.

A tanulmány korszakhatárát a sorozat magyar kiadásának megjelenési és záró éve jelöli ki. Ebben az időintervallumban két olyan, Budapesten megrendezésre került eseményt emelhetünk ki, mely nagy hatással volt a hazai nyomdászatra. Az egyik ilyen rendezvénysorozat az 1885-ben megrendezett Országos Általános Kiállítás volt, a másik a honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából szerveződő millenniumi kiállítás 1896-ban. Mindkét eseménynek a Városliget adott helyet, céljuk az ipari fejlődés és a haladás bemutatása, illetve Budapest modernizációjának reprezentálása volt. A különleges tárlatokon a könyvnyomdászat külön pavilonokban képviselte a mesterséget, díszkiadványokkal, plakátok és szóróanyagok publikálásával és terjesztésével reklámozták az iparág teljesítményét.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben megvalósításának tipográfiai jellemzőibe maguk a kiadványok, korabeli források, szak- és sajtócikkek nyújthatnak leginkább betekintést. Mindezek mellett foglalkoztatott a kérdés, hogy milyen lehetett ennek a hosszú évekre tervezett műnek a fogadtatása a laikusok és a szakma nézőpontjából. Milyen olvasói réteget tudott megszólítani a 19. század végén?

A kötet sorozat kiadványainak kutatásával kevés szakember foglalkozott, a fellelhető publikációk mind kisebb tanulmányok, melyek a téma egy-egy kiragadott részével foglalkoznak. Ennek tükrében a rendelkezésre álló szakirodalom száma csekélynek mondható, a téma részben feldolgozatlanul tekinthető. Cennerné Wilhelmb Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának egykori szakembere 1981-ben publikált tanulmányában⁴ a múzeumi gyűjteményben lévő, a kötet sorozathoz készült eredeti fadúcokat és kézi vedutákat⁵ tárgyalja.

⁴ Cennerné Wilhelmb Gizella (1981): „Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben” illusztrációi és illusztrátorai. *Folia Historica*, 9. sz. 59–71.

⁵ A veduta olasz eredetű kifejezés, jelentése tájkép, látkép.

Flórián Mária⁶ a kötetekben fellelhető, Vágó Pál által készített illusztrációkkal foglalkozik, míg Szívós Erika⁷ Jókai Mór szerkesztői tevékenységéről és Budapestről írt szövegével kapcsolatban végzett kutatómunkát. Dr. Hessky Orsolya, a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályának vezető muzeológusa a 2018-ban megjelent *A magyar művészet a 19. században* című nagyszabású tanulmánykötetben publikálta kutatásait.⁸ Tanulmánya középpontjában a kötet sorozat osztrák szerzőktől származó előzményei, illetve Rudolf trónörökös levelezése áll.

A kutatást nagyban segítette, hogy fennmaradtak azok az eredeti grafikák és fadúcok, melyek a kötet sorozat illusztrációinak előkészületi munkálataihoz készültek. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi a kötetekhez készült ábrázolások előképeit, azaz a színes kézi technikával készített grafikák nagy részét és a fametszetek nyomdúcait. Ennek az értékes anyagnak a főszereplője kétségkívül Morelli Gusztáv (1848–1909) volt, aki nemcsak kiváló fametsző, hanem tehetséges amatőr fényképész is volt.⁹ Az ő személye rengeteg adalékot nyújt a témához, így bátorkodom még a 2018-ban megjelent tanulmányomhoz a művész leszármazottja, az azóta elhunyt Morelli Edit által rendelkezésemre bocsátott levelezést is felhasználni jelenlegi munkámhoz.

A magyar nyomdaipar változásai a dualizmus korától 1900-ig

A 19. század első fele még a nagyipari nyomdászat kezdetét megelőző időszak volt hazánkban, az európai színvonaltól kissé lemaradva még nem teljesültek azok a feltételek, melyek ugrásszerű fejlődéshez vezettek volna. A század első évtizedeinek időszakát cenzúra és ellenőrzés jellemezte, újonnan nyíló nyomdák létesítése csak körülményes eljárásokat követően vált lehetségessé. Pest-Budán 1848 előtt öt nyomda működött, a forradalom évében ez a szám kilencre bővült.¹⁰ Már a reformkorban

⁶ Flórián Mária (2006): Vágó Pál illusztrációi az „Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben” kötetekben. In: Petercsák Tivadar – Veres Gábor (szerk.): *Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. (Agria, 42.) Eger, 91–105.

⁷ Szívós Erika (2007): Budapesti mesék: Jókai és Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. *Budapesti Negyed: Lap a városról*, 15. évf. 57. sz. 222–235.

⁸ Hessky Orsolya (2018): Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. In: Sisa József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században*. (A magyarországi művészet története, 5/2.) Osiris, Budapest. 768–773.

⁹ Gábor Kitti (2018): Morelli Gusztáv fényképészeti munkássága az 1890-es években. *Ars Hungarica*, 44. 3. sz. 357–374.

¹⁰ N. (1866): A vándor- és beteg könyvnyomdászokat segélyező egylet Pesten. *Gutenberg*, 1. évf. 1. sz. 3. (A *Gutenberg*, az első magyar nyomdászati szakfolyóirat, Egerben jelent meg Tóth István kiadásában, 1866-ban.)

megjelent az igény a magyar nyelvű irodalom iránt, itt kiemelhető Heckenast Gusztáv munkássága, aki 1840-ben már kortárs magyar műveket jelentetett meg.¹¹ A nyomdász a nagy múlttal rendelkező Landerer nyomdában, Landerer Lajos mellett kezdett el dolgozni, majd a tulajdonos halálát követően, 1854-ben átvette a műhely vezetését.

A fővárosban működő jelentős nyomdák közül fontos említést tenni Emich Gusztáv (1814–1869) vállalkozásáról is, mely a korszak legnagyobb nyomdájává nőtte ki magát. Emich 1850-ben társult Eisenfels Rudolf nyomdással, kezdetben együtt működtették a könyvkereskedésüket, majd Eisenfels kilépését követően egyedül folytatta a munkát. Az 1850–1860-as években több száz magyar nyelvű kötet és irodalmi mű jelent meg a gondozásában. Kiadási jogot gyakorolt Jókai Mór újonnan megjelenő írásai felett, ezenkívül számos periodika (*Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Hon*, *Koszorú*) szintén az ő nyomdájában készült el.¹²

Emich Gusztáv 1865-ben már a legnagyobb számú munkaerővel rendelkező nyomdát tudhatta magáénak, a kiegyezés évében részvénytársasággá alakította vállalkozását, ebből alakult meg az *Athenaeum*. Az igazgatói címet azonban nem sokáig viselhette, 1869-ben a nyomdász elhunyt.

A Landerer és Heckenast kiadásában 1854-ben jelent meg a *Vasárnapi Ujság* első száma, mely új fejezetet indított a magyar sajtó történetében. 1921-ig működött a folyóirat, ma már értékes kordokumentumnak tekinthető. A maga korában már tartalmát és megjelenését tekintve újszerű és igényes lapnak számított, cikkeinek témáját illetően főképpen magyar eseményekre és hírekre összpontosított. Illusztrációihoz szintén magyar metszőket alkalmaztak a szerkesztők, elsősorban azért, mert így gyorsabb és olcsóbb előállítás tett lehetővé, mintha külföldi művészt bíztak volna meg a képek kidolgozásával. A *Vasárnapi Ujsághoz* hasonlóan hazai szellemiség jellemezte az 1864-ben indult *Hazánk és Külföld*, valamint az egy évvel később megjelenő *Magyarország és a Nagyvilág* című folyóiratot is.

Heckenast Hirsch Lipótnak adta át az igazgatói széket, amikor vállalkozásából megalapította a Franklin-Társulatot 1873-ban.¹³

Az illusztrált sajtó virágkorát 1840–1870 közé teszi a művészettörténeti kutatás, a könyvkiadásban egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak a képmellékletek. Az illusztrációk iránti igény a nyomtatott sajtóban is ha-

¹¹ Révész Emese (2018): Populáris grafika, könyv- és folyóirat illusztráció. In: Sisa József (szerk.): i. m. 389.

¹² Végh Oszkár (1976): *Nyomdászat Magyarországon. Fejezetek a magyarországi nyomdászat 500 éves történetéből*. Táncsics, Budapest. 63.

¹³ Novák László (1929): *A nyomdászat története*. VI. könyv. 1868–1900. (Grafikai Művészetek Könyvtára, 13.) Világosság Könyvnyomda Rt., Budapest. 5.

mar megmutatkozott, a korabeli divatlapokban¹⁴ például már változatos viselet- és életképekkel találkozhatunk, melyek betekintést engednek a városi polgár akkori életmódjába. Ezek a képek az olvasókra, befogadókra nagy hatással voltak, formálták a képzőművészetekről alkotott képet a köztudatban.

A sokszorosítás révén a közönség számára elérhetővé váltak külföldi gyűjteményekben lévő műalkotások vagy köztéri szobrok „másolatai” immár nemcsak gipszöntvény, hanem metszetek formájában is. A szobrokról készült fénykép-reprodukciók hamar elterjedtek, a műtárgyfelvételeknek piaca lett, képes albumok kerültek kiadásra, beragasztott eredeti felvételekkel ellátva vagy metszet formájában sokszorosítva, azonban ez utóbbi az ábrázolás torzulásával járt. A sokszorosítás hatékonyságához nagyban hozzájárult König Frigyes találmányának, a kézi nyomást felváltó gyorssajtónak az elterjedése. Az új nyomdagép 1839-ben érkezett az országba, az Egyetemi Nyomda és Trattner-Károlyi István alkalmazta elsőként. Az eszköz nagy népszerűségnek örvendett, hiszen az ívek betöltését követően a nyomás automatizáltan működhetett. A gyorssajtót egyre több vállalkozás alkalmazta, Pesten és Budán 1857-ben már 29 gép segítette a tipográfiai munkát.¹⁵

1867-re elterjedt számos olyan találmány, mely kihatott a nyomdászat fejlődésére. A kedvező feltételeket teremtő technikai tényezők mellett az új törvény szabad iparrá tette a szakmát az ország területén. Az illusztrációs módszerek skálája bővült, a nyomdák felszereltségétől függött, hogy volt-e lehetőségük különféle technikával készített képek sokszorosítására.¹⁶ A nyomdához gyakran kiadó és könyvkereskedés is tartozott, így ezek kulturális és piaci célú vállalkozásokként működtek.¹⁷ A század utolsó harmadában újabb lendületű fejlődést hozott a rotációs nyomdagépek elterjedése, melyek a folyóiratok, napilapok és hetilapok kiadásában nélkülözhetetlenné váltak. Hazánkban elsőként a *Pester Lloyd* napilap készült rotációs sajtóval 1873-ban. 1887-ben már magyar üzem is gyártott rotációs nyomdagépeket, így a helyben történő árusítás nagyban hozzájárult az eszköz elterjedéséhez.¹⁸

Az 1872. évi ipartörvény gyökeres változásokat eredményezett a szakmában: elegendő tőkével már szakképesítés nélkül¹⁹ indíthatott bárki

¹⁴ Itt kiemelhető a *Pesti Divatlap* (1844–1848, korábban *Regélő* [1830–1841], majd *Regélő Pesti Divatlap* [1842–1844]).

¹⁵ Kiss István (1973): Hazai nyomdászatunk a XIX. század második felében. *Magyar Grafika*, 17. évf. 3. sz. 87.

¹⁶ Novák László (szerk.): (1940): *Nyomdászatunk 500 esztendeje. Emlékkönyv a könyvnyomtatás feltalálásának félezeréves jubileumára*. Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete, Budapest. 121.

¹⁷ Kiss István: i. m. 87.

¹⁸ Uo. 87–88.

¹⁹ A tipográfusok nyomására a szakképesítést az 1884. évi törvényben ismét kötelezővé tették.

nyomdaipari vállalkozást. Ez a rendelkezés okozta a nyomdák számának robbanásszerű megugrását és a nyomás színvonalának hanyatlását. A tömegtermelésre berendezett nyomdákra jellemző volt a gyors, ugyanakkor rossz minőségű előállítás, amit a silány anyagú papír használata és a betűk kivitelezése is tükrözött.

Nemcsak a tanoncok, hanem az illusztrátorok is alulfizetettek voltak. Az 1870-es években jellemző állapotokat kiválóan érzékelteti Morelli Gusztáv leírása, aki londoni tanulmányútjáról írt haza levelet fivérének, Morelli Ferencnek 1871 januárjában.²⁰ A művész a legnagyobb problémát a műveletlenségben látja: tapasztalja, hogy külföldön mennyivel szélesebb az olvasói réteg, ami nagyban kihat a folyóiratok megjelenésével járó költségekre, ennél fogva a közreműködő szerzők, metszők fizetésére is. Véleménye szerint a probléma gyökere, hogy az ország teljes lakosságára nézve milyen kevés az olvasni tudók száma.²¹ A következő évtizedekben a kötelező oktatás bevezetésével jelentősen növekedett az írni-olvasni tudók száma és aránya.²²

A fejezet lezárásában ki kell emelnünk a „modern magyar lapkiadók nagymesterét,”²³ Légrády Károlyt, aki fivérével 1878-ban megalapította a *Pesti Hírlapot*. Légrády a század végéhez közeledve újító gondolataival egy személyben megreformálta a magyar sajtót. A *Pesti Hírlap* külső megjelenését és tartalmát is modern felfogásban újította meg az alapító. A lap ötvenéves jubileuma alkalmából íródott album szerzője a következőképpen jellemzi az újságot: „...a formájában kicsiny és könnyen kezelhető, de tartalmában és tekintélyben erős és semmiféle tekintetben sem befolyásolható, független mai *Pesti Hírlap*...”²⁴ A lapban megtalálhatóak voltak külföldi és belföldi hírek, valamint cikkek politika, irodalom, képzőművészet és társadalmi kérdések témájában. A szerző írásában gúnyosan „lepedőfor-

²⁰ Levelében a pályakezdő fametsző egzisztenciális félelmeit osztja meg testvérével: „...de most vissza akarok térni a tárgyhoz, arról szóltam, hogy nálunk milyen rosszul fizetnek. Persze ha meggondoljuk ennek nem Emich, nem Heckenast, vagy más az oka, ha szabadon fejezem ki magam, a nálunk még eddig létező műveletlenség, a rossz iskola, nézzük csak hány paraszt vagy vidéki ember tud írni olvasni. De ez még meg járna, vegyük csak hány ezer ember, ki Pesten van, mint Magyarország fővárosában nem tud olvasni. [...] vegyük a Vasárnapi Újságot a mely már oly régen létezik csak is 6000 előfizetője van: ez 6 frjtával 36000 fr ebből, rajz, metszés, papír, nyomtatás, szerkesztőség s.t. fedeztesék. Így nagyon kevés jut a metszésre...” Morelli Gusztáv levele Morelli Ferenc részére, London, 1871. január 17. (magántulajdon), 7.

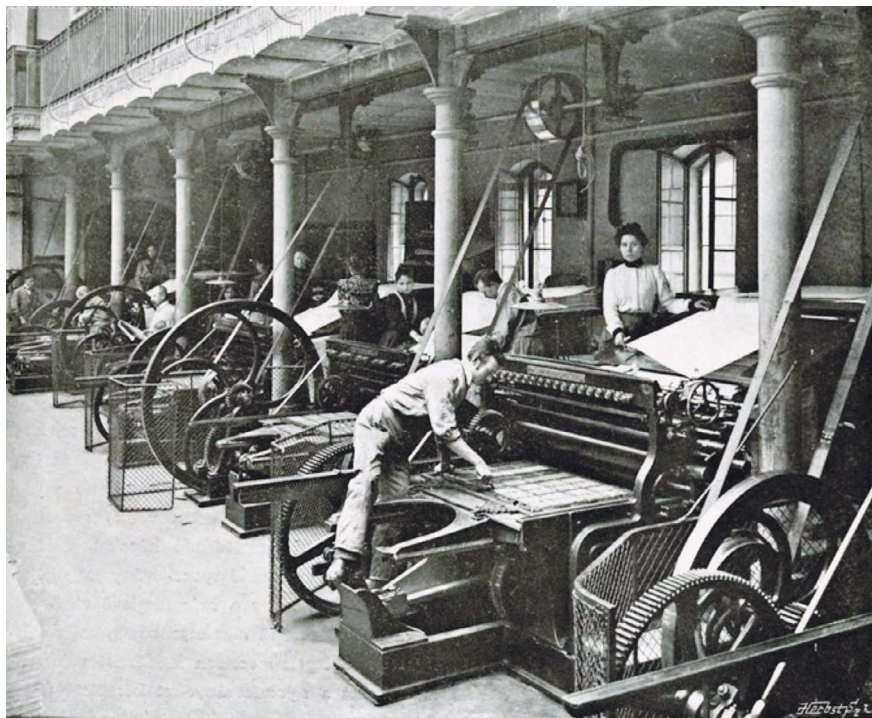
²¹ „Igazán sajnós nálunk Magyarországba, legutolsó népszámlálás óta van 15 millió lakos ezek közül 9 millió magyar ajku és 9 millió közül alig lesz 100.000 olvasó, aki újságot szokott olvasni. Itten a Londoni Illustrated kétszázötven ezer példányban jelenik meg, [...] képzelheted mennyi jut ebből a rajz és metszésre is.” Morelli Gusztáv levele Morelli Ferenc részére, i. m. 8.

²² Kiss István: i. m. 89.

²³ Légrády Károly, a *Pesti Hírlap* megalapítója (1928). In: *Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma 1878–1928*. Légrády testvérek, Budapest. 7.

²⁴ Uo. 8.

mának” nevezi a korabeli újságok méretét, mely angol és francia mintát követve nagyméretű, olvasáshoz kényelmetlen formában jelentek meg.²⁵ A Légrády Nyomda kiválóan felszerelt hivatal volt, a *Pesti Hírlap* kezdetben gyorsajtóval készült, 1883-tól pedig rotációs géppel, melynek hatására nagyobb példányszámban tudták megjelentetni a lapot.²⁶

1. kép. Könyvnyomda gépterme. Kiszner Nándor fényképe után, 1902.
(Forrás: FSZEK Budapest Gyűjtemény.)

A nyomdatörténet kiegyezés utáni évtizede jobbára a tömegtermelésről és a gazdasági versenyről szólt, mely a minőség kárára vált. A gazdasági érdekek kizárólagos szem előtt tartása és a nyereség hajhászása mind az ipar minőségének hanyatlását eredményezte. Erre a folyamatra reagálva a századfordulóhoz közeledve a színvonalas nyomdák mestereinek egy ellenmozgalmi csoportja alakult ki, nekik köszönhetően a könyvek előállításában a művészi igény újra prioritássá válhatott. A silány nyomdatermékekkel szemben újra igényes folyóiratok és kötetek láttak napvilágot, ezeket a pozitív példákat tanulmányomban is igyekszem kidomborítani.

²⁵ Uo. 7.

²⁶ A magyar zeneműkiadás és nyomtatás. Zrínyi nyomda 1948–1958. *Magyar Grafika*, 1958. 2. évf. 6. sz. 710.

A Magyar Királyi Államnyomda és a 19. század végi könyvnyomtatás

Nagy volt a verseny a szakmában a 19. század utolsó évtizedeiben: ez nemcsak a fennálló nyomdák és kiadók növekvő számának volt köszönhető, hanem az új technikai lehetőségek folyamatos megjelenésének is. A nyomdai munkafolyamatok közül egyre több vált gépesíthető, automatizált eljárássá. A fejlett technikai eszközöknek és gépeknek köszönhetően a magyar nyomdaipar nemzetközi színvonalra emelkedett a 19. század végén. A könyvkiadás virágzott ebben az időszakban, a millennium évére a legújabb, a könyvkiadásban sikeressé vált vívmányokat alkalmazták már itthon is. Az ország területén 1882-ben 327 nyomdai műhelyt tartottak nyilván, Budapesten felszereltségében és teljesítményében a Franklin-Társulat, az Athenaeum, a Pesti Könyvnyomda és a Pallas műhelye, szakkönyvkiadás tekintetében a Magyar Tudományos Akadémia kiadója emelhető ki.²⁷

A Magyar Királyi Államnyomda a 19. század végén az egyik legkorszerűbben felszerelt és legszínvonalasabb hazai nyomdának számított. Az intézményt a bécsi udvari és állami nyomda fióként alapították Temesvár városában. 1868-ban helyezték át Budára, itt már önálló intézményként működött.

A nyomda elsődleges feladata az államigazgatás részére szükséges nyomtatványok (állami hitelpapírok, értékjegyek) és térképek előállítására, valamint ezeknek a forgalomban lévő dokumentumoknak a szakvéleményezése, hitelességének megállapítása volt. Felépítését tekintve 1895-ben három műszaki főosztályra tagolódott: „könyvnyomdászati”, térképészeti főosztályra és hitelosztályra.²⁸ Felszereltségét tekintve az intézmény 28 gyorssajtóval rendelkezett, a betűöntés és -szedés külön részlegesen zajlott, a könyvek kötését is helyben végezték.²⁹ Az intézmény ezenfelül magánnyomdai megbízásokat is vállalt, például fekete-fehér vagy színes mellékletek készítését, hiszen a legtöbb vállalkozás nem rendelkezett megfelelő felszereléssel ahhoz, hogy művészi igényű reprodukciókat állíthasson elő.³⁰

²⁷ Nyomdászat, könyvkiadás. In: *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete*. (Magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában, 7.) A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, Budapest. 1934. 33.

²⁸ „Munkaköre általában a nyomdászat minden ágára terjed ki és az intézet be van rendezve a sokszorosítási módszerek minden nemére. Elkészíti a kiadványokhoz kívántató díszítmények tervrajzait, térképeket szerkeszt, fényképi felvételeket eszközöl, és a nyomáshoz szükséges metszeteket és nyomólemezeket külső segítség nélkül házilag állítja elő.” Két állami műintézet. In: *Az Iparművészet 1895-ben*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest. 1896. 64.

²⁹ Végh Oszkár: i. m. 66.

³⁰ Két állami műintézet, i. m. 66.

1896-ban jelent meg az államnyomda intézetének leírása a *Magyar Iparművészetben*, a szöveg nagyon jó forrásnak tekinthető, ugyanis *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* kiadását érintő információkról is olvashatunk: „Az államnyomda kiadásában jelenik meg: »Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből« magyar kiadása, és annak díszítményei számára egy külön xilografikus osztályt rendeztek be Morelli tanár vezetése alatt. A millenniumi kiállítás alkalmából a nyomda egész teljességében be akarja mutatni mindazt, amire mint műintézet képes.»³¹

A nyomda vezetősége a legjobb kortárs művészeket és grafikusokat kérte fel a művészi reprodukciói megtervezéséhez és kidolgozásához. Megtehették, mert a század végére bármilyen technikájú nyomdai illusztrációk létrehozását képesek voltak garantálni.

Budapest két kiállítás „ragyogásában” a 19. század utolsó harmadában

Buda és Pest egyesítését követően a főváros a figyelem középpontjába került, új épületekkel gazdagodott, közeledett a nyugati fővárosok színvonalához. Ebben a környezetben rendezték meg az Országos Általános Kiállítást 1885-ben, melynek célja a mezőgazdaság és az ipar haladásának, fejlődésének bemutatása volt. A rendezvény helyszínéül a Városligetet választották, a kiállítás pavilonjai óriási költséggel, ideiglenes céllal épültek meg, a terület centrumában az Iparcsarnokkal.

A nyomdászattal érintő tudósításokat a *Typographia* közölte az olvasókkal, cikkei betekintést nyújtanak a kiállításon jelenlévő szakmai képviselőkről. A kiállítás szervezői az esemény nyomtatványainak előállításával az 1868-ban alapított *Pesti könyvnyomda-részvénytársaságot* bízták meg. A nyomda teljesítményének bemutatásához külön pavilont hoztak létre, benne egy „látványműhellyel,” mely a háttér munka folyamatait kívánta bemutatni, elsősorban a laikus érdeklődők számára. A pavilonban az érdeklődők szeme láttára történt a betűszedés és a nyomtatás.³²

Az országos kiállításról szóló első cikkükben a lap felsorolta a rendezvényen részt vevő budapesti és vidéki kiállítókat.³³ „A kiállítók névsorából láthatjuk, hogy mily hézagosa a nyomdászati kiállítás: nem találjuk ott a leg-

³¹ Uo. 65.

³² Az országos kiállítás II. (1885). *Typographia*, 17. évf. 21. sz. 2.

³³ Az országos kiállítás I. (1885). *Typographia*, 17. évf. 19. sz. 2. A cikkben a felsorolt fővárosi nyomdák a következők voltak: „... a Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, a Deut-sch-féle műintézet (mindegyik külön pavillonban), az államnyomda (a pénzügyminisztérium pavillonjában), a Posner-féle műintézet, Birkholz és Vayda, Heisler J., Khór és Wein, Kunosy Vilmos, Lauffer Vilmos, Légrády testvérek, Márkus Samu, Pressburg Frigyes, Rust J. H. és társai (betűöntőde), Ullmann József, Wodianer Fülöp.”

*nagyobb nyomdákat: az Athenaeumot, a Franklin-társulatot és a Pallast; nem látunk ott egy hirlap-nyomdát, egy rotációs gépet.*³⁴

A szerző már korábban kiemelte hiányosságként, hogy a tipográfia fejlődésében nagy előrelépést hozó rotációs gépeknek és azok működésének a bemutatására szükség lett volna. Ötleként említették, hogy a Pallas kiadó a látogatók előtt nyomtathatta volna ki az *Egyetértés* című lapjuk friss számát, bemutatva, hogyan zajlik egy napilap előállításának.³⁵

A könyvkiadás kapcsán megfogalmazódott egy kritika a *Művészi Ipar* című iparművészeti lapban, mely szerint a kiállítás „bemutatta e nemes művészetet az ő teljes szegénységében, elhagyatottságában és elhanyagoltságában”.³⁶

A *Typographia* következő számaiban folytatódik a kiállítás értékelése, a cikk írója felteszi a kérdést: „A fény és az egyesekre háramló haszon után jogosan kérdezhetjük, hogy mivel leszünk mi, munkások, a kiállítás következtében jobb helyzetben, mint eddig voltunk?”³⁷ A szerző rámutatott arra a problémára, hogy a kiállítás elsősorban Budapestnek, másodsorban pedig az ipari vállalkozások, intézmények vezetőségének hozott óriási hasznot. Ezzel szemben az iparban dolgozó munkások bére nem növekedett, annak ellenére, hogy a kiállítás hatására megduplázódott a megrendelések száma. A cikkben hangsúlyt kap a nyomdaműhelyekre jellemző rossz munkakörülmény leírása, ami 1885-ben több ezer munkást érintett: „A kiállításon be van mutatva a közönségnek két könyvnyomda is, de azok fényesek, tiszták, olyanok, amilyenek a valóságban nem léteztek soha. [...] a szegénységnek, a szükségnek a fény és tisztaság a valódi paródiája.”³⁸

A fentebb leírt Pesti könyvnyomda részére felállított műhelyt érintette ez a kritika, ugyanis a kiállításon bemutatott állapotok közel sem tükrözték a valóságot.³⁹

A grafikai eljárásokkal foglalkozó nyomdák képviselőjében a Deutsch M.-féle műintézet állított ki egy külön épületben. A kritika kedvően fogadta a látottakat, elismerően nyilatkoztak a bemutatott nyomtokról és eszközökről. Ezek közül a szerző kiemelt a látott gépek közül egy két színben nyomtató gyorsajtót, valamint egy litográfiai gyorsajtót és annak eszközeit. A kiállított reprodukív grafikák szakmai minőségéről tanúskodtak, a műintézet produktumairól a tipográfusok is elismerően nyilatkoztak.⁴⁰ A szakma leginkább a Franklin-Társulat távolmára-

³⁴ Uo. 2.

³⁵ Uo.

³⁶ H. (1885): Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből. *Művészi Ipar*, 1. évf. 3. sz. 110.

³⁷ W. E. (1885): A kiállítás és keresetünk. *Typographia*, 17. évf. 21. sz. 1.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Az országos kiállítás III. *Typographia*, 1885. 17. évf. 22. sz. 1.

dását sajnálta, szerintük ők tudták volna képviseli e nemes mesterséget a könyvkiadásban létrehozott szép eredményeikkel.⁴¹

Az 1890-es évek első felében a főváros legnagyobb vállalkozása az Ezredéves Kiállítás megszervezése és a helyszín megépítése volt. Az 1896. május 2-án megnyitott kiállítás az Országos Általános Kiállításához hasonlóan a Városligetben kapott helyet. A terület megtelt pavilonokkal, ideiglenes épületekkel, szökőkutakkal és vásárokkal, a legtöbb létesítményben különféle tárlatokkal várták az érdeklődőket. A magyarság ezredik évfordulójának apropóján egyszerre elevenedett fel múlt és jelen: a magyar népi hagyományok bemutatásához egy egész falut építettek a kiállítás területére, míg egy másik épületben a legújabb technikai vívmányokat tekinthették meg a látogatók.

2. kép. A papír- és sokszorosítóipar csarnoka az Ezredéves Kiállításon.
(Forrás: OSZK MEK.)

A millennium alkalmából egy, illetve több kötetből álló díszkiadások készültek, melyek *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* elgondolásához hasonlóan a magyar nemzet múltját és jelenét beszéltek el. Ilyen összefoglaló mű volt az országos kiállítás igazgatóságának hivatalos kiadása, a *Magyar Millennium*⁴² című illusztrált kötet, *A magyar nemzet*

⁴¹ Fabó Dénes (1885): Egyről-másról. *Typographia*, 17. évf. 23. sz. 1.

⁴² Gelléri Mór (szerk.) (1896): *Magyar Millennium. Az Ezredéves Magyarország múltjából*

történetének második kötete,⁴³ valamint egy pályázaton díjat nyert munka, Varga Ottó *Magyarország története*⁴⁴ című írása. *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* sorozatnak a kiállítás évére tizenhárom kötet jelent meg, ezeket a kiadványokat együtt az esemény alkalmából bárkinek volt lehetősége megvásárolni.⁴⁵

Az 1885-ös Országos Általános Kiállításhoz képest a magyar könyvművészet méltó módon képviselte kiadványait a millenniumi eseményeken. Az államnyomda saját szakmai színvonalát, művészi igényű törekvéseit kívánta bemutatni az ezredéves kiállításon. Számos reprodukciót, sokszorosított grafikát, kiadványfüzetet árusítottak az eseményen. Az intézmény tipográfiai csúcseredményekkel is előrukkolt, ennek egyik szép példája Morelli Gusztáv páratlan méretben készített fametszete, mely Feszty Árpád *Magyarok bejövetele* című körképe után készült. A *Vasárnapi Ujság* a mű különlegességét hangsúlyozva a munkafolyamatokról is tájékoztatta olvasóit: „*A magyar fametsző művészetnek legnagyobb remeke fekszik előttünk. Morelli Gusztáv tanár munkája ez: a »Magyarok bejövetele«, Feszty Árpád híres körképének hű mása fametszet alakjában. Ez a művészi fametszet ötödfél méter hosszú egy darab képet mutat, tehát a világ legnagyobb fametszete, a minő nagy ebben a nemben eddig nem készült. Es a nagy feladatot Morelli remekül oldotta meg. De a nyomás is nagy munka volt. A »Könyves Kálmán« társaság erre a célra Hermaneczen külön papírost gyártott, s az államnyomda közel két hónapig dolgozott azon, hogy a fametszetnek legfinomabb árnyalatai se veszzenek el.*”⁴⁶ Ezek a sorok is mutatják, hogy az államnyomda milyen előkészületeket tett meg ahhoz, hogy a nyomás magas minőségben történhessen. Az ötödfél, azaz négy és fél méternyi hosszúságú műalkotáshoz egy kvalitásban és méretben is tökéletesen igazodó papírt gyártatott az intézmény.

A magánhasználatra szánt sokszorosított nyomatok, metszetek kínálata a nyereség mellett kiváló reklámként is szolgált az államnyomda számára. Az intézmény országos szinten kiemelkedett felszereltségében és teljesítményében, amiről a külföldről, illetve vidékről érkező látogatók is hamar tudomást szereztek. Az államnyomda kiadásában jelent meg a *Budapest írásban és képből* című album, melynek illusztrációi között a szí-

és jelenéből, Posner Károly Lajos és fia kő- és könyvnyomdája, Budapest.

⁴³ Marczeni Henrik (1896): *A magyar nemzet története az Árpádok korában*. (A magyar nemzet története második kötet.) Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, Budapest.

⁴⁴ Varga Ottó (1896): *Magyarország története*. Szerzői magánkiadás, Budapest.

⁴⁵ Két állami műintézet, i. m. 66.

⁴⁶ Irodalom és művészet. *Vasárnapi Ujság*, 1895. 42. évf. 29. sz. 479.

nes fametszetek mellett autotípiák⁴⁷ is szerepeltek.⁴⁸ Az Ezredéves Kiállítás óriási szenzáció volt, a széles körű érdeklődés eredményeként nagy példányszámban keltek el az emlékév alkalmával készült kiadványok, ezzel támogatva még több magyar történelemmel foglalkozó kötet megjelenését.

Egy nagy etnográfiai vállalkozás megszűletése

A 19. század második felében növekvő igény fogalmazódott meg az olvasói rétegben az ismeretterjesztő könyvek iránt. Ezek a művek már gazdag képanyaggal egészültek ki, az illusztrációk szépen kísérték a szöveges tartalmat. Hessky Orsolya művészettörténész kutatómunkájában⁴⁹ sorra veszi azokat az etnográfiai műveket, melyek *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* előképei lehettek. Minden bizonnyal Rudolf trónörökös is ismerte ezeket a kiadványokat, hiszen osztrák szerzők munkáiról, a Monarchia egészét lefedő tudományos írásokról van szó.⁵⁰ A huszonegy kötet a Monarchia területén élő népcsoportokat mutatja be, és útikönyv módjára népszerűsíti az egyes országokat, területeket. Történelmi visszatekintést nyújt az ókori római időszaktól egészen a 19. század végéig. A földrajzi és történelmi ismertetésen túl a különféle tudományterületek kiválóságai írtak néprajzról, képzőművészetről, irodalomról, állat- és növényvilágról, zenéről és közlekedésről.⁵¹

A vállalkozás célja a fentiekén túl a Monarchia egységének, az országok közötti egyenrangúság hangsúlyozása, gazdasági fejlődésének reprezentálása volt. Hessky Orsolya megfogalmazásában ez a munka „*végeredményben tudományos-ismeretterjesztő köntösbe öltöztetett politikai állásfoglalás*”.⁵²

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben kiadása összesen tizenhét évet ölelt fel, az ismeretterjesztő munka 396 füzetben és 21 kö-

⁴⁷ Az autotípiá egy nyomdai sokszorosító eljárás, mely a századforduló idején vált elterjedtté Magyarországon. A felvételeket egy reprodukációs fényképezőgéppel készítették, mely a képek árnyalatait vonalakká és pontokká alakította át. Az eljárás gyors és olcsó volt, a fametszet helyettesítőjeként tekintettek rá. Lásd erről: Pusztai Ferenc (szerk.): (1902): *Nyomdászati enciklopédia. Az összes grafikai tudományok ismerettára*. Pallas, Budapest. 22.

⁴⁸ Két állami műintézet, i. m. 66.

⁴⁹ Hessky Orsolya: i. m. 768–773.

⁵⁰ Példaként említhető Karl von Czoernig *Ethnographie der österreichischen Monarchie* című műve (1857) és a *Die Länder Österreich-Ungarns in Wort und Bild* (1879–1889) című enciklopédia. Lásd: Hessky Orsolya: i. m. 768. Ez utóbbi minden bizonnyal a címválasztásban is inspirálhatta a trónörökösöt, hiszen németül a kötet sorozat a *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* címet viseli.

⁵¹ Hessky Orsolya: i. m. 769.

⁵² Uo.

tetben⁵³ jelent meg 1885 és 1902 között. Magyarországot hét kötet ismerteti, főszerkesztője Jókai Mór, társszerkesztője Nagy Miklós volt. A magyar kiadás a Budai Államnyomda gondozásában jelent meg, a füzetek és a kötetek terjesztési jogát pedig a Révay Testvérek könyvkereskedő vállalata gyakorolta.⁵⁴

A magyar értelmiségi, művészettel, könyvkiadással foglalkozó szakmai réteg üdvözölte a kötetsorozat elgondolását. A mű létrehozásában közreműködők különféle szakmák, tudományterületek képviselőit, képzőművészeket, iparművészeket, írókat, kutatókat, tanárokat kértek fel, rengeteg embernek nyújtva ezzel munkalehetőséget és megélhetést.

1867-ben a kiegyezést követően Magyarország gazdasága jelentős fellendülésnek indult, a folyamat során azonban az üzleti érdek a nyomdászat és könyvkiadás területén egy olyan irányba billentette át a mérleget, melyben az érték és a minőség háttérbe szorult. A nyomdászat általánosságban véve közönséges iparrá vált, a tömegtermelés és a piac uralta a szakmát. A század vége felé iparművészeti és képzőművészeti ellenmozgalmi törekvéseknek köszönhetően egy újabb fellendülés volt tapasztalható. A könyvművészet mesterségének újjászületése az angol Arts and Crafts mozgalomhoz, valamint vezéralakjához, William Morrishoz (1834–1896) köthető. Morris a régi kézművesség korszakához nyúlt vissza, vállalkozást indított, termékei létrehozásához képzőművészekkel és illusztrátorokkal működött együtt. 1889-ben hozta létre nyomdáját London peremvidékén azzal a céllal, hogy e „nemes művészetet” felélessze.⁵⁵

A könyvnyomdászatot hivatásként megélő és művelő tipográfusok maradandót alkottak, az ő nevük nyomot hagyott a történelemben. A magyar nyomdászat fellendülésének reménye kísérte a kötetsorozatot már az előkészületi munkálatok idején, nagy várakozás övezte a megjelenést, amiről gondoskodtak a rendszeres sajtóbeszámolók és folyóiratcikkek. A kortársak, különösen azok a tipográfusok, akik a könyvművészet mesterségének régi fényét szerették volna visszaidézni, a sorozat ötletében látták meg a lehetőséget arra, hogy a magyar könyvnyomtatás újra a minőség és a művészet színvonalára emelkedhessen. A többkötetes kiadvány terve korábban példa nélküli volt, hiszen az uralkodói család bőkezű finanszírozásában, a korszak legjobb magyar tudosaival, íróival, képzőművészeivel és sokszorosító művészeivel együttműködve készülhetett el egy nagy

⁵³ A kötetek sorrendben: Bevezető kötet, Bécs és Alsó-Ausztria, Magyarország általános ismertetése, Felső-Ausztria és Salzburg, StírIA, Karintia és Krajna, Alföld, Tengeremlék és Dalmácia, Budapest és Fiume, Vorarlberg és Tiro, Csehország I, II, Dunántúl, Morvaország és Szilézia, Felső-Magyarország I, Galícia, Bukovina, Felső-Magyarország II, Bosznia és Hercegovina, Délkelet-Magyarország: Erdély, Horvát-Szlavonország.

⁵⁴ Egy nagy irodalmi munka befejezése (1902). *Ország-Világ*, 23. évf. 4. sz. 63.

⁵⁵ Kéki Béla (2000): *Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó Kft., Budapest. 149–151.

etnográfiai munka. Az 1880-as években a körülmények adottak voltak ahhoz, hogy megvalósulhasson ez az igényesen illusztrált kiadvány, mely mára a mi „aranykorunknak” az emlékeztetőjévé vált.

Amikor Rudolf trónörökösben megszületett ennek a nagy ismeretterjesztő munkának a gondolata, arra is kiemelt figyelmet fordított, hogy tartalmát bármely társadalmi osztály megismerhesse. Erre jó megoldásnak bizonyult a kis terjedelemben, időszaki kiadvány formájában való megjelentetés, míg a díszkiadások terve a hosszú távú megőrzést célozta meg. Az első füzet kiadását nagy sajtóvisszhang előzte meg és kísérte az útján, ami jó üzleti politikának bizonyult. Fővárosi és vidéki lapok egyaránt rendszeresen beszámoltak a vállalkozás munkálatairól, az olvasókat tájékoztatták minden megjelenéssel kapcsolatos újdonságról és hírről. Mindezek bizonyítják, hogy mekkora érdeklődés vehette körül a kezdeményezést.

A német nyelvű kiadást a bécsi államnyomda végezte, 24 kötet jelent meg Rudolf Joseph von Weilen főszerkesztő irányítása alatt. Az osztrák közönség jóval nagyobb példányszámban vásárolta a füzeteket és a könyveket, mint a magyar olvasók.⁵⁶ Ennek oka legfőképpen az előző fejezetekben tárgyalt műveletlenség és szegénység volt, ami a 19. század végén még problémát jelentett az országban.

Az első füzet megjelenése előtt egy úgynevezett „előrajzot” bocsátottak forgalomba, a próbanyomat a *Pesti Hirlap* mellékleteként⁵⁷ jelent meg 1885. november 15-én. A lapok tartalmazták a címoldalt, a közreműködő szerzők, írók, illusztrátorok névsorát, illetve pár oldalt Rudolf főherceg bevezető gondolataiból.

A *Művészeti Ipar* oldalain jelent meg egy szakmai kritika, mely az előrajzot és az első füzet kivitelezését bírálta. A szerző az illusztrációk elhelyezését, nagyságát logikátlannak érezte, a képes keretbe szorított szöveg megoldását pedig nem látta szerencsésnek.⁵⁸ A közreműködő írók, művészek névsora véleménye szerint „vásári módon” lett feltüntetve, a neveket „csak az úgynevezett ritkítás által”, felületesen emelték ki.⁵⁹ Arról pedig, hogy a szerző a tipográfia alapos ismerője, a betűk formájáról és nyomásáról megfogalmazott, hosszú szakmai minősítése tesz tanúbizonyságot: „Mindenekelőtt betűket kellene e mű számára teremteni, szépeket és e célznak megfelelőket, mint a milyenek eddig még nem voltak. E betűk – Rudolf-betűk – a világ összes betűmetszői közt folyó vetélkedésnek diadalát jelentenek.”⁶⁰

⁵⁶ A király ajándéka. *Magyar Nemzet*, (1901. 20. évf. 320. sz. 3.

⁵⁷ Napi hírek. *Pesti Hirlap*, 1885. 7. évf. 314. sz. 6.

⁵⁸ H (1885): Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. *Művészi Ipar*, 1. évf. 3. sz. 114.

⁵⁹ Uo. 112.

⁶⁰ Uo. 113.

Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* bevezető kötetének első füzete 1885. december 1-jén került forgalomba a budapesti Révay könyvkereskedés jóvoltából.⁶¹ A megjelenésről az *Esztergom és Vidéke* is beszámolt az olvasóknak, a cikk szerint a „mű két ívet, vagyis 32 lapot tartalmazó füzetekben, a szöveg közé nyomott képekkel, minden hó 1 én és 15 én fog megjelenni”.⁶² A füzetekben történő, folytatásos kiadásnak köszönhetően szélesebb közönséghez, olcsóbban eljuthatott a kiadvány, mely minden könyvkereskedésben kapható volt. Az államnyomda vállalta az előfizetőknek a postai úton történő kézbesítést, így a vidéken, illetve falun élő érdeklődőkhöz is eljutottak a füzetek.⁶³

A kiadványok díszkötésének megvalósításához 1886. szeptember folyamán a Révay testvérek megbízásából tervpályázatot hirdetett a Magyar Iparművészeti Társulat. Két elhúzódo és eredménytelenül végződő forduló után a bíráló bizottság úgy döntött, hogy megbízza Benczúr Béla festőt, építész-tanárt a díszborító megtervezésével. A kötés kivitelezését a Révay Testvérek könyvkereskedő vállalata végezte el.⁶⁴ A döntés valószínűleg a sürgető határidő miatt született meg, ugyanis az első kötet 1887 őszére készült el, Benczúr Béla tanár felkérésével a bizottság garantálta a munkához fűződő elvárások teljesítését. A megvalósult díszkötésről a *Fővárosi Lapok* számolt be az 1887. november 5-én megjelent számában.⁶⁵ A szerző kiemelte a hírben, hogy a borítótáblák éppen időben készültek el, ugyanis az első kötet befejeződött, és a munka jelentőségét hirdető köntösben kerülhet az olvasók elé.

***Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* illusztrációi**

Morelli Gusztáv (1848–1909) neve a magyar reprodukáló grafika legfontosabb korszakát fémjelzi, pályájának ideje egybeesik a 19. század második felében virágzásnak induló fametsző művészettel.⁶⁶ Mesterei

⁶¹ *Vasárnapi Ujság*, 1885. 32. évf. 48. sz. 776.

⁶² A m. kir. államnyomda igazgatósága: A trónörökös vállalata (1885). *Esztergom és Vidéke*, 7. évf. 93. sz. 2.

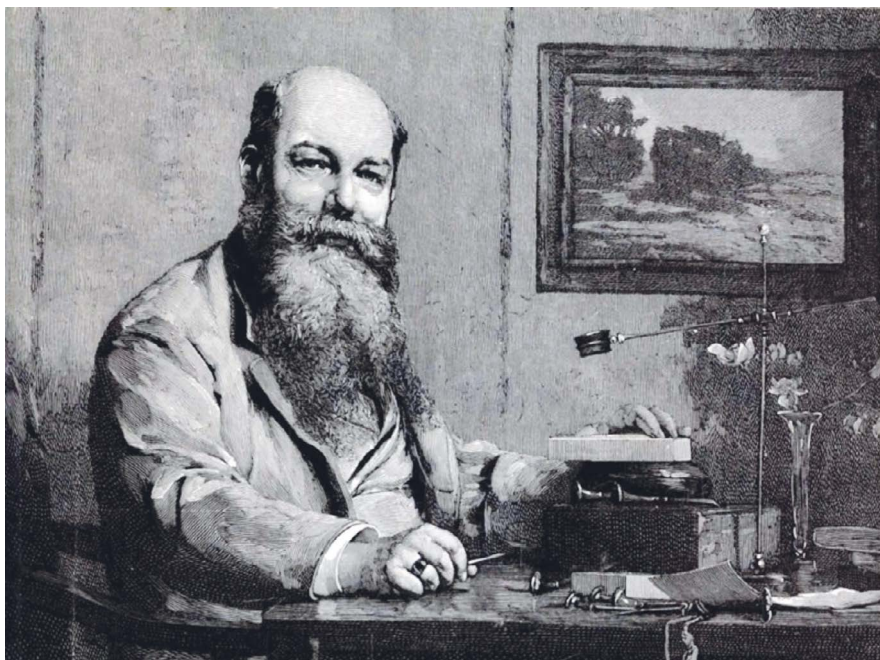
⁶³ Uo.

⁶⁴ Az iparművészeti múzeum és társulat ügyei (1887). *Művészi Ipar*, 2. évf. 4. sz. 182.

⁶⁵ „A dísztábla csinos munka; dicséretére válik a magyar műiparnak. Négyféle: vörös, barna, zöld és szürke színben kaphatók. Benczur Bélának pályanyertes eredeti tervrajza után készültek; selyszerűség és nemes egyszerűség jellemzik [...] Széles rajzkeret középmézején a cím, fölötté a császári és királyi koronák, alatta pedig az osztrák és a magyar címerek díszlenek aranyos nyomásban. A keret cser- és babér-lombokból van összefűzve. A második kötet Magyarországot fogja ismertetni, ehhez tehát csupán a magyar koronával s magyar címerrel díszített táblák fognak készülni, míg a harmadik kötet táblái osztrákos díszet kapnak.” Fővárosi hírek. Díszkötés. *Fővárosi Lapok*, 1887. 24. évf. 304. sz. 2241.

⁶⁶ A fametszés ősi, magasnyomású sokszorosító eljárás, a rézmetszettel olcsóbb és könnyebb előállítása miatt kedvelték elsősorban. Már Gutenberg előtt is alkalmazták ezt a

Huszka Lajos és Rusz Károly voltak, akik már a *Vasárnapi Ujság* indulásakor közreműködtek magyar fametszőként.⁶⁷

3. kép. Morelli Gusztáv munkasztalánál. Balló Ede festménye után metszette Morelli.
(Forrás: Magyar Grafika 1996. 2. sz.)

Morelli Gusztáv külföldi tanulmányútjai során sajátította el a tónusos és színes fametszést, hazatérve pedig nagy szerepet vállalt a technika fellendítésében. 1873-ban Keleti Gusztáv közbenjárására a Mintarajziskola fametsző osztályának vezetésével bízták meg, 1883-tól pedig az Iparművészeti Iskolában folytatta oktatói tevékenységét.⁶⁸ Morelli a pályája elejétől kezdve a *Vasárnapi Ujság* munkatársa volt; a lap nemcsak a metszeteit, hanem 1893-tól a fotográfiáit is közölte.⁶⁹

A tónusos fametszés a század utolsó harmadában felváltotta a hagyományos értelemben vett xilográfiát; az új technika művelői vékonyan, ívesen metszett vonalakkal dolgoztak, atmoszférikus hatást keltve. Hazánkban Morelli Gusztáv volt az, aki a pályája csúcán szinte torzítás nélkül képes volt bármilyen technikával készített kép után metszeni. Ta-

technikát, szerepe fontos volt a könyvnyomtatás feltalálásában, ugyanis kezdetben fadúrcról „nyomtattak” bibliákat is (pl. Biblia Pauperum). A nyomtatás feltalálását követően a fametszet megmaradt az illusztráció szerepében a szöveg kísérőjeként. Lásd: Tervan Andor (1984): *A könyv évezredes útja*. Gondolat, Budapest. 63–64.

⁶⁷ Gábor Kitti: i. m. 363.

⁶⁸ Uo. 359.

⁶⁹ Uo. 373.

nárként figyelmet fordított arra, hogy haladó tanítványai saját kezűleg rajzolják a dúcra az ábrát, a kezdő metszőkkel pedig az úgynevezett „átnyomást” alkalmazta. A fénykép utáni metszés volt a legnehezebb feladat, Morelli azt csak a legjobb diákjaival gyakorolta.⁷⁰ A technika virágzása ebben az időszakban érte el a csúcát, ugyanis a fényképreprodukciók a 19–20. század fordulóján lassan kiszorították a fametszetet.

Önéletrajzában Morelli beszámolt *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* munkálatairól is, melyben kiemelte, hogy a vezetése alatt elkészült fametszetek száma meghaladta az 1500-at. A magyar kiadványokban található képeket mind Morelli műhelye készítette. A metsző megemlékezett tanítványairól, akik közreműködtek a munkában: Bálint Benedek, Endlich József, Buccarich Emil, Liebelt József, Mensel Kelemen, Rauchbauer Károly, Bajkovetcz Mihály, Nádas Dénes, Pásztor József, Balcz István, Finger Arthur.⁷¹

A kötetek szerkesztésekor a képek a szöveggel egyenrangú szerepben jelentek meg az oldalakon. A grafikusok már eredetileg is úgy festették meg a látképeket, hogy tudták, miképpen lesz a szöveg közé beágyazva.⁷² A veduták elkészítéséhez a megbízott művészeknek el kellett utazniuk kijelölt helyszínekre, hogy táj- és városképeiket látvány után, plein air módon rögzíthessék. Morelli feleségéhez írt levelében is érinti ezt: „Nagy Miklósnál is voltam tegnap és ő igen buzgalkodik és mondta hogy többet elutaztak már rajzolni. Rauscher, Hány, Spányi, Dörre, Kimnach, Cserna és Kacziány is kaptak megbízásokat, tehát van alapos remény hogy lesz elég munka és így pénz is, ami a fő.”⁷³ A levél 1894 nyarán keletkezett, valószínűleg az 1896-ban díszkiadásban megjelent *Magyarország IV.* kötetéhez készülő képek okán kérték fel a festő-grafikusokat a munkára. A metsző egy csokorban felsorolta azokat a grafikusokat, akiket a szerkesztők a legtöbb alkalommal felkértek akvarellek és látképek elkészítésére a kötet sorozat munkálatai során. A beérkezett kézi technikával készített grafikákat Keleti Gusztáv bírálta el, elnökként ő döntötte el, hogy azok a közlésre megfelelőek lesznek-e.⁷⁴ A kiválasztott rajzokat fametszetek formájában sokszorosították. A munkálatok végzéséhez külön intézetet hoztak létre, ahol Morelli tanár és tanítványai dolgoztak.⁷⁵

⁷⁰ Morelli Gusztáv jelentése a „fametszeti szakosztály” /iparművészeti tanoda/ 1885/6 tanévéről. Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára. Ltsz.: MDK-C- I. 1/11, 2.

⁷¹ Morelli Gusztáv kézzel írt önéletrajza. Magyar Nemzeti Galéria Adattára, Ltsz.: 1121/1920. 3–4. A tanítványok felsorolását a szerző önéletrajzában leírtak szerint közöltem.

⁷² Rauscher Lajos Duna-parti látképe példa erre a megoldásra. Lásd: Jókai Mór (szerk.): (1893): *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből*. IX. kötet. *Magyarország III.* Magyar Királyi Államnyomda, Budapest–Fiume. 7.

⁷³ Morelli Gusztáv feleségéhez írt levele, Budapest, 1894. július 20. (magántulajdon), 2–3.

⁷⁴ Hessky Orsolya: i. m. 771.

⁷⁵ Morelli Gusztáv kézzel írt önéletrajza, i. m. 3.

Rudolf főherceg már a kezdetektől fogva egy gazdag képanyaggal rendelkező kiadványt képzelt el, mely képzőművészek, rajztanárok és metszők közreműködésével készül majd el. Szöveg és kép viszonyát, valamint a szerzőség hangsúlyosságát mutatja a kötetek elején található jegyzék, mely a tanulmányok és illusztrációk alkotóinak névsorát és a művek címét tartalmazza. Amit esetleg hiányolhatunk, az a közreműködő metszők névsora az illusztrációk mellett, ugyanis a sokszorosított grafikákon csak Morelli intézetének jelzése és a veduták alkotójának szignatúrája látható.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből illusztrációihoz készült kézi rajzok és nyomódúcok megőrzésének a gesztusa már a nagy vállalkozás lezárulásának idejében felmerült. Rudolf trónörökös a jogokat a nyomdákra ruházta rá, a Magyar Királyi Államnyomda rendelkezett a magyar kötetekhez készült szöveggel és képekkel egyaránt.⁷⁶ Petrovics Elek 1907-ben írta a *Művészet* című folyóiratban, hogy ajándékozás útján még az évben be fog kerülni a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe a kötetsorozathoz készült rajzok, akvarellek teljes anyaga.⁷⁷ Ennek az anyagnak egy része azóta az intézményi átalakulások következtében bekerült a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába. A díszalbumok kiadása és a rajzanyag megőrzésére való törekvés mind ennek az értékteremtő munkának a fennmaradását szolgálta.

⁷⁶ Hessky Orsolya: i. m. 773.

⁷⁷ Petrovics Elek (1907): Magyar művészek rajzai a Szépművészeti Múzeumban. *Művészet*, 6. évf. 2. sz. 179.

KETTŐS KÖZIGAZGATÁS A HÓDOLTSÁGBAN: MEZŐTÚR HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA OSZMÁN-TÖRÖK FORRÁSOK ALAPJÁN¹

Öner Erika

Összefoglalás:

A tanulmány a 16–17. századi Mezőtúrt vizsgálja a török hódoltság korában. Ebben az időszakban az oszmán hatalom a Magyar Királyság középső területeit irányította. A megszállt területen belül, a kettős adóztatás ellenére, Mezőtúr megőrizte stabil mezővárosi mivoltát, és jelentős kereskedelmi központként működött. A város egy fontos kereskedelmi útvonal mentén feküdt, ami hozzájárult gazdasági fellendüléséhez és piaci szerepének megerősödéséhez. A szerző bevezetesként elméleti keretet nyújt, amelyben összefoglalja a mezőváros (oppidum) sajátosságait, valamint bemutatja az oszmán közigazgatási egység, a náhije működését. A kutatás alapját oszmán-török nyelven íródott levéltári források képezik. Az elsődleges cél a mezővárosi és a náhije-rendszer közötti hasonlóságok és különbségek feltárása, valamint az Alföld más mezővárosaival való összevetés. A források betekintést nyújtanak abba is, hogy miként zajlott a mindennapi élet Mezőtúron a reformáció terjedése idején, amikor a város és környéke oszmán uralom alatt állt. A tanulmány továbbá bemutatja, hogy az oszmán közigazgatás milyen módon gyakorolta ellenőrzését a térség felett. Az oszmán hatóságok szigorúan felügyelték az adóbeszedést, bérbe adták a legelőket és halastavakat, kijelölték a határokat, biztosították a nagyvásárok zavartalan lebonyolítását, valamint a helyi lakosok számára pallosjogot biztosítottak városaik és állataik védelmére.

Kulcsszavak: Mezőtúr, mezőváros, náhije, oszmán-török források, kettős közigazgatás

Abstract:

This study examines Mezőtúr in the 16th–17th centuries during the Turkish occupation. During this period, the Ottoman Empire controlled the central regions of the Kingdom of Hungary. Within the occupied territory, despite double taxation, Mezőtúr retained its stable market town status and functioned as a significant commercial center. The city was located along an important trade route, which contributed to its economic

¹ A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta.

boom and the strengthening of its market role. The author provides a theoretical introduction, in which she summarizes the characteristics of an oppidum, and also explains the Ottoman administrative unit; the *nahiye*. The research is based on archival sources written in Ottoman Turkish. First, the aim is to compare and find similarities between these two units, and draw parallels with other market towns on the Hungarian Great Plain. Second, the sources give us a picture of what life looked like in Mezőtúr at a time when the Reformation was gaining ground in the city and the Turks ruled the region. Third, and above all what the surviving sources testify to. The Ottoman administration kept everything under control; they collected the taxes, leased the pastures and fishponds, drew the border, protected the great fairs, and granted the local people the right of *ius gladii* to protect their towns and their livestock.

Keywords: Mezőtúr, oppidum, *nahiye*, Ottoman Turkish sources, dual public administration

Bevezetés

Jelen tanulmány a 16–17. századi oszmán megszállás alatt álló Mezőtúr példáján keresztül vizsgálja az oszmán közigazgatási rendszer működését a magyarországi hódoltsági mezővárosokban. A korszakban az oszmánok a Magyar Királyság középső részét uralták, ahol a kettős adóztatás terhei ellenére Mezőtúr továbbra is jelentős kereskedelmi központként működött. A Mezőtúrról fennmaradt oszmán-török nyelvű forrásanyag magyarországi viszonylatban igen gazdagnak számít, ennek feldolgozásával talán jobban megérthetjük, hogyan is éltek túl a nagy alföldi mezővárosok ezt a 150 évet.

A forrásokat 6 csoportra osztottam fel; így próbálok kategorizálni, hogy az oszmán közigazgatás milyen ügyekkel foglalkozott, mennyire szóltak bele e Konstantinápolytól oly távol eső peremvidék mindennapi életébe. Kutatásom hosszú távú terve a *náhiye*-rendszer és a mezővárosi intézmények közötti párhuzamok és különbségek feltárása, hogy ezzel is egy átfogóbb képet kapjunk az oszmán hódoltság közigazgatási gyakorlatáról.

Mezőtúr a török korban

Mezőtúr, mint középkori eredetű mezőváros, a török hódoltság idején a *náhiye*-rendszer része volt, amely az Oszmán Birodalom egyik közigazgatási egysége volt. Ez az együttélés érdekes helyzeteket eredményezett; az oszmán igazgatás által készített dokumentumok hangsúlyozzák a me-

zőváros és a náhiye közötti különbségeket. Ezek a források olyan kiváltásokat körvonalaznak, amelyek eltérnek mind az Oszmán Birodalom, mind a Magyar Királyság hagyományos normáitól. Ezért az oszmán-török források alapos vizsgálata és értelmezése elengedhetetlen a korabeli közigazgatási rendszer megértéséhez. Az ország három részre szakadását és az oszmánok berendezkedését követő másfél évszázad radikális fordulópontot jelentett Magyarország fejlődése szempontjából. Miután a török félholdat kitűzték a budai várra, az oszmánok folyamatos hódításokkal elkezdték kiépíteni saját szervezeti egységeiket.²

A budai vilájetet azzal a céllal hozták létre, hogy az Oszmán Birodalom legnyugatabbra fekvő területének igazgatását biztosítsák. Az ezt követő negyedszázad során az Oszmán Birodalom az ország területének mintegy 40%-át foglalta el, amelyet kisebb és nagyobb hódításokkal tovább bővítettek. A tizenöt éves háború kitöréséig hatalmukat kiterjesztették a Délvidékre, az Alföld nagy részére, valamint a Dunántúl déli és keleti részeire is.³ Az oszmán közigazgatás szerkezeti jellegét egyértelműen be lehet mutatni a meghódított magyar területeken: a *vilájetek*, vagyis a beglerbégségek *szandzsákokra* tagolódtak. A szandzsákokat alacsonyabb bírósági körzetekre (élükön a *kádikkal*), úgynevezett *kazákra* osztották fel. A kaza kisebb egységei voltak a *náhiék*.⁴ A náhiye feje a szintén jogi képzettséggel bíró *náib* (albíró) volt. Matuz József szerint a hódoltságban több szandzsák is csupán egyetlen kazából állt, de azok alá minden esetben több náhiye is tartozott.⁵ A mezőtúri oszmán-török nyelvű forrásanyag alapján úgy tűnik, hogy a szolnoki szandzsák is ilyen lehetett; Mezőtúr közvetlenül a szolnoki bégséghez és egyben a szolnoki kazához tartozott.⁶

Kutatásom Mezőtúr hódoltság kori történetét és közigazgatási formáját vizsgálja, kizárólag oszmán-török források felhasználásával. Mezőtúr – amelyet a korabeli magyar forrásokban *Thwr oppidum*ként, az oszmánok pedig Túr náhijeként említenek⁷ – a középkorban jött létre, és a Berettyó folyóról kapta a nevét, amelyet korábban Túrnak hívtak. A várost

² Pálffy Géza (2000): *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest. 27.

³ 1552-ben létrehozták a temesvári vilájetet a megnövekedett terület irányítására. Ezen-felül 1663-ig további hat új vilájet alakult meg a régióban. Pálffy Géza: i. m. 39.

⁴ Fodor Pál (2006): *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 24.

⁵ Matuz József (1992): A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról. *Aetas*, 3. sz. Szeged. 115-135.

⁶ A jelenleg kiadott források alapján, illetve az eddig feldolgozott oszmán-török nyelvű dokumentumok alapján ez rajzolódik ki. Ágoston Gábor (1989): A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása, II. rész. In *Zounok. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 4*. Szolnok.

⁷ Innentől kezdve „Túr”-ként szeretnék hivatkozni erre a mezővárosra, mivel a forrásokban is így található meg, és az oszmán forrásokban is ekképpen olvasható: شوراو روط (vārōš-i Túr = Túr városa).

először a 13. század elején említik írásos források. Mezőtúr a Budát és Erdélyt összekötő legrövidebb kereskedelmi útvonal mentén feküdt, ami hozzájárult a város virágzásához, és Nagy Lajos király mezővárosi rangra emelte. 1378-ig Túr királyi birtok volt, majd különböző földesúrak kezébe került.⁸ Mátyás király idején a város két részre szakadt, mivel két különböző személynek adományozták.⁹ Túr 1552 októberében vette be Kara Ahmed pasa és Hadim Ali pasa, így került oszmán uralom alá, és csak 1692-ben szabadult fel.¹⁰

Túr a szolnoki szandzsák részét képezte, amelyet Szolnok várának 1552-es oszmánok általi bevétele után alakítottak ki, és még ugyanabban az évben a budai vilájet részeként a szandzsák székhelyévé vált. A környező vidéket gyorsan meghódították.¹¹ Szolnok védelme érdekében az oszmánok hamarosan felépítették a balaszentmiklósi palánkvárat (ma Törökszentmiklós),¹² és állandó őrséget szerveztek ott. A szandzsák központi szerveinek és hivatalnokainak székhelye Szolnok volt, a szandzsákbég vezetésével. Mellette dolgoztak a már említett kádik, akik polgári, vallási és pénzügyi szerepet tölthettek be nemcsak a szandzsákok életében, hanem a kisebb közigazgatási területeken, mint például a náhijék esetében is. A szolnoki szandzsák a budai vilájethez tartozott egészen 1596-ig, amikor az újonnan létrehozott egri vilájet alá rendelték.¹³

⁸ A tulajdonviszonyok ebben az időszakban meglehetősen összetettek voltak. A hűbéres területeken viszonylag kevés állandó birtokos volt jelen. A migráció, a pusztítás és a vagyonekbozás folyamatos jelenség volt. Akkoriban többféle módja is ismert volt a tulajdonszerzésnek: egy család kihalása után a terület új tulajdonosra található; hűtlenség vagy más jogi követelések miatt; a birtokokat katonai, közszolgálati vagy szellemi érdemekért adományozták; az uralkodó a földbirtokokkal fizetett a nemesektől felvett kölcsönökért – ezek voltak a leggyakoribb okok. Tokai Zita Mária (2003): *Mezőtúr története Mohácstól a tizenöt éves háborúig*. (Mezőtúri Helytörténeti Füzetek, 4.) Mezőtúr Város Önkormányzata, Mezőtúr. 11. Túr esetében a tulajdon kérdését a politikai hovatartozás, az örökösök, valamint a rokonok közötti állandó harc befolyásolta. Benedek Gyula forráskiadásában számos olyan dokumentum található, amelyek ezeket a birtokadományokat megőrzik; ezek mind a magyar hatóságok által kiadott levelek. Benedek Gyula (2005): *Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok. 9, 31.

⁹ Bodoki Fodor Zoltán (1978): *Mezőtúr város története I*. Mezőtúr. 13.

¹⁰ Bilge, Sadik Müfit (2010): *Osmanlı'nın Macaristanı. Osmanlı Hakimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi coğrafyası ve Idari Taksimatı (1526–1718)*. Kitabevi, Istanbul. 234.

¹¹ A szandzsákok kialakításának fontos lépése a tisztviselők kinevezése, valamint az erődök, várak és palánkok őrséggel való feltöltése volt. Papp Sándor (2011): Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban *Keletkutatás*, tavasz, 25–72.

¹² Tomkó Viktor (2004): Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története I. *Zounek. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 19: 9–47. 10.

¹³ Az egri vilájet magában foglalta a Tisza melléket. Négy szandzsákból állt: az egri, a hatvani, a szegedi és a szolnoki szandzsákból. Túr volt a legnagyobb náhije székhelye, amely a szolnoki szandzsák, más néven szolnoki liva területén helyezkedett el. Tokai Zita: i. m. 19.

Az oszmánok minden lépésükkel saját közigazgatási rendszerüket építették ki az újonnan megszerzett területeken. Minden tartomány számára külön helyi kánunt hoztak létre, amely figyelembe vette a helyi szokásokat, és iránymutatásokat tartalmazott közigazgatási, bírói és pénzügyi ügyekben. Hódításaikat helyőrséggel, népszámlálásokkal, adónyilvántartások feljegyzésével, szandzsákok létrehozásával, kádik kinevezésével, adók kivetésével, túsok szedésével, szerződések megkötésével és hivatalok kiosztásával hitelesítették. Azonban a szandzsákok határai módosíthatók voltak, a szerződések megszeghetők, a túsok beolvaszthatók az oszmán kormányzatba, és a háztartások elmenekülhettek az adók kivetése elől. Egyes területek *modus vivendi* érték el a hódítókkal, míg mások az elvándorlás mellett döntöttek. A határ menti területek adófizetői gyakran két földesúr adójegyzékén is szerepeltek.¹⁴

A kádik¹⁵ feladatainak sokfélesége kiemelkedő szerepet biztosított számukra a középszintű tartományi igazgatásban. A törökök az első ázsiai hódításaik során, és minden újabb hódítással egyidejűleg, azonnal kádihivatalokat állítottak fel, és azonnal megszervezték saját rendszerüket. Így történt ez a Balkánon és Magyarországon is.¹⁶

A 16. század elején Túr tipikus mezővárosi jelleggel rendelkezett, és azon kevés települések egyike volt, amelyek sikeresen megőrizték városi státuszukat. Külső-Szolnok megye középkori mezővárosai közül csak Szolnok volt képes ugyanezt elérni.¹⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy az oszmán uralom alá kerülés nem vezetett automatikusan a települések hanyatlásához, még kevésbé fizikai pusztulásukhoz.¹⁸

A mezőváros fogalmának meghatározása összetett feladat, mivel a középkori magyar jogszabályok nem definiálták egyértelműen az *oppidum* és a *civitas* közötti különbséget, és nem jelöltek ki világos határvonalakat közöttük. Szakály Ferenc szerint a mezővárosokat gazdasági funkcióik

¹⁴ Faroqhi, Suraiya N. – Fleet, Kate (2012): *The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. In *The Cambridge History of Turkey: Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge. 49.

¹⁵ A kádik, bár az iszlám világ őreiként ismertek, hivatalos hatáskörük messze túlnyúlt a jog biztosításán, mivel a vallásjog az élet egészét szabályozta. Az Oszmán Birodalomban kulcsszerepet játszottak a hadsereg mozgósításában és ellátásában, a gazdasági és pénzügyi élet szervezésében, valamint az adóztatásban. Feladatkörük kiterjedt a helyi szervezetek működésének éber figyelemmel kísérésére, az árak és piacok ellenőrzésére, valamint az ipari társulások felügyeletére. Emellett nem csupán peres ügyekkel fordultak hozzájuk a magánszemélyek; közjegyzői feladatokat is elláttak, beleértve szerződések, végrendeletek kezelését, valamint házasságok és válások intézését. Papp Sándor: i. m. 13.

¹⁶ Hegyi Klára (1995): *Török berendezkedés Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 23.

¹⁷ Tokai Zita: i. m. 9.

¹⁸ Szakály Ferenc (1995): *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Balassi Kiadó, Budapest. 19.

és jogi szempontok alapján több csoportra kell osztani. Szakály kutatásai azt mutatják, hogy a meghódított városok fejlődésének folyamatosága közvetlenül igazolja, hogy a 16. században kevés oppidumnak sikerült volna kiemelkednie megfelelő késő középkori előzmények nélkül.¹⁹

A főbb közlekedési útvonalak általában folyók mentén vagy a folyók közötti síkságokon haladtak, legfőképp ezek a körülmények ösztönözték a mezővárosok kialakulását. Továbbá a földesúr gazdasági érdeke is hozzájárult ahhoz, hogy birtokán erős gazdasági központokat hozzon létre.²⁰ Fügedi Erik hasonlóan érvel; szerinte a mezővárosok fejlődésének egyik fő oka a gazdasági szükségszerűség volt. A nagyvárosok közötti távolság akadályozta az importált áruk elosztását és az exportált áruk begyűjtését, ezért elengedhetlenné vált kisebb központok kialakítása a városok között.²¹

A Magyar Királyságban az oszmán megszállás alatt a kiszorított feudális uralkodó osztály, az állam és az egyház is képes volt megőrizni és gyakorolni korábbi jogaik jelentős részét, beleértve a legfontosabbat, az adóztatás jogát is.²² Ez a jelenség kizárólag Magyarországon valósult meg az oszmánok által meghódított területek közül.²³ Az oszmán területi terjeszkedés általános gyakorlata szerint a meghódított területeken a kincstári tulajdonban lévő földek egy része a szultán birtokában maradt; ezek voltak a *hâss-i hümayunok*, vagyis a hász birtokok, éves jövedelmük pedig meghaladta a 100 000 akcsét. A szolnoki szandzsák nagy része védett terület volt; jövedelmeinek kétötöde szultáni javadalombirtok volt, ide tartoztak a jelentős mezővárosok, mint pl. Debrecen, Fegyvernek és Túr is, amelyek fontos stratégiai helyszínek voltak, illetve a nagyobb falvak: Kécske, Várkony stb. A legértékesebb területeken majorsági birtokokat alakítottak ki; magas jövedelmet ígérő mezővárosokat választottak ki e célra.²⁴ Túrnak 1568-ban 166 666 akcse jövedelme volt, az 1591-es adójegyzék szerint 427 háztól szedtek adót. Habár a tizenöt éves háború megrongálta a várost, ennek ellenére évente kétszer meg tudták rendezni

¹⁹ Szakály Ferenc: i. m. 20.

²⁰ Uo. 13.

²¹ Fügedi Erik (1981): *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 341.

²² Szakály Ferenc (1997): *Magyar intézmények a török hódoltságban*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 10.

²³ Chandarlizade Halil Bey 1545-ben érkezett Budára, ahol defterdári tisztséget látott el. Az elfoglalt falvak, városok és mezővárosok lakosságának összeírása az ő nevéhez fűződik. Az általa készített adónyilvántartás heves vitákat váltott ki minden béketárgyaláson. A nyilvántartás Túr városát Szolnokhoz sorolja. Faragó Bálint (1927): *A mezőtúri református egyház története 1530–1917-ig*. Török Könyvkiadó Vállalat, Mezőtúr. 18.

²⁴ Bagi Gábor (2020): *Szolnok a török korban*. Damjanich János Múzeum, Szolnok. 30.; Tokai Zita: i. m. 21.

a nagy vásárt, ahol a Balkánról érkező muszlim, örmény, görög és zsidó kereskedők is megjelentek.²⁵

A hódítók által létrehozott közigazgatás két fő csoportra osztható: polgári és katonai. Bár a „polgári” jelző nem teljesen pontos, mivel a kifejezést csupán a tisztán katonai megszállástól való megkülönböztetés céljából használják; a polgári és katonai igazgatás szoros összefonódása jellemzi őket. A polgári közigazgatási egységek elsődleges feladata a hadsereg ellátása volt. Ez a feladat nemcsak a katonai személyzet bérezésére, élelmiszer- és lőszerellátásra, valamint katonai objektumok karbantartására korlátozódott. A látszólagosan polgári szervek, például a kádi hivatalok is jelentős szerepet játszottak a mozgósításokban, elsődleges feladatuk a hadsereg hatékony támogatása, annak ellátása volt.²⁶ A források alapján azt lehet látni, hogy a polgári igazgatás munkája sokrétűbb és látványosabb volt, tekintettel arra, hogy a fennmaradt dokumentumok túlnyomó többsége az ő hivatalaikban készült. De az Oszmán Birodalomban a két párhuzamos közigazgatási rendszer egymás mellett működött, és kölcsönösen segítették egymást.²⁷

A nahijék létrehozásának célja az volt, hogy az adóbevételeket és a birtokok elosztását kisebb, átláthatóbb körzetekben kezeljék, mert a szandzsákok túl nagyok voltak ehhez. Azonban a források alapján feltételezhetjük, hogy nem minden nahijeközpontban folyt tényleges adminisztráció; néhol az igazgatást teljes egészében a szandzsák központjai végezték. Sok nahijeközpont, különösen a Dél-Dunántúlon és az Alföldön, nem rendelkezett sem katonai egységekkel, sem oszmán hivatalokkal, és Mezőtúr is ezek közé tartozott.²⁸

A közigazgatási hálózat szervezésének egy másik aspektusa, amely szoros kapcsolatban áll a katonai szolgálattal, sajátos formát öltött. A magyar területen állomásozó katonákat azzal bízták meg, hogy fegyveres erő alkalmazásával növeljék a török uralom befolyási körét háborúk során, és adók kényszerű kivetésével biztosítsák a viszonylagos béke évtizedeiben. A szultán adószedői mellett a helyi pasák, bégek és várparancsnokok katonákból polgárokká alakultak, tárgyalások során több száz fenyegető vagy hízelgő levelet írtak, és agresszív macacssággal tárgyaltak falvak és puszták birtoklásáról. Az adók erőszakos kivetése elsősorban a katonák feladata volt, akik megélhetése a sikerességtől függött,

²⁵ Bilge, Sadik Müfit: i. m. 234.

²⁶ Hegyi Klára: i. m. 118.

²⁷ A Magyarországon elfoglalt tartomány földrajzi elhelyezkedése miatt különleges helyzetben volt az Oszmán Birodalomban. A törökök rendkívül nagy számú katonát állomásoztattak itt még azokban az évtizedekben is, amikor a birodalom pénzügyi helyzete ezt egyáltalán nem indokolta, és sem ők, sem Európa nem akart háborúzni. A leigázás különleges katonai jelentősége formálta a törökök településének jellemzőit ezen a területen. Uo. 118.

²⁸ Uo. 54.

azonban ebben a folyamatban a polgári igazgatás teljes adózási szektorra támogatta őket.²⁹

A török hatóságok ritkán avatkoztak be a meglévő közösségek, városok és falvak igazgatásába. Amennyiben mégis közbeléptek, azt nagy valószínűséggel jövedelemszerzés céljából tették. Ha lehetőség adódott, a település tulajdonosai gyakran erőszakkal és megfélemlítéssel próbálták meg kiterjeszteni birtokhatáraikat. Ezzel szemben a faluhatárok gyakran véletlenszerűen változtak, mivel a török hivatalnokok célja az volt, hogy begyűjtsék a határokon talált halottak vérdíját. Ezért a gyakorlatba is bekerült, hogy a gazdagabb és bátrabb települések gyakran elfogadták a vérdíjat, így szerevezve meg a földeket. A gyakori, de alkalmi beavatkozások mellett a birodalom adózási alkalmazottai és haszonbérloői a jövedelmük biztosítására törekedtek, anélkül hogy különösebben törődtek volna azszal, honnan és hogyan teremtették meg a termelők ezeket az adókat. Ha egy falu vagy a földbirtokos közötti vita nem kényszerítette őket beavatkozásra, nem foglalkoztak a határok, erdők és halászvizek használatával, hanem a településekre bízták, hogy békés megegyezés útján rendezzenek ilyen kérdéseket, de gondoskodtak arról, hogy a használatért járó bért megkapják. Emellett a települések feladata volt az adók helyi felosztása, kivetése és beszedése.

Rendkívül különleges példa a mezőtúri és békésszentandrás határper. Ez az ügy egyedülálló, mivel nem ismert más példa arra, hogy a török hatóságok két szomszédos település közötti határvitát rendeztek volna. A per jelentősége és érdekessége abban rejlik, hogy a húzódo határ nemcsak két település, hanem két szandzsák, illetve két vilájet határvonalát is jelentette. Ennek következtében az ügy különösen figyelemreméltó, és valószínűleg ezért kapott több forrásban is említést.³⁰

A ráják, vagyis az adófizetők a megművelt földek terményeinek és jószágaiknak tizedét a földesuraknak kellett beszolgáltatniuk, valamint kapuadó és egyéb pénzbeli adókat fizettek. Emellett a dzsizjét, az állam által kivetett különadót is be kellett szolgáltatniuk a törököknek.³¹ A települések gazdasági helyzetének felmérésére szolgáló tahrir-defterek részletesen rögzítették az adókat, és pontos adatokat nyújtottak a bevételekről. Azonban a 16. és 17. században „rendkívüli” állami adókat is bevezettek, amelyek jelentősen növelték az adóterheket. Az oszmán igazga-

²⁹ Uo. 157.

³⁰ Papp Sándor: i. m. 14.

³¹ Az adókat az *eminek* gyűjtötték be (akkoriban a magyar lakosság „eming”-nek ejtette a szót, vagy „harács-szedőnek” nevezte őket, ami „kharádzsgyűjtőt” jelentett). Ők nem közvetlenül a szandzsákok irányítása alatt álltak, de az elfoglalt területek lakosai számára ők testesítették meg a mindennapi életet a vidéken. Káldy-Nagy Gyula (1970): *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 73.

tás, az adóztatás szempontjából, komolyan figyelembe vette a korábban kialakult rendet a Magyar Királyságban. Például egy paraszti gazdaság adóterhei körülbelül azonos szinten maradtak, mint korábban. Az adóösszeírás kulcsszerepet játszott, mivel az elvárt bevételeket a szandzsákok hároméves átlagos jövedelme alapján számolták ki, és ezek az adatok szolgálták alapul a birtokok elosztásához.

A 16. századi források gazdagsága miatt ez a korszak különösen vonzó a kutatók számára, ezért nem igazán foglalkoznak a százaforduló utáni dokumentumokkal. Azonban a 17. század első felére a részletes és terjedelmes iratok kikoptak a használatból, helyüket rövidebb, összesített kimutatások vették át. Ennek következtében a 17. századból sokkal kevesebb adat áll rendelkezésre, mivel kevesebb a forrás és kevesebb a kiadvány.

Ez a helyzet Mezőtúr esetében is: a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban 155 oszmánok által kiadott dokumentum található, amelyek többsége a 17. század második feléből származik.³² Ezenkívül 6 további oszmán-török nyelvű levél található a mezőtúri Belvárosi Református Templomban.³³ Ezeknek a dokumentumoknak a fordítása képezi munkám alapját. Továbbá 11 értékes szöveget sikerült beszerezni az isztambuli Başbakanlık Osmanlı Arşivi archívumból, amelyek közül három a 16. századból származik, és a magyar anyagok között különleges jelentőséggel bír.³⁴

A 19. században újból felélénkült az érdeklődés az oszmán-török források iránt, és több próbálkozás történt a fennmaradt anyagok rekonstruálására. Mezőtúr esetében különösen fontosak Repiczky János 1850-es évekbeli fordításai. Repiczky, aki Vámbéry Ármin tanára volt, foglalkozott Dömsöd, Nagykőrös és Kecskemét leveleivel is,³⁵ de nem fordította le az összes rendelkezésre álló dokumentumot. A mezőtúri iratok, amelyek magyar szempontból jelentősnek tekinthetők, széles spektrumot ölelnek fel, a szultáni *fermántól* kezdve a *tahrir deftereken* át egészen az apró cetlikre írt engedélyekig, *tezkerékig*. Ezenkívül több magyarországi városban is fennmaradtak kisebb-nagyobb dokumentumgyűjtemények, például nyugták, irányelvek, tiltó rendeletek, bírósági határozatok,

³² A dokumentumok levéltári jelzete: JNSzML Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (1075–2022) → V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek (1446–1950) → Mezőtúr város tanácsának iratai (1741–1872) → HU-MNL-JNSZML-V.301.

³³ A dokumentumok levéltári jelzete: Mezőtúri Egyházközség Iratai I. 268.k.

³⁴ Ezeknek a dokumentumoknak az archív jelzete: A.[DVNSMHM.d], IE.AS., AE.SM-MD.IV., MAD.d., TT.d.

³⁵ A kutatásom következő szakaszában érdemes lesz ezeket az anyagokat is megvizsgálni, mivel ezek a települések szintén mezővárosok voltak. A források összehasonlításával talán tisztább képet kaphatunk a kettős közigazgatásról, a mezőváros és a náhije párhuzamáról, valamint arról, hogyan tekintettek az oszmánok egy ilyen státuszban levő településre.

jogi tanúsítványok, engedélyek és kérelmekre adott válaszok. Ezek a dokumentumok helyi problémákra adott megoldásokat tükröznek, és vitathatatlan, hogy egy ilyen sokszínű anyag segít a kutatóknak közelebb kerülni a mindennapi élethez, az úgynevezett mikrotörténelemhez, ahelyett hogy csupán az oszmán hivatalok által felállított általános normákra támaszkodnának.

A mezőtúri oszmán-török dokumentumokat az alábbi kategóriákba soroltam, melyek a helyi társadalom és gazdaság sokszínű vonatkozásait tükrözik, és segíthetnek jobban megérteni a 16–17. századi helyzetet. Ezzel a kategorizálással a dokumentáció átláthatóbbá válik, és az is kiderül, hogy milyen ügyekkel foglalkoztak a szandzsákhivatalok. Sajnos szembe kell néznünk a dokumentumok pusztulásának tényével; a visszahódító háborúk nagy pusztítást okoztak a vidéken. Továbbá Mezőtúr városi levéltárának egy része a második világháború alatt megsemmisült, ezért a fennmaradt oszmán kori dokumentáció felbecsülhetetlen jelentőségű.³⁶

Járványok, bűnözés, élet és halál

A forrásokból kiderül, hogy a lakosok kötelesek voltak bejelenteni a haláleseteket, ami lehetőséget adott az oszmán hatóságoknak arra, hogy megállapítsák, az elhunyt természetes halált halt-e, vagy erőszakos cselekmény áldozata lett. A 17. század folyamán az oszmánok még pallosjogot és felfegyverkezési engedélyt is adományoztak Túr lakóinak, hogy megvédhessék magukat az elszaporodott banditáktól (akiket az oszmánok általában „haydud”³⁷ néven emlegettek), mivel a meghódított keresztény lakosságnak nem volt szabad fegyvert viselnie. Az erről szóló levél kiemelkedő jelentőséggel bír mind tartalmi, mind formai szempontból. A dokumentum 1666-ban készült Szolnok kajmakámjának jóváhagyásával, és két nyelven íródott. A teljes szöveg magyar nyelven van, de az elején egy rövid összegzés található oszmán-török nyelven, mely a kajmakám pecsétjével (*pendzse*) van ellátva. Ez arra utal, hogy az oszmánok számára fontos volt az engedély helyi nyelven történő megfogalmazása, miközben saját nyelvükön és szokásaik szerint is hitelesíteniük kellett azt. Idézet a levél oszmán nyelvű fejlécéből: „*Kiadatott a Szolnok szandzsákhban lévő vármegye rájái helyének számára, az említett személyt ne háborgassák. 1077. év redzsep hónapjában,*”³⁸ majd a helyi lakosok számára

³⁶ Mucsi László (2020): Iratpusztulások Jász-Nagykun-Szolnok megyében az újkortól a legújabb korig. In: *Zounok. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 34: 9–34.

³⁷ Fekete Lajos (1926): *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

³⁸ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.149.

magyar nyelven fejtették ki a témát: „*az magyar rész[ül] való kóborló pusztai tolvaiok mi a nagi inségben volnának ugi annyira hagi marhainkat, lovukat és egieb hazy portékáinkat miattuk nem tarhattiák raituk nagi inséget cselekösznek. Kérvén azon adnánk szabadságot nekyik hagi eöket bántó, kóborló, lopó marháiuakat haitogatta lovukat hordó tolvaiokat, kergethessék és megölliek.*”³⁹

1677-ből pedig példát is tudunk arra, hogy valóban alkalmazták az önvédelem jogát: „*Túr városának lakosai és a király rájái és alattvalók között lévő vezírek fermán adtak ki, hogy Almási Dénes nevű tolvajt a lakosok kivégezzék, ebből kifolyólag tezerét nyújtottak át, és az említett ügyben vizsgálatot indítottak.*”⁴⁰

Egyházi élet

A reformáció korai időszakára vonatkozó források a városban bizonytalanok. Az összes fennmaradt, egyházzal kapcsolatos oszmán-török nyelvű források a templom felújításához kért engedélyek. Az elsőt 1669-ben állították ki, ezt újabb renoválásra való jóváhagyások követték; 1677-ben és 1678-ban a torony javíttatására, 1681-ben pedig a helyi lakosok a harangláb és a parókia felújítására kapnak segítséget a szolnoki bégtől. Csak ezekből a levelekből tudjuk, hogy az akkori templom hogyan is nézett ki: a nádtemplom boltozata festett deszkából volt építve, és a boltozatot oszlopok tartották. Az oszmán hatóság mindig csak a meglévő javíttatására, de sohasem új építtetésére adott engedélyt.⁴¹ „*Túr városának [...] egyháza romlásnak indulván közép[re]szének kijavítására részünkről a lakosok engedelmet kaptak.*”⁴²

Adózás, vámok, csalás, megvesztegetés

Számos feljegyzés maradt fenn az adóbeszedésről és az adófizetési nyugtákról, valamint arról, hogy milyen ajándékokat volt szükséges adni az adminisztratív hatóságoknak. Ezenkívül a vámok begyűjtése jelentős bevételi forrást biztosított az oszmánok számára. Ezért, hogy adózóikat védjék, ha kellett, felléptek az igazságtalanság ellen: „*a szultáni javadalmú városaim csak az én hivatalomtól függnék [...] azokat más felől bántani nem szabad. Mindazon által a szolnoki bég emberei és poroszlói a törvény ellenére*

³⁹ Uo.

⁴⁰ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.34.

⁴¹ Faragó Bálint: i. m. 22. A dokumentumok levéltári jelzete: Mezőtúri Egyházközség Iratai I. 268.k.

⁴² Repiczky János kézírataiból: Országos Széchenyi Könyvtár Quart Hung 446.

*és minden rendelet nélkül, tőlük besózott húst, ekét, sarlót s egyebet ingyen kívánván, őket bántják el annyira, hogy nagyobbára szétszélyedtek [...] tudjátok, hogy boldog napjaimban a nevezett jobbágyoknak s egyáltalán bármily egyénnek sanyargatására bele nem egyezek, és szultáni javadalmú városaim teljességgel szabadak lévén, őket másnak kínoznia tilos.*⁴³ A nagy vásárokat jelentős katonai jelenléttel őrizték, hogy megvédjék a fosztogatóktól és vásárütöktől.⁴⁴

Kapcsolat az oszmán hatóságokkal

Mindenhez szükség volt az oszmánok jóváhagyására. A jelenlegi ismeretek alapján megállapítható, hogy minden levél, rendelet és engedély a szolnoki szandzsákból, az egri vagy a gyulai hivatalból származik, ami arra utal, hogy Túron nem volt közvetlen török hatósági jelenlét. A legtöbb dokumentumon egyértelműen látható a szolnoki kádi vagy kajmakám pecsétje (és emellett olykor az egri vagy a gyulai oszmán tisztviselőé), azonban soha nem találkozunk mezőtúri hivatalnokéval. Eddig nem került elő olyan forrás, amely azt igazolná, hogy Mezőtúron ténylegesen működtek volna török hivatalnokok.

Azt gondolhatnánk, hogy a török hatóságok mindig a sajátjaiknak adtak igazat, de vannak forrásaink, amelyek az ellenkezőjét bizonyítják; 1673-ban török törvényszék elé került két túri férfi (nevezett Bulgár János és fia, Jakab), akik szállást adtak a túri malomban búzát öröltető Ali agának. A török két pej lovát a házigazdákra bízta, azonban azokat éjjel ellopta valaki, és az aga a két ló árát a két túri lakoson követelte. Az ügyben az egri Hasszán pasa a következőképpen mentette fel Bulgár Jánost és a fiát:⁴⁵ *„az kire bízta valami, azért jót állni nem köteles, ha tudniillik az állat eldöglik, vagy eloroztatik. A próféta értelmében az kire valamit bízassz, csak kötve kezeskedhetik [...] a szegény jobbágyokon erőszak el ne követessék, kezeskedésben nem vádolhatnak ugyan, de vajon a rájuk bízott jószágon némileg csalárdságot nem követtek el, tőlük az eskü kívántaték s mindegyik – Istenre, ki az evangéliumot Jézusnak leküldé – megesküdvén a fentírt ügyben fölmentették s az ítélet megíratott, 1673 január hó vége felé...”*⁴⁶

⁴³ Repiczky János kézírataiból: Országos Széchenyi Könyvtár Quart Hung 446.

⁴⁴ Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond (2001): Az 1585. évi híres nyári vásár. *Millenniumi túri kalendárium 1.* Mórincz Zsigmond Könyvtár és Közösségi Ház, Mezőtúr. 70–77.

⁴⁵ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.18.

⁴⁶ Repiczky János kézírataiból: Országos Széchenyi Könyvtár Quart Hung 446.

Földtulajdon, bérleti jog kérdése

Nem az állatok száma alapján fizettek adót, hanem a pásztorok bérelték a legelőt, továbbá a törökök kiadták a halastavakat és a szántóföldeket is. A bérleményekről igazolásokat állítottak ki, mint például ez a 1681-es tezkere is mutatja: „...*Szent Györgytől számítva Szent György napjáig a »nagy út« nevezetű földeket 90 ezer tallérért a túriaknak átengedem, ezt az igazolást adtam a kezeikbe, hogy mások ne zavarják őket, és zavartalanul tudjanak aratni, szántani, vetni...*”⁴⁷

Olykor meghatározták a települések határait is, mint ahogy ez történt a már említett híres, Mezőtúr és Békésszentandrás között lefolyt perben is. A következőket olvashatjuk Murát pasa 1630-ban kiadott magyar nyelvű levelében: „*Ti Turi Birak és Polgárok és ott lakozó több szegénység azt akarjuk értéstekre adnunk, mivel hogy eleitül fogvaást egynehány száz esztendeiglen az melly földet, rétet, határt, Körös vizet éltetek, azután is a' szerint éljetez, és ott körül lévő falusiakk is hadjuk és parantsoljuk, a' megnevezett Túriakk békét hadjatok, semmi közötöket hozzá ne avassátok az mind eleitül fogva éltek, ezután is úgy éllyék...*”⁴⁸ A 18. században az is előfordult, hogy perek során visszanyúltak a török viszonyokhoz; egy-egy határ pontosítása esetén hasznosnak bizonyult, ha a falu arra hivatkozik, hogy korábban fizetett vérdíjat. Ugyanis az iszlám törvénye ezt megkövetelte attól a településtől, ahol megöltek valakit. Ebben a kérdésben a kádi döntött az egyik fél számára. Nem szívesen fizették meg ezt az olykor nem csekély összeget, viszont mint kiderült, később hasznosnak bizonyult, mert ezzel tudták igazolni, hogy az adott terület a felségkörükbe esik.⁴⁹

Társadalmi rétegek változásai (nemesi adományok, migráció)

Idővel szerb nevek jelennek meg az adóösszeírásokban, ami egy migrációs hullámra utal. Erre bizonyíték Bánréve, Nagypó, Túr, Túrtő, Sima, Csejt és Póhamara török kapuadó (iszpendzse) összeírása 1591/92-ből, ahol ez idő tájt Túr és környékén Bernicsovity, Radics, Valaszity, Monáric lakosok már mint adózók tűnnek fel.⁵⁰ Emellett a magyar feudális állam és társadalom szerkezete eltávolodott az elfoglalt területek népétől,

⁴⁷ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.28.

⁴⁸ Gyurikovits György (1826): *Históriai töredékek Túr-Mező-Városáról Külső-Szolnok Vármegyében. Tudományos Gyűjtemény*, 10. évf. 5. sz. 22.

⁴⁹ Pl. a Gyulához közel eső Gerla település mellett elhelyezkedő Vandhát 17–18. századi hovatartozása ennek alapján vált egyértelművé. Dávid Géza (2005): *Pasák és bégek uralma alatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 124.

⁵⁰ Ágoston Gábor (1989): A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása, II. rész. In: *Zou-nok 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. 3. köt. 1988. 261, 267–268. és 4. köt. 1989. 202–207, 210, 215.

bár szuverenitása a terület felett nem szűnt meg. Azonban kényszerítő hatása és a társadalmi adminisztráció szerepe lényegében eltűnt. Ennek eredményeként az elfoglalt területek társadalma bizonyos fokú autonómiát szerzett.⁵¹ Erre jó példa a már korábban említett pallosjog átadása, hiszen a korabeli magyar jogrendszer szerint Túr mint Mezőváros nem kaphatta volna meg ezt a privilégiumot.

Összegzés

Mezőtúr, mint mezőváros, török megszállás alatti életének kutatása a 16. és 17. században jelentős potenciált rejt a magyar és oszmán történelem tudományos kutatásában. A kétnyelvű levelek a kettős közigazgatást szimbolizálják. Az oszmán kormányzat mindent ellenőrzés alatt tartott: adókat szedett, legelőket és halastavakat adott bérbe, kijelölte a határokat, védte a nagy vásárokat, és megadta a helyieknek a *jus gladii* jogot városaik és jószágaik védelmének érdekében. Halálesetek alkalmával jelentős volt a muszlim hatóságok jelenléte, míg a magyar közszolgáltatás szembetűnően hallgatott. A földbirtokosoknak kötelességük volt a földesúri jogok gyakorlása, még ha csak adományok révén voltak jogosultak erre. Az eddig összegyűjtött oszmán-török nyelvű forrásanyag – a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárból, a mezőtúri Belvárosi Nagytemplomból, az isztambuli levéltárból (BOA)⁵² – ezért felbecsülhetetlen értékű, mert a korabeli hétköznapi életre reflektálnak, és konkrét helyi problémák megoldására készültek. Érdeemes kitekintést tennünk a többi alföldi mezőváros/ oszmán náhije török forrásaiban: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd dokumentumai által párhuzamot vonhatunk és talán egy általánosabb képet kaphatunk. Vitathatatlan, hogy egy ilyen színes anyag segíti a mai kutatót abban, hogy közelebb kerüljön a mindennapi élethez, az úgynevezett mikrotörténelemhez, nem pedig az oszmán hivatalok által felállított általános normákhoz. Ennek az izgalmas időszaknak a mélyebb vizsgálatával feltárhatjuk a kulturális együttélés, gazdasági csere és hatalmi dinamika összetettségét egy idegen uralom alatt álló határváros esetében. Nyilvánvalóvá válik, hogy még a legjelentéktelenebb mindennapi élet aspektusai is tükrözik a kettős közigazgatást.

⁵¹ Szakály Ferenc (1997): i. m. 17.

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Földesi Ferenc: Erős hit – erős akarat. A Magyar Királyi Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézet 1924-1944. Veszprémi Szemle Könyvek 15., Veszprém. 2024. 586 o.

Csikány Tamás Péter

A „jutasi őrmester” egykor – nem is olyan régen – a hangos, nem éppen okos, műveletlen, durva modorú ember jelzője volt. Ennek kialakulása több okra is visszavezethető. A második világháború utáni évtizedekben a ludovikás tiszt, a jutasi őrmester a Horthy-korszak jelképei voltak, amelyet minden elemében elutasított az új hatalom, a kommunista diktatúra. Ráadásul ezek az altisztek képezték ki a Magyar Királyi Honvédség köz-katonáit, mely folyamatot nem éppen a barátságos hanghordozás és hangulat jellemzett. Számptalan történet keringett a köztudatban az altisztek kegyetlenkedéseiről, kíméletlenkedéseiről, melyeket a hatalom felnagyított, ezeket visszhangozta, de azokat már nem, amelyekben arról szóltak, hogy miként gondoskodtak embereikről a harctéren vagy éppen visszavonulás közben. A kép tehát legalábbis nem volt, nem lehetett egyértelmű.

Az 1948-as „fordulat éve” után felállított Magyar Néphadseregben réginék nevezett tiszteket csak kivételes esetben túrték meg, viszont altiszteket már csak szakmai tudásuk miatt is előszeretettel alkalmaztak. Példaként említhetjük Váradi Miklós őrmestert, akit az új rendszer tiszté, majd vezérőrnaggyá nevezett ki. Ráadásul ő volt, aki az akkori haderő egyetlen szárazföldi rakétadandárát megszervezte és évtizedekig vezette. Nem is akárhogy, legendákat mesélnek róla egykori munkatársai még ma is. Kiváló szervező és vezető volt, még ha szakmai ismeretei hagytak is kívánnivalót maguk után.

Hogyan is tekintsünk tehát az egykori jutasi altisztekre? Ebben segít nekünk Földesi Ferenc új könyve, amely a lehető legrészletesebben bemutatja azt az iskolát, képző intézményt, ahol felkészítették a leendő őrmestereket. A könyv azonban nem csupán intézménytörténet, a szerző ennél sokkal többre vállalkozott. Célja volt bemutatni az iskola és a város, Veszprém kapcsolatát, így a munka város- és helyőrségtörténetként is felfogható. Megismerhetjük azt is, hogy a honvédség vezetői milyen ne-

velési és oktatási célokat fogalmaztak meg az iskola számára, és ott milyen módszereket alkalmaztak. Ebből a szempontból tehát a könyv komoly oktatástörténeti értéket is hordoz. A szerző törekedett arra is, hogy megismertesse az olvasókat az akadémia hétköznapjaival, amiben visszaemlékezések segítettek. Így érdekes mikrotörténeteket is kapunk.

A trianoni Magyarországnak számos kihívással kellett megküzdenie, közülük csak egy volt a Magyar Királyi Honvédség újjászervezése, immáron önálló haderőként. A tisztképzés a Ludovika Akadémián újraindult, viszont az altisztképzésnek nem voltak előzményei. Pedig a nagy háború utáni hadügyi és haditechnikai fejlődés egyre nagyobb létszámokban követelt olyan képzett szakembereket, akik felkészítik a közkatonákat a rájuk háruló feladatokra, és vezetik őket békében és háborúban egyaránt. A honvédség felső vezetése nem is késlekedett sokáig és megszületett az elhatározás, hogy a fővároshoz közeli Örkénytáborban meg kell indítani az altisztképzést. Az egyébként gyakorlótérként működő terület és az itt lévő épületek azonban nem bizonyultak elégségesnek és jónak sem, így a tényleges működés már a Veszprém melletti Jutason indult meg. Az eddigi szakirodalomban azonban tévesen Örkénytábort jelölték meg, mint ahol elindult a képzés, azonban Földesi Ferenc korrigálta ezt a tévedést.

Az iskolára kezdetben tizennégy éves kortól lehetett jelentkezni, és akik a képességvizsgálaton megfeleleltek, azok elkezdheték a tanulmányaikat. Érdekes megjegyezni, hogy a legszívesebben fölművesek gyermekeit látták, mert róluk azt tartották, hogy megbízhatóak, szorgalmasak, még ha jellemzően lassúak is. Az iparosgyermek erkölcsé lazább, kevésbé tisztelettudóak és igényesek. A középosztálybeli családok fiait nem szívesen látták, miként a hadiárvékat sem. Utóbbiakat neveletlennek, igénytelennek tartották. A három évfolyamos intézményben az oktatás fő célja a megfelelő katonai szakképzés nyújtása volt, de a növendékeknek általános műveltségi tárgyakat is kellett tanulniuk, hogy amikor végeznek, a végbizonyítványuk megfeleljen a polgári iskola negyedikes bizonyítványának. Az altiszti iskolára jelentkezőknek, illetve szüleiknek azt is vállalniuk kellett, hogy a leendő altisztek végzés után még tizenkét évet szolgálnak a honvédségben. A következő években azonban bebizonyosodott, hogy az altiszti utánpótlás ily módon nem biztosítható megfelelő hatékonysággal. A tizenhét, tizennyolc éves őrmestereket az idősebb, háborút is megjárt altisztek nem veszik komolyan, nem fogadják be őket. A legénység előtti megjelenésük is sok kívánnivalót hagyott maga után. Hiába voltak felkészültek, tudásukat nem tudták érvényre juttatni. A rendszer toldozása-foldozása, a képzés változtatásai nem hozhatalak megfelelő eredményt, ezért a képzés rendszerét teljes egészében módosítani kellett.

intézménybe csak három évi csapatszolgálat után lehetett jelentkezni. Az iskola kétévesre rövidült és tulajdonképpen kizárólag katonai szakképzővé vált. A képességvizsgálat azonban megmaradt. Ebben szerepelt a magyar nyelv, amely során egyszerű mondatokat kellett leírni tollbamondás után, ezt fel kellett olvasni, majd értelmét szabadon visszamondani. A számtanvizsga a négy alapművelet ismeretéből, illetve ezerig fejszámolásból állt. Ezentúl vizsgálták a látást, a figyelem és emlékezés képességét, illetve a testi ügyességet.

Az iskola fennállása alatt nagy figyelmet fordítottak az oktatói és nevelői állomány kiválasztására. Velük szemben elvárásokat fogalmaztak meg, melyek megtartását figyelemmel kísérték. Az oktatónak türelmesnek és nyugodtnak kellett lennie, ugyanakkor mindig határozottnak, mint aki sohasem veszti el az önuralmát, ugyanakkor igazságos és katonásan pontos.

Földesi Ferenc munkájában külön fejezetet kaptak az altiszti iskola elé tűzött oktatási és nevelési célok. Ennek alapmotívuma volt a vallásosság, az erre alapozott erkölcsi nevelés. A katona számára a becsület alapérték, miként a bajtársiasság is. A katonai közösségek e nélkül nem lehetnek működőképesek és hatékonyak. A leendő altisztektől elvárták a Legfelsőbb Hadúr, vagyis Horthy Miklós kormányzó iránti hűséget és a tisztek iránti engedelmességet.

A katonai nevelés célja mindenekelőtt az volt, hogy az altisztek szükség esetén minden tekintetben helyettesíteni tudják a tiszteket. Az altiszteknek számtalan feladata volt, melyeknek meg kellett felelniük. A kiképzés, a közkatonák napi életének szervezése irányítása minden oldalú gondoskodás, ezért is hívták őket az alegység „anyjának”. Ezenkívül gazdálkodniuk is kellett az anyagi eszközökkel, de rájuk hárult az illetményosztás is. A harmincas években a képzés már egyre jobban a háborús részvételre készített fel. Az altiszteknek el kellett tudnia vezetni egy szakaszt, melyet a harctevékenységre fel kellett tudnia készíteni.

Szintén nevelési cél volt a fáradtságtűrés elérése. Erre legalkalmasabb eszköz a fizikai felkészítés volt, melynek nagy jelentőséget tulajdonítottak. Mindezek mellett az általános műveltség növelésére is találtak megfelelő módszereket.

A katonai alakulatokat, intézményeket bemutató munkákban ritkán találhatunk utalást a befogadó településre. Földesi könyve ebből a szempontból is úttörő vállalkozás. Megtudhatjuk e munkából, hogy mennyivel járult hozzá a város az iskola létrejöttéhez, működéséhez, mennyire volt befogadó ez a közeg. A város területeket adott az iskola bővítéséhez, de munkaerőt is biztosított a működéséhez. Ezekről az „Apróhirdetések – Ajánlati felhívások – Hirdetmények: Jutasról” című fejezetben tudhatunk meg többet. Az iskolát érintő építkezésnél a helyi vállalkozók előnyben voltak, már ha nem dolgoztak drágábban, mint más ajánlatte-

vők. Építkezések, beszállítások, szolgáltatások, ezekről mind a korabeli városi lapokból szerzett értesülést a szerző.

Ugyancsak nagy jelentőségű események voltak a város életében az iskolában rendezett ünnepek, sportrendezvények, bemutatók, melyek közül kétséget kizáróan legfényesebb a zászlószentelés volt. A város által adományozott iskolazászlót 1926. augusztus 8-án a kormányzó és számos más országos és helyi nobilett jelenlétében szentelték fel. A zászlóanya szerepét Horthyné vállalta el. Óriási ünnepség volt, országos visszhanggal. A város és az altisztképző szoros kapcsolatot tartott, ami persze jellemző volt az akkori civil–katonai kapcsolatokra. A leendő altisztek látogatták a város művelődési intézményeit, a Királynék Városa erre jó lehetőségeket biztosított.

Az 586 oldalas könyv mindezek mellett még számtalan adatot közöl az iskoláról. Megismerkedhetünk az ünnep- és hétköznapi eseményeivel, az egy évig működő repülőosztállyal, azokkal az építkezésekkel, melyekben a növendékek részt vettek – jórészt templom, kegyhelyek voltak ezek. Intézménytörténetről lévén szó a szerző rögzítette az intézmény pontos megnevezését az Örkényi Magyar Királyi Honvéd Altisztképző és Nevelőiskola névtől a Magyar Királyi „Kinizsi Pál” Honvéd Csapat-tiszthelyettes-képző Iskoláig. Földesi rövid életrajzokban bemutatja az altisztképző és nevelőintézet parancsnokait. Ezt követik a visszaemlékezések, melyek minden bizonnyal a legolvasmányosabb részei a kötetnek. Pardi Attila őrnagy az említett Váradi Miklósról írt egy rövid jellemzést, amelyben a következőképpen fogalmazott: *„Kemény és következetes katonának volt. Saját erejéből és tudásával érte el a jutasi őrmesteri rendfokozattól indulva a vezérőrnagyi sarzsit, de soha nem felejtette el, hogy mit tanult, mire képezték ki a jutasi altisztképzőben. Híres volt keménységéről, de híres volt bajtársiasságáról is. Hiába: Jutason végzett.”* Még nekem is szerencsém volt ismerni Váradi vezérőrnagyot Tapolcán, utolsó szolgálati helyén, bár akkor már nyugdíjas volt.

Földesi Ferenc munkáját korrekt jegyzetapparátussal látta el, minden visszakereshető a levéltárakban, könyvekben, folyóiratokban és napilapokban. Alapos és bőséges irodalomjegyzék szintén segíti azokat, akik még többet szeretnének tudni a korról, a Magyar Királyi Honvédségről és az altiszt iskoláról. Bár úgy gondoljuk, hogy ez utóbbiról minden benne van e nagyszerű könyvben. Sőt a szerző nem csupán olvasásra „ítéli” az olvasót, hanem egy alapos képválogatással láttatja is mondanivalóját.

Mindenkinek ajánlom a könyvet, aki érdeklődik a két világháború közötti magyar történelem iránt akár katonai, akár neveléstörténeti vagy éppen várostörténeti vonatkozásban. Ami számomra különösen érdekes ebben a kötetben, az, hogy milyen értékeket gondoltak fontosnak a Ma-

gyar Királyi Honvédségnél és az altisztképzésben. Érdeemes ezeket összevetni a később keletkezett történeti munkákkal és hagyományokkal. A „jutasi őrmesterek” valóban hangos, nem éppen okos, műveletlen, durva modorú ember voltak? Bizonyosan voltak olyanok is. De hogy ez általános lett volna, erre a kérdésre Földesi Ferenc könyvéből kimerítő és meggyőző választ kapunk. Erős hit – erős akarat!

Emberség az embertelenségben? Ujváry Gábor: Antiszemita zsidómentők? Hóman Bálint, Zsindely Ferenc, Makkai János, Mester Miklós és Kemény Gábor 1944-es szerepének előzményei. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2024. 166 o.

Dévavári Zoltán

Ujváry Gábor legújabb kötete egy érzékeny, a magyar közéletet és közgondolkodást a mai napig tematizáló és megosztó témát jár körül. Már a főcíme is felkaphatja a fejét az olvasó. A témaválasztás ha nem is rendhagyónak, de abból a szempontból mindenképpen formabontónak tekinthető, hogy a szerző a releváns szakirodalom, a korabeli sajtótudósítások, valamint a parlamenti jegyzőkönyvek felhasználásával öt olyan, a magyar politikában hosszabb-rövidebb ideig fontos szerepet betöltő jobboldali, a tevékenységüket az utókor által máig vitatott és eltérően megítélő közéleti személy életútját mutatja be, akiknek neve a köztudatban összeforrt a 20. századi nagy magyar tragédiával, az antiszemizmussal és a magyar vészorszakkal.

Jelezzük: Ujváry munkájában az általa jelzett témafelvetéssel, majd annak vizsgálatával alapvetően a történészek és a társadalomtudósok egy jelentős rétegére mély hatást gyakorló Edward H. Carr brit történész, diplomata által kimunkált politikai realizmus nyomvonalán halad. Azt a nézőpontot képviseli, amely elutasítja a történelmet a kizárólag a jó és a rossz harcaként ábrázoló, a fekete vagy fehér szemléletre redukáló nézőpontot. A történész feladatát nem a múlt szeretetében vagy éppen gyűlöletében, hanem az attól való függetlenítésben, annak birtokbavételében és megértésében jelöli ki. Eszme- és politikatörténeti jellegű kötete bevezetőjében maga a szerző is világossá teszi: munkája fő célja az árnyalt látásmód előtérbe helyezésével az adott korszaknak – így különösen a sokszínű, megosztott magyar jobb-, illetve szélsőjobboldali politikának –, valamint az általa vizsgált személyek motivációinak és tetteinek a bemutatása, azok megértése. Ujváry tehát nem a jelenből kiindulva kívánja birtokba venni a múltat, hanem – s vállalásában ez az igazán nehéz feladat – térben és időben éppen magában a múltban elhelyezkedve, ugyanakkor az akkori történések következményének az ismeretében, kívülállóként, a távolságtartó józanság talaján állva kívánja megérteni és megértetni kötete öt szereplőjének gondolkodását, cselekedeteik alakulását, formálódását.

A szerző öt olyan életút döntő momentumát vizsgálja, amelyekben a szereplőket a hatalommal is járó politikai szerepvállalásuk mellett összekötötte az is, hogy a korabeli magyar belpolitikában mindannyian radikális változtatásokat kívántak, s ezért különféle indíttatásból anti-

szemita nézeteket hangoztattak. Ujváry a magyar antiszemitizmus közismert politikai és gazdasági ok-okozati összefüggéseinek tárgyalása után egyértelművé teszi azt is: azok, akik 1944 tavaszától az akkori Magyarországon vezető pozíciót vállaltak, gyakorlatilag a német megszálló hatóságok kollaboránsainak tekinthetők, mivel tisztségbe kerülésükkel, illetve helyben maradásukkal a valóságban és a gyakorlatban is elősegítették a megszálló hatalom által a magyar közigazgatásban véghezvitt elitcserét, s így önmaguk ugyancsak aktív részeseivé váltak az ezt követő borzalmaknak. A szerző éppen ezért tartja fontosnak annak a vizsgálatát, hogy – jelen esetben kötete szereplői, de tágabb értelemben az egész akkori elit tagjai – hogyan viselkedtek az adott helyzetben, a lelkiismeretükre hallgatva egyáltalán fel merték-e vállalni a megszállókkal szembeni ellenállást, ami nemcsak a jól fizető állásuk és egyéni jólétük, társadalmi presztízsük elvesztését eredményezhette, hanem a személyes szabadságukat, sőt az életüket is veszélybe sodorhatta.

Ujváry kötetében egyértelműen kijelölt keretek között dolgozva arra vállalkozik, hogy feltérképezze az adott személy antiszemita gondolkodásának formálódását, és fő tételeinek a körbejárásával megértesse azok logikáját, a magyar közéletre és törvénykezésre gyakorolt hatását. Végezetül minden esetben külön kitér az 1944 márciusa utáni cselekedetek számbavételére és értékelésére. Távoll áll tőle az ítékezés ambíciója, s nem válik az érzelmek rabjává sem: a száraz tények objektív értékelésével vonja le végkövetkeztetéseit. Az alábbiakban a kötet legfontosabb közléseit, értékeléseit kiragadva teszünk kísérletet annak átfogó bemutatására.

A könyv első szereplője Hóman Bálint, aki a vizsgált személyek közül 1942-ig a legnagyobb befolyással rendelkezett; 1932 és 1942 között kisebb megszakítással Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. Hóman 1919 után vált antiszemitává, amikor az ismert történeti előzményekkel összefüggésben, mint oly sokan a keresztény értelmiség tagjai közül, ő is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a zsidóság a gazdasági és kulturális hatalom részbeni megszerzése után 1919-ben a politikai hatalmat is megkaparintotta. A szerző hangsúlyozza: Hóman antiszemizmusa alapjaiban azonban más volt, mint amit a holokauszt utáni ismereteink alapján a magyar társadalom egészét akkoriban megmérgező nézetrendszerrel feltételezünk: a nemzetiszocialista fajelméletet számos alkalommal bírálta, sőt elismerte a zsidók gazdasági képességeit és kulturáltságuk magasabb fokát is. Hóman szándéka elsősorban a gazdasági és kulturális életben túlzottnak vélt befolyásuk visszaszorítására irányult, s eredendően nem gondolt erőszakos, súlyos jogfosztást jelentő megoldásokra. Csakhogy – mutat rá erre Ujváry – nehezen lehet másként értékelni az állampolgári jogegyenlőséget sértő, a harmincas évek közepétől az egyetemeken és a főiskolákon a zsidók arányszámának a csökkentését szorgalmazó fellépését, valamint azt a tényt, hogy 1938-ban, majd 1939-

ben megszavazta előbb az első, majd a második zsidótörvényt. Ahogyan azt, hogy a politikai karrierjét 1932-ben indító Hómannak bár az 1920-ban meghozott numerus clausus (zárt szám) megszületésében nem volt szerepe, ugyanakkor annak 1933-tól bekövetkező szigorítása – Gömbös Gyula mellett – leginkább őt terheli. Az is kétségtelen tény, hogy az első két zsidótörvény előkészítésében személyesen is részt vett, s 1941. december 5-én ő nyújtotta be az országgyűlésnek az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról szóló, azt a törvényesből elismertté visszaminősítő 584. sz. törvényjavaslatot, amely hatályon kívül helyezte az 1895: XLII. törvénycikket, s ezzel az izraelita felekezet elveszítette intézményeinek és iskoláinak állami vagy közösségi támogatását. Életútja megítélésére nem vet jó fényt azt sem, hogy a háború kitörése után, a német sikerek árnyékában elsősorban külpolitikai megfontolásból – a magyar revíziós célok minél szélesebb körű teljesülése érdekében – a németekhez való alkalmazkodás szükségszerűségéből kiindulva kardoskodott a további antiszemita intézkedések meghozatala mellett. Az 1942 nyarától a politikától egyre inkább visszahúzódó Hóman nem volt a nemzetiszocialista rendszer híve, sőt nem kívánta a német társadalmi modell Magyarországra való átültetését, s mindenáron igyekezett megőrizni Magyarország belső függetlenségét. Ellentmondásosságához ugyanakkor hozzájárul az a tény, hogy bár 1942 elején már világosan látta, hogy mit is jelentene a németek győzelme Magyarország számára: azt, hogy a német völkisch Európában a magyarság még a saját hazájában is csupán megtűrt népelemnek számítana, ennek ellenére továbbra sem tudott németbarátságával szakítani. Csak 1944 tavaszán, az események sodrásában jutott el végül addig a kényszerű szembesülésig, amely lényegében ellentmondásokkal teli politikájának a csődjét jelentette. A német megszálláskor döbrent rá, hogy mit jelent a nemzetiszocialista Németországgal való külpolitikai kooperáción immár túlmutató, a belpolitikai szuverenitás részleges elvesztésével járó behódolás. 1944. március 27-én ezért kemény levélben tiltakozott Edmund Veessenmayernél a megszállás ellen, majd 1944 késő tavaszán számos zsidónak számító tudós és művész mentesítését kezdeményezte. Júniusban Sztójay miniszterelnöknek írt emlékeztetőjében a „*zsidókérdés megoldásában alkalmazott okatlanul brutális eljárást*” tette szóvá. Miután elolvasta az auschwitzi jegyzőkönyveket, előbb Serédi Jusztinián hercegprímást, majd 1944. július 10. körül Sztójajt kereste fel, hogy a zsidók sorsa felől érdeklődjön, és közbenjárjon „*a zsidó közéleti személyiségek mentesítése ügyében*”. Mindezek ellenére a végső konzekvenciák levonására továbbra is képtelen volt. Október 9-én ott látjuk a jobb- és szélsőjobboldali képviselőket tömörítő, a háború folytatását szorgalmazó Törvényhozók Nemzeti Szövetségében, s a nyilas csonka parlamentet Sopronba is követte. További sorsa közismert, ezért itt csupán Ujváry azon értékelését idézzük, miszerint Hóman a téves s olykor felet-

több káros nagypolitikai döntése miatt, a zsidókkal szembeni, védhetetlen intézkedése miatt, amelyeket 1944-ben részben igyekezett jóténni, sokszorosan megbűnhődött.

Zsindely Ferenc – aki Teleki Pál belső körébe tartozott, 1938-ban és 1939-ben a kultuszminisztériumi, majd 1939 és 1943 között a miniszterelnökség államtitkára, 1943 és 1944 között pedig a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszteri tisztséget töltötte be – mint magas rangú kormánytisztviselő a kormány által benyújtott törvényjavaslatokhoz, így a három zsidótörvényhez is a nevét adta. Ujváry Zsindely gondolkodását a közelmúltban napvilágot látott naplója alapján mutatja be az olvasónak, rámutatva arra, hogy Zsindely helyeselte az egyértelműen „fajvédelmi” célokat megfogalmazó harmadik zsidótörvény meghozatalát, sőt a földreform- és az azzal is összefüggő zsidókérdésben a kormány politikáját egyenesen lagymatagnak tartotta, naplójában pedig számos alkalommal lesújtó véleményt fogalmazott meg Kállay Miklós miniszterelnökről is. 1942 júliusában örömmel és megkönnyebbüléssel nyugtázta, hogy a képviselőház után a felsőház is elfogadta a zsidók mezőgazdasági és erdőgazdasági ingatlanairól szóló, 1942. szeptember 6-án kihirdetett 1942: XV. törvénycikket. Bár már 1942 májusában mélyen elítélte a németeknek azt az ajánlatát, amely az akkori Magyarország területén tartózkodó galíciai származású munkaképes zsidók átvételére vonatkozott, s még 1944 februárjában is nyíltan kiállt a zsidóellenes törvények mellett. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy 1944. március 19-ét követően a megszálló német hatóságok Zsindelynek vezető kormányzati pozíciót kínáltak fel, amelyet viszont ekkor már elutasított. Naplójából kiderül: döntésében a magyar érdekek képviseletének lehetetlenné válása mellett a németek által követelt további zsidóintézkedések elutasítása játszotta a főszerepet. 1944. április 7-én a zsidósággal szembeni korábbi nézeteit egyenesen felülbíráló bejegyzést tett, amikor arról a rádöbbenéséről írt, hogy *„[eddig] abban a hitben lehetett, hogy a zsidók többé-kevésbé jómódban élnek. A jómód szinte a zsidó faji vonások közé számított. Nem így áll a dolog. Sok proletárforma emberen látni a sárga csillagot.”* 1944 júliusában már elítélte a deportálást és az azt megelőző kegyetlenkedéseket, s egyenesen úgy fogalmazott, hogy egy napon ezért a szegényért és bűnért felelnie kell majd az országnak. A zsidómentésbe felesége, Tüdös Kára révén a nyilas hatalomátvétel után kapcsolódott be. A Vöröskereszt védelme alá helyezett Istenhagyó úti házukban, illetve a felesége gondjaira bízott Darányi-villában erdélyi menekülteket, zsidókat, rejtőzködő baloldaliakat és kommunistákat (Apró Antalné, Rajk László, Péter Gábor, Kovács István) szállásoltak el, s az ellátásukról is gondoskodtak. Bár 1945 után Apró Antalék közbenjárására elkerülte a népbírói eljárást, 1951-ben családjával együtt kitelepítették. Életútjának értékelésekor Ujváry Gábor arra helyezi a hangsúlyt, hogy Zsindely Ferenc bár antiszemita volt, de

a zsidókkal szembeni ellenszenvet sosem ragadtatta arra, hogy helyeselje azt, ami 1944. március 19-e után történt. A „régvi világ” embertelen helyzeteinek egyik emberséges képviselője volt. Arra is rámutat, hogy 1945 után sosem kísérelte meg addigi cselekedeteit magyarázni, relativizálni, naplójában nem találni nyomát öngazoló bejegyzéseknek sem. Felesége 2001-ben posztumusz kapta meg a Világ Igaza elismerést.

Makkai János a *Magyarság*, majd az 1934 végén indult *Uj Magyar-ság* újságírójaként szerzett magának ismertséget; 1935-ben országgyűlési képviselővé választották. 1936-tól az akkor alapított *Esti Újság* felelős szerkesztője lett, s annak élén maradt a német megszállásig. 1935 végétől határozottan követelte a zsidókérdés rendezését és a zsidóság visszaszorítását. 1937-ben *A háború utáni Magyarország* című kötetében foglalta össze először a magyar zsidóságról alkotott képét. Hóman Bálinthoz hasonlóan fő célként Magyarország társadalmi és gazdasági egyensúlyának a biztosítását, a keresztény magyarság polgárosítását fogalmazta meg. Úgy látta, hogy ennek útjában a magyar társadalom egészébe integrálódni képtelen zsidóság állt, amely csak a magyar polgári és középosztályllyal hajlandó házasodni, s mindez – véleménye szerint – nem a zsidóság asszimilálódását, hanem a magyar középosztály elzsidósodását eredményezi, ráadásul úgy, hogy míg az izraeliták számaránya az országban 4,7 százalék volt, addig a magánkapitalizmusban a személyi érdekelttségük 40 százalékot tett ki. Ezért tartotta szükségesnek azt, hogy a gazdasági és a szellemi foglalkozásokban a zsidóság számarányát húsz százalék alá csökkentő szabályozást fogadjanak el. Ilyen előzmények után az ő javaslatára felállított kormánypárti bizottságnak a tagjaként kapcsolódott be a zsidótörvény(ek) előkészítésébe, sőt a második zsidótörvény 1939. február 23-án kezdődő parlamenti vitájának kormánypárti előadói szerepét is elvállalta. Az erdélyi származású Makkai 1940 májusában Teleki Pál megbízásából utazott az Amerikai Egyesült Államokba, hogy az erdélyi kérdésben a magyar álláspont mellett fejtsen ki propagandát. 1940 karácsonyán már megváltozott emberként tért haza, s addigi látásmódja is átalakult. Bár az országgyűlés tagja maradt, a nagypolitikától visszavonult. 1941-ben már nem hitt a német győzelemben sem. Bár a zsidóságról alkotott véleménye ekkor még nem változott meg, kapcsolatba került Szilágyi Dénessel (1945-től Denis Silagi), majd támogatója lett az általa vezetett, magát zsidó nacionalistaként meghatározó cionista Zsidó Munkaközösségnek, amelynek egyik fő célkitűzése a zsidók Magyarországról történő kivándorlásának az elérése volt. 1942-ben Makkai vezetésével és Kállay Miklós miniszterelnök tudtával indították el a közvélemény objektív tájékoztatására a Magyar Szabadság Rádió nevű titkos adó műsorait. Ekkor már egyértelműen németellenes nézeteket vallott, az országnak a háborúból való kihátrálását szorgalmazta, s ennek a véleményének a legmagasabb körökben is kendőzetlenül adott hangot, sőt

személyesen interveniált Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternél a Nagykátáról munkaszolgálatra behívott zsidók ügyében. Ugyanebben az évben jelentette meg *Urambátyám országa* című kötetét, majd a következő évben megjelent legnagyobb hatású könyve, a *Politika-isten rabságában*. Gondolkodásának az irányváltását jól mutatja, hogy négyszáz oldalas művében a zsidókérdést legfeljebb csak utalás szintjén említi meg, s addigi felvetéseit is inkább már bírálja, mintsem helyesli. Makkai tehát – mutat rá Ujváry – ezzel nemcsak saját addigi nézeteitől, hanem a nemzetiszocialista eszméktől is elhatárolódott, sőt egyenesen pár évvel azelőtti önmagát ostorozta. A német megszállást követően, 1944. április 3-án a Gestapo letartóztatta, s csak 1944. október 14-én szabadult. 1945-ben népbírósi eljárás indult ellene az első és a második zsidótörvény elfogadásában játszott szerepéért, valamint újságírói tevékenysége miatt. Makkai az ítélethirdetést nem várva meg, amerikai származású feleségének a segítségével az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol teljes visszavonultságban élt. A zsidótörvények meghozatalában játszott szerepére élete végéig állandó keserűséggel emlékezett, azt sokszorosan megbánta.

A történelem szakos végzettségű, székely származású Mester Miklós Imrédy Béla támogatásával 1939-ben lett országgyűlési képviselő. A következő évben követte a kormánypartból kilépő Imrédyt a Magyar Megújulás Pártjába. Ujváry tanulmányában részletesen bemutatja Mester parlamenti felszólalásait; itt most csupán néhány momentumot ragadunk ki ezekből. 1940. novemberi felszólalásában például az európai zsidóságnak a háború utáni kitelepítéséről, az önálló zsidó állam létrehozásáról értekezve az erre történő intézményes felkészülést sürgette. Az 1942. június 5-én a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló törvényjavaslat tárgyalása során elmondott felszólalásában újólá a zsidóság kitelepítését szorgalmazva a fő kérdésnek azt tartotta, hogy mi történjék a magyarországi zsidósággal az önálló zsidó állam létrejöttéig. Kijelentette: a zsidóknak joguk van a megélhetésre, ugyanakkor nincs joguk a vagyongyűjtésre. 1942. november 11-én a zsidók neveléséről szólva annak a meglátásának adott hangot, hogy az általa asszimilálhatatlannak ítélt zsidóságnak saját iskolákban kell tanulnia, s ezzel lényegében a keresztény magyarok és az izraeliták elkülönítését szorgalmazta. Egy évvel később, 1943. december 3-án pedig úgy fogalmazott, hogy „*az 1919-es vörös diktatúra nem munkás-diktatúra. Zsidó parancsuralom volt.*” Eltekin-tünk Mester felszólalásainak további ismertetésétől, mivel megítélésünk szerint a fentebbi kiragadások is plasztikusan adják vissza antiszemita nézeteinek a lényegét. Nem tudni pontosan, hogy a zsidósággal kapcsolatos álláspontjai mikor és miért módosultak. Az egészen biztos, hogy 1944. március 21-én ismerkedett meg Komoly Ottóval, a Magyar Cionista Szövetség elnökével, akihez hamarosan már baráti szálak fűzték. 1944. április 30-án nevezték ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztéri-

um politikai államtitkárává, amely tisztségét egészen a nyilas hatalomátvételeig megőrizte. Kormányzati posztot vállalva korábbi elveit meghazudtolva, nyíltan és titokban egyaránt szembeszállva a zsidóellenes intézkedésekkel azokon segített, akiket nemrégiben még ki akart taszítani a nemzet testéből. Ezt az ellentmondást – nevesül azt, hogy éppen ő, aki addig a legvadabb antiszemita szólásokat hangoztatta, majd a borzalmakkal szembesülve teljes páfördulást hajtott végre – Ujváry abban látja, hogy Mester *„éles szemmel és pontosan fölismerte, hogy mi történik körülötte, s éppen ezért nagyon is tudatosan tette azt, amit a lelkiismerete parancsolt”*. A magyar vézskorszak egyik fontos epizódja volt a minisztertanács 1944. június 21-i ülése, amelyen a zsidókérdésről tárgyaltak. Ezen előbb Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes újólag figyelmeztetett a magyarországi zsidóság deportálása miatti nemzetközi közfelháborodásra, majd Mester egyenesen a hatalma csúcsán lévő Baky Lászlóval és Endre Lászlóval szembeszállva, a sérelmek azonnali orvoslását követelve kijelentette, hogy a zsidókérdést ki kell venni a Belügyminisztérium kezeléséből. Ennek következményeként Horthy Miklós június 26-án összehívta a koronatanácsot (a kormányzó részvételével tartott minisztertanácsot), amelyen a deportálások beszüntetését, Endre és Baky pozícióikból való eltávolítását javasolta. Mester ezután tömegesen kezdett el mentesítési igazolásokat kiadni. Igaz, bármelyik minisztérium kezdeményezhette a zsidótörvények hatálya alóli mentesítést, azonban ebben a kultuszárca járt az élen. Mai tudásunk szerint Mester közbenjárására mintegy tízezer ember került el a deportálást és az azzal járó biztos halált. A nyilas hatalomátvétel után bujkálásra kényszerülő Mestert 1945 után többször is őrizetbe vették. Mivel az üldözöttek közül sokan kiálltak mellette, a felelősségre vonást elkerülte, de az 1951-es kitelepítést már nem. Mester Miklós életútja Ujváry értékelése szerint a tanúságtétel arról, hogy kritikus helyzetekben miként lehet és kell – olykor korábbi énünket, eszméinket is meghazudtolva – cselekednünk, ha emberek szeretnénk maradni.

A tanulmánykötet záró írása, a Szálasi-kormány külügyminiszterének, a nyilas diktatúra létrejöttében meghatározó szerepet játszó Kemény Gábornak az életútját ismerteti. Kemény 1936-ban lett Mór szolgabírája. Bár az utókornak nincs tudomása antiszemita megnyilvánulásairól, az tény, hogy Szálasi egyik bizalmi embere volt, s mozgalmához is annak 1935-ös, a zsidókérdést is tartalmazó programja alapján csatlakozott, így nehezen hihető, hogy az adott időszakban ne viselkedett volna antiszemitaaként. 1939-ben a Nyilaskeresztes Párt politikai irodájának lett a vezetője, ugyanebben az évben nyolc hónapi fogházbüntetésre ítélték *„az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétségben”*. Szabadulása után a Nyilaskeresztes Párt, majd 1942 februárjától annak jogutódja, a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom –

alkalmazottja. 1941 szeptemberétől a párt egyik külügyi irányítója volt. 1943 májusától egy évig a keleti fronton harcolt, majd hazatérve a nyilasok és a német követség közötti kapcsolattartás felelőse, a nyilas hatalomátvételtől folytatott tárgyalások egyik kulcsfigurája lett. A nyilas hatalomátvétel után Szálasi egyik fő törekvése az volt, hogy a semleges országok ismerjék el kormányát, amit azonban azok a megmaradt budapesti zsidóság védelmezésének az igényével kötöttek össze. Az erről folytatott megbeszélésekben kapott kulcsszerepet Kemény, s a kezdeményezésére, majd Szálasi jóváhagyásával november első hetében szervezték meg a Duna pesti oldalán a Pozsonyi út és a Szent István park környékén a menlevéllel rendelkező zsidóknak az ún. nemeztközi gettót, majd november végén a többi Budapesten élő zsidóknak az ún. nagy gettót a VII. kerület belvárosi részében. Ujváry, Karsai László megállapítását idézve, azt mondja, hogy a fővárosi zsidóknak ezért volt nagyobb esélyük a túlélésre a nyilas uralom idején, mint vidéki hitsorosaiknak a Horthy által kinevezett Sztójay-kormány idején. Kemény zsidómentő tevékenységére nagy hatással volt felesége, a vöröskeresztes hölgyként tevékenykedő, osztrák és olasz báró családba született Elisabeth von Fuchs. Zsidómentő tevékenységét az is elősegítette, hogy Szálasi egyik legközelebbi bizalmasaként a nyilas vezetők körében is tekintélyre tett szert. November 11-én a semleges országok képviselőivel folytatott tárgyalásán kijelentette, hogy álláspontja szerint a zsidóság a magyar állam munkaerejét képezi, s ezért Magyarország a zsidókat nem fogja deportálni. Történt mindez a németek kívánsága ellenére és Vajna Gábor nyilas belügyminiszternek a hatalomváltás után elmondott rádióbeszéde után, amelyben Vajna kijelentette, hogy a nyilas kormány a zsidókérdésben könyörtelen álláspontot képvisel, s nem ismeri el a zsidók javára kiállított menleveleket. Kemény a legtöbb esetben a valóságban is intézkedett a zsidókkal szembeni túlkapások, a védőútlevelel rendelkezők elhurcolásáról vagy zaklatásáról szóló diplomáciai jegyzékekben foglalt sérelmek ügyében. A háború után, 1946 februárjában zajlott Szálasi-per VI. rendű vádlottja lett. 1946. február 25-én az utolsó szó jogán mondott beszédében vállalta a felelősséget „*azért a végzetes politikáért, amelyet vakon követtem*”. Mentésére a zsidókérdésben tanúsított magatartást hozta fel. Kegyelmi kérvényét elutasították, és 1946. március 19-én kivégezték. Ujváry értékelése szerint Keménynek a nyilas hatalomátvétel előkészítésében játszott szerepe rendkívül kártékony és menthetetlen volt. A diktatúra vezető politikusaként saját hazájával és annak állampolgáraival szemben követett el megbocsáthatatlan cselekedeteket. Gonosztettek sorához asszisztált, ugyanakkor miniszterként mégis igyekezett mérsékelni az embertelenséget, és – ha többnyire csak kerülőúton, de – fellépett számos üldözött védelme érdekében is.

Ujváry Gábor tanulmánykötetében a magyar történelem egyik legtra-

gikusabb fejezetében fontos szerepet játszó életútjának döntő epizódját, az antiszemitizmushoz, a zsidósághoz való viszonyuk és a magyar vész-korszak kérdését járta körül, figyelmeztetve ezzel olvasóit arra is, hogy a jelenben, bő nyolc-kilenc évtized után újra egy olyan korban és egy olyan világban élünk, amikor veszélyesen letérve a józanság és a mértéktartás útjáról, az emberiség jelentős részének a közfelfogását ismételten a különböző szélsőséges végleteken elhelyezkedő eszmék, gondolatok határozzák meg.

Fazekas Gergely – Péteri Lóránt – Vikárius László (szerk.): Zene-történetek Közép-Európából. Tanulmányok a Zenetudományi Tan-szék vonzasköréből. Kronosz Kiadó, Pécs. 415 o.

Hegedüs Roland

Czesław Miłosz, Nobel-díjas lengyel író egyik 1986-os előadásának gondolatával („*Abból indulok ki, hogy az, amit Közép-Európának neveznek, létezik.*”)¹ kezdődik a kötet előszava, melyet a szerkesztők a kiadvány kulcsmondatának tekintenek. A tanulmányok javarészt a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi Tanszékén 2021. november 19-20-án rendezett *Zene-történetek Közép-Európából* konferencia előadásainak átdolgozásai és bővítései. Hét főcím alatt összesen tizenkilenc tanulmányt olvashatunk.

A legelső írás (*Közép-Európa történeti imaginációja*) Gyáni Gábor akadémikus, történész munkája, aki nem zenetudományi szempontból közelíti meg a problémát. Szinte meglepetésszerű a felvetés, melyet tanulmányának elején Hanák Péter történésztől idéz: „Hogyan is lehetne ennyit vitázni, ennyit álmodozni és gúnyolódni egy nem létező régióról.”² Gyáni a kérdésfelvetést társadalmi folyamatokon keresztül elemzi, kitér a 19. századi nacionalizmusra, a német *Mittleeuropa*-elképzelésre, ugyanakkor Hanák perspektíváihoz rengetegszer visszanyúl: ezekben az fogalmazódik meg, hogy nézőpont kérdése Közép-Európa léte, amely leginkább az Osztrák-Magyar Monarchia idején és a bécsi-budapesti operettnek köszönhetően élte virágkorát. Végül a fogalom 1989-et követő létjogosultságáról olvashatunk, a Visegrádi Négyek csupán szimbolikus gesztus az Európai Unió és a megerősödő államnacionalizmus árnyékában.

Szabolcsi Bence zene-történész írásait, pontosabban egyetlen szöveget vizsgál a *Kontextus*-főcím másik tanulmánya, melynek Péteri Lóránt, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi Tanszékének vezetője a szerzője. Péteri első körben Szabolcsi 1968-ban írt tanulmányát³ említi, amelynek kapcsán felveti a kérdést, hogy mennyiben korszerű Közép-Európáról beszélni az 1960-as évek végén. Ezután a Szabolcsi-írás történetét és a *New Oxford History of Music X.* kötetébe való meghívását

¹ Czesław Miłosz, „A mi Európánk,” *Századvég* (különszám, 1989), 104. Kertész Noémi fordítása.

² Hanák Péter: „Közép-Európa: az imaginárius régió.” In: Hanák Péter: *Ragaszkodás az utópiához* (Budapest: Liget, é. n. [1993]), 156.

³ Szabolcsi Bence (1968): „A romantika felbomlása: a századvég és a századforduló Közép-Európában.” In: Szabolcsi Bence: *A zenei köznyelvi problémái – A romantika felbomlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 60–95.

követi végig Péteri fejtegetése. Szabolcsi munkája végül nem került be a lexikonba, feltehetőleg felületessége miatt⁴ – véli Péteri.

A régizene és a főúri lét világába kalauzol el minket a *Klerikusok és arisztokraták* főcím három tanulmánya. Elsőként Gilányi Gabriella írását olvashatjuk, amely kottás kódextörredékekkel foglalkozik. Szinte tételmondatként tekinthetünk már a szöveg elején a következő kijelentésre: „[...] ma is a kódextörredékek az utolsó olyan középkori forrásterület, [...] amelyre a gregoriánkutatás mindmáig rejtett kincsesbányaként tekint.”⁵ Gilányi egy egyetemi szeminárium során, egyik hallgatójának felfedezését követően jutott fontos információkhoz egy Nagyszombatból származó 15. századi gregorián kódexszel kapcsolatban. Az írás – az újdonság részletezése mellett – hangsúlyozza, hogy a középkorkutató zenetörténészek számára fontos eszköz a töredékkutatás és a notációanalízis – utóbbit ábrás példákkal is szemlélteti.

Tóth Emese a Zichy család zenei mecénatúrájáról ír, véleménye szerint a témáról kevés szó esik a kutatók körében. Tanulmányában Zichy Miklós kultúrapártoló tevékenysége kerül feltárára, melynek jelentős helyszíne Óbuda, ahol a trinitárius szerzetesrend rendháza is működött. A trinitáriusok Severin páter révén kerültek kapcsolatba Zichy Miklóssal, ugyanis a páter volt az összekötő Zichy és Adalbert Fauner, Francesco Fauner, valamint Ignaz Kunath zeneszerzők között, akik a főúr megrendelésére komponáltak. A virágzó kulturális élet végét Zichy Miklós hirtelen halála és a trinitárius rend 1784-es feloszlata jelentette.

Szintén az arisztokráciával kapcsolatos tanulmány Komlós Katalin munkája. Ebben Zmeskall Miklós Beethovennel kialakult barátságáról esik szó, amely – a Lichnowsky és Lobkowitz hercegek, valamint Ignaz Schuppanzigh primárius fémjelezte – bécsi szalonok, házi zenélések légkörében fogant. Komlós továbbá kitér arra is, hogy Beethoven op. 95-ös kvartettjét Zmeskallnak ajánlotta, valamint megemlíti, hogy a nemes és a zeneszerző barátsága halálig tartónak bizonyult, Zmeskall csupán hat évvel élte túl Beethovent.

Hatástörténetek főcím alatt újabb három tanulmány következik, melyek közül először Bozó Péter ír a rondó műfajának sokrétű értelmezéséről. Fontosnak tartja, hogy megemlítsen Malcolm Stanley Cole témába illő írásait, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a rondó „kifejezetten inter-

⁴ „[...] Szabolcsi [...] háború utáni írásainak nagyvonalú, de a konkrétumok felett gyakran elsikló gondolatmeneteit, merész, de empirikusan alá nem támasztott feltételezéseit többször bírálták szakmai alapon, tudományos fórumokon egyes hazai kollégái is.” Lásd: Péteri Lóránt, „Kelet-, Külső- és Közép-Európa. Régiók Szabolcsi Bence életében és írásaiban.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenetörténetek Közép-Európából*, 53.

⁵ Gilányi Gabriella: „Közép-európai» kódexek és kódexmásolók a 15. századi Felső-Magyarországon kottás töredékek fényében.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenetörténetek Közép-Európából*, 57.

kulturális jelenség”.⁶ Ezt a műfaj zene- és verstörténeti definícióinak felsorolásával támasztja alá, kezdve Léon és Marie Escudier hármasszövegével. A meghatározás a késő középkorhoz nyúl vissza, s példaként hozza Machaut *Le Livre du Voir Dit* című darabjának egyik dalát is. Bozó ezután Castil-Blaze és Rousseau definícióit idézi, végül arra a következtetésre jut, hogy a rondó francia földön hű maradt a bécsi klasszikát megelőző hagyományokhoz.

Brahms haláláról és temetésének körülményeiről szól Belinszky Anna írása, melyben a gyászszertartás zenei betéteivel kapcsolatos dilemmákról olvashatunk először. A búcsúztatón elhangzott Brahms *Fahr wohl* című kórusa, azonban Belinszky számára is kérdés, hogy Mendelssohn *Es ist bestimmt in Gottes Rat* című darabját, vagy a *Jesus, meine Zuversicht* korált énekelte-e a templom kara – mindez azért bizonyul fontosnak, mivel Brahms temetése evangélikus rítus szerint történt, melybe jobban illeszkezhettek a protestáns korál. A tanulmány Brahms elhunytának budapesti fogadtatásával zárul, Belinszky ehhez a korabeli sajtóorgánumokat hozza példaként.

Büky Virág a lengyel zeneszerző, Szymanowski és Bartók kapcsolatát elemzi a magyar komponista 1. és 2. hegedű-zongora szonátájában. Mindkét mű az Angliában élő magyar hegedűművészek, Arányi Jelylynek készült. Jelly számottevő segítségére volt Bartóknak abban, hogy külföldi koncertkörutakra indulhasson, feltehetőleg – Malcolm Gillies szerint – Szymanowski művészetét is ő mutatta meg a magyar zeneszerzőnek.

Pap János, Fedoszov Júlia és Szabó Ferenc János tanulmányait *Hangszer, tánc, hanglemmez* főcímmel olvashatjuk. Pap a magyar hangszerépítészeti Közép-európaiságát mutatja be. Gondolatmenetét az 1996-os balkáni válsággal és a délszláv népi hangszerekkel kezdi – ezt azért tartja fontosnak, mert szerinte a népek hangszerekhez fűződő viszonyát politikai érdekek is meghatározhatják, akár csak a tárogató és a koncertcimbalom hungarikummá avatása esetében. A tárogató kapcsán két altípust (történeti tárogató, valamint reformtárogató) határoz meg, ezeket szemléletes ábrákkal illusztrálja és informatív magyarázatokkal látja el, de nem megy el szó nélkül amellett, hogy a tárogató fejlődésében jelentős a török és délszláv hatás.

Zene és tánc kapcsolatáról, mozdulatművészetéről szól Fedoszov Júlia tanulmánya, melynek középpontjában Dienes Valéria áll. Dienes orkesztikai iskolájának rövid bemutatását megelőzően azonban szót ejt Raymond és Isadora Duncan (ógörög alapokon nyugvó) munkásságáról, ezt

⁶ Bozó Péter: „Közép-európai műfajelméleteken túl. Rondóleírások a 19. századi francia zenei lexikográfiában.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenetörténetek Közép-Európából*, 106.

állítja szembe Émile Jacques-Dalcroze és Mary Wigman hasonló törekvéseivel, valamint hozzájuk társítja azokat a budapesti művészeket, akik Dieneshez hasonlóan mozdulatművészeti iskola felállításában gondolkodtak. Fedoszov írásának egyik ábráján⁷ hangsúlyozza, hogy Dalcroze és Wigman iskolái a legellentétebb pólusok a mozdulatművészek körében, és Duncant (valamint Dienest) tekinti „középútnak”.

Szabó Ferenc János a 20. század hanglemezgyártási folyamatairól ír, tanulmányában nagy hangsúlyt fektet arra, hogy kiemelje: „[...] a hanglemez [...] igen gyakran több ország munkájának eredménye.”⁸ Ezt egy His Master’s Voice (HMV) márkájú hanglemezzel támasztja alá, amely 1926-ban készült Milánóban, zenei anyaga azonban Magyar Imre és cigányzenekarának játéka. Szabó továbbá a kor történelmi változásainak szűk áttekintésével szintén erre az „internacionális” jelenségre említ példákat: az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő csehországi HMV-lemezgyártat, valamint a Trianon előtti Első Magyar Hanglemezgyár szamarkandi külképviseletét.

Három főváros, *Budapest, Bécs, Párizs* a következő főcím névadója, amely alatt először Kusz Veronika tanulmányát láthatjuk. Ebben Dohnányi Ernő és Bécs viszonyáról esik szó, Dohnányi először 1904/1905 telét töltötte Bécsben, majd 1944/1945 telén is itt tartózkodott. Első bécsi időszakát jelentősen befolyásolta a „Drahn”-életézés, az „édes semmittevés” mámore: ennek állít emléket *Winterreigen* című zongoraciklusában.

Ozsvárt Viktória írása Haraszi Emil Európa- és magyarságképét körvonalazza, ezt hazai sajtókutatáson keresztül teszi, végül hosszan ír a *La musique hongroise* című, 1933-ban publikált kismonográfiáról. Haraszi monográfiája a magyar zenetörténetről francia nyelven kínál áttekintést. Ozsvárt feltételezése szerint a *La musique hongroise* bibliográfiájának tömörsége azzal indokolható, hogy Haraszi a kismonográfiát kultúrpolitikai célokra, ismeretterjesztő kiadványnak szánta.

Dalos Anna tanulmánya zárja a *Budapest, Bécs, Párizs* főcím hármas csoportját. Ennek témája a nyilasuralom (1944-1945) zenei élete. Kiemelkedő szereplőként azonosítja benne Sámly Zoltán zeneszerzőt és karmestert, aki a Nyilaskeresztes Párt indulóival vált ismertté. Dalos nem megy el szó nélkül a „kultúrvonat” kifejezés mellett sem, amelynek a korban kitelepítési-kitelepülési funkciója volt: ebben vitték ki a nemzet művészeti (elsősorban színházi) kincseit a háborús övezetből. Az értékek nagy része azonban megmaradt, ugyanis sokan – mint például Roubál Rezső

⁷ Fedoszov Júlia: „A zene jelentősége az első nyugati és magyar mozdulatművészeti iskolákban.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenetörténetek Közép-Európából*, 185.

⁸ Szabó Ferenc János: „Magyar hanglemeztörténet – közép-európai kontextusban.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenetörténetek Közép-Európából*, 193–194.

ütőhangszeres művész – ellenszegültek Szálasi Ferenc és Sámy kívánalmának, és éjjel menekítették le a kincseket a vonatokról.

Történetek az államszocializmusból főcímmel következnek Cselényi Máté, Murvai-Böke Gabriella és Ignác Ádám tanulmányai. Elsőként Cselényi Máté vállalkozik arra, hogy betekintést adjon az időszak művészeti életébe, ezt Cziffra György zongoraművészen keresztül teszi. Cziffra 1954 és 1956 közötti pályaképe – Cselényi szerint is – fordulópont a művész karrierjében, aki ekkor tette le repertoárjának és nemzetközi elismertségének az alapjait, eddig ugyanis szinte csak bárzongoristaként lépett fel. Cselényi a kor sajtóorgánumaiból idéz példákat a felfelé ívelő pályafutás vázolására, noha hangsúlyozza, hogy Cziffra nem tűnt kiegyensúlyozottnak. Az írás végén Cselényi táblázatban tekinti át a zongoraművész 1954 és 1956 közötti repertoárját.⁹

Murvai-Böke Gabriella a Honvéd Központi Művészegyüttes működésének korai szakaszát mutatja be tanulmányában, melynek egyik gondolati pillére, hogy 1945 után Magyarország fokozatosan a Szovjetunió holdudvarává vált. Ennek eszközei az amatőr, majd professzionális ének- és táncegyüttesek voltak, mint például a Honvéd Központi Művészegyüttes, melynek megalakulásában jelentős szerepet játszottak ukrán, szovjet és román együttesek vendégszereplései. Murvai-Böke ugyanakkor előzményként tekint az államszocializmus által már reakciósként számontartott Gyöngyösbokréta-előadásokra, és a Muharay-együttesre is.

A Kádár-rendszer alatti popzene-kultúra perspektíváiról ír Ignác Ádám. Tanulmányát a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat által 1957-ben kiadott *Táncdalok* válogatáslemezzel¹⁰ kezdi, azért, hogy hangsúlyozza az ötvenes évekkel szembeni különbséget: a két világháború közötti nyugati könnyűzene már átértelmezhető, nem tiltott műfaj. Ignác ezt követően a latin-amerikai populáris zene típusait (mint például a tangó, brazil szamba, bossa nova, latin-amerikai folkzene stb.) mutatja be, majd a latin-amerikai forradalmak magyarországi hatásairól szól, kiemelten Fidel Castro és Che Guevara Kubájáról. Fontosnak tartja az ismertetést azért, hogy párhuzamot állítson, kapcsolódási pontokat aposztrofáljon a hazai államszocializmus és a latin-amerikai baloldali rendszerek között.

A tanulmánykötet *Identitástörténetek* című zárófejezetében Vikárius László – a Bartók-archívum vezetője – Bartók kelet-és középeurópaiságát, Fazekas Gergely pedig Kurtág György zenéjének közép-európai identitását vizsgálja. A két tanulmány ugyanakkor nem párhuzamos úton halad: Vikáriusnál inkább történeti forrásokkal, Fazekasnál pedig

⁹ Cselényi Máté: „»A boldogság emléke már nem boldogság, de a fájdalom emléke még fájdalom« Cziffra György pályaképe 1954–1956 között.” In: Fazekas-Péteri-Vikárius (szerk.): *Zenétörténetek Közép-Európából*, 272–276.

¹⁰ Z. Wichary Dixieland Band – Magyar Rádió Tánczenekara, *Táncdalok*, HLP 7000, 1957.

kultúrtörténeti aspektusokkal találkozunk. Vikárius gondolatmenetét egy 1938 áprilisi német zenei fesztivállal kezdi, ahol elhangzott Bartók *Öt magyar népdal* című zenekari dalciklusa; továbbá említi, hogy a náci Németország 1933 januárja óta Bartók koncerthelyszínein kívül esett. Az írásban arról is olvashatunk, hogy a Harmadik Birodalom vezetése sem lelkesedett a magyar zeneszerzőért, olyannyira, hogy Bartók minden népdalfeldolgozását „másodrendűnek” minősítették. Ezért veti föl zenei példákkal alátámasztva Vikárius, hogy a dalciklus egyfajta tiltakozás: magyar népdalok a német zenekari dal műfajának köntösében. Végül Bartók közép-európaiságára tesz kitérőt, amely inkább kelet-európai, elsősorban a népzenei érdeklődés miatt.

Fazekas a kötet előszavának műoszi idézetét vizsgálja, majd kijelenti, hogy Kurtág identitása alanyi kérdés, zenéje azonban már többféle identitásrendszerbe is besorolható. Ehhez mutatja a *Játékok* című zongoraciklusban megidézett külföldi-és magyar zeneszerzők listáját, egyfajta sokszínűséget és interkulturalitást Kurtág zenéjében. Fazekas kitér továbbá a zeneszerző által megzenésített szövegek szerzőinek nemzeti hovatarozására (magyar, orosz, angol, francia stb.) is.

Számomra a könyv jól példázza Közép-Európa sokrétűségét, kiemelni mégis a *Hatástörténetek* főcímet és három tanulmányát szándékozom. Ezen a ponton éreztem azt, hogy a legátfogóbb képet kapjuk a földrajzi fogalomról, a vele kapcsolatos kérdéseinkről. Bozó Péter korstílusokon, ugyanakkor kultúrákon átívelve ír a rondóról, kiemeli a műfaj kettősségét, de a két pólus közös vonásait is. Belinszky Anna tanulmánya gazdag a kor sajtótermékeinek áttekintésében, de zenedarabokat is hoz példaként. Büky Virág pedig egy Kelet-Közép-Európában is érvényes jelenségről, Bartók és Szymanowski zeneszerzői működésének kölcsönhatásáról ír.

Gombos-Kis Edit: Múltunk a jövőnk öröksége. Iszkaszentgyörgy története. Iszkaszentgyörgy Község Önkormányzata, 2024. 351 o.

Tölgyesi József

Bár mindegyik településtörténeti könyv (tartalmától, textusa stílusától, módszertanától s valamely más mértékektől függetlenül is) önmagában érték, azonban vannak olyanok, amelyeket a feldolgozottság teljessége és szakszerűsége kiemeli a napjainkban nagy gyakorisággal megjelenő – jóindulatúan nevezzük így – helyi monográfiák közül. Ezek egyike az iszkaszentgyörgyi kötet.

Talán nem teljesen ismeretlen ez a település az olvasók számára: az egykor híres, több évtizeden át jelentős bauxitbányáira asszociálhatnak, napjainkban pedig arra, hogy évszázadokon át Székesfehérvár „árnyékában” élt, és sokszor a hadtörténetében is osztozó falu napjainkra olyan vonzó lett, hogy a lakossága nemcsak jólétében, hanem számában is gyarapodik.

Ezt jeleníti meg a kötethez írott néhány elősorában Gáll Attila polgármester: *„Vannak szavak, amelyeknek pusztá kiejtése már többletet, gazdagságot hordoz. Iszkaszentgyörgy egy ilyen szó. Az Iszka idegen hangzása, a szent szavunk többletértéke, és Szent György történelmi-mitikus alakja megsejtett valamit abból a gazdagságból, amivel településünk kitűnik [...], tisztában kell lennünk ezzel a gazdag történelmi hagyattal, hogy a jelenben jót és időtállót alkothassunk...”*

A történelem különleges idősor. Emberi élettel mérve is gyorsan leperognek, továtűnnek évezredek és évszázadok, s néha úgy érezhetjük, a közelmúlt évtizedei, évei is, mert az emlékezetünkben őrzött múlt nem tükrözi teljesen mindazokat az eseményeket, amelyekből összeáll a magunk és embertársaink, egy-egy táj vagy az emberiség története.

Iszkaszentgyörgy történeti múltja, az egykoriak és a ma itt élők munkája, a táj változásai együtt adják azokat a sajátos értékeket, amelyek megkülönböztetik más településektől. Mert a történelmi idők itt is nemcsak emberpróbálók voltak, hanem tájalakítók, tájszervezők, a mindenkori közösségek létrejöttének, formálódásának s nemzedékeken átívelően dolgos hétköznapiaknak és ünnepnapoknak a tanúi is.

A honfoglalást megelőző évszázadokban, majd később is, a valaha itt élt közösségek olyan kisebb-nagyobb településeket hoztak létre, amelyek szinte látótávolságban voltak egymástól. Ilyen térszerkezetű volt az Iszkaszentgyörgy nevet kapott későbbi település is: több kisebb jobbágyfalu, majorság lakói népesítették be és művelték e tájat. S az, hogy egyszer voltak, itt éltek ők, az ősök, ennek falu-, dűlő- és más, ránk maradt hely- és tájazonosító földrajzi megnevezések a tanúi.

S amikor az egyik kis falu valamilyen (utak kereszteződésében, középületekkel, nagyobb lakossággyarapodású, igazgatási, vallási stb.) központ-szereppel kezd rendelkezni, magához vonzza a környező kis települések lakosságát (még ha nem is mindet), de az új funkciók már meg is határozzák a jövőjét: már nem túlélő, hanem fejlődő, gyarapodó településsé lesz. Iszkaszentgyörgy ennek a folyamatnak köszönheti a létét.

A kötet anyagát készítő Gombos-Kis Edit a község múltja és jelene bemutatásához a kronologikus feldolgozást választotta, bár néha a kitekinetés, a visszaulálás, a folytonosságmegszakítás is jelen van, ezek azonban olyannyira konzekvensek, hogy megmarad az a történetláncolat, amely ahhoz kell, hogy az olvasó ne zökkenjen ki az időszeletek egymásutáni-ságából.

A településtörténeti kötetekben (kevés kivétellel) az első fejezet a táj természetföldrajzáról szól, ugyanis az ókortól máig a lakható és művelhető földfelszín (vagy esetleg: földművelésre nem alkalmas, de nyersanyagforrásként hasznosítható ásványkincsek) megléte volt az alapkritérium ahhoz, hogy az emberek kis falvakat hozhassanak létre. (Az utóbbi évtizedekben azonban a településtervező építészek már elvonatkoztatnak mindezekről: lásd Dubaj építkezéseit és a múltból naggyá fejlődött városokat.)

Iszkaszentgyörgy elődei, a néhány kis falu lakosai nagyon is környezettudatosan, ember és környezet hosszú távú megélhetésüket biztosító egyensúlyát megtartva (a tapasztalataik alapján) olyan jól választották meg a helyszíneket, hogy ezeket évszázadokon át lakhatták és gazdaságilag hasznosíthatták. Az egykor itt éltek által kialakított kultúrtáj természetesen folyamatosan változott, mert a mindenkori termelési szükségletek határozták meg azt, mely határrészeket miért, milyen módon változtatták meg.

A táj földrajzáról a szerző „A Bakony keleti kapujában” című fejezetben azt írja, hogy *„határát északról a Bakony, nyugatra a belőle délre nyúló Iszka-hegy, délről a Sárrét, keletről pedig a Móri-árok alkotja. Természetrajzát e három tájegység határozza meg. E földrajzi helyzete teszi oly változatosá a felszínét, festőivé a környezetét, színessé a flóráját. Itt nyílik ki a Bakony keleti kapuja...”* Ezzel be is határolódik az a régió, amelynek a középpontjában megtelepedett (az egykor még jelentős vízfolyásokkal, mocsarakkal, kisebb-nagyobb tavakkal körülvett) kis falvak határát az éghajlatváltozások és az évszázadok alatt végzett kézi- és igáserős munkálatok hogyan alakították át úgy, hogy a mai község tájfelszíne már messze nem olyan, mint amikor a török idők alatt a természet „visszavette”, szinte rekonstruálta az eredeti állapotát. (A térképmelléletek jól tükrözik ezeket a változásokat.)

Ezeket a változásokat a földrajzi nevek is tükrözik: a topográfiai megnevezések mindig összefüggésben voltak azzal, ha különböző növény-

kultúrák váltották egymást: *„Egyes növényfélések neveit régi dülőneveink őrzik, ezzel jelezve az elterjedtségüket [...] A körtvélyesi – népiesen körtelesi – legelőn egykor vadkörtés ligetek voltak. Ma már hírmondója sincs ennek a sóderos altalajt kedvelő fának.”* De fennmaradt a neve az időközben elpusztult kis közösségek telepeinek: Kincsesnek, Bittónak és Rákhegynek is. (Ez utóbbi helyén a Guth nevű település volt.)

A könyv következő fejezetében a mai községet alkotó egykori három település: Atya, Iszka és Szentgyörgy története olvasható. Mint ahogyan sok más helyen, itt is megtalálhatók a több évezredre visszanyúló, a megtelepedést bizonyító régészeti emlékek: a kő- és a bronzkortól kezdődően máig húzódnak a hajdani területfoglalók általi „megülések” tárgyi, tájhasznosító és tájalakító emlékei: *„A tó környéki, valamint a Duzzogó körüli hőforrások gazdag lehetőséget kínáltak állattartó őseink letelepedésére.”* Ez abban is megmutatkozott, hogy amíg az atyiaiak főképpen állattartással és erdőgazdálkodással foglalkoztak, az iszkaiak és a szentgyörgyiek inkább földműveléssel, szőlőtermesztéssel.

Ebben a részben ott sorjáznak e települések mindenkori birtokosai, urai (világiak és egyháziak), akik a jobbágyok, cselédek munkájából nemcsak megéltek, hanem gyarapodtak is, de „jótéteményükként”, vagyis inkább már társadalmi szükségességből, templomokat, majd iskolákat és más közösségi épületeket emeltek, mert ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy olyan kulturális térbe kerüljenek, amely presztízst is biztosított számukra.

Különösen érdekes e fejezetnek az a része, amelyben nemcsak e három település lakosai, hanem a birtokosok, valamint a jobbágyok és uraik közötti, több évszázadra áthúzódó ellenségeskedésekről olvashatunk: *„1535-ben a szentgyörgyiek ismét villongásokat kezdeményeztek [az iszkaiakkal], és véres verekedés is előfordult [...] Mintha az ökológia alapján létezne minden rend, alig van foganatja megyei határozatnak, káptalani tiltakozásnak, királyi rendeletnek. A törvény és jog semmibevételeiben a nemesi családok járnak elől, de nem maradnak le mögöttük a törvényt, igazságot prédikáló egyháziak sem.”* Természetesen ezek összefüggtek a mindenkori országos helyzettel, a szétzilált társadalom viszonyaival. Mindezek ellenére a három kis településen és a határaikban kialakult majorokban, gazdasági épületekben folyamatos volt az élet, még akkor is, ha hadak dúlták a környéket, vagy éppen – szükségből – betelepültek a jobbágyportákba, s felélték a terményeket, állatokat.

De mindig volt újjászületés, s a kötet jól jeleníti meg azokat a küzdelmeket, amelyeket a jobbágyok, cselédek és a szolganépek folytattak önmagukért, az őseik öröksége megőrzéséért, s józan felfogásukra utalt, mert ha csak így lehetett, uraikkal megbékélve, kiegyezve.

A kötetben néhány fontos esemény külön – az időláncot megszakító – fejezetet kapott. Az első ilyen az 1601. évi sárréti csata bemutatása. En-

nek azért van jelentősége, mert kevésbé feltárt, és időben nem teljesen elhatárolt hadi eseményt mutat be a szerző: a csókakői csatározást (október 10.), az itt lezajlott (október 13-i) és a szentgyörgy-mezei (október 15-i) ütközeteket. Ennek a három, az oszmán törökök és a keresztény hadak közötti helyi harci eseménynek a részletes bemutatása olyan új adatokat tartalmaz, amelyek nemcsak a helyi történésekre, ezek sajátosságaira világítanak rá, hanem analógiákat is felvonultatnak a majd másfél évszázadra kiható európai jelentőségű hadi eseményekkel kapcsolatban, s arra is, hogy ebben az időszakban hogyan változott meg e települések megmaradt, túlélő lakói élete, mikor és honnan jöttek az új, „honfoglaló” családok, hogy velük együtt ismét benépesüljön e táj.

Ugyanez a témakör olvasható a „Jobbágyok és uraságok” című fejezetben, amelyben az egykori jobbágyösszeírások olyan személyneveket örökítettek meg, amelyek némelyike hosszú időn át szerepel a lajstromokban, s közöttük ma élő családnevekkel is találkozhatunk. Jól követhető a megváltozott termelési módokból eredő életforma-módosulás s az a konszolidáció is, hogy a jobbágyok és a földesurak között szerződés biztosítja a gazdasági-pénzügyi (robot, adózási, ajándékozási, telepítési stb.) kötelemeket s azt a jogfolytonosságot, amely szükséges volt a kiszámítható egyéni és közösségi kapcsolatok működtetéséhez. Két példa erre: „1735. Szent András hava 8án Amadé Antal az Atyai pusztán lévő Somosmály helyét, vagy földét az iszkaszentgyörgyi lakosoknak szőlők csinálására, s plántázásra adván” megteremtette alapját a somosmályi szőlőkultúrának. Ez jelentős tájatalakítást eredményezett azzal, hogy az erdőt kiirtották, a tuskókat kiszedték, s a földet négy hatökrös ekével felszántották. A másik 1776-ból van: Amadé Tádé is adott át földet szőlőtelepítésre: „Ujj Kincsesai Szőlők oldalában lévő Gerentsér-ásás nevezetű Harasztot föl mérettem szőlőknek iszkaszentgyörgyi gazdáknak.” Ezzel jól jártak a jobbágyok és a földesúr is: a szőlő, a bor a szántóföldinél nagyobb jövedelmet biztosított mindkét fél számára.

Egy nagyobb időléptékkel a polgári átalakulás (1848–1944) évszázada történéseiről olvashatunk, benne a község számára a két legfontosabbról, az első és a második világháború alatt átélte borzalmakról és a veszteségekről, az átvonuló német és szovjet katonák „viselt dolgairól”.

Közben jelentős földesúrváltozások is történtek: az Amadékat követően a jelentősebb tulajdonosok a Bajzáthok és a Pappenheimek voltak. S ami különleges, talán az itt-tartózkodásuk ideje közelsége miatt is: a Pappenheimek emlékezete Sybill grófnő és a nagyszámú rokonság látogatásai (és az itteni házasságkötéseik) által ma is jelen van a köztudatban, s nem kevésbé: a lakosság pozitív viszonyulásával.

Egy új fejezet az 1945 utáni évektől a rendszerváltozásig tartó időszakot mutatja be. A családok, a helyi közösségek, a falu társadalma újra rendeződése, az élet- és a munkakörülmények váltásai egyaránt azt ered-

ményezték, hogy – az időnkénti nehézségek ellenére is, illetve emellett – konszolidálódott a falu: meg- vagy éppen átépültek lakóházak, közösségi épületek, új szolgáltatások álltak a lakók rendelkezésére. A kötetben – éppúgy, mint az ezt megelőző előző évtizedeknél – ezek a változások számos fényképen is láthatók. Különösen jó válogatás volt a családi fotók közlése, mert ezek nemcsak életközeli, hanem betekintést adnak abba a mikrovilágba is, amelyben a fényképeken láthatók éltek, dolgoztak.

Történeti távlatból különösen értékes az az összeállítás, amely az 1945 utáni helyi és országos választások itteni eredményeit foglalja táblázatba. Ugyanaz tapasztalható ebben a statisztikai összeállításban, mint országszerte másutt is: a különböző pártok mellett civil és egyházi szervezetek/egyesületek versengtek a szavazatokért. S akkor, amikor kialakult az egypártrendszer, már nem ellenfelekként tekintettek egymásra az emberek. Bár ebbe a kötetrész-anyagba is beszűrődtek vallási és iskolai vonatkozású adatok, történések (még fotókon is), azonban ezek külön részekben, jó feldolgozottsággal, a szövegek és a képek harmóniájában jelennek meg, Elismeréssel kell szólni a szerzőről, a kötet szerkesztőről, aki mértéket tartva jelenítette meg a helyi művelődéstörténet e korszakát, amelyben bár jogilag már elvált egymástól az iskola és az egyházak működése, azonban számos ponton fellelhetők a találkozásai. S külön is hadd említsem meg az itt született, később akadémiai professzorral lett Mándi Márton Istvánt, aki a 19. század kiemelkedő református vallású pedagógusa, tankönyvek és filozófiai könyvek írója lett. Az életútja megjelenítése e könyvben példaértékű, mert azokat az erényeit mutatja be, amelyek abban a korban a nemzetet erősítőek voltak.

A szerző kiváló eszmetörténeti megfogalmazásban kapcsolta össze a helyi szellemi kultúra két forrásvilágát, amelyről azt írja, hogy a község korai „szellemi kultúráját két tényező alkotta: a vallás és a nép örökölt, továbbadott hagyománya”. E máig húzódnó nagy történelmi útnak a jelzői, eseményei, személyei, tárgyi emlékei ott sorjáznak a kötet lapjain az „Ahogy mi, szentgyörgyiek éltünk” című fejezetben, s a kettős identitásról is ír: *„Annak ellenére, hogy népünk sokat megőrzött a pogány szokásaiból, a kereszténység ezer éve alatt tovább bővítette, új, emberi tartalommal alakította, formálta.”* Ez a fejezet a könyv egyik nemcsak fontos, hanem érdekesen, jól megírt, elgondolkodtató része, amelyben ott tükröződik mindaz, amivé formálódott a helyi közösség gondolkodásmódban, életmódban, a mindennapi munkához történő kötődésében, világlátásában, s nem kevésbé: az egyre magasabb szintű iskolázottságában.

Ugyancsak jelentős történeti (levéltári) munkaként tartható számon az a kutatás, amellyel lehetőség nyílt az egykori iskolamesterek, pedagógusok, valamint az egyháziak bemutatására. Ők fontosak voltak minden korban, mert a falu lakossága olyanoknak tekintette őket, akik nemcsak szellemi műveltséget, lelki támaszt adtak, hanem a mindennapok

kisebb-nagyobb ügyeiben is számíthattak rájuk. S a kötet olvasói közül bizonyára sokan örömmel tekintenek majd rá azokra az osztályképekre, amelyeken talán nemcsak önmagukat, hanem számos barátot, ismerőst, későbbi szülőt, nagyszülőt, rokont is megtalálják.

S ha a könyv e két részére úgy tekintünk, mint a helyi társadalom művelődéstörténete összefoglalására, olyan analógiákra is felfigyelhetünk, amelyek párhuzamai megtalálhatók más települések, régiók múltjában, történeiseiben is, és ezek nemcsak a helyi, hanem más települések művelődéstörténete objektív értelmezéséhez, megértéséhez is segítséget adhatnak.

A könyv utolsó harmadában három témakör található: az első a település egészségügyéről szól, főképpen a második világháború utáni időszakról. A jól megkomponált összefoglalóban a helyi orvosi, védőnői, orvos-egészségügyi változásokról írt a szerző, arról a fejlődésről, amely napjainkra korszerű helyi és hálózatos ellátást biztosít. Néhány egészségügyi dolgozó vázlatos életrajza, munkásságuk néhány kiemelkedő eredménye is helyet kapott ebben a részben, olyanoké, akik emléke még ma is ott van a köztudatban.

A következő kötetrész az egykor jelentős helyi ipar, az Ágnes-forrás által biztosított természetes szénsavdús savanyúvíz palackozása és forgalmazása több mint két évszázados történetéről szól. Bár ennek a „karrierje” szinte egy időben kezdődött Balatonfüred savanyúvizével, azonban környezeti, geológiai problémák miatt ma már csak a múltjáról szólnak az írások. A könyv olvasói e kitűnő, jól adatolt történeti visszatekintés alapján képet kaphatnak egy olyan, mai szóhasználattal „kézműves” termékről, amely egykor európai hírvű volt.

Minden olyan kis település, amelyben ma is meglévő, egykor nagy hírvű kastély található, méltán emeli be ezt az épített örökségei közé. A már a kora újkortól jelentős épületet három egymást követő birtokos családhoz kötik: Amadé, Bajzáth, Pappenheim. Gazdasági és kulturális (és több más) szempontból is mindegyik családnak meghatározó szerepe volt a falu életében nemcsak munkaadóként, hanem a község infrastruktúrája, oktatásügye, közművelődése, egyházi élete fejlesztése terén is. Különösen érdekes ezeknek a családoknak az életmód-leírása, nemegyszer azoknak a küzdelmeiknek a megjelenítése, amelyekben többször nekik is meg kellett küzdeniük a vagyonuk megmaradásáért, s néha a birtokaik gyarapításáért is. Mára a Pappenheimék nemcsak az emlékezetben maradtak meg: a rendszerváltást követően Sybill grófnő mellett a leszármazottak is időközönként külföldről érkezve, együtt ünnepelnek a helyiekkel. Ez a rész méltó emlékezetőrző azokról, akik bár urai voltak az itteni és a környékbeli jobbágyaiknak és alkalmazottaiknak, de a több évszázados egymásrautaltság mára megszépítette a közös múltjukat.

A könyv szöveges része „Az ezredforduló évei” című fejezettel zá-

rul, amelyben a faluban megvalósult fejlesztésekről, újjáépítésekről, a közösségi intézmények munkájának kiszélesedéséről, az egymást váltó önkormányzatok, képviselő-testületek, polgármesterek és hivatalaik munkájáról, a környezetszépítésekről, a jelentősebb, fontosabb községi eseményekről, valamint az intézmények és szervezetek (iskola, óvoda, könyvtár, szolgáltatók, egyházak és a helyi egyesületek, alapítványok) működéséről olvashatunk.

A könyv illusztrációs/dokumentációs, többnyire színes anyaga (térképek, fotók, metszetek stb.) jól illeszkedik a szövegekhez: egyrészt kiegészítik azt, másrészt értelmező jellegűek. Különösen értékesek a személyeket, családokat bemutató fényképek, amelyeknek jelentős szociológiai értelmezési lehetőségei is vannak. A kötet végi Fotóalbum nagyszámú, ugyancsak színes képe az előzőek továbbgondolásai új szerepkörben.

A szerző gondos adatkezelését tükrözik a fejezetek végén található irodalomjegyzékek.

Végül meg kell említeni a gondos, Kner-könyvművészeti szintű kötettervezést és nyomdai kivitelezést, amely Bessenyei János tipográfus és a székesfehérvári Alto Nyomda Kft. közös munkája.

SZERZŐINK

Csikány Tamás Péter: Prof., Dr., DSc., egyetemi tanár, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Dévavári Zoltán: Dr., habil., PhD., tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

Földvári Katalin: Dr., PhD., óraadó oktató, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Gábor Kitti: művészettörténész, helyismereti könyvtáros, Gáthy Zoltán Városi Könyvtár, Dorog

Hegedüs Roland: PhD hallgató, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Doktori Iskola, Zenetudományi Doktori Program

Horváth László: könyvtáros, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar Könyvtár

Öner Erika: PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Doktori Program

Pál István: Dr., PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új-és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Prantner Zoltán: Dr., PhD., egyetemi docens, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Simándi Irén: Prof., Dr., habil., egyetemi tanár, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Szabó Andrea: fotográfus, történész, könyvtárvezető, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár; óraadó oktató, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Tóth Diána Lujza: helyismereti könyvtáros, Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Veresegyház

Tölgyesi József: dr. univ., ny. főiskolai docens, Kodolányi János Egyetem